

MUSTAFA KEMÂLEDDİN BEKRÎ
VE
TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

DR. RAMAZAN MUSLU

DR. RAMAZAN MUSLU

1964'te Muğla-Fethiye'de doğdu. 1988'de MÜ. İlahiyat Fakültesi'nden mezun oldu. MÜ. Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde “İsmail Hakkı Bursevî ve *Temâmü'l-feyz P*” adlı çalışmasıyla 1994'te yüksek lisansını; “*XVIII. Asırda Anadolu'da Tasavvuf*” adlı teziyle 2002'de doktorasını tamamladı.

Müellifin *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. Yüzyıl)*; “Azerbaycanlı Bir Mutasavvıf: Muhammed Nâsîh Efendi (1907-1996)”; “Ebû Saîd Muhammed Hâdimî ve Nakşbendîlik Risâlesi'nin Tahlili”; “Bakü Devlet Üniversitesi İlimler Akademisi Muhammed Fuzûlî Adına El Yazmaları Kütüphanesi'nde Tasavvufa Dair Eserler”; “Ali Semerkandî'nin Keşfü'l-esrâr Adlı Eserinde Zâhir-Bâtın ilişkisi”; “Horasan ve Klâsik Tasavvufun Sonu”; “Bir Hikayeci olarak Mevlânâ”; “Mustafa Kemâleddin el-Bekrî (1688-1749): Halvetiye Geleneğinin Yeniden İhyâsı ve İslâhı mı?”; “18. Yüzyılda Tasavvuf: Geçici Bir Değerlendirme Denemesi”; “İsmail Hakkı Bursevî'ye Göre “Libâs” Kavramı”; “Osmanlıda Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm” ve “Türk Kültüründe Sûflerin Ölümüne Bakışı ve Cenâze Merasimleri” gibi yayımlanmış kitap, makale ve tercümelemleri ile sunulmuş bazı tebliğleri vardır.

Halen SAÜ. İlahiyat Fakültesi'nde Araştırma Görevlisi olarak vazife yapmaktadır. Evli ve Afra, Büşra, Esra ve Yüsrâ'nın babasıdır.

e-posta: rmuslu@hotmail.com

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	8
ÖNSÖZ.....	9

GİRİŞ

KAYNAKLARIN TANITIMI VE XVIII. YÜZYILDA HALVETİYE-KARABAŞIYE

A. KAYNAKLARIN TANITIMI.....	15
B. XVIII. YÜZYILDA HALVETİYE-KARABAŞIYE.....	20

BİRİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA BEKRİ'NİN HAYATI, ESERLERİ, HALİFELERİ VE TARİKATI

I. MUSTAFA BEKRİ'NİN HAYATI.....	26
A. NESEBİ, ÂİLESİ VE DOĞUMU.....	26
B. TAHSİL HAYATI VE HOCALARI.....	27
C. TASAVVUFÎ HAYATI, SEYAHATLERİ, VEFÂTI VE KİŞİLİĞİ.....	29
1. Tasavvufî Hayatı.....	29
2. Seyahatleri.....	31
3. Vefâtı.....	38
4. Kişiliği.....	39
II. ESERLERİ, HALİFELERİ VE TARİKATI.....	43
A. ESERLERİ.....	43
B. HALİFELERİ.....	62
1. Muhammed b. Sâlim el-Hıfînî.....	62
2. Muhammed b. Abdülkerim es-Semmânî.....	66
3. Muhammed b. Mustafa Kemâleddin.....	67
4. Muhammed el-A'cebî b. Ahmed el-Halebî.....	68
C. BEKRİYE.....	69
1. Hıfniye.....	75
2. Semmâniye.....	86
3. Kemâliye.....	88

İKİNCİ BÖLÜM
MUSTAFA BEKRÎ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

I. SÛLÛK MERTEBELERİ VE UBÛDİYET	94
A. ŞERÎAT-TARİKAT-HAKÎKAT.....	94
1. Şeriat.....	94
2. Tarikat.....	104
3. Hakikat.....	105
B. UBÛDİYET	113
II. ŞEYH-MÜRÎD	118
A. ŞEYH	118
B. MÜRÎD	128
1. Mürîdin Şeyhi ile Âdâbı.....	130
2. Mürîdin Kendisi (Nefsi) ile Âdâbı	142
3. Mürîdin İhvân ile Âdâbı.....	145
4. Mürîdin Başkaları ile Âdâbı	149
III. NEFİS (RUH)	150
A. MERTEBELERİ.....	154
1. Nefs-i Emmâre	156
2. Nefs-i Levvâme.....	160
3. Nefs-i Mülheme	163
4. Nefs-i Mutmainne.....	168
5. Nefs-i Râziye	172
6. Nefs-i Merziyye.....	174
7. Nefs-i Kâmile.....	176
B. DESÎSELERİ (HİLELERİ)	178
IV. RİYÂZET VE MÛCÂHEDE	184
A. AZ YEMEK (AÇLIK).....	187
B. AZ UYUMAK (SEHER).....	191
C. AZ KONUŞMAK (SAMT).....	194
D. UZLET (HALVET)	197
1. Çeşitleri.....	199
2. Şartları ve Âdâbı.....	202

3. Zikir.....	207
4. Yeme-İçme	209
5. Nâfile İbadetler ve Cemaat	210
6. Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar	212
7. Havâtır ve Uzaklaştırma Yolları	213
8. Netîceleri.....	215
V. EVRÂD VE DUÂ.....	217
A. GÜNLÜK VİRD.....	217
1. Seher Virdi.....	218
2. Virdü's-Settâr	219
3. İşrâk Virdi.....	221
4. Duhâ Virdi.....	221
5. Öğle ve Yatsı Virdi	221
6. İkinci Virdi	222
7. Akşam Virdi	222
B. DUÂ.....	223
VI. TÂC VE HIRKA.....	227
SONUÇ.....	234
BİBLİYOGRAFYA	238
EKLER	246
KARMA İNDEKS	258

KISALTMALAR

a.mlf.	aynı müellif
ae.	aynı eser
age.	adı geçen eser
agm.	Adı geçen makale
AÜ.	Ankara Üniversitesi
AY.	Arapça Yazma
bk.	bakınız
<i>DİA.</i>	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
h.	hicrî
<i>İA.</i>	İslâm Ansiklopedisi
İÜ.	İstanbul Üniversitesi
Ktp.	Kütüphanesi
m.	milâdî
MÜİF.	Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
nr.	numara
nşr.	neşreden
ö.	ölüm tarihi
s.	sayfa
ts.	tarihsiz
TÜYATOK	Türkiye Yazmaları Toplu Katoloğu
vb.	ve benzeri
vr.	varak

ÖNSÖZ

İslâm düşünce, kültür ve medeniyetinin önemli bir parçası olan tasavvuf, tarih boyunca İslâm coğrafyasında etkili olmuş ve her dönemde yetiştirdiği örnek şahsiyetlerle topluma yön vermiştir. Osmanlı toplumunda tasavvuf ve tarikatların üstlendiği fonksiyonlar, yapılan akademik ve ilmî araştırmalarla gün yüzüne çıkarılmaya devam etmektedir. Bu çalışmalar, hem tasavvuf tarihine ışık tutmakta ve hem de tasavvufî düşüncenin ortaya çıkmasına katkıda bulunmaktadır.

Osmanlı döneminde “velî” lakabıyla anılan iki Halvetî şeyhinden biri, Şâbân-ı Velî; diğeri ise Karabaş-ı Velî’dir. Her ikisi de aynı silsileye mensuptur. Çalışmamıza konu edindiğimiz XVIII. yüzyıl Halvetî şeyhlerinden Mustafa b. Kemâleddin el-Bekrî, Karabaş-ı Velî’nin üçüncü kuşak halifesidir. Gençlik çağını Abdülganî en-Nâblusî’nin gözetiminde ilim tahsili ile geçirmiştir. Seyr u sülûkünü ise aynı zamanda şer’î ilimlerde hocası olan Abdüllatîf Halebî’nin rehberliğinde tamamlamıştır. Nakşebendiye ve Kâdiriye tarikatlarına da müntesip olan Mustafa Bekrî, kendi adına izâfe edilen bir Karabaşîye kolunun da kurucusudur. “Bekriye” adıyla anılan bu kol, kendisinden sonra “Hıfniye”, “Semmâniye” ve “Kemâliye” gibi bazı alt kollara ayrılmış ve hatta Hıfniye’den doğan “Ticâniye”, bağımsız bir tarikat haline gelmiştir.

Mustafa Bekrî’nin mensup olduğu “Bekrî” âilesi, Osmanlı Devleti’nin Anadolu toprakları dışındaki en önemli merkezlerinden biri olan Mısır’ın ilim, kültür ve tasavvuf hayatında önemli bir yere sahiptir. İki yüze yakın eseriyle kendisinden sonra gelen mutasavvıfları etkileyen Mustafa Bekrî’nin eserlerinden ancak bir kısmı günümüze ulaşabilmiştir. Bunların da büyük bir kısmı, yazma halinde kütüphane raflarında aynı kaderi paylaşan pek çok kitap gibi araştırmacıların ilgisini

beklemektedir.

Mustafa Bekrî, tasavvuf alanında Ortadoğu ve Kuzey Afrika ekseninde araştırma yapan batılı bilim adamlarının da dikkatini çekmiş ve hattâ Halvetiye'yi ihyâ edip etmediği tartışılmıştır. Türkiye'de ise onun tasavvufî görüş ve düşüncelerine dair henüz akademik bir çalışma yapılmamıştır. Bu yüzden çağdaşları içerisinde önemli bir yere sahip olduğunu düşündüğümüz Mustafa Bekrî'nin, hayatı, eserleri ve halifeleri ile birlikte tasavvufî görüşlerini incelemeyi arzu ettik. Bu çalışmanın amacı, müellifin tasavvufî görüş ve düşüncelerini günümüz insanının bilgisine sunmak ve böylece Osmanlı tasavvuf tarih ve düşüncesinin daha iyi anlaşılabilmesine katkıda bulunmaktır.

Çalışmamız, bir giriş ve iki bölümden oluşmaktadır. Girişte, çalışmada kullandığımız ana kaynakları tanıtarak, Mustafa Bekrî'nin mensup olduğu Karabaşîye tarikatı hakkında kısaca bilgi verdik. Birinci bölümde, müellifin hayatı, eserleri, tarikatı ve Muhammed Hıfînî, Muhammed Semmânî ve Muhammed Bekrî gibi halifeleri ile tarikatın diğer temsilcilerini ele aldık. İkinci bölümde ise, Mustafa Bekrî'nin tasavvufa dair sülûk mertebeleri, ubûdiyet, şeyh-mürîd ilişkisi, nefsin mertebeleri ve desîseleri, riyâzet, mücâhede, evrâd, duâ, tâc ve hırka gibi konulardaki görüş ve düşüncelerini, Karabaş-ı Velî, Semânûdî, Kösec Ahmed Efendi ve Ahmed Derdir gibi aynı silsileye mensup mutasavvıfların görüşleriyle birlikte ortaya koymaya çalıştık. Son olarak araştırmadan elde ettiğimiz neticeleri gösterdik.

Çalışmanın bu hale gelmesinde emeği geçen herkese şükranlarımı arz ederim. Özellikle her zaman görüş ve düşüncelerinden istifade ettiğim saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. Mustafa TAHRALI, Prof. Dr. H. Kâmil YILMAZ ve Prof. Dr. M. Erol KILIÇ beylere; çalışmayı baskıdan önce gözden geçirip kıymetli fikirlerinden istifade ettiğim değerli hocam Prof. Dr. Mehmet DEMİRCİ beye, değerli dost ve meslektaşlarım Doç. Dr. Himmet KONUR, Yrd. Doç. Dr. Mustafa TATÇI, Yrd. Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK, Dr. Necdet TOSUN ve Dr. Abdüssamet BAKKALOĞLU beylere; kaynak temininde yardımlarını

esirgemeyen Süleymaniye Kütüphanesi Müdürü Dr. Nevzat KAYA beye; kitabın kapak ve mizanpajına emek veren Sami KAYA'ya; Erkam Yayınları'nın değerli yönetici ve çalışanlarına ayrı ayrı teşekkür ederim. Ayrıca maddî ve mânevî yardımlarını gördüğüm ancak isimlerini burada zikredemediğim muhterem zevâta da teşekkürü bir borç bilirim.

Dr. Ramazan MUSLU

Adapazarı, Mayıs 2005

GİRİŞ

KAYNAKLARIN TANITIMI VE XVIII. YÜZYILDA HALVETİYE-KARABAŞIYE

A. KAYNAKLARIN TANITIMI

Çalışmada kullandığımız birinci derece kaynaklar, başta Mustafa Bekrî'nin (ö. 1162/1749) eserleri olmak üzere, döneme ait biyografî kitapları ile halifelerinin kaleme aldığı bazı risâlelerdir. Kullanmış olduğumuz diğer kaynakları bibliyografyada gösterdiğimiz için burada zikretmiyoruz.

1) Mustafa Bekrî'nin Eserleri

el-Fethu'l-Kudsî ve'l-keşfü'l-ünsî:¹ Mustafa Bekrî tarafından kaleme alınan bu eser, *Virdü's-seher* adıyla da anılır. Mustafa Bekrî'nin Halvetiye tarikatına bir yenilik olarak getirdiği seher virdini konu edinmektedir. Bekriye müntesiplerinin seher, işrâk, duhâ, öğle, ikindi, akşam ve yatsı vakitlerinde okumaları gereken evrâdî tespit etmede istifade ettiğimiz önemli bir kaynaktır.

Hediyetü'l-abbâb fî mâ li'l-halveti mine's-şurâtı ve'l-âdâb:² Mustafa Bekrî tarafından kaleme alınan bu eser, isminden de anlaşıldığı gibi halvet âdâbıyla ilgilidir. Müellifin konu ile ilgili görüşlerini tespit etmemize yardımcı olan önemli bir kaynaktır. Bir mukaddime, sekiz fasıl ve bir hâtmeden oluşmaktadır.

Bülğatü'l-mürîd ve müntehâ mevkefî's-saîk:³ Mustafa Bekrî tarafından kaleme alınan bu eser, Harîrîzâde'nin *Tibyân*'ında (I, vr. 154b-159b) yer almaktadır. Ayrıca, Ömer Şubravî'nin *İrşâdü'l-mürîdân* adlı eseri ile birlikte basılmıştır. Mürîdin uyması gereken âdâb konusunda müellifin görüşlerini tespit etmemize yarayan önemli bir kaynaktır. Eser, Mustafa Bekrî'nin oğlu ve halifesi Ebü'l-Fütûh Muhammed Bekrî (ö. 1199/1784) tarafından *Cevberü'l-ferîd fî halli Bülğati'l-mürîdâ* adıyla şerh edilmiştir.

Elfîyye fi't-tasavvuf:⁵ Mustafa Bekrî tarafından kaleme alınan bu eser, bir

1 Harîrîzâde Muhammed b. Abdurrahman Kemâleddin Efendi'nin *Tibyânü vesâilü'l-bakaik fî beyâni selâsili'l-tarâik* (Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 430) adlı eseri içerisinde, I, vr. 159b-165a.

2 *Tibyân* içerisinde, I, vr. 349b-377a.

3 Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi, nr. 2116, vr. 51-59.

4 Süleymaniye Ktp. Abdülğani, nr. 96 (Mısır 1304/1887); Dâru'l-Kütübü'l-Mısıriyye, Tasavvuf, nr. 60.

5 Süleymaniye Ktp. H. Mahmud Efendi, nr. 3646, 38 vr.

mukaddime, yirmi dört fasıl ve bir hâtimeden meydana gelmektedir. Manzum olarak yazılan eser, adından da anlaşıldığı gibi, tasavvuf ilmine dair “Elfiyye” şeklinde yazılmış belki de tek eser olma özelliğine sahiptir. Tasavvufun hemen hemen her konusunun yer aldığı eser, 1233 beyitten oluşmaktadır. Çalışmamızda istifade ettiğimiz önemli bir kaynaktır.

el-Vasiyyetü'l-celîyye:⁶ Mustafa Bekrî tarafından kaleme alınan bu risâle, tarîkatın sekiz şartı, zikir ve müridin âdâbı konularında istifade ettiğimiz önemli bir eserdir.

el-Farku'l-mü'zjin:⁷ Mustafa Bekrî'nin, bazı dostlarının ısrarı üzerine kaleme aldığı bu eser, bir mukaddime, on bâb ve bir hâtimeden meydana gelmektedir. Eserde Arab ve Acem arasındaki fark, Allah'ın Hz. Peygamber'i Arablardan seçmesi ve vahyin Arapça olması gibi hususlar ele alınmıştır.

2) Mustafa Bekrî'nin Takipçilerinin Eserleri

Âdâbü'l-'ubûdiyye fi's-süneni'l-Muhammediyye:⁸ Kösec Ahmed Efendi (ö. 1191/1777) tarafından kaleme alınmıştır.⁹ Câmi'ut-turuk bir mutasavvıf olan müellif, Mustafa Bekrî'nin en önemli halifesi Muhammed Hıfni'nin talebesidir. Fasîh bir Arapça ile kaleme alınmış olan bu risâle, 80 varak civarındadır. Tarîkatın usûl ve âdâbı ile ilgili bilgiler veren önemli bir kaynaktır. Çalışmamızın ikinci bölümünde sıkça başvurduğumuz birinci derece kaynaklarımız arasında yer alan eser, Halvetiye ile ilgili araştırma yapanların müstağni kalamayacakları bir başvuru kitabı niteliğindedir. Eser, ilk defa Mustafa Aşkar tarafından ilim dünyasına tanıtılmıştır.¹⁰ Bir nüshası

⁶ Süleymaniye Ktp. Kasıdecizâde, nr. 721, vr. 180-189.

⁷ Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 2270, 179 vr.

⁸ Eserin tespit edebildiğimiz nüshaları şunlardır: Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1425, 69 vr.; Hâlet Efendi, nr. 401/1, 89 vr.; İÜ. Merkez Ktp., AY., nr. 5517; TÜYATOK, Amasya Bayezid. nr. 1540/8, vr. 151b-228b.

⁹ Müellifin ismi, eserin inceleme imkânı bulduğumuz üç nüshasında açıkça zikredilmemektedir. Ancak eserde geçen silsiledeki bilgi ve Bursalı Mehmed Tâhir'in ifadesinden risâlenin Kösec Ahmed Efendi'ye ait olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim, H. İbrahim Şimşek de *Osmanlı'da Müceddidilik* adlı doktora çalışmasında eserin Kösec Ahmed Efendi'ye ait olduğunu kaydetmiştir. Bk. Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, I, 154; H. İbrahim Şimşek, *age*, İstanbul 2004, s. 154.

¹⁰ Mustafa Aşkar, *Tasavvuf Tarihi Literatürü*, Ankara 2001, s. 146.

Sünenü Meşâyibi'l-Halvetiyye adıyla kaydedilen eser,¹¹ sehven 16. yüzyıl meşâyihinden Sinan b. Yakub'a nispet edilmiştir.

İthâfû's-Siddîk bi tercemeti Hulâsati âli's-Siddîk:¹² Mustafa Bekrî'nin oğlu ve aynı zamanda halifesi Ebü'l-Fütûh Muhammed Kemâleddin Bekrî (ö. 1199/1784) tarafından kaleme alınan bu risâle, müellifin daha önce yazmış olduğu *et-Telhisâtü'l-Bekrî* adlı eserinin bir özeti. Özellikle Mustafa Bekrî'nin hayatı ve eserleri konusunda istifade ettiğimiz önemli bir kaynaktır. Bu eser, Mustafa Bekrî ile ilgili kendisinden sonraki eserlere kaynaklık etmiştir. Çalışmamızda, Harîrîzâde'nin *Tibyân*'ında kaydettiği nüshadan istifade ettik.

el-Âdâbü's-seniyye li men yürüdü tarîka sâdâti'l-Halvetiyye:¹³ Muhammed b. Hasan es-Semânûdî (ö. 1199/1784) tarafından kaleme alınan bu eser, Halvetiye usûl ve âdâbi konusunda önemli bir kaynaktır. Müellif, Mustafa Bekrî'nin halifesi Muhammed Hıfî'nin talebesidir. Eser, müellifin 1176'da (1762-63) yazmış olduğu bir manzûmenin şerhi mâhiyetindedir. Dostlarının ısrarı üzerine bu manzumeyi şerh etmeye başlamış ve 1197'de (1782-83) tamamlamaya muvaffak olmuştur. Eser, ilk defa Yaşar Nuri Öztürk tarafından "Al âdâb As saniyya Li Man Yürüdu Tarîka Sâdât Al-halvatiyya" adlı bir makale ile ilim dünyasına tanıtılmıştır.¹⁴

Tuhfetü's-seyri ve's-sülûk:¹⁵ Muhammed Hıfî'nin halifesi Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derdîr (ö. 1201/1786) tarafından kaleme alınan önemli bir eserdir. Tarikat âdâbi, evrâd, nefis vb. konularda bilgiler içeren risâlenin bir nüshası Harîrîzâde'nin *Tibyân*'ında (II, vr. 7a-19a) mevcuttur. Eser *Tuhfetü'l-ibvân fi âdâbi eblî'l-ırfâm*6 adıyla da anılmaktadır.

3) Diğer Eserler

Silkü'd-dürer fi a'yâni'l-karni's-sânî 'aşer:¹⁷ Ebü'l-Fazl Muhammed Halil b.

¹¹ Bk. Amasya Bayezid İl Halk Ktp., 05 Ba 1540/8, vr. 151b-228b.

¹² *Tibyân* içerisinde, I, vr. 145b-172a.

¹³ Süleymaniye Ktp. Dügümlü Baba, nr. 218, vr. 1b-250b.

¹⁴ *İslam Medeniyeti*, cilt: 5, sy. 1 (1401/1981), s. 56-70.

¹⁵ Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, nr. 2831, 30 vr.

¹⁶ Kâhire 1281, 1332.

¹⁷ Bulak 1301.

Ali el-Murâdî (ö. 1206/1791) tarafından kaleme alınan eser, dört cilt halinde basılmıştır. Murâdî'nin Mustafa Bekrî ile ilgili kaynağı, Ebü'l-Fütûh Muhammed b. Kemâleddin'in *İthâfî's-Siddîk bi tercemeti Hulâsati âli's-Siddîk* adlı eseridir.

Tibyânü vesâilî'l-hakâik fi beyâni selâsili't-tarâik:¹⁸ Harîrîzâde Muhammed b. Abdurrahman Kemâleddin Efendi (ö. 1299/1882) tarafından üç büyük cilt halinde Arapça olarak kaleme alınan tarikatlar ansiklopedisi niteliğinde önemli bir kaynaktır. Diğer tarikatlar hakkında olduğu gibi, Bekriye ile ilgili önemli bilgi ve belgelerin yer aldığı eser, birinci derece kaynaklarımız arasındadır.¹⁹

İzâbu'l-mekânün fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn:²⁰ Bağdatlı İsmâil Paşa (ö. 1338/1920) tarafından *Keşfü'z-zünûn*'a zeyl olarak kaleme alınmış ve Kilisli Muallim Rifât ile Şerafettin Yaltkaya tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir. Mustafa Bekrî'nin eserleri ile ilgili istifade ettiğimiz önemli bir kaynaktır. Müellif, Murâdî'nin *Silkü'd-dürrer* adlı eserinden yararlanmıştır.

Hedyyetü'l-'arîfîn esmâü'l-müellifîn ve âsâru'l-musannifîn:²¹ Bağdatlı İsmâil Paşa (ö. 1338/1920) tarafından yazılan eser, İbnülemin Mahmud Kemal ve Avni Aktuç tarafından iki cilt halinde neşredilmiştir. Müellifin *İzâbu'l-mekânün* adlı eseri ile ilgili tespitimiz, bu çalışma için de geçerlidir.

Câmi'u kerâmâti'l-evliyâ':²² Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî (ö. 1350/1932) tarafından kaleme alınmıştır. Velîlerin kısa hayat hikayeleri ile birlikte daha çok kerâmetlerini konu edinen önemli bir kaynaktır. İbrâhim Atve Ivaz tarafından tahkik olarak neşredilmiştir.

Tomâr-ı Turuk-ı 'Aliyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi: M. Sâdık Vicdânî (ö. 1939) tarafından kaleme alınan ve ilk defa 1338-41'de İstanbul'da neşredilen eser, İrfan Gündüz tarafından yeni harflerle yayımlanmıştır.²³ Halvetiye silsilesi ile ilgili istifade ettiğimiz önemli bir çalışmadır.

Kutbuddîn Mustafa Kemâlüddin el-Bekrî-Siddikî Hayatı ve Eserleri:²⁴ Ali

¹⁸ Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 430-432.

¹⁹ Eser, Yakup Çiçek tarafından tahkik ve tahriri olarak neşre hazırlanmaktadır.

²⁰ İstanbul 1945-47.

²¹ İstanbul 1951-55.

²² Kâhire 1381/1962.

²³ İstanbul 1995.

²⁴ İstanbul 1967.

İhsan Yurd tarafından kaleme alınan bu eser, tespitlerimize göre, Mustafa Bekrî ile ilgili Türkçe yapılmış ilk müstakil çalışmadır. Çalışmada Harîrîzâde'nin *Tihyân*'ında yer alan *İthâfî's-Siddîk bi tercemeti Hulâsati âli's-Siddîk* adlı eserden büyük ölçüde istifade edilmiştir. Çalışmamıza ışık tutan eserlerden birisidir.

*eş-Şeyb Mustafa el-Bekrî: Felsefetühî's-sûfiyye ve resâilüh:*²⁵ Mustafa Bekrî'nin kısa hayat hikayesi ile bazı tasavvufî düşüncelerinin incelendiği eser, Kerem Emîn Ebû Kerem tarafından kaleme alınmıştır. Eserin sonunda, Mustafa Bekrî'nin *el-Mevridî'l-aşb*, *Sâdihâtü'l-ezel* ve *Elfiyye fi't-tasavvuf* adlarındaki üç risâlesinin aynı yazar tarafından yapılan tahkikli neşri yer almaktadır. Mustafa Bekrî'nin Mısır kütüphanelerindeki eserlerini tespit etmemize yardımcı olan bu çalışma, onun tasavvufî düşünceleri konusunda da bize ışık tutmuştur.

*Karabaş Velî: Hayatı, Fikirleri, Risaleleri:*²⁶ Kerim Kara tarafından doktora tezi olarak hazırlanan bu eser, Karabaş-ı Velî ve Karabaşiye ile ilgili istifade ettiğimiz önemli bir çalışmadır. Karabaş-ı Velî'nin bazı eserleri bu çalışmanın sonuna ek olarak konulmuştur.

Ayrıca, Brockelmann'ın *GAL*'ı; J. Spencer Trimingham'ın *The Sufi Orders in Islam*'ı;²⁷ Bernd Radke'nin, "Sufism in the 18th Century: an Attempt at a Provisional Appraisal"²⁸ ve Frederick De Jong'un, "Mustafa Kamal al-Din al-Bakri (1688-1749): Revival and Reform of the Khalwatiyya Tradition?"²⁹ adlı makaleleri, batılı araştırmacılara ait istifade ettiğimiz ve burada zikredilmesi gereken çalışmalardır.

Son olarak, Mustafa Bekrî ile ilgili batıda yapılmış iki çalışmayı³⁰ görme imkânına sahip olamadığımızı da burada kaydetmeliyiz.

²⁵ el-Mecma'u's-sekâfi, Abudabi 1423/2002.

²⁶ İstanbul 2003.

²⁷ Oxford 1971.

²⁸ Die Welt des Islams, vol. 36/3 (1996), s. 326-364.

²⁹ *Eighteenth Century Renewal and Reform in Islam*, yay. Nehemia Levtzion-John O. Voll, New York 1987, s. 117-132.

³⁰ W. Khalidi, "Mustafa al-Bakri al-Siddiqi's Journey to Jerusalem". (Basılmamış tez), Oxford, 1952; Ralf Elger, Mustafa al-Bakri: zur Selbstdarstellung eines syrischen Gelehrten, Sufis und Dichters des 18. Jahrhunderts, Schenefeld : EB-Verlag, 2004.

B. XVIII. YÜZYILDA HALVETİYE-KARABAŞIYE

Temelleri Kerîmüddin Ahî Muhammed (ö. 751/1350-51) tarafından atılan ve halîfesi Ömer Halvetî (ö. 800/1397-98) tarafından kurulan Halvetiye, Osmanlı döneminin en yaygın tarikatlarından biridir. Halvetiye, “Pîr-i sâni” olarak anılan Seyyid Yahyâ Şîrvânî’den (ö. 862/1457 veya 868/1463-64) sonra “Rûşeniye”, “Cemâliye”, “Ahmediye” ve “Şemsiye” kollarına ayrılmıştır. Cemâl Halvetî’ye (ö. 899/1493-94) nispet edilen Cemâliye şubesinden de dört kol doğmuştur. Bu kollardan birisi,³¹ Şâbân-ı Velî’ye (ö. 976/1568-69) nispet edilen “Şâbâniye”dir.³² Şâbân-ı Velî, Hayreddin Tokâdî’nin (ö. 940/1533) yetiştirdiği önemli bir mutasavvıftır. Şâbâniye, başta Anadolu olmak üzere Rumeli, Suriye, Mısır, Tunus, Fas, Hicâz ve Hindistan gibi bölgelerde faaliyet göstermiştir.

XVII. yüzyılda Anadolu’da ve diğer İslâm coğrafyasında Şâbâniye’nin yanı sıra “Ramazaniye”,³³ “Assâliye”,³⁴ “Câhidiye”,³⁵ “Cihangiriye”, “Bahşiye”,³⁶ “Muslihiye”³⁷ ve “Mısrıye”³⁸ gibi Halvetî kolları faaliyet göstermiştir.

XVIII. yüzyılda ise tarikat, diğer Halvetî kollarına ek olarak, “Cerrâhiye”,³⁹ “Sezâiye”⁴⁰ ve “Zühriye”⁴¹ gibi kollar tarafından temsil

31 Diğerleri Sünbûliye, Assâliye ve Bahşiye’dir.

32 Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 192-209b. Şâbâniye için ayrıca bk. Necdet Yılmaz, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sâfîler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001, s. 91-102.

33 Kurucusu, Mahfî Ramazan Efendi (ö. 1025/1616)’dir. Bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 66a-67b. Ayrıca bk. Necdet Yılmaz, *age.*, s. 156-167.

34 Ahmed b. Ali el-Harîrî (ö. 1048/1639)’ye nispet edilen bir koldur. Bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 279a-290a.

35 Ahmed Câhidî (ö. 1070/1659) tarafından tesis edilmiştir. Bk. Necdet Yılmaz, *age.*, s. 153-156.

36 Muhammed b. Muhammed’e (ö. 1098/1687) nispet edilen bir koldur. Bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 108b-109b.

37 Mustafa Muslihiddin (ö. 1099/1688) tarafından kurulmuştur. Bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 135b-136a.

38 Niyâzî-i Mısrî’ye (ö. 1105/1693-94) nispet edilen bir koldur. Bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 129b-135a. Ayrıca bk. Necdet Yılmaz, *age.*, s. 173-195.

39 Nureddin Cerrâhî (ö. 1131/1719) tarafından kurulmuştur. Bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 212a-216b.

40 Hasan Sezâi’ye (ö. 1151/1737) nispet edilen bir koldur. Bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 126b-129a.

41 Ahmed Zühri’ye (ö. 1157/1744) nispet edilen bir koldur. Bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 100b-101a.

edilmiştir.⁴²

Şâbâniye'nin yegâne alt kolu ise Ali Alâeddin Efendi'ye (Karabaş-ı Velî) (ö. 1097/1685) nispet edilen Karabaşiye'dir.⁴³ Bu kol, kurucusunun halveti tâcına siyah destar sarmasından dolayı "Karabaş" lâkabıyla anıldığı için "Karabaşiye" olarak isimlendirilmiştir.⁴⁴

Karabaşiye'nin silsilesi, Mustafa Muslihiddin (ö. 1072/1659), İsmâil Çorûmî (ö. 1057/1647), Ömer el-Fuâdî (ö. 1046/1636), Muhyiddin Kastamonî (ö. 1013/1604), Abdalbâkî Efendi (ö. 989/1582), Hayreddin Efendi (ö. 978/1571), Osman Efendi (ö. 976/1569),⁴⁵ Şeyh Şâbân-i Velî (ö. 976/1569), Hayreddin Tokâdî (ö. 931/1525), Çelebi Sultan Cemâl Halvetî Aksarayî (ö. 899/1491 veya 902/1494) ve Pîr Muhammed Erzincânî (ö. 879/1475) vasıtasıyla Seyyid Yahyâ Şîrvânî'ye ulaşır.⁴⁶

Karabaşiye'nin ibâdet, zikir, halvet, kıyafet vb. konulardaki âdâb ve usûlü, Karabaş-ı Velî'nin *Mi'yârü't-tarîka*⁴⁷ ve *Tarîkatnâme*⁴⁸ adlı eserlerinde açıklanmıştır.⁴⁹

Halvetiye, Karabaş-ı Velî ve halifeleri vasıtasıyla yaygınlığını daha da arttırmıştır. Onun en önemli halifeleri, Mehmed Nasûhî Efendi (ö. 1130/1718), Hasan Ünsî Efendi (ö. 1136/1723) ve Mustafa Bekrî'nin de kendisinden feyz aldığı ve istifade ettiği "Bolulu", "Edirneli" ve "Mısırlı"

⁴² "Assâliye" ve "Bahşiye" gibi birkaç Halvetî kolu, XVII. yüzyılda Suriye bölgesinde bazı tekkelere sahipti. Bk. Frederick De Jong, "Mustafa Kamal al-Din al-Bakri (1688-1749) Revival and Reform of the Khalwatiyya Tradition?", s. 123.

⁴³ Harîrîzâde, *Tibyan*, III, vr. 58-71a. Karabaşiye için ayrıca bk. Necdet Yılmaz, *age.*, s. 102-115.

⁴⁴ Bursalı, *Kibâr-ı Meşâyih*, s. 39; Kerim Kara, *Karabaş Velî: Hayatı, Fikirleri, Risaleleri*, İstanbul 2003, s. 181.

⁴⁵ M. Tatçı, *Üsküdarlı Muhammed Nasûbî ve Divânı*, İstanbul 2004, s. 74.

⁴⁶ Karabaşiye silsilesi için bk. Senâî, *Silsilenâme-i Tarîkat-i Aliye-i Halvetiyye*, İstanbul Belediye Ktp., Osman Ergin, Yazma nr. 857, vr. 5-6; İbrahim Has, *Silsile-i Halvetiye-i Karabaş-ı Kastamonî*, Süleymaniye Ktp., H. Mahmud, nr. 2707; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, IV, 12; Kerim Kara, *age.*, s. 181; M. Tatçı, *age.*, s. 74 vd.

⁴⁷ Süleymaniye Ktp. H. Mahmud Efendi, nr. 2225. Eserin Nureddin Efendi tarafından yapılan tercümesi, M. Tatçı ve C. Kurnaz tarafından neşredilmiştir (Ankara 2001). Ayrıca Kerim Kara'nın *Karabaş Velî* adlı çalışmasının sonunda da yer almaktadır (s. 627-671). "Mi'yâr" geleneği ile ilgili bilgi için bk. M. Tatçı – C. Kurnaz, *Tasavvufî Gelenekte Mi'yârlar ve Karabaş-ı Velî'nin Mi'yâr'ı*, Ankara 2001.

⁴⁸ Millet Ktp., Ali Emîrî, Şer'iyye, nr. 1181; Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, nr. 2337/1. Eser, Kerim Kara'nın *Karabaş Velî* adlı çalışmasının sonunda da yer almaktadır (s. 703-745).

⁴⁹ Kerim Kara, *age.*, s. 228 vd.

nisbeleriyle anılan Mustafa Efendi (ö. 1129/1717)'dir.

Bolulu Mustafa Efendi çeşitli devlet hizmetlerinde bulunduktan sonra, şeyhi Karabaş-ı Velî ile birlikte üç yıl kadar Mekke ve Medine'de ikâmet etmiş ve burada hilâfete nâil olmuştur. “Doğânî Hacı Baba” olarak da anılan Mustafa Efendi, 1097'de (1695) irşâd göreviyle Mısır'a gitmiştir. Mısır'da yaptırdığı bir tekkede irşâd faaliyetlerini dokuz sene kadar sürdürdükten sonra, 1110'da (1699) Edirne'ye gelmiş, ancak Mısır, Kudüs ve Suriye'deki irşâd faaliyetlerini de sürdürmüştür. Mustafa Efendi, 1129'da (1717) Edirne'de vefat etmiş ve Şûle Camii'nin hazîresine defnedilmiştir.⁵⁰

Mevlevî şeyhi Nesib Dede ile yakınlığı olduğu da bilinen Mustafa Efendi, pek çok halîfe yetiştirmiştir. Dimetokalı Muhammed Efendi, Edirneli Çoban Ali Efendi, Gümülcineli Mahmud Efendi, Beşiktaşlı Mustafa Efendi, Kerestecizâde Enfi Mehmed Efendi, Şemseddin Mehmed Efendi, Edirneli Ahmed Efendi ve Şamlı Abdullâtîf Efendi bunlardan bazılarıdır.⁵¹

Şamlı Abdullâtîf Efendi (ö. 1121/1709-10), ileride tekrar ele alınacağı gibi, Mustafa Bekrî'nin Halvetiye'ye intisabına vesile olan ve kendisini mânevî yönden yetiştiren zâttır.⁵²

Karabaşiye, kurucusunun vefâtından sonra Anadolu'da Mehmed Nasûhî Efendi'ye (ö. 1130/1718) nispet edilen “Nasûhiye”;⁵³ Ortadoğu ve Mısır'da ise Mustafa Bekrî'nin tesis ettiği “Bekriye” ile temsil edilmiştir. Bazı kaynaklar, Karabaşiye'nin sadece iki kolundan söz ederken, *Tibyân*'da ayrıca “Ârifiye”⁵⁴ ve “Hüseyniye”⁵⁵ kollarından da söz edilir.⁵⁶ Kerim Kara da Karabaşiye'nin dört kolu olduğunu kaydetmiştir.⁵⁷

⁵⁰ Derviş Hasan Hulûs el-Halvetî, *Tezkiiretü'l-müteabbirîn*, vr. 27b-29a; M. Tatçı, *age.*, s. 69-72.

⁵¹ Halifeleri için bk. Tabîbzâde, *Sülsüname-i Turuk-ı 'Alfiye*, vr. 8b; M. Tatçı, *age.*, s. 72-73.

⁵² Karabaş-ı Velî'nin halifeleri hakkında bilgi için bk. Kerim Kara, *age.*, s. 187-225.

⁵³ Harîrizâde, *Tibyân*, III, vr. 180a. Nasûhiye için ayrıca bk. Necdet Yılmaz, *age.*, s. 115-123.

⁵⁴ Ârifiye'nin silsilesi şöyledir: Mustafa Zekâi el-Üsküdarî (ö. 1227/1812), Hasan es-Simâvî (ö. 1209/1794), Mahmûd Boğazhisârî (ö. 1141/1728), Ömer Ârifî el-İstanbulî (ö. 1103/1690) ve Karabaş-ı Velî. Bk. Harîrizâde, *Tibyân*, III, vr. 61a; Kerim Kara, *age.*, s. 186.

⁵⁵ Hüseyniye'nin silsilesi şu şekildedir: Hasan Simâvî (ö. 1209/1794), Mahmûd Simâvî, Şâbân et-Teymürçî, Hüseyn Kastamonî (ö.1125/1714) ve Karabaş-ı Velî. Bk. Harîrizâde, *Tibyân*, III, vr. 61a; Kerim Kara, *age.*, s. 186.

⁵⁶ Harîrizâde, *Tibyân*, aynı yer.

⁵⁷ Kerim Kara, *age.*, s. 182-183.

Görüldüğü gibi XVIII. yüzyılda Anadolu'da ve Ortadoğu'da sadece Halvetiye'ye bağlı on kadar kol faaliyet göstermiştir. Bunlardan Cemâliye'ye bağlı şeyhler, Halvetiye'nin dört ana kolu içerisinde faaliyet yoğunluğu bakımından ikinci sırada yer almışlardır. Yine bu yüzyılda Anadolu'da faaliyet gösteren farklı tarikatlara mensup şeyhlerin neredeyse yarıya yakınının Halvetiye tarikatına mensup olduğu⁵⁸ göz önünde tutulursa, tarikatın ne derece yaygın olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Bu bilgiler ışığında Bekri'nin Halvetî kolları içerisinde etkin ve yaygın bir koldan geldiğini söyleyebiliriz.

⁵⁸ Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. yüzyıl)*, İstanbul 2003, s. 227-228, 561-563.

BİRİNCİ BÖLÜM

**MUSTAFA BEKRÎ'NİN
HAYÂTI, ESERLERİ, HALÎFELERİ VE TARÎKATI**

I. MUSTAFA BEKRÎ'NİN HAYATI

A. NESEBİ, ÂİLESİ VE DOĞUMU

“Kutbüddin” lâkabıyla tanınan Mustafa b. Kemâleddin b. Ali el-Bekrî, “Ebülmevâhib” ve “Ebülme’ârif” künyeleri ile tanınmıştır. Mustafa Bekrî, Mısır’dan Şam’a göç eden Bedreddin Muhammed b. Süleyman (ö.1062/1652) Bekrî âilesine mensup bir şeyhtir.¹ Bu aileye mensubiyeti şu şekildedir: Nâsıruddin Muhammed b. Ivaz (ö.774/1373)², oğlu Bedrüddin Muhammed, oğlu Abdülkâdir Muhyiddin, oğlu Kemâleddin, oğlu Ali, oğlu Kemâleddin ve oğlu Mustafa el-Bekrî.³ Mustafa Bekrî'nin nispeti, baba cihetinden Hz. Ebû Bekir’e,⁴ anne yönünden Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’⁵es dayanır.

Mustafa Bekrî, 1099 yılının Zilkâde (veya Zilhicce) ayında (Ağustos/ Eylül 1688)⁶ Şam’da dünyaya geldi.⁷ Babası Kemâleddin b. Ali, Şam’da Cevvâniye Medresesi’nde müderris olarak görev yapmıştır. Âlim ve sâlih

- 1 Ebü'l-Fazl Muhammed Halil Murâdî, *Silkü'd-dürer fi a'yâni'l-karni's-sâni 'aşer*, Bulak 1301, IV, 190; Abdurrahmân Ceberî, *Târîhu 'Acâibi'l-âsar fi'l-terâcimi ve'l-abbâr*, Beyrut ts, I, 246; Abdülhay b. Abdülkebir el-Kettânî, *Fehresü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşbât ve'l-müselelat* (nşr. İhsân Abbâs), Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1982, I, 223-224; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hedyyetü'l-ârifin esmâ'ü'l-müellifin ve âsârü'l-musannifin* (nşr., İbnülemin Mahmud Kemal-Avni Aktuç), İstanbul 1951-55, II, 446; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin: terâcümü musannifü'l-kütübü'l-'Arabîyye*, I-XV, Beyrut ts, XII, 271; Fikrî Zekî el-Cezzâr, *Medâbilü'l-müellifin ve'l-'Alâmü'l-'Arab*, I-IV, Riyad 1994, III, 1283; Ali İhsan Yurd, “Bekrî, Kutbüddin”, *DİA*, V (İstanbul 1992), s. 369.
- 2 Bilgi için bk. Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, XI, 99.
- 3 Ali İhsan Yurd, *Kutbüddin Mustafa Kemalüddin el-Bekrî-Sıddiki Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1967, s. 7-8.
- 4 Silsilesi için bk. Ebü'l-Fütüh Muhammed b. Mustafa Kemâleddin el-Bekrî, *İthâfî's-Sıddik bi tercemeti bulâsati âli's-Sıddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 146ab; Kerem Emin, *es-Şeyh Mustafa el-Bekrî felsefetühü's-sıfyye ve resâlihü*, el-Mücteme'u's-sekâfi, Abudabi 2002, s. 16. Bekrîlerle ilgili bilgi için ayrıca bk. İbrahim el-Mâlikî el-Ubeydî, *'Umdetü'l-tabkik fi beşâiri âli's-Sıddik*, Mısır 1374/1955, s. 272 vd.
- 5 Silsilesi için bk. Muhammed Bekrî, *İthâfî's-Sıddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 146b.
- 6 Murâdî, *age.*, IV, 190. Doğum tarihi için ayrıca bk. Ceberî, *age.*, I, 247; Zirikî, *el-A'lâm*, VII, 239; Serkis, *Mu'cem*, I, 582; Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1946-56, I, 196; *Hedyyetü'l-ârifin*, II, 446-450.
- 7 Muhammed Bekrî, *İthâfî's-Sıddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 146b; *Hedyyetü'l-ârifin*, II, 249; Yûsuf b. İsmâil en-Nebhânî, *Câmi'u kerâmâti'evliyâ'*, I-II, (nşr. İbrâhim Atve Ivaz), Kâhire 1381/1962, II, 472; Abdülhay el-Kettânî, *age.*, I, 224; Brockelmann, “al-Bakrî”, *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, Leiden/London 1960, I, 965; amlf., “Bekrî”, *LA*, II, 460; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, XII, 271; Ali İhsan Yurd, *age.*, s. 8; Abdülmün'im el-Hifnî, *el-Mensâ'atü's-sıfyye a'lâmü'l-tasavvuf ve'l-münkirîne aleyhi ve'l-turuku's-sıfyye*, Kâhire 1992, s. 68; Kerem Emin, *age.*, s. 15.

bir kimse olarak tanınırdı.⁸ Mustafa Bekrî, babası 1105'te (1694) vefât ettiğinde beş altı yaşlarında idi.⁹ 1111 senesine (1699-1700) kadar annesiyle birlikte kaldı. Annesinin vefâtından sonra amcasının oğlu Şeyh Ahmed b. Kemâleddin b. Abdülkâdir es-Sıddîkî'nin himâyesine girerek ilim tahsili ile meşgul oldu.¹⁰

B. TAHSİL HAYÂTI VE HOCALARI

Seyyidler ve şerifler ailesine mensup olan Mustafa Bekrî, tahsil hayatına Hâfız Kâtib Mehmed Çelebi adında bir hoca efendiden Kur'an okumayı öğrenerek başladı. Mustafa Bekrî'nin kendisinden ilim öğrendiği ve istifade ettiği hocaları ve okuduğu eserler -tespit edebildiğimiz kadarıyla- şunlardır:

1. Abdurrahman b. Muhyiddin es-Selîmî: "el-Mücellid" namıyla tanınan bu zât, Mustafa Bekrî'ye Arap Dili'nden *Ecrûmiyye* ve Hâlid el-Ezherî şerhini; Cemâleddin İbn Hişâm'ın (ö. 761/1359) *Kavâ'idü'l-i-râb'*ını, İbn Mâlik'in (ö. 672/1273-74) *Elfiyye*'sini ve *Eşmûnî* şerhini; *Metn-i 'İzzâ'*yi, Abdurrahman Câmî'nin (ö. 898/1492) *Molla Câmî* adıyla bilinen *el-Fevâidü'z-Ziyâiyye*'sini (*Kâfiye* şerhi) ve ayrıca Akâid'den Ali b. Osman el-Fergânî el-Üşî'nin (ö. 575/1179) *Bed'ü'l-emâli* kasidesini ve İbrahim b. İbrahim Lekânî'nin (ö. 1078/1668) *Cevberetü'l-tevbîd* adlı eserini okutmuştur.¹¹

2. Şeyh Abdüllatîf b. Hüsâmeddin el-Halebî: Mustafa Bekrî, aynı zamanda şeyhi olan bu hocasından, Abdurrahman el-Mücellid'in okuttuğu bazı eserleri ikinci kez okumuştur.¹²

3. Muhammed b. İbrahim b. Muhammed ed-Dekdekî (ö. 1131/1718-19):¹³ Abdülganî b. İsmâil en-Nâblusî'nin talebesidir. Mustafa Bekrî'ye Mantık'tan Ebü'l-Kâsım el-Leysi'nin *İsti'âre* metni ile 'Isâmüddin (ö.

⁸ Kerem Emîn, *age.*, s. 17-18.

⁹ Muhammed Bekrî, *İtbâfü's-Sıddîk (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 147; Murâdî, *age.*, IV, 190; Serkîs, *Mu'cem*, I, 582; Kerem Emîn, *age.*, s. 18.

¹⁰ Murâdî, *age.*, aynı yer.

¹¹ Murâdî, *age.*, aynı yer. Ayrıca bk. *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, I, 30.

¹² Murâdî, *age.*, aynı yer.

¹³ Hayatı ve eserleri için bk. *Îzâhu'l-meknûn*, II, 1372; *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, I, 26. Ayrıca bk. Abdülkâdir Ahmed Atâ, *et-Tasavvufu'l-İslâmî*, s. 388.

944/1537-38) şerhini okutmuştur.¹⁴

4. Abdürrahim et-Tavâkî (ö.1133/1718):¹⁵ Mustafa Bekrî, İbn Akîl'in (ö. 769/1367) *Elfîyye* şerhini bu hocasından okumuştur.¹⁶

5. Molla İlyas el-Kürdî (ö. 1138/1725-26): Mustafa Bekrî'ye tefsir ilminden Ebû Saîd Nâsırüddin Abdullah b. Ömer b. Muhammed Beyzâvî'nin (ö. 685/1286) *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl* adlı tefsirinden Nahl sûresinin başına kadar okutmuştur. Mustafa Bekrî'ye göre İlyas Kürdî, keşfi açık bir zât idi.¹⁷

6. Muhammed b. Muhammed el-Bedîrî ed-Dimyâtî (ö. 1140/1727): Şâziliye ve Nakşbendiye tarikatlarına mensup olan bu zât, "İbnü'l-meyyit" künyesiyle tanınır. Mustafa Bekrî'ye icâzet vermiştir.¹⁸

7. Abdülganî b. İsmâil en-Nâblusî (ö. 1143/1730): Tasavvuf İlmî'ne dair İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) *el-Fütûhâtü'l-Mekkeyye*, *et-Tedbîrâtü'l-ilâhiyye* ve *Füsûsü'l-bikem* gibi bazı eserlerini okutmuştur. Mustafa Bekrî, gençlik çağının en verimli dönemini onun himâye ve terbiyesinde geçirmiştir.¹⁹

8. Cemâleddin Muhammed b. Saîd el-Hanefî (ö.1150/1737): "İbn 'Akle" olarak tanınır. Mustafa Bekrî'ye icâzet veren hocalarından birisidir.²⁰

9. İsmail b. Muhammed el-Aclûnî (ö.1162/1748):²¹ *Keşfü'l-hafâ'* müellifidir. Mustafa Bekrî'ye bazı hadis metinleri okutmuştur. Aynı zamanda Mustafa Bekrî'nin eniştesidir.²²

¹⁴ Murâdî, *age.*, aynı yer. Abdülganî Nâblusî'nin hayatı ile ilgili bilgi için bk. Bekrî Alâeddin, *Bir Çağın Öncüsü: Abdülganî Nâblusî, Hayatı ve Fikirleri* (trc. Veysel Uysal), İstanbul 1995, s. 87-128.

¹⁵ Hayatı ve eserleri için bk. *Hediyetü'l-ârifin*, I, 664.

¹⁶ Murâdî, *age.*, aynı yer.

¹⁷ Murâdî, *age.*, aynı yer; Kerem Emîn, *age.*, s. 25.

¹⁸ Kerem Emîn, *age.*, s. 21, 25.

¹⁹ Muhammed Bekrî, *İtbâfü's-Suddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 147^{ab}-148^s; Murâdî, *age.*, IV, 191; Nebhânî, *age.*, II, 472; Serkîs, *Mu'cem*, I, 582. Ayrıca bk. Abdülkâdir Ahmed Atâ, *et-Tasavvufu'l-İslâmî*, s. 389-390.

²⁰ Kerem Emîn, *age.*, s. 25.

²¹ İsmail Aclûnî'nin hayatı ve eserleri için bk. *Hediyetü'l-ârifin*, I, 221.

²² Muhammed Bekrî, *İtbâfü's-Suddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 147^b; Murâdî, *age.*, IV, 190. İsmail Aclûnî, Mustafa Bekrî'nin kız kardeşi ile evlenmiştir. Bk. Muhammed Bekrî, aynı yer. Ayrıca bk. Ali İhsan Yurd, *agm.* s. 369.

10. Muhammed Habbâl el-Fâkî: Mustafa Bekrî, İbn Hişâm'ın (ö. 761/1360) *Katru'n-nedâ* ve *Şüzûru'z-zehab* adlı eserlerini bu hocasından okumuştur.²³

11. Ebü'n-Nûr Osman b. Şem'a: Mustafa Bekrî'ye el-Ahdarî'nin (ö.983/1575-76) *Süllem fi'l-mantık* adlı eserini ve şerhini okutmuştur.²⁴

12. Ebül-Mevâhib:²⁵ *el-Kevâkibü'z-zâhire* adlı eserin müellifidir. Kıraat ilminden Cezerî (ö. 833/1429-30) metni ve Kâdî Zekeriyâ el-Ensârî (ö. 926/1520) şerhini ve ayrıca Hadis ilmi ve usûlüne dair Askalânî'nin, *Nubbetü'l-fiker fî mustalahi'l-eser* ve *Fethü'l-bârî* (Buhârî şerhi) adlı eserlerini okutmuştur.²⁶

Silkü'd-dürer'de Hanefî fıkhında emsâllerinden üstün olduğu kaydedilen²⁷ Mustafa Bekrî'nin, *el-Hidâye* ve *el-Kenz* gibi fıkıh kitapları ile²⁸ Taftâzânî'nin (ö.792/1389-90) *Mekâsîdü't-tâlibîn fî ilmi usûli'd-dîn* adlı eserini okuduğu kaydedilmiştir.²⁹

Kaynaklar, yukarıdakilere ilave olarak, Mustafa Bekrî'nin icâzet aldığı hocaları arasında "Akîle" namıyla bilinen Şeyh Muhammed b. Ahmed el-Mekkî, Ahmed b. Muhammed en-Nahlî el-Mekkî ve Abdullah b. Sâlim el-Basrî el-Mekkî'yi de zikretmektedir.³⁰

C. TASAVVUFÎ HAYATI, SEYAHATLERİ, VEFÂTI VE KİŞİLİĞİ

1. Tasavvufî Hayatı

Mustafa Bekrî, Nakşbendiye, Kâdiriye ve Halvetiye tarikatlarına mensup (*câmi'ut-turuk*)³¹ bir şeyhtir. *Silkü'd-dürer*'de kaydedildiğine göre,

²³ Murâdî, *age.*, aynı yer.

²⁴ Murâdî, *age.*, aynı yer.

²⁵ Bilgi için bk. *Hedyyetü'l-'arîfîn*, II, 312.

²⁶ Murâdî, *age.*, aynı yer.

²⁷ Muhammed Bekrî, *İbhâfî's-Siddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 147a.

²⁸ Muhammed Bekrî, *İbhâfî's-Siddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 148a. Nebhânî'nin kaydettiğine göre, Nâblusî'den fıkıh da okumuştur. Bk. *age.*, II, 472.

²⁹ Murâdî, *age.*, aynı yer.

³⁰ Muhammed Bekrî, *İbhâfî's-Siddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 147a-153b; Murâdî, *age.*, IV, 190, 194; Nebhânî, *age.*, II, 472.

³¹ Bandırmahzâde, *Mir'âtü't-turuk*, Dersâdet 1306, s. 41.

Nakşbendiye tarikatına ilk defa Kutbü'l-ârifin Seyyid Murad Özbekî el-Buhârî (ö. 1132/1719) vasıtasıyla intisap etmiştir.³²

Mustafa Bekrî'nin Halvetiye silsilesi³³ şu şekildedir: Abdülatîf b. Hüsâmeddin el-Halebî (ö. 1121/1709-10) » Edirneli (Bolulu, Mısırlı) Mustafa Efendi³⁴ (ö. 1129/1717) » Ali Alâeddin Karabaş-ı Velî (ö. 1097/1685-86)³⁵ » Muslihiddin Mustafa Çelebi (ö. 1072/1661-62) » İsmail Çorûmî (ö. 1057/1647) » Ömer Fuâdî Efendi Kastamonî (ö. 1046/1636-37)³⁶ » Muhyiddin Kastamonî (ö. 1013/1604-05) » Abdülbâkî İskilibî » Hayreddin Kastamonî » Osman Efendi (ö. 976/1569), Şeyh Şâbân-ı Velî³⁷ (ö. 976/1568-69).³⁸

Mustafa Bekrî'nin Halvetiye'ye intisabı 1115'te (1704-05) Halvetî şeyhi Abdülatîf b. Hüsâmeddin el-Halebî vasıtasıyla oldu.³⁹ 1116'da (1705-06)

³² Murâdî, *age.*, IV, 194. Mustafa Bekrî, *Elffyye fi'l-tasavvuf* adlı eserinde bu zâatın ismini Abdurrahîm el-Özbekî olarak kaydeder ki muhtemelen farklı bir şahıs olmalıdır. Bk. *age.*, vr. 14b.

³³ Halvetiye silsilesi hakkında daha geniş bilgi için bk. Aşkar, "Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiye Silsilesinin Tahlili", *AÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIX (Ankara 1999), s. 535-563.

³⁴ "Mısri Hacı Baba" olarak da tanınan Bolulu Mustafa Efendi, Karabaş-ı Velî'nin 685. ve sonuncu halifesidir. Bk. Kerim Kara, *age.*, s. 184.

³⁵ Hayatı ve eserleri için bk. *Osmanlı Müellifleri*, I, 148-149; Mehmet Zeki Pakalın, *age.*, II, 188; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 762; Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 57b-61b; Kerim Kara, *age.*

³⁶ Hayatı ve eserleri için bk. *Osmanlı Müellifleri*, I, 118-119; *Hediyetü'l-ârifin*, I, 797.

³⁷ Hayatı, eserleri ve tarikatı için bk. *Osmanlı Müellifleri*, I, 94; Mehmet Zeki Pakalın, *age.*, III, 302-303; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 191b-194a.

³⁸ Silsilenin devamı şu şekildedir: Hayreddin Tokâdî » Cemâleddin Halvetî (Çelebi Sultan Aksarâyî) » Muhammed Bahâeddin Erzincânî » Seyyid Yahyâ Şirvânî » Sadreddin Hiyâvî » el-Hâc İzzeddin » Muhammed Bayram Halvetî » Ömer Halvetî » Muhammed Halvetî » İbrahim Zâhid Giylânî » Cemâleddin Halvetî » Şihâbeddin eş-Şirâzî » Rukneddin Muhammed en-Neccâr » Kutbeddin el-Ebherî » Abdünnecîb es-Sührverdi » Ömer el-Bekrî » Vecühüddin el-Kâdî » Muhammed el-Bekrî » Muhammed Zenbûrî » Mîmşâd ed-Dineverî » Cüneyd el-Bağdâdî » Serî es-Sekatî » Ma'rûf el-Kerhî » Dâvûd et-Tâî » Habîb el-'Acemî » Kümmeyl b. Ziyâd » Hasan el-Basrî » Hz. Hasan ve Hüseyin » Hz. Ali (r.a.). Bk. Muhammed b. Hasan es-Semânûdî, *el-Adâbü's-senyye li men yürüdü tarika sâdati'l-Halvetiyye*, Süleymaniye Ktp. Düğümlü Baba, nr. 218, vr. 25b-27a. Silsile için ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *en-Nasihatü's-senyye*, vr. 61b-62a; Cebertî, *age.*, I, 346-347; Kerem Emin, *age.*, s. 151-152.

³⁹ Halebî, Halvetiye icâzetini 1102'de (1690-91) Edirneli Mustafa Efendi'den aldı. Şeyhinin yanında dört yıl terbiye gördü; defalarca halvete girdi. Bk. Muhammed Bekrî, *İtâfî's-Suddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 148a; Murâdî, *age.*, IV, 191.

“esmâ” telkini aldı ve isim ile müsemmâ arasındaki farkı öğrendi. 1119’da (1707-08) ailesinden ayrıldı ve uzlet maksadıyla Şam’da Necm el-Bâzrâî’nin (ö. 655/1257) kurduğu Bâzrâiye Medresesi’ne yerleşti. Burada halvete girip zikir ve evrâd ile meşgul oldu. 1120’de (1708-09) seyr u sülûkünü tamamladı ve tam yetki (*hilâfet-i tâmmе*) ile icâzet aldı.⁴⁰ Şeyhinin 1122’de (1710-11) vefâtı üzerine Halep’te şeyhlik makâmına oturdu.⁴¹

Murâdî’nin bildirdiğine göre, bir gün şeyhi Abdüllatîf Halebî, Mustafa Bekrî’ye, “*Cüneyd bütün hayatı boyunca kâmil bir buçuk adam yetiştirmişti.*” dedi. Mustafa Bekrî, “*Siz kaç mürid yetiştirdiniz?*” diye sordu. Şeyhi de “*Seni yetiştirdim.*” diye cevap verdi.⁴²

Cebertî ise Abdüllatîf Halebî’nin Mustafa Bekrî’yi mârifet ve tahkik ehlinin sütü ile besleyerek terbiye ettiğini kaydeder ve “*Fer’ aslımı geçti ve ondan daha üstün oldu...*” diyerek, Mustafa Bekrî’nin kadri yüce bir zât olduğunu belirtir.⁴³

2. Seyahatleri

Kendisinden önceki bir çok şeyh gibi, Mustafa Bekrî’nin de seyahat etmeyi âdet edindiği ve bir yaşam tarzı olarak benimsediğini görüyoruz. Hayatı boyunca İstanbul, Anadolu, Irak, Halep, Musul, Şam, Lübnan, Bağdat, Kudüs, Mısır ve Hicâz bölgelerine müteaddit defalar seyahat yaptı.

Mustafa Bekrî, Abdüllatîf Halebî’nin vefâtının ardından tarikat mensuplarıyla ilgili gerekli çalışmaları yaptıktan sonra, ziyaret maksadıyla 19 Muharrem 1122’de (21 Mart 1710) Şam’dan Beytül-Makdis’e doğru yola çıktı.⁴⁴ Yafa iskelesi yakınında bulunan Ali b. Alî el-Ömerî’yi ve Hanefî fakihî ve Hadis âlimi Necmeddin b. Hayreddin er-Remlî’yi⁴⁵ ziyaret etti ve

⁴⁰ Muhammed Bekrî, *İthâfî’-s-Siddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 148a; Murâdî, *age.*, aynı yer; Serkis, *Mu’cem*, I, 582; Abdülmün’im Hıfni, *el-Mensû’atü’-s-süfyye*, s. 68. Kerem Emin, müridlerin daha Halebî’nin sağlığında iken Mustafa Bekrî’ye biat ettiklerini ve şeyhin vefâtından sonra da bu biatlarını yenilediklerini kaydeder. Bk. *age.*, s. 19.

⁴¹ Muhammed Bekrî, *İthâfî’-s-Siddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 148b; Murâdî, *age.*, aynı yer.

⁴² Murâdî, *age.*, aynı yer. Ayrıca bk. Nebhânî, *age.*, II, 472.

⁴³ Cebertî, *age.*, I, 246.

⁴⁴ Muhammed Bekrî, *İthâfî’-s-Siddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 148b; Murâdî, *age.*, aynı yer.

⁴⁵ Hayatı hakkında bilgi için bk. *Hedyyetü’l-ürifin*, II, 489.

ondan İmam Mâlik'in *el-Muvatta'* adlı eserinin Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivâyetini "semâ" etti ve rivâyet izni aldı.⁴⁶ Ardından Hz. Mûsâ'nın (a.s.) kabrini ziyaret edip Kudüs'e hareket etti.⁴⁷

Mustafa Bekrî, Kudüs'e ulaştıktan bir müddet sonra *Virdü's-seher* olarak tanınan *el-Fethü'l-Kudsî ve'l-keşfü'l-ünsî*⁴⁸ adlı eserini yazdı.⁴⁹ Bazılarının bu virdin tarîkatta bid'at olduğunu söyleyerek itiraz etmeleri üzerine, 1122'de (1710) İstanbul'a geldi ve Üsküdar'da⁵⁰ bulunan Ali Karabaş Efendi'nin oğlu Hasan Efendi'ye durumu arzetti.⁵¹ Ondan "*Bir sakıncası yok; sizîn münasip gördüğünüz şekilde bir beis yoktur*" cevabını aldıktan sonra, aynı yılın Şaban (Eylül) ayında Şam'a döndü ve tarikatını bu bölgede yaymaya devam etti. 1126 (1714) yılına kadar Bâzrâiye Medresesi'nde telif, ziyaret ve irşâdla meşgul oldu.⁵²

1126 yılının Şaban ayında (Ağustos 1714) Kudüs'e gitmek üzere tekrar seyahate çıktı.⁵³ Mescid-i Aksâ'da halvete girdi ve burada kaldığı süre içerisinde tarikatını yaymaya başladı.⁵⁴ Bu sırada *es-Sâniyetü'l-ünsiyye fî ribleti'l-Kudsîyye* adlı eserini kaleme aldı.⁵⁵ 1128 senesi Receb ayında (Haziran 1716) Haleb'e döndü. Halep'te üvey babası Hacı İbrahim Tavîl'e iki ay kadar misafir oldu. Bu esnada İbrahim b. Edhem'in kabrini ziyaret etti. Sonra Trablusşam'a gitti ve burada Medresetü'l-haddâdîn ve Kâdiriye Tekkesi'nde misafir kaldı.⁵⁶

1129 yılının Cemâziyelevvel ayında (Nisan 1716) tekrar Kudüs'e gitmek üzere yola çıktı. Yolda Saydâ, Akkâ ve Nâblus'a uğradı. Cemâziyelâhir'de

46 Muhammed Bekrî, *İthâfî's-Siddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 148b; Murâdî, *age.*, aynı yer.

47 Murâdî, *age.*, aynı yer.

48 *Tibyân içerisinde*, I, vr. 159b-165a.

49 Mustafa Bekrî, *el-Fethü'l-Kudsî (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 160a; Murâdî, *age.*, aynı yer; Cebertî, *age.*, I, 246.

50 Murâdî, Hasan Efendi'nin o sırada Edirne'de olduğunu ve Mustafa Bekrî'nin de Edirne'ye gittiğini kaydeder. Bk. Murâdî, *age.*, aynı yer.

51 Brockelmann, Edirneli Ali Karabaş'tan fetva aldığını kaydetmektedir ki bu doğru değildir. Bk. "al-Bakrî", *The Encyclopaedia of Islam*, I, 965; "Bekrî", *LA*, II, 460.

52 Muhammed Bekrî, *İthâfî's-Siddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 148b; Murâdî, *age.*, aynı yer.

53 Muhammed Bekrî, *Teshîhetü'l-abzân*, Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 592, vr. 3a.

54 Murâdî, *age.*, aynı yer.

55 Muhammed Bekrî, *İthâfî's-Siddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 148b-149a; Brockelmann, "al-Bakrî", *The Encyclopaedia of Islam*, I, 966.

56 Muhammed Bekrî, *İthâfî's-Siddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 149a.

(Mayıs) Kudüs'e ulaştı ve burada yine halvete girdi. Vaktini telif, tâlim ve terbiye ile geçirdi.⁵⁷ Aynı yılın Şevval ayına (Eylül) kadar Beytül-Makdis'de yine evrâd ve ezkâr ile meşgul oldu.⁵⁸ Ardından Şam'a döndü ve burada Trablusşam'da tanıştıkları Muhammed b. Ahmed et-Tâfilâtü ile bir araya geldi.⁵⁹ Amcası Mehmed Ağa, hacca gitmeye niyet ettiğini ve bu yolculuktan önce kızını kendisiyle evlendirmek istediğini söyledi; ancak Mustafa Bekrî bu teklifi kabul etmedi. Burada kaldığı süre içinde eser yazdı ve müsveddelerini temize çekmeye çalıştı.⁶⁰

Mustafa Bekrî, 1130 yılının Ramazan ayında (Temmuz 1718) Şam'la alâkasını keserek tekrar Kudüs'e gitti. 1131 senesi Zilkâde ayında (Ekim 1719) anne tarafından akrabası olan Seyyid Muhammed es-Selfînî'nin torunu ile evlendi. Kudüs'te bulunduğu süre içerisinde, daha önceki seyahatlerinde olduğu gibi, eser telifi, mürîdlerin tâlim ve terbiyesi, ziyaretçilerle görüşmek ve onlara yardımcı olmakla meşgul oldu. Mısır Valisi Recep Paşa⁶¹ ile Kudüs'te tanıştı. Daha sonra vali ile birlikte Mısır'a giden Mustafa Bekrî, buradaki büyük velîlerden Ahmed el-Bedevî'nin türbesini ziyaret etti. Câmîu'l-Ezher'e giderek oradaki âlim ve şeyhlerle görüştü. Bu sırada Ezher müderrislerinden Ebül-Mekârim Muhammed b. Sâlim el-Hıfînî (ö.1181/1767-68) kendisine intisap etti.⁶²

1135'e (1722-23) kadar Mısır'da kalan Mustafa Bekrî, deniz yolu ile Kudüs'e döndü. Burada kırk beş gün kadar kaldıktan sonra Trablusşam üzerinden Humus'a geçti ve Hz. Halid b. Velid'in (r.a.) kabrini ziyaret etti. Sonra Hama'ya gitti ve burada Kâdirî Tekkesi şeyhi Yâsin Efendi'den Kâdiriyye tarikatı icâzeti aldı. Ardından Haleb'e geçti ve üvey babası İbrahim Tavîlî'i ziyaret etti. Bu sırada Hüsreviye Hatibi Ahmed b. Ahmed adındaki bir âlim kendisinden "inâbe" aldı.⁶³

Sultan III. Ahmed döneminde, 1135 senesi Recep ayı sonlarında (Nisan 1723) kara yoluyla İstanbul'a gitmek üzere Halep'ten ayrıldı. 27

⁵⁷ Muhammed Bekrî, *İthâfî's-Siddik*, aynı yer.

⁵⁸ Murâdî, *age.*, IV, 192.

⁵⁹ Muhammed Bekrî, *İthâfî's-Siddik* (*Tibyân* içerisinde), I, vr. 149a; Murâdî, *age.*, aynı yer.

⁶⁰ Muhammed Bekrî, *İthâfî's-Siddik* (*Tibyân* içerisinde), I, vr. 149b; Murâdî, *age.*, aynı yer.

⁶¹ Brockelmann, Mustafa Bekrî'nin Mısır'a vezir Râgîb Paşa ile birlikte gittiğini kaydetmektedir ki bu doğru değildir. Bk. "al-Bakrî", *The Encyclopaedia of Islam*, I, 965; "Bekrî", *IA*, II, 460.

⁶² Muhammed Bekrî, *İthâfî's-Siddik* (*Tibyân* içerisinde), I, vr. 149b-150a; Murâdî, *age.*, aynı yer; Serkis, *Mu'cem*, I, 582; Kerem Emin, *age.*, s. 20.

⁶³ Muhammed Bekrî, *İthâfî's-Siddik* (*Tibyân* içerisinde), I, vr. 149b-150a; Murâdî, *age.*, aynı yer; Serkis, *Mu'cem*, I, 582; Kerem Emin, *age.*, s. 21.

Şaban'da (6 Haziran) İstanbul'a ulaşan Mustafa Bekrî, bu seyahatini anlattığı *Tefrîku'l-hümûm ve tağrîku'l-ğumûm fi'r-rihleti ilâ bilâdi'r-Râm* adlı bir eser yazdı. İstanbul'da umumiyetle yalnız kalmayı tercih edip vaktini eser yazmakla geçirdi.⁶⁴ Fırsat buldukça bir yönden hocası bir yönden talebesi konumundaki Seyyid Muhammed b. Ahmed et-Tâfilâtî⁶⁵ ile görüştü.⁶⁶ Rivâyete göre, ilâhî kudret hükümlerinin bir gereği olarak Mustafa Bekrî'den seyahat izni kaldırılmıştı. Bu sebeple ne yapacağını bilmez bir vaziyette bir yıl kadar İstanbul'da kaldı. Cebertî'nin kaydettiğine göre, yıl sonuna doğru bir gece kalktı ve âdeti üzere teheccüd namazı kıldı. Ardından seher virdini okumaya başladı. Meclisinde Hz. Peygamber'in (a.s.) ve bazı zevâtın rûhâniyetlerinin hazır bulunmasını arzu etti. Virdine devam ederken birden telaş içinde bir adam çıka geldi ve kalabalık bir cemaat içerisinde boş bir yer arıyormuş gibi etrafına baktı ve bir yer bulup oturdu. Mustafa Bekrî virdi bitirince adam ayağa kalktı ve selam verdi. Sonra “*Ne yaptın Mustafa?*” diye sordu. Mustafa Bekrî, “*Bir şey yapmadım*” dedi. Adam “*Görmedin mi? Aç kalsın insanları ezijordum*” dedi. Bunun üzerine Mustafa Bekrî, meclisinde bazı rûhâniyetlerin hazır bulunmasını arzu ettiğini söyledi. Adam, “*Hepsi buradâ*” dedi ve “*Ben sana davetsiz gelmedim*” dedikten sonra kendisine seyahat için izin verildiğini haber verdi. Bu kişi, Muhammed Tâfilâtî idi.⁶⁷

Mustafa Bekrî, kaynakların hemen hepsinin ittifakla kaydettiğine göre, 1137'de (1724) kendisinden veya zürriyetinden ahid alan müridlere eziyet vermeyeceklerine dair cin tâifelerinin reislerinden söz almıştır.⁶⁸ Cin tâifelerini irşâd etme ve onlardan ahid alma hususu, bazı Şâbâniye şeyhlerinin bir özelliği olsa gerektir. Çünkü Murâdî ve Ömer Fuâdî'nin

64 Ali İhsan Yurd, Mustafa Bekrî'nin İstanbul'da iken Şeyh Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin *Tecelliyât* adlı eserini *Leme'âtü'l-berki'n-needî şerbu Tecelliyâtı Mahmûd Efendî* adıyla şerhettiğini kaydetmektedir (bk. *age.*, s. 23). Ancak bu eser, Mustafa Bekrî'nin hocası Abdülğani Nâblusî'ye aittir. Bk. H. Kamil Yılmaz, *Azîz Mahmûd Hüdâyî: Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İstanbul 2004, s. 118. Nablûsî'nin şerhi için ayrıca bk. Süleymaniye Ktp., Dügümlü Baba, nr. 298.

65 Nebhânî, Muhammed Tâfilâtî'nin Kudüs Müftüsü ve aynı zamanda Mustafa Bekrî'nin müridi olduğunu kaydeder. Bk. *age.*, II, 473. Tâfilâtî'nin Mustafa Bekrî'nin vefâtına dair yazdığı mersiyenin bir nüshası, İskenderiye kütüphanesinde (Fünûn mütenevvia', nr. 2262).

66 Murâdî, *age.*, aynı yer. Mustafa Bekrî'nin, eserlerinde geçen “vâlid” kelimesinden bu zât kastettiği söylenmiştir. Bk. Cebertî, *age.*, I, 246; Nebhânî, *age.*, II, 472.

67 Cebertî, *age.*, aynı yer; Nebhânî, *age.*, II, 471-472.

68 Muhammed Bekrî, *İthâfî's-Siddik (Tibyân* içerisinde), I, vr. 150a; Murâdî, *age.*, aynı yer; Cebertî, *age.*, I, 247; Haririzâde, *Tibyân*, I, vr. 143a; Nebhânî, *age.*, II, 472.

kaydettiklerine göre Şâbân-ı Velî de “*mürşidü's-sekaleyn*” idi ve bu özelliğe 360 halifesinden meşrepleri uygun olanlar da sahipti.⁶⁹

1137 yılının Muharrem ayı başlarında (Eylül 1724) bazı dostlarının, dönemin tartışma konularından biri olan “kavmiyet” ile ilgili bir eser yazmasını istemeleri üzerine, *el-Farku'l-mü'zzin bi't-tarab beyne'l-'Acem ve'l-'Arab* adlı risâlesini kaleme aldı.⁷⁰ Mustafa Bekrî, bu eserde Osmanoğulları'nı hayırla anmış ve Osmanlı Devleti'nin hizmetlerini övmüştür.⁷¹

Nebhânî (ö. 1350/1932) de *Hulâsatü'l-beyân* adlı eserinde, Mustafa Bekrî'nin Osmanoğulları ve özellikle Fatih Sultan Mehmed'in İstanbul'u; Yavuz Sultan Selim'in ise Mısır'ı fethi ile ilgili görüşlerine yer vermiştir.⁷²

Mustafa Bekrî, 3 Muharrem 1139'da (31 Ağustos 1726) İstanbul'dan ayrılarak deniz yoluyla İskenderiye'ye gitti. Oradan kara yolu ile aynı yılın 19 Safer (16 Ekim) Perşembe günü Haleb'e ulaştı.⁷³ Talebesi ve müridi Hüsreviye Hatibi Ahmed Efendi'de kısa bir süre dinlendikten sonra, 2 Rebîülevvel'de (28 Ekim) Irak'a gitmek üzere yola çıktı ve Cemâziyelâhir sonlarında (Şubat) Bağdat'a vardı. Burada Kâdiriye Tekke ve Medresesi'ne misafir oldu. Bütün vaktini Kâdiriye tarikatını inceleyerek ve Abdülkâdir Geylânî'nin feyzinden istifade ederek geçirdi. Bağdat'ta ziyaret edilmesi gereken her makâmı ziyaret etti. Mirac gecesinde A'zamiye'de İmâm-ı A'zam'ın türbesinde geçirdikten sonra Basra'ya gitmeye karar verdi.⁷⁴

Mustafa Bekrî, 2 Şaban Çarşamba günü (25 Mart 1727) Basra'ya hareket etti. Orada Ebû Ubeyde b. Cerrâh neslinden Nakşbendî şeyhi Muhammed Saîd Cerrâhî (ö. 1144/1731-32) ile tanıştı ve ona biat ederek Nakşbendiye tarikatına nispetini yeniledi.⁷⁵ Mustafa Bekrî, onun hakkında

⁶⁹ Murâdî, *age.*, IV, 195; Ömer Fuâdi, *Menâkıb-ı Hazret-i Pîr Şâbân-ı Velî*, Kastamonu 1294/1877, s. 89-90.

⁷⁰ Mustafa Bekrî, *el-Farku'l-mü'zzin*, vr. 1ab; Cebertî, *age.*, I, 165; Ali İhsan Yurd, *age.*, s. 16.

⁷¹ Mustafa Bekrî, *age.* vr. 61.vd.

⁷² Yûsuf en-Nebhânî, *Hulâsatü'l-beyân fi ba'dü meâsiri Mevlânâ es-Sultân Abdülhamîd es-Sânî ve ecdâdühü Âl-i Osmân, (el-Ehbâdisü'l-erba'ün fi vücûbi tâ'ati Emîri'l-mü'minin içinde)*, Beyrut 1312., s. 24.

⁷³ Muhammed Bekrî, *İthâfî's-Siddîk (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 150. Murâdî, Mustafa Bekrî'nin Üsküdar'a geçtiğini ve buradan kara yolu ile Haleb'e döndüğünü kaydetmiştir. Bk. Murâdî, *age.*, IV, 193.

⁷⁴ Cebertî, *age.*, I, 246; Ali İhsan Yurd, *age.*, s. 20.

⁷⁵ Mustafa Bekrî, daha önce Nakşbendî şeyhi Murad Özbekî'ye intisap etmişti (bk. Murâdî, *age.*, IV, 194). Nebhânî'nin kaydettiğine göre ise, Mustafa Bekrî'nin Nakşbendiye

*el-'Tekdî'l-ferîd fî tercemeti's-Şeyh Muhammed Saîd*⁷⁶ adlı bir eser yazmıştır.⁷⁷

Mustafa Bekrî, hocası Abdülganî Nâblusî'den annesinin vefât ettiğini ve Şam'a dönmesi gerektiğini bildiren bir mektup alınca, 14 Zilhicce 1139'da (2 Ağustos 1727) Bağdat'a döndü.⁷⁸ Burada Davud et-Tâî dergâhında konakladı ve yol hazırlığı yaptı.⁷⁹ 22 Safer 1140'ta (9 Ekim 1727) Musul'a gitmek üzere yola çıktı ve altı gün sonra oraya ulaştı. Ardından 25 Rebiülevvel Pazartesi günü (10 Kasım) Halep'e vardı.⁸⁰ Üvey babası Hacı İbrahim'den annesinin 1138'de (1725-26) vefât ettiğini öğrendi.⁸¹ Ardından Şam'a gitmek üzere hazırlıklara başladı. Ramazan ayını müridleri ile birlikte geçirdi ve onlarla Tarantaniye Medresesi'ni yaptı.⁸²

8 Şevval 1140 Pazartesi günü (18 Mayıs 1728) Halep'ten ayrıldı. 18 Şevval Perşembe günü Şam'a ulaştı ve eniştesi Hadis âlimi İsmail el-Aclûnî'ye misafir oldu. Bir müddet sonra Bezrâiye Medresesi'ne geçti. Hocası Abdülganî Nâblusî'yi ziyaret etti ve ondan Şeyh-i Ekber'in *et-Tedbirâtü'l-ilâhiyye* adlı eserini okudu.⁸³ Şam'da daha fazla kalmadan Zilhicce başlarında (Temmuz) Kudüs'e vardı. 1143 yılının Zilhicce ayı başlarında (Haziran 1731) oğlu Ebû'l-Fütûh Muhammed Kemâleddin el-Bekrî burada dünyaya geldi.⁸⁴

Mustafa Bekrî, Kudüs'te iki yıl kadar ziyaret, eser telifi ve müridlerin terbiyeleri ile meşgul olduktan sonra, 1145 yılı Şevval ayı ortalarında (Mart 1732) bazı müridleriyle birlikte hac niyetiyle yola çıktı. Medine'de Hz. Peygamber'in (a.s.) kabrini ziyaret ettikten sonra Mekke'ye ulaştı.⁸⁵ Hac vazifesini yerine getirdikten sonra Kudüs'e döndü. Kudüs'e dönenler

tarikatını zâhirî olarak Muhammed Saîd el-Hindî'den; bâtınî olarak da Ebû Yezid el-Bistâmî'nin ya da başka bir Nakşbendiye büyüğünün rûhâniyetinden almıştır. İntisâbın ne şekilde gerçekleştiği hakkında bilgi için bk. *age.*, II, 481.

⁷⁶ Eserin ismindeki farklılıklar için bk. Muhammed Bekrî, *İthâfî's-Siddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 145b.

⁷⁷ Ali İhsan Yurd, *age.*, s. 20-21.

⁷⁸ Murâdî, *age.*, IV, 193.

⁷⁹ Ali İhsan Yurd, *age.*, s. 21.

⁸⁰ Muhammed Bekrî, *İthâfî's-Siddik (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 150b; Murâdî, *age.*, IV, 193.

⁸¹ Muhammed Bekrî, *age.*, I, vr. 150b.

⁸² Muhammed Bekrî, *age.*, I, vr. 151a.

⁸³ Muhammed Bekrî, *age.*, aynı yer.

⁸⁴ Muhammed Bekrî, *age.*, I, vr. 151a. Mustafa Bekrî'nin oğlunun doğumu münasebetiyle yazdığı ve düşürdüğü tarih nazmı için bk. Murâdî, *age.*, aynı yer.

⁸⁵ Murâdî, *age.*, aynı yer.

arasında Şeyh Muhammed el-A'cebî b. Şeyh Ahmed el-Halebî de vardı. Muhammed A'cebî, Mustafa Bekrî'nin yanında kırk gün halvette kaldı ve daha önce başlamış olduğu esmâ zikrini burada tamamlayarak halifesi oldu.⁸⁶

Mustafa Bekrî, Sultan I. Mahmud döneminde 2 Rebûlâhîr 1148'de (22 Ağustos 1735) İstanbul'a gitmek üzere kara yolu ile yolculuğa çıktı.⁸⁷ Şam ve Haleb'den geçerek 14 Cemâziyelevvel'de (2 Ekim) İstanbul'a ulaştı. Burada yine Seyyid Muhammed Tâfilâtî ile buluştu.⁸⁸ Mustafa Bekrî bu seyahati ile ilgili olarak da *el-Hulletü'l-ganiyye riisumü'l-bümûm fi'r-ribleti's-sâniyeti ilâ bilâdi'r-Rûm* adlı bir eser kaleme aldı. İstanbul'da yaklaşık iki ay kadar kaldıktan sonra 7 Receb Çarşamba günü (23 Kasım) deniz yoluyla İskenderiye'ye hareket etti ve sekiz günde buraya ulaştı. 14 Şaban'a (30 Aralık) kadar orada kaldıktan sonra Gazze'ye geçti ve kısa bir süre kaldıktan sonra buradan ayrıldı. 3 Ramazan'da (17 Ocak 1736) Kudüs'e ulaştığında kızının hasta olduğunu gördü ve çok geçmeden onu kaybetti.⁸⁹

Yıl sonuna kadar Beytül-Makdis'te tek başına inzivâ hayatı yaşayan Mustafa Bekrî, 1149 (1737) senesi hac mevsiminde kalabalık bir mürid topluluğu ile tekrar hac yolculuğuna çıktı. Kenâne topraklarına uğradı.⁹⁰ Murâdî'nin kaydettiğine göre, talebelerinin sayısı yüz bini aştığı için isimlerinin kaydedilmesini durdurulmasını istedi. Şevval 1150'de (Ocak 1738) üçüncü kez hac yolculuğuna çıktı; önce Mekke'ye ardından da Medine'ye uğradı. Hac vazifesini edâ ettikten sonra Şam'a geldi. O sırada Şam'da vali bulunan Süleyman Paşa kendisine büyük hürmet gösterdi. Sümeysâtıyye Hânîkâhî'nda sekiz ay kadar kaldıktan sonra Nâblus'a geçti ve burada tarikatını neşretmekle meşgul oldu. Burada kaldığı on bir ay içerisinde halkın büyük teveccühünü kazandı.⁹¹ Hatta, oğlu Muhammed Bekrî'nin kaydettiğine göre, babasını ziyaret etmek isteyenler âdeta izdiham yaşıyorlardı.⁹²

Mustafa Bekrî, Şevval 1152'de (Ocak 1740) tekrar Kudüs'e döndü ve

⁸⁶ Muhammed Bekrî, *age.*, I, vr. 151b; Murâdî, *age.*, aynı yer.

⁸⁷ Murâdî, *age.*, IV, 193; Brockelmann, "al-Bakrî", *The Encyclopaedia of Islam*, I, 966.

⁸⁸ Murâdî, *age.*, IV, 194.

⁸⁹ Muhammed Bekrî, *age.*, I, vr. 151b-152a; Murâdî, *age.*, aynı yer; Kerem Emin, *age.*, s. 21-22.

⁹⁰ Muhammed Bekrî, *age.*, I, vr. 152a; Murâdî, *age.*, aynı yer.

⁹¹ Murâdî, *age.*, aynı yer.

⁹² Muhammed Bekrî, *age.*, aynı yer.

1160'a (1747) kadar sekiz yıl eser telifi ve müridlerin tâlim ve terbiyesi ile meşgul oldu. Ardından Rihle ve Gazze üzerinden Mahmiye'ye geldikten ve burada el-Hâc Muhammed Mekki el-Fahrî'nin oğlu Hâcî Halil Ağa'nın evinde bir hafta misafir kaldıktan sonra Mısır'a gitmek üzere yola çıktı. Halifesi Muhammed Hıfni, Mustafa Bekri'nin talebi üzerine kendisi için el-Câmi'u'l-Ezher'e yakın bir yerden ev tutmuştu. Mustafa Bekri, Zevâbil Köyü'ne geldiğinde Muhammed Hıfni onu büyük bir kalabalık ile karşıladı ve kiralamış olduğu eve yerleştirdi. 1161 senesi Şevval ayına (Eylül 1748) kadar burada irşâdla meşgul oldu. Hac mevsiminde son hac yolculuğuna çıktı. Mekke'de "Umre kapısı"na yakın bir evde kaldı. Hac ibâdetini ifâ ettikten sonra Medine'ye geldi.⁹³ Buradaki ziyaret tamamlandıktan sonra Mısır'a dönüştü Tih Vâdisi'nde hanımı vefât etti. Mustafa Bekri, bundan dolayı çok mütessir oldu. Nihâyet kâfilesi ile birlikte Kâhire'ye ulaştı. Evi ziyaretine gelenlerle dolup taştı.⁹⁴

3. Vefâtı

Mustafa Bekri, 1162 yılı Rebiülâhîr ayının (Mart 1749) başlarında hummâya tutuldu ve aynı ayın on ikinci gecesi⁹⁵ (1 Nisan) yatsıdan sonra 63 yaşında ruhunu teslim etti.⁹⁶ Ölümünden önce duâ ederek oğlu Muhammed Kemâleddin'in elinden tuttuğu ve üç defa "*Üzülme! Allah senden râzı olsun*" dediği kaydedilmiştir.⁹⁷

Mustafa Bekri'nin nâşi Kâhire dışındaki Karâfe Kabristanı'nın "Mücâvirler" kısmına defnedildi. Nebhâni'nin kaydettiğine göre, kabri herkes tarafından bilinmekte ve ziyaret edilmektedir.⁹⁸

Oğlu Muhammed Kemâleddin, babasının vefâtına şu beyit ile tarih

⁹³ Babasının Hz. Peygamber'in kabri etrafındaki parmaklıkları tuttuğunu ve kendisini de önüne alarak "*Yâ Rasûlallah, bu oğlumdur, onu sana hibe ediyorum...*" dediğini kaydeden Muhammed Bekri, babasının kendisine altıncı ve yedinci isimleri de burada telkin ettiğini söylemiştir. Babasının Rasûlullah'ın huzurunda yaptığı konuşmanın bir "veda" konuşması olduğunu anladığını ifade eden Muhammed Bekri, 1152 yılından beri devamlı olarak onun hizmetinde bulunduğunu da kaydetmiştir. Bk. Muhammed Bekri, *age*, I, vr. 152b-153a.

⁹⁴ Muhammed Bekri, *age*, I, vr. 152b-153; Murâdi, *age*, aynı yer; Nebhâni, *age*, II, 473.

⁹⁵ Murâdi'ye göre on sekizinci gecesi (Pazartesi gecesi) (7 Nisan) vefât etmiştir. Bk. Murâdi, *age*, IV, 199. Kehmâle de vefât tarihi olarak aynı günü gösterir. Bk. *Mu'cemü'l-müellifîn*, XII, 271.

⁹⁶ Murâdi, *age*, aynı yer; Cebertî, *age*, I, 247; Nebhâni, *age*, II, 474; Abdülhay el-Kettâni, *age*, I, 224; Kehmâle, *age*, XII, 271.

⁹⁷ Cebertî, aynı yer; Kettâni, aynı yer; Kehmâle, aynı yer.

⁹⁸ Muhammed Bekri, *age*, I, vr. 153; Murâdi, *age*, IV, 199; Nebhâni, aynı yer.

düşürdü: “*bi-Cenneti ‘Adn Seyyidi Mustafa el-Bekrî*”.⁹⁹ Vefâtından dolayı binlerce müridi ile birlikte bütün halk büyük bir üzüntü duydu. Yıl boyunca değişik şehirlerde gaybî cenaze namazları kılındı.¹⁰⁰

Talebelerinden Şeyh Yûsuf el-Hafnâvî, Muhammed el-Mağribî el-Ezherî, Şeyh Muhammed el-Lakimî (ö. 1178/1764-65) ve oğlu Muhammed Kemâleddin, Mustafa Bekrî'nin ölümünden dolayı duydukları üzüntüyü birer mersiye ile dile getirmişlerdir.¹⁰¹ Mesela, oğlu Muhammed Kemâleddin, babası için yazmış olduğu mersiyesinin bir bölümünde şöyle der: “*Bu, zamanın kutbunun makâmıdır. O, hakîkatın kaynağı, Muhammed'in (a.s.) ve Sıddîk'in (r.a.) neslinden Halvetî tarikatına mensup Mustafa el-Bekrî'dir...*”.¹⁰²

Mustafa Bekrî'nin vefâtından sonra “*Keşke üstadım hayatta olsaydı da başka bir işle meşgul olmadan sadece onun hizmetinde bulunsaydım.*”¹⁰³ diyen Şeyh Muhammed Hıfînî, Şaban 1162'de (Temmuz 1749) büyük bir mevlid merasimi tertip etmiş ve bu merasim daha sonraki yıllarda da bir gelenek olarak tekrarlanmıştır.¹⁰⁴

4. Kişiliği

Kaynaklar, Mustafa Bekrî hakkında “câmiu't-turuk”, “velî”, “keşfi açık”, “rehber”, “imam”, “seyyâh”, “şâir”, “edîb” ve “kutub” gibi sıfatlar zikreder. Mesela Murâdî, Mustafa Bekrî'nin “büyük üstad”, “keşf sahibi”, “velâyet denizinden nasiplenmiş ârif-i rabbânî” bir kişi olduğunu belirtir¹⁰⁵ ve onun âriflerin ve Allah'a vâsıl olmuş olanların en büyüklerinden biri olduğunu söyler.¹⁰⁶ Cebertî de, onu “tarîkat ve hakikat şeyhi”, “sâliklerin rehberi ve müridlerin mürebbîsi” ve “imam” gibi sıfatlarla anar.¹⁰⁷ Ömer Rızâ Kehhâle ise, onun “sûfî”, “şâir”, “edîb” ve “seyyâh” vasıflarını hâiz bir şahsiyet olduğunu kaydeder.¹⁰⁸

Murâdî, Mustafa Bekrî'nin kendisi ile ilgili olarak “*Ben her ne kadar*

⁹⁹ “Allah, Mustafa el-Bekrî Efendimi ‘Adn Cenneti’ne koysun...”.

¹⁰⁰ Muhammed Bekrî, *age.*, I, vr. 153b; Murâdî, *age.*, IV, 200; Kerem Emin, *age.*, s. 26.

¹⁰¹ Harîrizâde, talebelerinin mersiyelerini kaydetmiştir. Bk. *Tibyân*, I, vr. 143b-145a.

¹⁰² Murâdî, *age.*, aynı yer.

¹⁰³ Nebhâni, *age.*, II, 473-474.

¹⁰⁴ Harîrizâde, *Tibyân*, I, vr. 145a; Nebhâni, *age.*, II, 474; Ali İhsan Yurd, *age.*, s. 22.

¹⁰⁵ Murâdî, *age.*, IV, 190.

¹⁰⁶ Murâdî, *age.*, IV, 197.

¹⁰⁷ Cebertî, *age.*, I, 246.

¹⁰⁸ Kehhâle, *age.*, XII, 271.

zaman olarak sonra gelmiş olsam da öncekilerin güç yetiremediği bazı şeyler getirdim” dediğini zikreder.¹⁰⁹

Harîrîzâde'nin *Tibyân*'da kaydettiğine göre, Mustafa Bekrî, Hz. Peygamber'i rüyada on dokuz kez görmüştür. Bir defasında Hz. Peygamber (a.s.) kendisine “*Bu kuvvet nereden geliyor?*” diye sormuş, o da “*Sizden geliyor, yâ Rasûlallah!*” demiş ve Hz. Peygamber de bu sözü “*evet!*” diyerek tasdik etmiştir.¹¹⁰ Ayrıca Mustafa Bekrî'nin üç defa Hızır (a.s.) ile karşılaştığı ve kendisine doğu kutupluğunu (*kutbâniyyetü'l-meşrik*) teklif ettiği, ancak onun bu görevi kabul etmediği ve bir müddet sonra da kutuplar kutbu (*kutbu'l-aktâb*) seçtiği rivâyet edilir.¹¹¹

Yine yürüdüğü zaman önüne nurdan bir yaygının serildiği söylenir. Bir defasında Allah dostlarıyla yolculuk ederken onlardan birisi ayakkabılarını çıkartarak yürür. Niçin böyle yaptığını sorması üzerine, Mustafa Bekrî'ye “*Senin kerâmet yaygın üzerinde yürümekten baya ederim*” dediği zikredilir.¹¹²

Mustafa Bekrî'ye bütün ilimlerin anahtarlarının verildiği, cömert ve sır ehli bir kimse olduğu, cin tâifesinin reislerinden ahid aldığı ve gücünün diğer varlıkları da kapsadığı, yine kaynaklarda onun şahsiyeti ile ilgili kaydedilen bilgilerdendir.¹¹³

Nebhânî, Mustafa Bekrî'nin *es-Süyûfü'l-budâd fî a'nâkı eblî'z-zenbaka ve'l-ilbâh*¹⁴ adlı eserinden özetle onun şöyle dediğini nakleder: “Efendim Ali b. Alvân el-Hamevî *Misbâhu'l-bidâye ve miftâhu'l-velâye* adlı eserinde şöyle der: Bir âlim öğrencilerine sülûk, tarîkat ve hakikat ilimlerini, şeriat ilmini öğrettikten sonra öğretsin. Aksi takdirde şeratsız hakikat ilmi zındıklık olur. Sâdık bir müşid müridlerini önce şer'î ilimleri öğrenmeye yönlendirmeli, sonra da hakikat ilmini öğretmelidir. Böyle olursa nur üzerine nur olur. Şeriat ilmini öğrenen bir mürid için hakikat kapıları açılmasa bile, o, şeriat ve tarikat bahçesinde selamette kalır. Şeriat ilmini öğrenmeden hakikat kapıları kendisine açılan bir kimsenin söz ve fiil olarak nefisini muhâfaza etmesi zordur ve bu nedenle zındıklığa daha yakındır.

¹⁰⁹ Murâdî, *age.*, IV, 198.

¹¹⁰ Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 143a. Ayrıca bk. Nebhânî, *age.*, II, 473.

¹¹¹ Harîrîzâde, *age.*, aynı yer; Nebhânî, *age.*, aynı yer.

¹¹² Harîrîzâde, *age.*, aynı yer; Nebhânî, *age.*, aynı yer.

¹¹³ Murâdî, *age.*, IV, 194-195; Cebertî, *age.*, I, 247; Harîrîzâde, *age.*, aynı yer; Nebhânî, *age.*, II, 472-473.

¹¹⁴ Nebhânî, eserin isminde geçen “*Eblî'z-zenbaka ve'l-ilbâd*” nitelemesinden Mustafa Bekrî'nin kastının “şeriatın ahkâmına bağlı olmadığı halde kendilerini sûfi zanneden” kimseler olduğunu kaydetmiştir. Bk. *age.*, II, 477.

Ancak, böyle bir kimsenin rabbânî bir cezbe ile meczûb olması durumu bundan müstesnadır...”.¹¹⁵ Mustafa Bekri'nin hocasından naklettiği bu bilgiler, onun tasavvuf eğitiminden önce şer'î ilimleri belli bir seviyede öğrenmeyi gerekli gördüğünü gösterir. Buna göre Mustafa Bekri'nin kişilik olarak, zâhirî ve bâtînî ilimlerde dengeli bir yaklaşımdan yana olduğunu söyleyebiliriz.

Nebhânî, Mustafa Bekri'nin belirli bir geliri olmadığı halde servet ehli kimselerin masraflarından daha büyük harcamalar gerektiren durumlarla karşılaştığını ve sahip olduğu tevekkül anahtarı ile kendisine bağışlanan hazinelerin açıldığını ve ihtiyaçlarının bu şekilde karşılandığını kaydeder ve bu durumu, onun bir kerâmeti olarak görür.¹¹⁶ Nebhânî'nin Mustafa Bekri'nin kerâmeti olarak değerlendirdiği diğer bir husus da, eserlerinin çok olmasıdır. Devamlı olarak seyahat etmesine, insanlarla meşgul bulunmasına ve yoğun bir ibâdet hayatı geçirmesine rağmen, iki yüz civarında eser telif etmiş olmasına dikkat çeker.¹¹⁷

¹¹⁵ Nebhânî, aynı yer. Mustafa Bekri'nin “mezcûb” kavramı ile ilgili görüşleri için bk. *Teshîyetü'l-abzân*, vr. 32a, 40b vd.

¹¹⁶ Nebhânî, *age.*, II, 473.

¹¹⁷ Nebhânî, *age.*, II, 474.

Mustafa Bekri'nin hayatıyla ilgili bazı tarihler: 118

Yıl (hicrî)	Açıklama
1099	Doğumu
1100	Babasının vefâtı
1116	Abdüllatîf Halebî'ye intisâbı
1119	Uzlet hayatına başlaması
1120	Abdüllatîf Halebî'den Halvetiye icâzetini alması
1122	Kudüs'e ilk seyahati ve burada <i>el-Fethu'l-kudsî</i> adlı eserini yazması ve ilk defa İstanbul'a gelmesi
1123	<i>Bülgü'l-merâm</i> adlı eserini yazması
1126	İkinci defa Kudüs'e gitmesi
1128	Halep ve Trablus'a gitmesi ve ardından Kudüs'e dönmesi
1131	Kudüs'te evlenmesi
1132	Receb Paşa ile Mısır'a gitmesi
1133	Tekrar Kudüs'e dönmesi ve <i>Şerbu's-salavâti'l-Meşîsiyye</i> adlı eserini yazması
1135	İkinci defa İstanbul'a gelmesi ve burada <i>Tefriku'l-hümûm</i> adlı eserini yazması
1139	Halep üzerinden tekrar Kudüs'e dönmesi; Bağdat ve Şam'a gitmesi
1143	Oğlu Muhammed'in doğumu
1144	Kudüs'te tâun hastalığının yayılması
1145	Hacca gitmesi ve Kudüs'e dönmesi
1148	İstanbul'a üçüncü defa gelmesi; İskenderiye ve Kâhire üzerinden Kudüs'e dönmesi ve kızının vefâtı
1149	<i>el-Mevlidü'd-dürri</i> adlı eseri şerh etmesi, hacca gitmesi ve ardından Şam ve Nâblus üzerinden Kudüs'e dönmesi
1160	Mısır'a gitmesi ve Ezher yakınında bir yere yerleşmesi
1161	Son defa hacca gitmesi ve tekrar Kâhire'ye dönmesi
1162	Hastalanması ve vefâtı.

II. ESERLERİ, HALİFELERİ VE TARİKATI

A. ESERLERİ

Kaynaklar, Mustafa Bekrî'ye ait eserlerin sayısı hakkında farklı rakamlar verir. Murâdî *Silkü'd-düer'*de Mustafa Bekrî'nin 222 kadar eseri olduğunu belirtirken, bunlardan sadece altmış kadarının ismini zikreder.¹¹⁹ Cebertî ise, '*Acâibü'l-âsâr*'da yine 60 kadar eseri olduğunu söyler.¹²⁰ *GAL*,¹²¹ *İzâhu'l-meknûn*, *Hediyetü'l-ârifîn*, *Tibyân*¹²² ve daha sonraki kaynaklarda da benzer rakamlar tekrar edilir. Sâdık Vicdânî ise *Tomâr-ı Halvetiyye'*de Mustafa Bekrî'nin 100 kadar eseri olduğunu belirtir.¹²³ Matbu eserlerin yer aldığı *el-Mu'cemü'ş-şâmil'*de ise sadece dört eserinden söz edilmektedir.¹²⁴

Görüldüğü gibi kaynaklar arasında bir ittifak yoktur. Bu nedenle, biz yukarıdakilere ilâve olarak başka kaynakları da göz önünde tutarak, Mustafa Bekrî'nin eserleri ile ilgili bir liste oluşturmaya çalıştık. Listede yer alan 190'dan fazla eserin kütüphane kayıtlarını da tespit edebildiğimiz kadıyla dipnotlarda gösterdik. Nebhânî'nin de kaydettiği gibi, eserlerinin birçoğunun kaybolduğu anlaşılmaktadır.¹²⁵ Bu nedenle yerlerini tespit edemediğimiz eserlerin, zikredildiği kaynakları dipnotta göstermekle yetindik. Eserlerin isimlerinin tam olarak anlaşılabilmesi için Arapça yazılışlarını da parantez içerisinde göstermeyi uygun bulduk.

Mustafa Bekrî'nin eserlerini *sülûk*, *âdâb*, *vâkıât*, *evrâd*, *eşkâr*, *biyografi*, *şerh* vb. şekillerde tasnif etmek mümkündür. Ancak biz, eserleri alfabetik olarak

119 Murâdî, *age.*, IV, 195. Nebhânî de Murâdî'den naklen hemen hemen aynı listeyi verir. Bk. *age.*, II, 474-476.

120 Cebertî, *age.*, I, 246.

121 Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 477-478.

122 Harîrizâde, Mustafa Bekrî'nin 220 kadar eseri olduğunu kaydeder ve bunlardan bir kısmının sülûk ve âdâba, diğer bir kısmının hakâyık, tahkîkât ve evrâda dair olduğunu söylemiştir. Bk. *Tibyân*, I, vr. 143a.

123 *Tomâr-ı Halvetiyye*, 225.

124 Muhammed Sâlih, *el-Mu'cemü'ş-şâmil li türâsi'l-'Arabî el-matbû'*, Kâhire 1992, s. 207.

125 Nebhânî, *age.*, II, 477.

sıralamayı tercih ettik. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mustafa Bekri'nin eserleri şunlardır:

- 1) *el-'Akâdetü's-sünniyye* (العقيدة السنية).¹²⁶
- 2) *el-'Arâisü'l-kudsîyye fi'd-desâisi'n-nefsîyye* (العرائس القدسية في الدساتن النفسية).¹²⁷
- 3) *'Avârîfju'l-câd elletî lem yütârik fîmâ menaha el-Vedûd el-müellife mimmâ lâ tüdrikkühü'l-tavârik* (عوارف الجود التي لم يتارك فيما منح الودود المؤلف مما لا تدرکه) (الطوارق Murâdî, bu eseri *'Avârîfju'l-cevâd (?) elletî lem yetrukühünne târik* adıyla kaydeder ve müellifin kendi hâl ve vâkiâtını baştan sona özet olarak anlattığını kaydeder.¹²⁹
- 4) *el-'İkdü'l-ferîd fî tercemeti's-Şeyh Muhammed Saîd* (العقد الفريد في ترجمة الشيخ محمد) (العقد المتلالي على ورد العسالي).¹³⁰
- 5) *el-'İkdü'l-mütele'li* 'alâ virdi'l-'Assâlî (العقد المتلالي على ورد العسالي).¹³¹
- 6) *el-'İkdü'n-nadîd el-müşeyyidü'l-bucce 'alâ Kasîdeti'l-münferice* (العقد النضيد المشيد) (الحجة على قصيدة المنفرجة).¹³²
- 7) *el-Bastü't-tâm fî nazmi Risâleti's-Süyûtî el-mikdâm* (البسط التام في نظم رسالة السيوطي) (المقدام Velâyet derecesine ulaşmadığı halde "velâyet" iddiasında bulunanlara karşı yazdığı manzum bir reddiyedir.¹³⁴
- 8) *Bedi'ü müveşşehât bi'l-bedî' (?) müreşşehât* (بديع موشحات بالبديع مرشحات).¹³⁵
- 9) *Bebcetü'l-eş'kiyâ fî'l-tevessül bi'l-meşhûri mine'l-enbiyâ'* (بهجة الانكباء في التوسل) (بالمشهور من الانبياء).¹³⁶
- 10) *Bür'ü'l-eskâm fi'z-zemzem ve'l-makâm* (برؤ الاسقام في الززم والمقام).¹³⁷

¹²⁶ TÜYATOK, Amasya Bayezid, nr. 1636, vr. 318b-329a.

¹²⁷ İskenderiye Belediye Ktp., Yazma, Tasavvuf, nr. 3029/c. Brockelmann, bu eseri *el-'Arâisü'l-kudsîyye el-müfsiha ani'd-desâisi'n-nefsîyye* şeklinde kaydetmiştir. Bk. *G.AL*, I, 460, nr. 10.

¹²⁸ Harîrîzâde'nin *Tibyân*'ındaki nüsha eksiktir. Bk. I, vr. 141b-142b. Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâbu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-funûn* (nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerafettin Yaltkaya), İstanbul 1945-47, II, 129; *Hedîyyetü'l-'ârîfîn*, II, 448.

¹²⁹ Murâdî, *age.*, IV, 197.

¹³⁰ TÜYATOK, Amasya Bayezid, Yazma, nr. 1636/4, vr. 227b-242a.

¹³¹ *İzâbu'l-meknûn*, II, 703; *Hedîyyetü'l-'ârîfîn*, aynı yer.

¹³² *İzâbu'l-meknûn*, II, 232; *Hedîyyetü'l-'ârîfîn*, aynı yer.

¹³³ Murâdî, aynı yer; Brockelmann, *G.AL Suppl.*, II, 477.

¹³⁴ Abdülmün'im Hıfni, *el-Mevsü'atü's-süfîyye*, s. 68.

¹³⁵ *Hedîyyetü'l-'ârîfîn*, II, 447.

¹³⁶ Murâdî, aynı yer; *İzâbu'l-meknûn*, I, 199.

¹³⁷ Murâdî, *age.*, IV, 197; *Hedîyyetü'l-'ârîfîn*, II, 447.

- 11) *Bülğatü'l-mürîd ve müntehâ mevkefi's-sa'îd* (بلغة المرید ومنتہی موقف السعيد):¹³⁸ Bu eser, Ömer Şabravî'nin *İrşâdü'l-mürîdîn* (ارشاد المریدین) adlı eseri ile birlikte basılmıştır. Bir nüshası Hafırîzâde'nin *Tibyân*'ında (I, vr. 154b-159b) yer alan bu risâle, *Ürcûze fî âdâbi's-sülûk* adı ile de anılmaktadır.¹³⁹ Bernd Radtke ise, eserin rehber bir kitap olduğunu kaydeder.¹⁴⁰
- 12) *Bülğü'l-merâm fî Halvetiyyeti's-Şâm* (بلوغ المرآم فی خلوتیة الشام):¹⁴¹
- 13) *Cem'ul mevârid min külli şârid* (جمع المرآد من كل شآرد):¹⁴²
- 14) *Cerîdetü'l-me'ârib ve harîdetü külli sâribin şârib* (جريدة المرآرب وخریة كل سآرب) (شارب):¹⁴³ Eser, bazı kaynaklarda¹⁴⁴ zikredilen *Neylî nübli vefâ 'alâ salavâti seyyidî 'Alî el-Vefâ* (نیل نبیل وفا علی صلوات سیدی علی الوفا) adlı eserden ilhâm alınarak yazılmıştır.¹⁴⁵
- 15) *el-Cevâbü's-şâfi ve'l-lübâbü'l-kâfi* (الجواب الشافی و اللبآب الكافی):¹⁴⁶
- 16) *el-Cerberetü's-semîne fîmâ yekülü râkübü's-sefîne* (الجوهرة السمینة فیما یقول رآكب) (السفینة):¹⁴⁷
- 17) *Delâilü'l-kureb (?) ve vesâilü ttfâi'l-gadab* (دلآئل القرب ووسائل اطفاء الغضب):¹⁴⁸
- 18) *ed-Dem'atü'n-nadriyye el-Mubammediyye fî şîğati'n-naşariyyeti'l-'Abmeddiyye* (الدمعة النظریة المحمدیة فی صیغة النظریة الاحمدیة):¹⁴⁹
- 19) *ed-Di'âmetü'l-iüsiyye fî'l-makâmeti'n-Nâblusiyye* (الدعامة الانسیة فی المقامة) (النابلسیة):¹⁵⁰

¹³⁸ Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116, vr. 51-59; İÜ. Ktp., AY., nr. 865; Dr. Emel Esin Ktp., Yazma, nr. 267/2, vr. 85b-91a; Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Tasavvuf, nr. 2598, mikrofilim nr. 32984.

¹³⁹ Kerem Emîn, *age.*, s. 33.

¹⁴⁰ Bernd Radtke, "Sufism in the 18th century: an attempt at a provisional appraisal", *Die Welt des Islams*, vol. 36/3 (1996), s. 331.

¹⁴¹ Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Tasavvuf Tal'at, nr. 1118.

¹⁴² el-Câmi'ul-Ezher Ktp., Yazma, Tasavvuf, Mecmû'a, nr. 771.

¹⁴³ Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116, vr. 63-68; TÜYATOK, Amasya Bayezid, Yazma, 1636/9, vr. 331b-335a.

¹⁴⁴ Murâdî, *age.*, aynı yer; *İzâbu'l-meknûn*, II, 698; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 450.

¹⁴⁵ Bk. Mustafa Bekri, *Cerîdetü'l-me'ârib*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116, vr. 63a.

¹⁴⁶ Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116. Ayrıca bk. Murâdî, *age.*, IV, 196.

¹⁴⁷ Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116, vr. 59-62.

¹⁴⁸ Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, nr. 4162, 15 vr.

¹⁴⁹ Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Mecâmî', nr. 9/54.

¹⁵⁰ *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 447.

- 20) *Dívânü Maksûratü'n-nizâm el-maksûratü fi'l-hyâm* (ديوان مقصورة النظام المقصورة في) (الخيام).¹⁵¹
- 21) *Dívânü Reyhatü's-safâ fi imtidâbi'l-Mustafâ* (ديوان راحة الصفا في امتداح) (المصطفى).¹⁵²
- 22) *Dívânü'l-celâ' ve'l-istiqlâ' fî hamdi'l-Bârî celle ve 'alâ* (ديوان الجلاء والاستجلاء في حمد) (الباري جل و علي).¹⁵³
- 23) *Dívânü'd-davbu ve'l-edvâb ve 'umvânü'r-râbu ve'l-ervâb* (ديوان الدوح والادواح وعنوان) (الروح والارواح).¹⁵⁴
- 24) *ed-Dürerü'l-müntesirât fi'l-badarâti'l-ndiyye fi'l-gurer el-mübeşşirâti bi'z-şâti'l-'abdîyyeti'l-Muhammedîyye* (الدرر المنتشرات في الحضرات العندية في الغرر المبشرات بالذات) (العبدية المحمدية).¹⁵⁵
- 25) *ed-Dürrü'l-fâik fi's-salâti 'alâ Hayri'l-balâik* (الدرر الفائق في الصلاة على خير الخلائق).¹⁵⁶
- 26) *ed-Dürrü's-semîn Şerbu makasıdı Minbâci'l-'âbidîn* (الدرر الثمين شرح مقاصد منهاج) (العابدين).¹⁵⁷
- 27) *Elfıyye fi't-tasavvuf* (الفية في التصوف):¹⁵⁸ *Hediyyetü'l-'ârifîn*'de *el-Mevâridü'l-vefıyye 'alâ elfıyyeti's-sıfıyye* (الموارد الوفية على الفية الصوفية) adlı bir eserden daha söz edilmektedir ki muhtemelen aynı eser olmalıdır.¹⁵⁹
- 28) *el-Erbe'âne'l-müverrese li'l-intibâbi fîmâ yükalü 'inde'n-nevmi ve'l-intibâb* (الاربعون المورثة للانتباه فيما يقال عند النوم والانتباه).¹⁶⁰
- 29) *el-Farku'l-mü'zîn bi't-tarab fi'l-farkı beyne'l-'Acemi ve'l-'Arab* (الفرق الموزن) (بالطرب في الفرق بين العجم والعرب Murâdî, bu eserin önemli olduğunu kaydeder.¹⁶² Eser, kavmiyet tartışmalarına bir cevap olarak yazılmıştır.

151) Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Mecmû'a içerisinde, nr. 11619.

152) *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 448.

153) Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Şiir, Timur, nr. 882.

154) Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Mecmû'a, nr. 11619.

155) Murâdî, *age.*, IV, 197; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 447.

156) Murâdî, *age.*, aynı yer; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 477, *İzâbu'l-meknûn*, I, 446; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

157) *Hediyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

158) Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, nr. 3646, 38 vr.; Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Tasavvuf Timur, nr. 108, mikrofilm nr. 26575.

159) *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 449.

160) Murâdî, *age.*, aynı yer; *Hediyyetü'l-'ârifîn*, II, 447.

161) Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2270, 179 vr.

162) Murâdî, *age.*, IV, 195.

- 30) *el-Fehâmetü'l-'utâbiyye fi'l-makâmâtü'l-Kirâmeti'l-Hicâzîyye* (الفخامة العتابية في)
163. (المقامات الكرامة الحجازية)
- 31) *el-Ferîdetü's-seniyye fi'l-'akâdeti's-sünniyye* (الفريدة السنية في العقيدة السنية)¹⁶⁴
- 32) *el-Fethu'l-cedîd ve'l-'ikdî'n-nadîd* (الفتح الجديد و العقد النضيد)¹⁶⁵
- 33) *el-Fethu'l-kudsî ve'l-keşfü'l-ünsî fi virdi's-seber* (الفتح القدسي و الكشف الانسي في ورد
ورد (*Virdü's-seber ellezî şâ'a ve zâ'a ve 'ammî beraketübü'l-bukâ'*)¹⁶⁶.
السحر
اديلا da bilinir. Eser, Murâdî, Cebertî ve Harîrîzâde'nin kaydettiğine göre, müellif tarafından üç kez şerh edilmiştir. Bunlar: (1) *ez-Zıyâü'ş-şemsî 'ale'l-Fethi'l-Kudsî* (الضياء الشمسي علي)
الفتح القدسي)¹⁶⁷ *el-Fethu'l-Kudsî'nin* en geniş şerhi olup iki cilttir. (2) *el-Lemhu'n-nedsî 'ale'l-Fethi'l-Kudsî* (اللمح الندسي علي الفتح القدسي)¹⁶⁸ (3) *el-Bâ'isü'l-menbu'l-ünsî 'ale'l-Fethi'l-Kudsî* (الباعث المنح الانسي علي الفتح القدسي)¹⁶⁹ Ayrıca, Mahmûd el-Kürdî'nin halifesi Ebüssu'ûd el-Halvetî eş-Şerkâvî (ö. 1227/1812)¹⁷⁰ ve Muhammed Abdulmüteâl el-Buhûtî tarafından da şerh edilmiştir.¹⁷¹
- 34) *el-Fethu'l-tariyyü'l-cenî fi ba'zı me'âsiri Şeyhunâ 'Abdü'l-ganî* (الفتح الطري الجنى)
172. (في بعض مآثر شيخنا عبد الغنى)
- 35) *Fevâidü'l-ferâidü fi zâbitü'l-'akâid* (فوائد الفرائض في ضابط العقائد)¹⁷³ Hıfni'nin halifesi Ahmed ed-Derdîr tarafından şerh edilmiştir.

163 *Hedîyyetü'l-'arîfîn*, II, 448.

164 Mustafa Bekrî'nin ikinci kuşak halifesi Ahmed Derdîr'in şerhiyle birlikte Mısır'da basılmıştır (Bulak 1304).

165 *Hedîyyetü'l-'arîfîn*, aynı yer.

166 Süleymaniye Ktp., Lala İsmail, nr. 746, s. 42-68; MÜİF. Ktp., Ögüt, nr. 953, s. 56-70 (Bulak 1303).

167 İskenderiye Üniv. Genel Ktp., Azîz Sorial, nr. 138.

168 Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, Tasavvuf Halîm, nr. 120.

169 Dâru'l-Kütübü'l-Mısriyye, ez-Zekîyye, nr. 365.

170 *Şerh 'alâ Virdi's-seber*, Süleymaniye Ktp. Dügümlü Baba, nr. 308, 156 vr. Eser, matbudur (Kâhire, 1319).

171 *İthâfî'l-beşer bi şerhi Virdi's-seber* (Kâhire, 1953).

172 TÛYATOK, Amasya Bayezid, Yazma, nr. 1636, vr. 365-403b.

173 Bulak 1314.

- 36) *Fevâtıbu ebvâbi'l-'irfân ve fevâıbu etyâbi'l-ıhsân* (فواتح ابواب العرفان و فواتح اطياب) (الاحسان) .174
- 37) *el-Feyzû'l-celîl el-hâsilü fi ziyâdeti Kudsi ve'l-Halîl* (الفيض الجليل الحاصل في زيارة القدس) (والخليل) .175
- 38) *el-Feyzû'l-ehadî'r-Rûmî 'alâ salavâtı Seyyidî 'Ahmed el-Bederî* (الفيض الاحد الرومي) (علي صلوات سيدي احمد البديوي) 176
- 39) *el-Feyzû'l-kevsir fi du'âi sûreti'l-Kevser* (الفيض الكوثر في دعاء سورة الكوثر) .177
- 40) *Feyzû'l-Kuddûsî's-selâm 'alâ salavâtı Seyyidî Abdîs's-selâm* (فيض القدوس السلام علي) (صلوات سيدي عبد السلام) .178
- 41) *el-Feyzû'l-vâfir ve'l-mededü's-sâfir fi virdü'l-müsâfir* (الفيض الوافر والمدد المسافر في ورد) (المسافرين) .179
- 42) *el-Füyûzâtü'l-Bikriyye 'alâ salavâtı'l-Bekriyye* (الفيوضات البكرية علي صلوات البكرية) .180
- 43) *Gurratü'l-ğurar fi hilyeti'l-Muhtâr Eşrefi'l-beşer* (غرة الغرر في حلية المختار اشرف) (البشر) .181
- 44) *el-Ğamâmetü'l-ğarbiyye fi'l-makameti'l-Mağribiyye* (الغمامة الغربية في المقامة) (المغربية) .182
- 45) *el-Ğamâmetü'l-kandıyye fi'l-makameti's-Semerkandıyye* (الغمامة القندية في المقامة) (السمرقندية) .183

174 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

175 Murâdî, *age.*, IV, 197; *İzâhu'l-meknûn*, II, 213; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, II, 449.

176 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, II, 448.

177 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, II, 449.

178 Murâdî, *age.*, IV, 195; *İzâhu'l-meknûn*, II, 215; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

179 Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116, vr. 27-28.

180 Murâdî, *age.*, IV, 197; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 478, *İzâhu'l-meknûn*, II, 217;

Hedyyetü'l-'ârifîn, aynı yer.

181 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, II, 448.

182 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

183 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

- 46) *el-Ġamâmetü'l-yümmiyye fi'l-makâmeti'l-Yemeniyye* (الغمامة اليمنية في المقامة اليمنية) 184
- 47) *el-Ġaysü'l-battâl min gaybi'z-zılâl fîmâ yukalü 'inde ru'yeti'l-bilâl* (الغيث الهطال من (غيث الظلال فيما يقال عند رؤية الهلال 185
- 48) *el-Hamâmetü'l-verkâ' el-kasriyye fî makâmeti'l-'unekâ' el-Mısrıyye* (الحمامة الوراقاء (القصرية في مقامة العنقاء المصرية 186
- 49) *Hatlü vâbilil'imtinân fîmâ yukalü leyete'n-nısfî min Şa'bân* (هطل وابل الامتتان فيما (يقال ليلة النصف من شعبان 187
- 50) *el-Havâşî's-seniyye 'ale'l-vasıyyeti'l-Halebiyye* (الحواشي السنية على الوصية الحلبية) 188
- 51) *Hedıyyetü'l-abbâb fîmâ li'l-balveti mine's-şurûtu ve'l-âdâb* (هدية الاحباب فيما للخولة من (هدية الندية للأمة المحمدية في ما جاء في فضل الذات المهديّة) 189
- 52) *Hedıyyetü'n-nediyye li'l-ümmeti'l-Muhammediyye fîmâ câe fî fazlı'z-zâti'l-Mehdiyye* (هدية الندية للأمة المحمدية في ما جاء في فضل الذات المهديّة) 190
- 53) *Hevâmi'u imdâdât bi'l-is'âdât ma'rıfe fîmâ yed'û bibi'l-buccâcü yevme 'Arafê* (هوامع امدادات بالاسعادات معرفة فيما يدعو به الحاج يوم عرفة) 191
- 54) *Hulletü'l-erdân fi'r-rihle ilâ cebeli Lübnân* (حلة الاردان في الرحلة الي جبل لبنان) 192
- 55) *el-Hulletü'l-fânıye rüsûmü'l-bümûm fi'r-rihleti's-sâniyeti ilâ bilâdi'r-Rûm* (الحلة (الغانية رسوم الهموم في الرحلة الثانية الي بلاد الروم 193
- 56) *el-Hulletü'l-bakıka le'l-mecâziyye fi'r-rihleti'l-Hicâziyye* (الحلة الحقيقية لا المجازية في (الرحلة الحجازية 194
- 57) *Hulletü'r-rıdvâniyye ed-dâniye fi'r-rihleti'l-Hicâziyyeti's-sâniye* (الحلة الرضوانية الدانية (في الرحلة الحجازية الثانية 195

184 *Hedıyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

185 *Hedıyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

186 *Hedıyyetü'l-'ârifîn*, II, 447.

187 *İzâbu'l-meknûn*, II, 729; *Hedıyyetü'l-'ârifîn*, II, 450.

188 İskenderiye Belediye Ktp., Tasavvuf, nr. 3909.

189 *Tibyân* içerisinde, I, vr. 349b-377a; Dâru'l-Kütübi'l-Mısrıyye, Tasavvuf Tal'at, Mecmû'a, nr. 1118, mikrofilm nr. 6954.

190 Murâdi, *age.*, IV, 196, 197; *İzâbu'l-meknûn*, II, 724; *Hedıyyetü'l-'ârifîn*, II, 450.

191 Süleymaniye Ktp., Fatih, 5348/5.

192 *Hedıyyetü'l-'ârifîn*, II, 447.

193 Murâdi, *age.*, IV, 197; *İzâbu'l-meknûn*, I, 419; *Hedıyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

194 *Hedıyyetü'l-'ârifîn*, II, 447; Abdülhay el-Kettâni, *age.*, I, 223.

195 *Hedıyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer; Abdülhay el-Kettâni, *age.*, aynı yer.

- 58) *el-Hulletü'î-zehebiyye fi'r-ribleti'l-Halebiyye* (الحلة الذهبية في الرحلة الحلبية) 196
- 59) *el-Hibâtü'l-enveriyye 'ale's-salavâti'l-Ekberiyye* (الهبات الانورية على الصلوات (الاكبرية (الاكبرية):197 Müellif, bu eserinde önce İbnü'l-Arabî hakkında kısaca bilgi vermekte ve ardından onun “*Allâhümme salli ve sellim 'alâ seyyidînâ Muhammedin ekmelî mablâkatike ve ebli semâvâtike en-nûru'l-a'zamî*” şeklinde başlayıp devam eden salavâtı şerh etmektedir.198
- 60) *Hişbü'l-ferec et-tîbu'l-erec* (حزب الفرج الطيب الارح) 199
- 61) *Hişbü'l-hıfz ve'l-brâse mine'l-bümûm ed-dâfi'u er-râfi'u durra sici'l-gumûm* (حزب الحفظ والحراسة من الهموم الدافع الرافع ضرر سجن الغوم) 200
- 62) *Hişbü'l-bimâye ve'l-i'tisâm elleğî hüve li serebi'l-gavâyeti kausâm* (حزب الحماية (والاعتصام الذي هو لسرب الغواية قسام) 201
- 63) *el-Humratü'l-muhsiyye fi'r-ribleti'l-Kudsıyye* (الخمرة المحسية في الرحلة القدسية) 202
- 64) *el-Hatvetü's-sâniyetü'l-ünsıyye li'r-ravzati'd-dâniyeti'n-Nâblusıyye* (الخطوة الثانية (الانسية للروضة الدانية النابلسية) 203
- 65) *el-İbtihâlâtü's-sâmiye ve'd-de'avâtü'n-nâmiye* (الابتهالات السامية والدعوات النامية) 204 Eser, *el-Evrâdü'l-ibtihâlîyye es-sâmiye fi'd-deavâti'n-nâmiye* adıyla da anılır.
- 66) *İkâmetü'l-Trâkıyye ve'l-mevâidü'l-işrâkıyye* (اقامة العراقية والموائد الاشرافية) 205
- 67) *İktihâmü'l-lücceti'l-leâlî fi şerhi Münfericeti'l-Gazğâlî* (اقتحام اللجة اللالی فی شرح (منفرجة الغزالی) 206 Kerem Emîn, eseri *İktihâmü lücceti'l-leâlî fi'l-keîâm 'alâ Münfericeti'l-Gazğâlî* şeklinde kaydetmiştir. 207
- 68) *İmdâdü'l-Bekrî 'alâ salâti'l-Bekrî* (امداد البكري على صلاة البكري) 208

196 Murâdî, *age.*, aynı yer; *İzâbu'l-meknûn*, I, 419.

197 Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1518, vr. 35a-43a.

198 Mustafa Bekrî, *el-Hibâtü'l-enveriyye*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1518, vr. 36a-37b.

199 *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 447.

200 *Hediyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

201 *Hediyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

202 Murâdî, *age.*, aynı yer; *İzâbu'l-meknûn*, I, 439; *Hediyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

203 *Hediyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

204 Süleymaniye Ktp. Bağdath Vehbi, nr. 2116; Yahya Efendi, nr. 3969.

205 *İzâbu'l-meknûn*, I, 110; *Hediyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

206 Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1450, 1-68 vr.; TÜYATOK, Amasya Bayezid, Yazma, nr. 1636, vr. 87b-156b.

207 Kerem Emîn, *age.*, s. 32.

208 Murâdî, *age.*, IV, 195; *Hediyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

- 69) *İntizârü fethi'l-ferec ve'stimtâru menbi'l-ferec* (انتظار فتح الفرج واستمطار منح الفرج) 209
- 70) *el-İsti'âne* (الاستعانة) 210
- 71) *el-İstiğâsetü'l-âtiye bi'n-nüsreti ve'l-iğâse* (الاستغائة الآتية بالنصرة والاغائة) 211
- 72) *el-İstiğfâretü'l-medeniyetü'l-inâre* (الاستغفارة المدنية الأتارة) 212
- 73) *el-Kasîde fî âdâbi's-sülûk* (القصيدية في آداب السلوك) 213
- 74) *el-Kasîde fî't-târîh* (القصيدية في التاريخ) 214
- 75) *el-Kasîde (fî) sırri'l-masûn* (القصيدية (في) سر المصون) 215
- 76) *el-Kasîdetü'l-esmâiyye elletî uyûniühâ semâiyye* (القصيدية الاسمائية التي عينوها سمائية) 216
- 77) *el-Kasîdetü'l-mîmiyye* (القصيدية الميمية) 217
- 78) *el-Kasîdetü'l-mübtehice* (القصيدية المبتهجة) 218
- 79) *el-Ke'sü'r-râik fî sebebi ihtilâfi't-tarâik* (الكأس الرائق في سبب اختلاف الطرائق) 219
- 80) *el-Kelimâtü'l-havâtır 'ale'd-damîri ve'l-hâtır* (الكلمات الخواطر على الضمير والخاطر) 220
- 81) *el-Kimâmetü'n-nercişiyye* (الكمامة النرجسية الندية في المقامة الانسية القدسية) 221
- 82) *Kürümü (?) 'arîşi't-tehânî* (كروم عريش التهاني في الكلام على صلوات ابن ميثيل الداني) 222
- 83) *Keşfü's-sade' ve gaslü'r-rân fî zîyaretü'l-İrâk ve mâ vâlâbâ mine'l-büldân* (كشف (الصدأ) وغسل الران في زيارة العراق وما والاها من البلدان) 223

209 *Hedyyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

210 İÜ., Merkez Ktp., AY., nr. 4086, 18 vr.

211 *Hedyyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

212 Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi, nr. 2116/7, vr. 42-47; H. Mahmud Efendi, nr. 3969; İskenderiye Belediye Ktp., Tasavvuf, Mecmû'a, nr. 4932/d.

213 Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116, vr. 47-51.

214 Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, nr. 3969, 52 vr.

215 MÜİF., Ktp., Ögüt, nr. 1244, s. 564-567 (İstanbul 1298).

216 Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde, nr. 98, 9 vr., Müstensihî: Mustafa ez-Zarîfî.

217 MÜİF., Ktp., Ögüt, nr. 953, s. 70-81 (Bulak 1303).

218 Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 440, vr. 215-216.

219 *Tibyan* içerisinde, III, vr. 295b-303a.

220 Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, nr. 2898/2, vr. 8b-10b.

221 *Hedyyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

222 Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 269, vr. 76-98; Beyazıt Devlet Ktp. Beyazıt, Yazma, nr. 1290, vr. 1b-23b.

223 Murâdî, *age.*, IV, 197; Brockelmann, *GAL. Suppl.*, II, 477, *Hedyyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

- 84) *Keşfü't-tebârîb bi-'adedi't-tesâbîb* (كشف التباريح بعدد التسابيح) 224 Kerem Emîn, bu eseri *Keşfü't-tebârîb bi-virdi't-tesâbîb* şeklinde kaydetmiştir.225
- 85) *el-Kevkebü'l-mahmî mine'l-lems bi şerhi silâfî terîki's-şems* (الكوكب المحمي من اللمس) (بشرح سلاف تريك الشمس للامام الجيلي) 226.
- 86) *el-Kevkebü's-sâkab fî mâ li Şeyhinâ mine'l-menâkab* (الكوكب الثاقب فيما لشيخنا من المناقب) 227.
- 87) *Lem'u berki'l-makâmât el-'avâl fî zîyâreti Seyyidî Hasen er-râ'î ve veledühü 'Abdü'l-'âl* (لمع برق المقامات العوال في زيارة سيدي حسن الراعي وولده عبد العال) 228.
- 88) *el-Lemebâtü'r-râfi'ât gavâşi'd-tehbîş 'an ma'ânî salavâti İbn Meşîş* (اللمحات الرفاعات) (غواشي التدهيش عن معاني صلوات ابن مشيش) 229.
- 89) *Lembu'l-hazîdeti'l-'izîyye fî şerbi'l-Kasîdeti'l-Hemzîyye* (لمح الحزيدة العزية في شرح) (القصيدة الهمزية) 230.
- 90) *el-Lümebu'n-nedîyye fî's-salavâti'l-mehdiyye* (اللمح الندية في الصلوات المهدية) 231.
- 91) *el-Levâihu'l-mülemmiba debrâ fî virdi'l-leyleti'ç-çebrâ* (اللوائح الملمحة دهرًا في ورد ليلة) (الزهرا) 232.
- 92) *Mahtûmu ke'si'l-medâib ve mektûmi tâsi'l-levâih* (مختوم كأس المدائح ومكتوم طاس) (اللوائح) 233.
- 93) *Mabvü'l-gayn fî virdi leyleti'l-isneyn* (محو الغين في ورد ليلة الاثنين) 234.
- 94) *Makamâtü'l-bakîka el-'ülâ* (مقامات الحقيقة الاولى) 235.

224 *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

225 Kerem Emîn, *age.*, s. 37.

226 Murâdî, *age.*, IV, 195, 196; *İzâbu'l-meknûn*, II, 394; *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

227 Murâdî, *age.*, IV, 197; *İzâbu'l-meknûn*, II, 393; *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

228 Murâdî, aynı yer; *İzâbu'l-meknûn*, II, 410; *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

229 Süleymaniye Ktp., İzmir, nr. 334, 6 vr.; Konya Akşehir İlçe Halk Ktp., Yazma, nr. 108. Mekke'de basılmıştır. Hâmişinde Muhammed b. Muhammed Mes'ûd el-Fâsî'nin *el-Envârü'l-kudsîyye*'si vardır.

230 Muhammed Hifnî tarafından yapılan bir hâşiyesi için bk. Erciyes Üniv. Kayseri İlahiyat Fakültesi Ktp., Genel, nr. 3353, 287 s. (Mısır 1309).

231 Murâdî, aynı yer; *İzâbu'l-meknûn*, II, 409; *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

232 Brockelmann, *GAL Suppl.*, aynı yer.

233 *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

234 *İzâbu'l-meknûn*, II, 446; *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

235 Murâdî, *age.*, IV, 196; *İzâbu'l-meknûn*, II, 536; *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

- 95) *Makamâtü'l-ibtihâliyye el-müntecce li'l-esrârî'l-cemâliyye* (مقامات الابتهالية المنتجة (للاسرار الجمالية) *el-Kasîdetü'l-ibtihâliyye* (القصيدة الابتهالية) adıyla da anılmaktadır.²³⁷
- 96) *Makâmetü's-Şâmiyye ve'l-müdâmetü's-Şâfi'yye*: (مقامة الشامية والمدامة الشافعية).²³⁸
- 97) *el-Maksûdüs-sâmi'l-kadr fîmâ yed'û bibi'd-dâ'ı leylet'l-Kadr* (المقصد السامي القدر (فيما يدعو به الداعي ليلة القدر) ²³⁹).
- 98) *Manzûmetü'l-Bekrî fî't-tasavvuf* (منظومة البكري في التصوف).²⁴⁰
- 99) *el-Manzûmetü'l-istiğfârîyye* (المنظومة الاستغفارية).²⁴¹
- 100) *el-Manzûmetü'l-mübtece* (المنظومة المبتحة).²⁴²
- 101) *Manzûmetü's-Şeyb Mustafâ el-Bekrî* (منظومة الشيخ مصطفى البكري).²⁴³
- 102) *el-Matlabu't-tâm es-sevî 'alâ Hizbi'l-İmâm en-Nevevî* (المطلب التام السوي على حزب (الإمام النووي) ²⁴⁴ Eser ayrıca *el-Matlabü'r-revî 'alâ Hizbi'l-İmâm en-Nevevî* (المطلب الروي على حزب الامام النووي) adıyla da anılmaktadır.²⁴⁵
- 103) *Mecmû'atü evrâdî'l-Bekrî* (مجموعة اوراد البكري).²⁴⁶
- 104) *el-Mededü'l-bikerî 'alâ salavâtî'l-Bekrî* (المدد البكري على صلوات البكري) ²⁴⁷ Mustafa Bekrî'nin, Muhammed el-Bekrî'nin “*Allahümme salli ve sellim 'alâ nûrike'l-esnâ ve sırrike'l-ebbâ el-a'lâ ve safyyike'l-ez'kâ*” şeklinde başlayan salavâtına yaptığı şerhtir.²⁴⁸
- 236 Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116, vr. 33-37.
- 237 Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116, vr. 29-33.
- 238 Murâdî, *age*, IV, 196.
- 239 *İzâbu'l-meknûn*, II, 546; *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.
- 240 Kâhire 1321/1903, 72 s.
- 241 Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, nr. 3969, vr. 50-51; Bağdatlı Vehbi, nr. 2116; vr. 42-47. Eser, Ahmed el-Buhârî ed-Dimyâtî tarafından *Kurretü'l-ebşâr bi-şerhi Manzûmetü'l-istiğfâr* adıyla şerh edilmiştir. Bk. Serkis, *Mu'cem*, I, 583.
- 242 Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, nr. 3969, vr. 55-57.
- 243 Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2281, vr. 13-15a.
- 244 Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 695/3, vr. 22-69; Kasıdecizâde, nr. 671/2, vr. 10-46; İskenderiye Mürsî Camii Ktp., Mustalah Hadis, nr. 182.
- 245 Murâdî, *age*, IV, 197; Kerem Emin, *age*, s. 37.
- 246 MÜF., Ktp., Oktürk, nr. 119, s. 156-192 (İstanbul 1298). Ayrıca Kâhire'de de basılmıştır (1323/1905).
- 247 Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1518, vr. 7b-24a; Beyazıt Devlet Ktp., Beyazıt, Yazma, nr. 1290, vr. 28b-43a; Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Tasavvuf, nr. 3174.
- 248 Mustafa Bekrî, *el-Mededü'l-bikerî*, vr. 8b-9a.

- 105) *el-Menbecü'l-karîb ilâ likâi'l-habîb* (المنهج القريب الي لقاء الحبيب).249
- 106) *el-Menbecü'l-'azbî's-sâğ li vürrâdîb fî zîkeri salavâti't-tarik ve evrâdîb* (المنهج (العذب المسانع لوراده في ذكر صلوات الطريق و اوراده).250
- 107) *el-Menbu'l-'ucâb ve'n-nefhu'r-râfi'u li'l-bicâb* (المنح العجاب والنفخ الرفاع للحجاب).251
- 108) *Menbu'l-mübîni'l-kavî fî virâdi leyleti mevlidi'n-Nebî* (منح المبين القوي في ورد ليلة مولد (النبي).252
- 109) *Merhemü külli kalbin şecî fî tercemeti'-Şeyh ed-Dekekeci* (مرهم كل قلب شجي في (ترجمة الشيخ الكدكجي).253
- 110) *el-Mesîru'l-bâdi't-te'sîs li 'utri vâdi't-takdîs* (المسير البادي التأسيس لعطر وادي التقديس).254
- 111) *el-Mevrâidi'l-behiyye fî'l-bukmi'l-ilâhiyye 'alâ burâfi'l-mu'cemeti'ş-şehiyye* (الموارد (البيهية في الحكم الالهية علي حروف المعجمة الشهيبة).255
- 112) *el-Mevridü'l-bâs bi'l-havâs fî duâi sûrati'l-İhlâs* (المورد الخاص بالخواص في دعاء سورة (الاخلاص).256
- 113) *el-Mevridü'l-azb er-reviyyü'l-vürüd fî keşfi ma'nâ vahdeti'l-vüçüd* (المورد العذب الروي (الورود في كشف معني وحدة الوجود).257
- 114) *el-Mevridü'r-revî fî'l-mevlidi'n-Nebevî* (المورد الروي في المولد النبوي).258
- 115) ...*Midbatü'l-beyt râfi'u gütâi ve nâfi'u dâi* (...منحة البيت رافع غطائي ونافع دائي).259
- 116) *Mûkâzzî'l-vešnân mine's-sünne fî duâi âhiri's-sene* (موقف الوسنان من السنة في دعاء آخر (السنة).260
- 117) *el-Mustalah fî 'ulmi kavmin hassasû bi'l-melah* (المصطلح في علم قوم خصصوا بالملح).261

249 *İzâbu'l-meknûn*, II, 592; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

250 Kâhire 1332.

251 Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 477; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

252 Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 478, *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

253 Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1518, vr. 43b-54b; Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Tarih, nr. 3996.

254 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

255 el-Câmi'ul-Ezher Ktp., Yazma, Tasavvuf, Halîm, nr. 974.

256 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

257 Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Tasavvuf, nr. 1063. Eser, Kerem Emin tarafından tahkikli olarak neşredilmiştir. Bk. *age.*, s. 193-247.

258 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

259 Brockelmann, *GAL*, I, 461, nr. 26.

260 *İzâbu'l-meknûn*, II, 607; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

261 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

- 118) *el-Müdümetü'l-işrâkiyye fî'l-makamâtî'l-İrâkiyye* (المدامة الاشراقية في المقامات العراقية).262
- 119) *el-Müdümetü's-sâmiyye fî'l-makameti's-Şâmiyye* (المدامة السامية في المقامة الشامية) .263
- 120) *el-Müdümü'l-Biker fî ba'şî aksâmî'ş-şîker* (المداد البكر في بعض اقسام الذكر) .264
- 121) *el-Mühbeyyicâtü's-şevkiyye* (المهيجات الشوقية) .265
- 122) *el-Münbehice fî't-tarîki'l-münceliyye fî şerhi'l-münferice* (المنبهة في الطريق المنجلية في (شرح المنفرجة)) .266
- 123) *el-Müş'rarât elletî mine'l-başretü mümidde el-mühzhibeti li'l-ekdâri 'indeba's-ş'idde* (المشعرات التي من الخضرة ممددة المذهبة للاكدار عندها الشدة) .267
- 124) *en-Nasihatü's-seniyye fî ma'rifeti âdâbi kisveti'l-Halvetiyye* (النصيحة السنية في معرفة (اداب كسوة الخلوتية)) .268
- 125) *Naşmü'l-Esmâi'l-Hüsnâ* (نظم الاسماء الحسنى) .269
- 126) *Naşmü'l-kelâde fî ma'rifeti iclâsi'l-mürâdi 'ale's-seccâde* (نظم القلادة في معرفة كيفية (اجلاس المرید علی السجادة)) .270
- 127) *en-Nefehât elletî li'l-ebvâbi fâtiba fî't-tevessülü li sârati'l-Fâtiba* (النفحات التي للابواب (فاتحة في التوسل لسورة الفاتحة)) .271
- 128) *en-Nefehâtü'r-rabbîyye 'ale's-salavâti'l-Bekriyye* (النفحات الرببية علي الصلوات البكرية) :272
 “Allâhümme inni es'elüke bidâyetike el-a'zam ve sırrı irâdetike'l-meknün min nûrike” şeklinde başlayan salavâtın şerhidir.273

262 Aynı yer.

263 *İzâhu'l-meknün*, II, 454; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

264 *Murâdi, age.*, IV, 196; *İzâhu'l-meknün*, aynı yer; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

265 *Hedîyyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

266 Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 440, vr. 215-216.

267 *Hedîyyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

268 *Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye*, Tasavvuf, Timur, nr. 107, mikrofilim nr. 6900.

269 Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116, vr. 37-42. Ayrıca *Kasîdetü'l-Esmâi'l-Hüsnâ* adıyla bk. Süleymaniye Ktp., Kasidecizâde, nr. 98, 9 vr.; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 3836, vr. 4b-6b.

270 *Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye*, Yazma, Tasavvuf Tal'at, Mecmû'a, nr. 1118, mikrofilim nr. 6954.

271 *İzâhu'l-meknün*, II, 666; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 450.

272 Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1518, vr. 25b-34b; İÜ, Merkez Ktp., AY., nr. 552.

273 Mustafa Bekri, *en-Nefehâtü'r-Rabbîyye*, vr. 26a.

- 129) *Nefbu nesâimi'l-esbâr bi fethi cesâimi'l-esmâr* (نفخ نسائم الاسحار بفتح جسامم الاسمار) 274
- 130) *en-Nefbu'l-kudsî fî du'âi Âyeti'l-Kürsî* (النفح القدسي في دعاء آية الكرسي) 275
- 131) *Netâcetü't-tefâsîr fî Sûrati Yûsuf* (نتيجة التفاسير في سورة يوسف) 276
- 132) *en-Nevâfihu'l-karîbe el-kâşîfe 'an hasâsi'z-zâti'l-Mehdiyye* (النوافح القريبة الكاشفة عن خصائص الذات المهديّة) 277
- 133) *Nevâfihu'l-miskî'l-butâm fî zîkri't-tâbi'îne ve tâbi'ihim ile'r-ravbi ve'l-butâm* (نوافح المسك البتّام في ذكر التابعين وتابعيهم الى الروح والختام) 278
- 134) *en-Nibletü'n-nasriyye fi'r-rihleti'l-Misriyye* (النحلة النصرية في الرحلة المصرية) 279
- 135) *er-Ravzâtü'l-arşîyye 'ale's-salavâti'l-Meşşîyye* (الروضات العرشية علي الصلوات المشيشية) 280
- 136) *Ravzatü'l-vücûd* (روضة الوجود) 281
- 137) *Reddü'l-ıhsân fî'r-rihleti ilâ Cebeli Lübnân* (رد الاحسان في الرحلة الى جبل لبنان) 282
- 138) *Refu's-setri ve'r-ridâ 'an karli'l-ârif ervem ve kad tâle'l-medâ* (رفع الستر والردا عن قول العارف اروم وقد طال المدا) 283
- 139) *Reşabâtün sadeba min mesyi'l-'ıẓâr ve nefehâtüm medaha fî Nebiyyi'l-mubtâr* (رشحات الوعد الانجازي في نبي المختار) 284
- 140) *Reşabâtü'l-va'di'l-incâzî fi'l-kelâmi 'ala salavâti'r-Râzî* (رشحات الوعد الانجازي في الكلام علي صلوات الرازي) 285
- 141) *Reşfü kemâni's-safâ fî'l-keşfi 'an ma'ne't-tasavvuf ve'l-mutasavvuf ve's-safâ* (رشف كمانى السافا في الكشف عن ما'نة' التاصوف وال'متاصوف والسافا) 285

274 *İzâbu'l-meknûn*, II, 667; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

275 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

276 *İzâbu'l-meknûn*, II, 622; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

277 *Murâdî, age., IV, 197; İzâbu'l-meknûn*, II, 682; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

278 Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 478; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

279 *Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, Mecâmî'*, nr. 651/2, mikrofilim nr. 5318.

280 *İÜ., Merkez Ktp., AY., nr. 552.*

281 *Murâdî, age., IV, 196; İzâbu'l-meknûn*, I, 598; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

282 *Murâdî, age., IV, 197; İzâbu'l-meknûn*, I, 552; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

283 *Murâdî, age., aynı yer; Brockelmann, GAL Suppl.*, II, 478, *İzâbu'l-meknûn*, I, 579;

Hedyyetü'l-'ârifîn, aynı yer.

284 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

285 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

- 286). قناني الصفا في الكشف عن معني التصوف والمتصوف والصفاء
- 142) *Reşbatü fenâtihi'l-iktirâb (?) fî medîbi'l-'Âl ve'l-'Ashâb* (رشحة فواتح الاقتراب في مديح (الآل والاصحاب).287
- 143) *er-Rihletü'l-'âliyetü'd-dâniye* (الرحلة العالية الدانية).288
- 144) *Risâletü'l-baceri'l-mükerrerem* (رسالة الحجر المكرم).289
- 145) *Risâletü's-subbe elletî entecethe'l-hudme ve'l-mababbe* (رسالة الصحبة التي انتجتها الخدمة (والمحبة).290
- 146) *Sâdibatü'l-ezcel* (صاححة الازل).291
- 147) *es-Salatü'l-birriyye fî's-salâti 'alâ Hayri'l-berriyye* (الصلة البرية في الصلاة علي خير (البرية).292
- 148) *es-Salâtü'l-hâmi'a bi mahabbeti'l-Hulefâ' el-câmi'ati li ba'zı mâ verade fî faẓâleti'l-Hulefâ'* (الصلاة الهامة بمحبة الخلفاء الجامعة لبعض ما ورد في فضيلة الخلفاء).293
- 149) *es-Salarâtü'n-Nebeviyye es-şâfi'a zâtiü'n-nefehât el-Îlâhiyye en-nâfi'a* (الصلوات النبوية (الشافعية ذات النفحات الالهية النافعة).294
- 150) *es-Samsâmetü'l-Hindiyye fî'l-makameti'l-Hindiyye* (الصمصامة الهندية في المقامة (الهندية).295
- 151) *es-Sâniyetü'l-ünsiyye fî'r-rihleti'l-Kudsiyye* (الثانية الانسية في الرحلة القدسية).296
- 152) *Sebilü'n-necâ ve'l-ilticâ' fî'l-tevessülü bi hurufi'l-hicâ* (سبيل النجا والالتجا في التوسل)

286 Murâdî, *age.*, IV, 196; *İzâbu'l-meknûn*, I, 574.

287 Bu eser, A. Fikri Yavuz tarafından Hz. Peygamber'in Dilinden Dört Halifesi ve Ashabı adıyla tercüme edilmiştir (İstanbul 1967, 1981).

288 *İzâbu'l-meknûn*, I, 551; *Hediyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

289 Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2244, 30 vr.

290 Eser, tarihsiz olarak Saâdet Matbaası tarafından Kâhire'de basılmıştır.

291 Dâru'l-Kütübü'l-Misriyye, Mecâmî', nr. 290/8, mikrofilm nr. 4555; Ayrıca Kerem Emin tarafından neşredilmiştir. Bk. *age.*, s. 251-271.

292 Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 513, vr. 1-12.

293 Eser, matbudur (Kâhire 1304/1886; 1310/1892), 220 s.

294 Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, nr. 4177; Isparta Halil Hamid Paşa Ktp., Yazma, nr. 1550, 59 vr.

295 Murâdî, *age.*, aynı yer; *Hediyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

296 Murâdî, *age.*, IV, 197; *İzâbu'l-meknûn*, I, 345; *Hediyetü'l-ârifîn*, II, 447.

- 297 Kerem Emîn, bu eseri *Sübüllü'n-necât ve'l-ilticâ' fî't-tevessülü bi hurûfî'l-hicâ'* (بحروف الهجا) şeklinde kaydetmiştir.²⁹⁸
- 153) *es-Serâtü'l-kavîm fî tercemeti'ş-Şeyb 'Abdü'lkerîm* (الصرط القويم في ترجمة الشيخ عبد الكريم).²⁹⁹
- 154) *es-Segru'l-bâsim fî tercemeti'ş-Şeyb el-Kâsım* (الثغر الباسم في ترجمة الشيخ القاسم) Kerem Emîn, bu eseri *el-Bâsim fî tercemeti'ş-Şeyb el-Kâsım* şeklinde kaydetmiştir.³⁰¹
- 155) *es-Segru'l-bessâm fî men yec'alü min nefsihî el-makâm* (الثغر البسام في من يجعل من نفسه المقام).³⁰²
- 156) *Sirru's-sâ'ün fî def'i't-tâ'ün* (سر الساعون في دفع الطاعون).³⁰³
- 157) *es-Süyüfî'l-hudâd fî'r-reddi 'alâ ebli'ç-çendekati ve'l-ilbâd* (السيوف الحداد في الرد علي) (اهل الزنقة والاحداد).³⁰⁴
- 158) *Şerbu 'Akâidi'n-Nesefiyye* (شرح عقائد النسفية).³⁰⁵
- 159) *Şerbu Hızzbi'l-İmâm eş-Şa'rânî* (شرح حزب الامام الشعراني) Kerem Emîn, bu eseri *Şerbu Virdi'l-İmâm eş-Şa'rânî* şeklinde kaydetmiştir.³⁰⁷
- 160) *Şerbu Kasîdeti'l-Gağğâlî* (شرح قصيدة الغزالي).³⁰⁸
- 161) *Şerbu'l-Kasîdeti'l-Hemziyye* (شرح القصيدة الهمزية).³⁰⁹
- 162) *Şerbu'l-Kasîdeti'l-Münferice li Ebnî 'Abdillâh en-Nahrî* (شرح القصيدة المنفرجة لابي) (عبدالله النحوي).³¹⁰

297 Murâdî, *age.*, aynı yer; *İzâbu'l-meknûn*, II, 5; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 448.

298 Kerem Emîn, *age.*, s. 36.

299 Murâdî, *age.*, aynı yer; *İzâbu'l-meknûn*, II, 66; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

300 *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 447.

301 Kerem Emîn, *age.*, s. 33.

302 *İzâbu'l-meknûn*, I, 346; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

303 *İzâbu'l-meknûn*, II, 10; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 448.

304 Mısır 1350. Yazma bir nüshası için bk. TÜYATOK., Amasya Bayezid, Yazma, nr. 1636, vr. 1-85b.

305 TÜYATOK., Amasya Bayezid, Yazma, nr. 1622, 12 vr.

306 Murâdî, *age.*, IV, 195; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, II, 450.

307 Kerem Emîn, *age.*, s. 36.

308 Murâdî, *age.*, aynı yer; *Hedîyyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

309 *Hedîyyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

310 Kayseri Râşid Efendi Ktp., Râşid Efendi, Yazma, nr. 21490, vr. 28b-29b.

- 163) *Şerhu Risâleti's-Şeyb Arslân* (شرح رسالة الشيخ ارسلان) .311
- 164) *Şerhu Salavâti's-Şeyb Muhammed el-Bekrî* (شرح صلوات الشيخ محمد البكري) .312
- 165) *Şerhu Salavâti's-Şeyb el-Ekber* (شرح صلوات الشيخ الاكبر) .313
- 166) *Şerhu Virdi'l-vesâil* (شرح ورد الوسائل) .314
- 167) *Şerhu Virdi's-Şeyb Ahmed el-'Asâsâl* (شرح ورد الشيخ احمد العسال) .315
- 168) *Şerhu's-selâf el-Cilî* (شرح السلاف الجليلي) .316
- 169) *Şevâriku'l-bâriku'l-meşâm fi't-tevessülü bi'l-enbiyâi mine'l-mebde' ile'l-butâm* (شوارق البارق المشام في التوسل بالانبياء من المبدأ الي الختام) .317
- 170) *Tilbetü'l-fakîri'l-muhtâc fî mâ yetevcebhü'l-müteveccibü leylete'l-Mi'râc* (طلبية الفقير) (المحتاج فيما يتوجه المتوجه ليلة المعراج) .318
- 171) *Tebrîdü vakîdi'l-hacer fî tercemeti's-Şeyb Mustafa b. 'Amr* (تبريد وقيد الحجر في ترجمة) (الشيخ مصطفى بن عمرو) .319
- 172) *Tefriku'l-hümûm ve tağriku'l-gumûm fi'r-rihleti ilâ bilâdi'r-Rûm* (تفريق الهوموم و) (تغريق الغوموم في الرحلة الي بلاد الروم Bu eser, Kerem Emin tarafından *Tefriku'l-hümûm fî tağriki'l-gumûm bi'r-rihleti ilâ bilâdi'r-Rûm* şeklinde kaydedilmiştir. .321
- 173) *Tenâvülü ekdâbi'l-Hak es-sarâh ve şürbi 'azbi zülâlih fî ma 'nâ kavlibi'l-musallî ale'n-Nebiyi ve Âlih* (تناول اقداح الحق الصراح وشرب عذب زلاله في معنى قوله) (المصلي علي النبي و آله) .322

311 Murâdî, *age.*, IV, 197; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

312 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

313 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

314 Murâdî, *age.*, IV, 195; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

315 Murâdî, *age.*, IV, 197.

316 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

317 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, II, 448.

318 *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

319 Dâru'l-Kütübi'l-Misriyye, Tarih, nr. 3989.

320 Murâdî, *age.*, aynı yer; *İzâbu'l-meknûn*, I, 301; *Hedyyetü'l-'ârifîn*, II, 447.

321 Kerem Emin, *age.*, s. 33.

322 Kerem Emin, aynı yer.

- 174) *Tesliyetü'l-abzân ve tasliyetü'l-eşcân* (تسليية الاحزان وتصلية الاشجان)³²³ Mustafa Bekrî, bu eserini kalplerin kirlerini temizlemek için yazdığını kaydeder.³²⁴
- 175) *Teşvîdü'l-mekâne li men hafizel-amanâ* (تشبيد المكانة لمن حفظ الامانة)³²⁵
- 176) *et-Teväsi bi's-sabri ve'l-hakke imtisâlen li emri'l-Hakke* (التواصي بالصبر والحق امثالاً) (لامر الحق)³²⁶
- 177) *et-Teveccübü'l-vâfi ve'l-menbeli's-sâfi fi'l-vird* (التوجه الوافي والمنهل الصافي في الورد)³²⁷
- 178) *et-Teveccübü'r-râfi' li tâliyeti livâ' menşûran fîmâ yebtebilü bibi'l-mübtebil yevme 'Aşûrâ'* (التوجه الرافع لتالية لواء منشورا فيما يبتهل به المبتهل يوم عاشوراء)³²⁸
- 179) *et-Tevessülâtü'l-mu'azzeame bi'l-burûfi'l-mu'ceme* (التوسلات المعظمة بالحروف) (المعجمة)³²⁹
- 180) *el-'Uddetü'l-'umde el-mublisa mine'ş-şidde* (العدة العمدة المخلصة من الشدة)³³⁰
- 181) *'Uküli'l-'yân el-ğani' ani't-tebziib fi beyâni senâ abvâli'l-mecâziib* (عقول العيان الغني) (عن التهذيب في بيان سنا احوال المجازيب Kerem Emîn bu eseri, *'Ayân el-ğaniy ani't-tebziib fi beyâni senâ abvâli'l-mecâziib* şeklinde kaydetmiştir.³³²
- 182) *Ürcâzetü'l-emsâl el-meydâniyye fi rütbeti'l-Keyâniyye* (ارجوزة الامثال الميدانية في رتبة) (الكيانية)³³³
- 183) *el-Vâridü't-târik ve'l-lembu'l-fârik* (الوارد الطارق واللمح الفارق)³³⁴
- 323 Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 592, 136 vr.; TÜYATOK., Amasya Bayezid, Yazma, nr. 1636, vr. 157b-225b; Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Tasavvuf, nr. 3007, mikrofilim nr. 37159.
- 324 Mustafa Bekrî, *Tesliyetü'l-abzân*, vr. 3b.
- 325 Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Tasavvuf Tal'at, Mecmû'a içerisinde, nr. 1063, mikrofilim nr. 6900.
- 326 Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1450/2, vr. 70-97; TÜYATOK, Amasya Bayezid, Yazma, nr. 1636/5, vr. 243b-272b.
- 327 Murâdî, *age.*, aynı yer; *İzâbu'l-meknûn*, I, 336; *Hediyetü'l-'ârifîn*, II, 447.
- 328 *Hediyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.
- 329 Murâdî, *age.*, aynı yer; *İzâbu'l-meknûn*, I, 337; *Hediyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.
- 330 *Hediyetü'l-'ârifîn*, II, 448. Brockelmann, eseri *el-İdetü'l-'umde el-mublisa min külli'ş-şidde* şeklinde kaydetmiştir. Bk. *GAL*, I, 460, nr. 23.
- 331 *İzâbu'l-meknûn*, II, 115; *Hediyetü'l-'ârifîn*, II, 448.
- 332 Kerem Emîn, *age.*, s. 37.
- 333 Murâdî, *age.*, IV, 197; *Hediyetü'l-'ârifîn*, II, 450.
- 334 Murâdî, *age.*, IV, 196; *İzâbu'l-meknûn*, II, 699; *Hediyetü'l-'ârifîn*, II, 450.

- 184) *el-Vasiyyetü'l-celîyye li's-sâlikîne tarîka'l-Halvetiyye* (الوصية الجليلة للسالكين لطريق (الخلوئية).³³⁵
- 185) *Vesâletü'd-de'a (?) mine'l-emlâk ve delâletü's-se'a fi'l-erçâk* (وسيلة الدعة من الاملاق و (دليلة السعة في الارزاق).³³⁶
- 186) *Virdü'd-dubâ el-mağbü li men sabâ* (ورد الضحي المغيب لمن صحا)³³⁷
- 187) *el-Virdü'l-esnâ fi't-tevessül bi Esmâi'l-Hüsâ* (الورد الانسي في التوسل باسماء الحسنی)³³⁸
Kerem Emîn, bu eseri *et-Tevessülü'l-esnâ bi'l-Esmâi'l-Hüsâ* şeklinde kaydetmiştir.³³⁹
- 188) *Virdü'l-işrâk el-lâmi'u nûrubu'l-Burâk* (ورد الاشراق اللامع نوره البراق)³⁴⁰
- 189) *el-Virdü'l-mevrâd li meşra't-sünne fi dü'âi evvelî's-sene* (الورد المورود لمشرع السنة في (دعاء اول السنة).³⁴¹
- 190) *Virdü'l-müsâfir ve'n-nûru's-sâfir* (ورد المسافرين والنور السافر)³⁴²
- 191) *el-Yemmü'l-mevnâc fi çikri'l-ebâdîsi'l-İsrâ' ve'l-Mi'râc* (اليم المواج في ذكر الاحاديث (الاسراء والمعراج).³⁴³
- 192) *ez-Zehâratü'l-mâhiyye li'l-âsâm fi's-salâti 'alâ Hayri'l-enâm* (الذخيرة الماحية للآثم في (الصلاة على خير الأنام في سائر الايام)³⁴⁴
Kerem Emîn, bu eseri *el-Abîratü'l-mâhiyye li'l-âsâm fi's-salâti 'alâ Hayri'l-Enâm fi säiri'l-eyyâm* şeklinde kaydetmiştir.³⁴⁵

Frederick de Jong'un da kaydettiği gibi,³⁴⁶ Mustafa Bekrî, eserleriyle kendisinden sonraki bazı mutasavvıfları etkilemiştir. Onun, risâlelerini şerh eden birçok yorumcuya ilhâm kaynağı olduğu ve eserlerinin daha sonraki

335 Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde, nr. 721/11, vr. 180-189; Yahya Efendi, nr. 2898, vr. 1-8. Eser, *es-Süyüfü'l-hudâd* ile birlikte basılmıştır (Mısır 1350).

336 *Hedyyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

337 *Hedyyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

338 Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde, nr. 98; Bağdatlı Vehbi, nr. 2116/6; Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Mecâmî, nr. 9/52.

339 Kerem Emîn, aynı yer.

340 Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116/2, vr. 19-27.

341 *İzâbu'l-mekânın*, II, 703; *Hedyyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

342 Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116/2, vr. 27-28.

343 *Hedyyetü'l-ârifîn*, aynı yer.

344 Mısır 1319, 64 s. Yazma nüshaları için bk. TÜYATOK, Amasya Bayezid, Yazma, nr. 1636/10; Süleymaniye Ktp., İzmirli İ. Hakkı, nr. 1503.

345 Kerem Emîn, *age.*, s. 35.

346 Frederick de Jong, *agm.*, s. 122.

birkaç Halvetî Şeyhi tarafından kaynak olarak kullandığı görülür. Mesela, Abdülhâlik Şabrâvî'nin *Sirâcü ebli'l-bidâyât fi't-tasavvuf*³⁴⁷ adlı eseri, Mustafa Bekrî'nin *Hedyyetü'l-abbâb*'ı ile büyük ölçüde aynıdır.³⁴⁸ Hıfî'nin halifelerinden Semânüdü'nin *Tuhfetü's-sâlikîn ve delâletü's-sâirîn ilâ Rabbi'l-âlemîn*³⁴⁹ adlı eseri de, yine Mustafa Bekrî'nin *el-Menbecü'l-azîb*'ine dayanır.

Araştırmalarımız neticesinde Mustafa Bekrî'nin buraya kadar zikrettiğimiz 192 eserinden ancak 79 tanesinin yerini tespit edebildik. Bunlardan 61 tanesi yazma; 18 tanesi ise matbudur. 113 tanesinin yerini ise ne yazık ki tespit edemedik. Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, tespit edemediğimiz eserlerin –biraz ihtiyat payı bırakırsak– büyük bir kısmının maalesef kaybolduğunu düşünüyoruz.

B. HALİFELERİ

Murâdî, Mustafa Bekrî'nin yirmi kadar halifesi olduğunu ve çoğunun kendisinden önce vefât ettiğini kaydeder.³⁵⁰ Cebertî'ye göre ise, Mustafa Bekrî'nin halifelerinden yalnızca birisi tam yetki ile donatılmış ve Mustafa Bekrî'den sonra vefât etmiştir. O da, Kâhire'de yaşamış olan Muhammed Hıfî'dir.³⁵¹

Bizim tespit edebildiğimiz halifeleri ise şunlardır: (1) Ebü'l-Mekârim Şeyh Şemseddin Muhammed b. Sâlim b. Ahmed el-Hıfî (ö. 1181/1767, (2) Muhammed b. Abdülkerim el-Medenî es-Semmânî (ö. 1189/1775), (3) Ebü'l-Fütûh Muhammed b. Mustafa Kemâleddin (ö.1199/1784) ve (4) Muhammed el-A'cebî b. Ahmed el-Halebî'dir. Bu halifelerden ilk üçü kendi adlarına birer kol tesis etmiştir. Bu kolları biraz ileride ele alacağız.

1. Muhammed b. Sâlim el-Hıfî

“Hıfî”, “Hafnâvî” veya “Hıfnevî” nisbeleriyle anılan Muhammed b. Sâlim, 1101 (1690) yılında Mısır'ın Bilbîs şehrine bağlı Hafnâ köyünde doğdu. Soyu babaannesi tarafından Hz. Hüseyin'e ulaşır.³⁵² Hıfza babaannesinde başladı ve Şuarâ sûresine kadar onun nezâretinde ezberledi.

³⁴⁷ Kâhire 1366.

³⁴⁸ Harîrizâde'nin *Tibyân*'ı içerisinde, I, vr. 349v-377a.

³⁴⁹ Kâhire 1934.

³⁵⁰ Murâdî, *age.*, IV, 196. Nebhânî de Murâdî'den naklen aynı rakamı zikretmiştir. Bk. *age.*, II, 473.

³⁵¹ Cebertî, *age.*, I, 300 vd.

³⁵² Cebertî, *age.*, I, 339; Harîrizâde, *Tibyân*, I, vr. 294a.

Babası onu Şeyh Abdurraûf el-Beşîşî'nin tavsiyesiyle on dört yaşında iken Kâhire'ye götürdü ve hıfzını burada ikmâl ettirdi.³⁵³ Muhammed Hıfî, Şemseddin Muhammed el-Büdeyri ed-Dimyâti, Yûsuf Melevî, Muhammed es-Sağîr, Muhammed es-Silcâsî, 'Id b. Ali en-Numrusî ve Abdullah b. Sâlim el-Basrî gibi döneminin âlimlerinden ilim tahsil ederek icâzet aldı. Şâfiî fihri başta olmak üzere Usûl-i Fıkıh, Tefsir, Hadis, Kelâm, Mantık, Nahiv ve Arûz gibi ilim dallarında geniş bir bilgiye sahip olan Muhammed Hıfî, Ezher'de ders vermekle meşgul oldu.³⁵⁴ Bir ara geçim sıkıntısı çekti ve maişetini temin etmek için istinsah işi yapmaya başladı. Fakat ilimden de kopmak istemedi.³⁵⁵ Ezher'de ders vermeye başladığı yıllarda otuz yaşlarında iken tasavvufa ilgi duydu ve Şeyh Ahmed eş-Şâzîlî el-Mağribî'ye intisap ederek ondan bazı virdler aldı.³⁵⁶

Muhammed Hıfî, 1133 (1721) yılında Kâhire'ye gelen, Halvetiye'nin Karabaşîye koluna mensup Mustafa Bekrî ile tanışınca daha fazla muhabbet duyduğu bu şeyhe intisap etti.³⁵⁷ Ancak bu intisabı diğerlerinden ayıran önemli bir özellik vardı. Cebertî'nin kaydettiğine göre bu özellik, Mustafa Bekrî'nin, bir istisna olarak "istihâre" yaptırmaksızın Muhammed Hıfî'den "ahid" almasıdır. Cebertî'ye göre bu durum, aralarındaki irtibatın kemâlini gösteren önemli bir ipucudur.³⁵⁸ Harîrizâde'nin kaydettiğine göre Mustafa Bekrî, Muhammed Hıfî'ye ilk üç ismi (*lâ ilâhe illallah, Allah, Hî*) birlikte telkin etmiştir.³⁵⁹

Yine Cebertî'nin kaydettiğine göre Muhammed Hıfî, bu intisaptan sonra bir gece rüyasında ilk şeyhi Ahmed eş-Şâzîlî'yi, Mustafa Bekrî ile birlikte otururken görür. Ahmed eş-Şâzîlî, "*Bu tarikata girmeye ne gerek vardı?*" diye Muhammed Hıfî'yi kınamakta ve bu yüzden Mustafa Bekrî'yi de eleştirmekteydi. Bunun üzerine Mustafa Bekrî, Ahmed eş-Şâzîlî'ye dönerek "*Ona ihtiyacın mı var?*" dedi. Ahmed, Muhammed Hıfî'yi kastederek "*Onda benim bir emanetim var*" dedi. Mustafa Bekrî'nin elinde birden yeşil bir hurma dalı peyda oldu. Ahmed'e hitaben: "*Emânetin bu mu?*

353 Aynı yerler.

354 Cebertî, *age.*, I, 339-340; Harîrizâde, *age.*, I, vr. 294b. Bu dönemde Ezher'de okutulan dersler için ayrıca bk. Harîrizâde, *age.*, I, vr. 294b-295a.

355 Cebertî, *age.*, aynı yer.

356 Cebertî, *age.*, I, 342; Harîrizâde, *age.*, I, vr. 295a.

357 Aynı yerler.

358 Cebertî, *age.*, aynı yer.

359 Harîrizâde, *age.*, aynı yer.

” dedi. O da “*Evel*” dedi. Mustafa Bekrî, dalı ortadan ikiye böldü ve Ahmed eş-Şâzilî’ye “*Emanetini al*” diyerek kırık dalı uzattı. Muhammed Hıfnî uyanınca rüyasını Mustafa Bekrî’ye anlattı. O da: “*Bu, bize bağlanmana ve ondan ayrılmana işârettir*” dedi.³⁶⁰

Mustafa Bekrî, 1139’da (1727) hac niyetiyle Hicaz’a gitmek üzere yola çıktığında Muhammed Hıfnî’ye bir mektup gönderdi. Mektupta bir daire çizilip içerisine “Hak” ismi yazılmış ve kendisinin ilâhî bir izinle ahid alma, zikir telkin etme ve müridleri yetiştirme konusunda halîfesi olduğu kaydedilmişti.³⁶¹

Muhammed Hıfnî, Mustafa Bekrî’ye son derece bağlı idi ve onun hasretini çekiyordu. Şeyhine duyduğu özlemi bir şiirinde şu şekilde ifade eder: “*Kalbimi aldınız; o benim bir parçamdır. Cismimin tamamı yanınızda olsa, bunun size ne zararı olur?*”. Nihâyet şeyhinin daveti üzerine 1149’da (1736) her şeyi bırakarak Kudüs’e gitmek üzere yola çıktı. Ona “*Kudüs’e falan kapıdan gir; şurada namaz kıl ve şurayı ziyaret et*” denilince, “*Ben ancak şeybimi ziyaret için Kudüs’e gidiyorum. Onun kapısından girer; onun evinde namaz kularım*” dedi. Şeyhine ulaştıktan sonra namaz, oruç, zikir, uzlet ve halvet yaparak nefsiyle mücâhede etti. Kudüs’te dört ay kaldı ve bir an bile şeyhinin yanından ayrılmadı.³⁶²

Muhammed Hıfnî, Kudüs’ten Kâhire’ye dönünce tekrar ders vermeye ve kendisine gelen insanları irşâd etmeye başladı. Zamanla ziyaretçileri çoğalınca durumu Mustafa Bekrî’ye bildirdi. Şeyhi, insanların kendisini ziyaret etmesine mani olmamasını; gelen bir Hıristiyan da olsa faydalı olmasını tavsiye etti. Cebertî’nin kaydettiğine göre, birçok Hıristiyan onun eliyle Müslüman olmuştur.³⁶³

Muhammed Hıfnî, Mustafa Bekrî’nin bulunduğu mecliste çoğu kez konuşmadan oturur ve ancak bir soru sorulduğunda cevap verirdi. Bu durum Mustafa Bekrî’nin dikkatini çekmiş ve ondan meclisinde ve seyahatlerinde konuşmasını istemişti. Bir defasında “*İnsanlara karşı rabat ol ve onları güzel karşıla. Bir insanın senin elinle bidâyete ermesi, kızıl develere sahip*

³⁶⁰ Cebertî, *age.*, I, 342.

³⁶¹ Harîrizâde, *age.*, I, vr. 295ab. Mustafa Bekrî’nin Muhammed Hıfnî’ye gönderdiği mektupta ahdin ne şekilde alınacağına dair verdiği bilgi için bk. *age.*, I, 297ab.

³⁶² Cebertî, *age.*, I, 351-352; Harîrizâde, *age.*, I, vr. 295b.

³⁶³ Cebertî, *age.*, I, 353. Ayrıca bk. Harîrizâde, *age.*, aynı yer.

olmandan daha hayırlıdır” demişti.³⁶⁴

Mustafa Bekrî, Abdurrahman Cebertî'nin kaydettiğine göre, bir gün Muhammed Hıfñî'ye: “*Bu gece cemaatle birlikte bizim eve gelin ve zikri burada yapın*” dedi. Akşam şiddetli bir yağmur başladı. Muhammed Hıfñî, yağmura rağmen yalın ayak ıslanmış bir vaziyette şeyhinin evine ulaştı. Şeyhi “*Bu yağmurda nasıl geldin?*” dedi. O da: “*Efendim, bizden gelmemizi istediniz; her hangi bir kayıt koymadığımız için şiddetli yağmur da olsa, yalın ayak da olsa geldim*” dedi. Mustafa Bekrî: “*Güzel yaptın; bu, kemâldeki ilk adımdır*” diyerek davranışını takdir etti.³⁶⁵

Mustafa Bekrî'nin kendisine devamlı olarak “*kardeş*” diye hitap etmesi üzerine bir gün “*Bana 'kardeş' diye hitap etmenizden korkuyorum*” dedi. Çünkü, şeyhlerin müridlerine “*kardeş*” diye çağırması adet değildi. Bunun üzerine Mustafa Bekrî'nin “*Korkma*” diye cevap verdiği kaydedilir.³⁶⁶

Muhammed Hıfñî, 1171'de (1758) Ezher şeyhliğine getirildi. 1179 (1766) yılında hacca gitti. 27 Rebülevvel 1181 (23 Ağustos 1767) Cumartesi günü öğleden önce Kâhire'de vefât etti ve cenaze namazı Pazar günü Ezher'de büyük bir topluluk tarafından kılındıktan sonra Karâfe Mezarlığı'na defnedildi. Muhammed Hıfñî, hocaları, muasırları ve talebeleri tarafından övülmüştür.³⁶⁷

Lütufkâr davranışı ve iyilikleriyle şöret bulduğu kaydedilen³⁶⁸ Muhammed Hıfñî'nin, ilim ve tasavvuf çevrelerinin yanı sıra siyâsi çevrelerde de büyük bir itibarı olduğu rivâyet edilir.³⁶⁹

Muhammed Hıfñî'nin tespit edebildiğimiz eserleri şunlardır:³⁷⁰

³⁶⁴ Cebertî, *age.*, I, 343.

³⁶⁵ Aynı yer.

³⁶⁶ Cebertî, *age.*, I, 353.

³⁶⁷ Cebertî, *age.*, aynı yer; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 297a.

³⁶⁸ *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 226. Kişiliği ve ahlâkı ile ilgili ayrıca bk. Cebertî, *age.*, I, 341.

³⁶⁹ Cebertî, *age.*, I, 354; Cengiz Kallek, “Hıfñî”, *DİA*, XVII (İstanbul 1998), s. 478.

³⁷⁰ Muhammed Hıfñî hakkında bilgi için ayrıca bk. Muhammed b. Tayyib el-Kâdirî, *Neşri'l-mesânî li eblî'l-karnî'l-hâdî 'aşer ve's-sânî* (nşr. Muhammed Haccî-Ahmed Tevfik), Rabat 1397-1407/1977-86, IV, 182-188; Murâdî, *age.*, IV, 49-50; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 293b-301a; *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 225-226; Serkis, *Mu'cem*, I, 781-782; II, 1326; Brockelmann, *GA*, I, 361, 491, 621; II, 186, 269, 422; *Suppl.* I, 471, 685, 858; II, 445; *İzâbu'l-mekânün*, I, 135, 347; II, 183; Fehmi Edhem Karatay, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Araştırma Basmalar Alfabe Kataloğu*, I-II, İstanbul 1951, II, 440; Zirikli, *el-A'lâm*, VII, 4; Kehhâle, *Mu'cemü'l-miellîjîn*, X, 15-16; a. mlf., *el-Müstedrek*, Beyrut 1406/1985, s. 645; A. G. Ellis, *Catalogue of Arabic Books in the British Museum*, London 1967, II, 250, 260; J. S. Tringham, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971, s. 77; Muhammed b. Hasan Hacvî,

- 1) *es-Semerâtü'l-behiyye fî esmâi's-Sahâbeti'l-Bedriyye* (Kâhire 1940),
- 2) *Risâle tete'allak bi't-taklîd fi'l-fürû' ve fî usûli'l-fıkıh*,
- 3) *er-Risâle fî fadli't-tesbîh ve't-tehlîl*,
- 4) *ed-Dürretü'l-bahîre fî beyâni âli'l-beyti'l-müşerrefeti bibimü'l-Kahire.*

Hedîyyetü'l-'ârifîn'de kaydedilen hâşiyeleri ise şunlardır:

- 1) *Enfesü nefâisi'd-düer 'alâ Şerbi'l-Hemzîyyeti li İbn Hacer*,
- 2) *Hâşiye 'alâ Hâşiyeti'l-Hafîd 'ale'l-Mubtasar*,
- 3) *Hâşiye 'alâ Şerbi'l-Eşmûnî li Elfiyyeti İbn Mâlik fi'n-nahv*,
- 4) *Hâşiye 'alâ Şerbi'r-Rabbîyye li's-Şenşûrî*,
- 5) *Hâşiye 'ale's-Sirâcîl-münîr Şerbu'l-Câmî'i's-sağîr li'l-Azîzî*,³⁷¹
- 6) *Hâşiye 'alâ Şerbi'r-Risâleti'l-Adudîyye li's-Sa'd*,³⁷²
- 7) *Hâşiye 'alâ Şerbi Mes'ûd eş-Şirvânî li Âdâbi's-Semerkindî*,
- 8) *Ferâidu 'Avâidi'l-Hayriyye 'alâ Şerbi's-Semerkindî li'l-Yâsemîniyye*.³⁷³

2. Muhammed b. Abdülkerim es-Semmânî

Muhammed b. Abdülkerim Semmânî, 1132'de (1718-19) Medine'de doğdu ve burada yetişti. Kâdiriye tarikatına da müntesip olan Semmânî, Mustafa Bekri'ye Medine'de intisap etti ve Halvetî usûlüne göre seyr u sülûkünü tamamlarak halîfesi oldu. Zamanının kutbu olduğu rivâyet edilen Semmânî, 1189'da (1775) Medine'de vefât etti ve Cennetü'l-Bakî kabristanına defnedildi.³⁷⁴

Tespit edilebilen eserleri şunlardır:

- 1) *el-Fütûhâtü'l-ilâhiyye fî't-tevcihâti'r-râbiyye li'l-Hazreti'l-Muhammediyye*,³⁷⁵

el-Fikrî's-sâmî fî târîhi'l-fıkhi'l-İslâmî (nşr. Abdülaziz b. Abdülfettâh el-Kârî), I-II, Medine 1396-97/1976-77, II, 355; Abdülhay el-Kettânî, *age.*, I, 353-355; *Şüyûhu'l-Ezzer* (nşr. Vezâratü'l-İlâm), Kâhire ts., s. 16-17; Ahmed Atıyyetullah, *el-Kâmisü'l-İslâmî*, Kâhire 1963, II, 121; Cengiz Kallek, "Hifnî", *DİA*, XVII (İstanbul 1998), s. 478.

³⁷¹ Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 182 (Mısır 1290, 1324).

³⁷² Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 1481, vr. 23-25; İÜ. Merkez Ktp., AY., nr. 6016.

³⁷³ *Hedîyyetü'l-'ârifîn*, II, 337.

³⁷⁴ Harîrizâde, *Tibyân*, II, vr. 140ab.

³⁷⁵ Harîrizâde, Semmânî'nin *en-Nefahâtü'l-İlâhiyye fî keyfiyyeti sülûki't-tarikati'l-Muhammediyye*

- 2) *en-Nasihatü'l-'ulviyye li's-sâdeti'l-'abdâliyye,*
- 3) *Tuhfetü'l-kavm fî mübimmâti'r-ru'yâ ve'n-nevm,*
- 4) *'Unvânü'l-celve fî şene'âni'l-halve,*
- 5) *İğâsetü'l-lehvân ve muânesetü'l-velhân,*
- 6) *el-İnsânü'l-kâmil ve'l-kesfü'l-estâr fî mâ yete'allaku bi'l-ismi'l-Kabhâr.*³⁷⁶

Nicole Grandin'in kaydettiğine göre, Muhammed b. Abdülkerim es-Semmânî, her ne kadar müşsidi Mustafa Bekrî ile mânevî irtibatını çok sıkı bir şekilde devam ettirmişse de, Medîne'de aynı şekilde klasik bir dini eğitim görmüş ve bilhassa Nakşbendiye'ye mensup diğer bazı sûfi üstadların öğretilerini de takip etmiştir. Mustafa Bekrî'nin vefâtından sonra Medîne'de kalmış ve kendisine ait öğretisi ile ona izafe edilen kerâmetleri, kendisine büyük şöhret kazandırmıştır.³⁷⁷

3. Muhammed b. Mustafa Kemâleddin

Muhammed b. Mustafa Kemâleddin, Mustafa Bekrî'nin oğlu ve halifesidir. Kudüs'te dünyaya gelen Muhammed'in doğum tarihi, *İthâfî's-siddik* ve *el-Kâmüsü'l-İslâmî* 'de³⁷⁸ 1143 (1730); *Silkü'd-dürer* ve *Tomâr-ı Halvetiyye*'de ise 1140 (1727) olarak kaydedilmiştir.³⁷⁹ Bize göre doğum tarihi birincisidir; çünkü 1140'ta (1727) Mustafa Bekrî'nin Şam'da olduğunu biliyoruz. Halbuki oğlu Muhammed, Kudüs'te doğmuştur.

Muhammed Kemâleddin, 1152'den (1739) itibaren vefâtına kadar devamlı olarak babasının hizmetinde bulundu. Babasından tarikat dersi almanın yanı sıra Nahiv okudu ve Hanefî fikhını öğrendi. *el-Fütühâtü'l-Mekkeyye*, *İhyâ ulûmi'd-dîn* ve *Muallakâtü İbni'l-Arabî*'yi tetkik etti. Hadis kitaplarıyla ilgili özellikle Suyûtî, Nevevî ve Hüsâmeddin el-Hindî'nin bazı

adında bir eseri olduğunu kaydeder. bk. *Tibyân*, II, vr. 140b.

³⁷⁶ Harîrizâde, *Tibyân*, II, vr. 140b; *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 227; Mehmet Zeki Pakalın, *age.*, III, 170; Tâhir Muhammed Ali el-Beşîr, *el-Âdâbü's-süffî es-Süddânî*, Hartum 1970, s. 48; Kerim Kara, *age.*, s. 186.

³⁷⁷ Nicole Grandin, "Sudan, Afrika'nın Boynuzu ve Doğu Afrika'da Tarikatlar", *İslam Dünyasında Tarikatlar*, yay. Alexandre Popovic-Gilles Veinstein (çev. Osman Türer), İstanbul 2004, s. 334.

³⁷⁸ Muhammed Bekrî, *İthâfî's-Siddik* (*Tibyân* içerisinde), I, vr. 151a; Ahmed Atıyyetullah, *age.*, I, 345.

³⁷⁹ Murâdî, *age.*, IV, 193; *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 228.

eserlerini mütalaa etti.³⁸⁰

Babasının vefâtından sonra Hıfniye'nin kurucusu Muhammed b. Sâlim'den de icâzet alan Muhammed Kemâleddin, 1199'da (1784) Gazze'de vefât etti.³⁸¹

Nüktedan ve ateşli bir şâir olduğu rivâyet edilen Muhammed Kemâleddin'in şiirlerinin toplandığı büyük bir *Dvân*'ının yanı sıra, 13 kadar eserinin olduğu *Tomâr-ı Halvetiyye*'de zikredilir.³⁸²

el-Kamûsü'l-İslâmî'de “fakîh” ve “mutasavvıf” olarak vasfedilen³⁸³ Muhammed Kemâleddin'in tespit edilebilen eserleri şunlardır:

1) *et-Telhîsâtü'l-Bekriyye fî tercemeti bulâsati'l-Bekriyye*.³⁸⁴ Muhammed Kemâleddin'in en önemli eseridir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, müellif bu eseri daha sonra özetlemiş ve *İthâfî's-Siddîk bi-tercemeti bulâsati âli's-Siddîk* adını vermiştir.

2) *el-Cevberü'l-ferîd fî balli Bülğati'l-mürîd*.³⁸⁵ Babasının yazdığı *Bülğati'l-mürîd*³⁸⁶ adlı eserin şerhidir.

3) *er-Ravzu'r-râiz fî ilmi'l-ferâiz*,

4) *Hulâsati tabkâki'z-zunûn fî ş-şürûhu ve'l-mütûn*.

5) *el-Minabu'l-ilâhiyye fî medbi Hayri'l-Berîyye*.³⁸⁷

4. Muhammed el-A'cebî b. Ahmed el-Halebî

Muhammed el-A'cebî b. Ahmed el-Halebî, Mustafa Bekri'nin yanında kırk gün halvette kalmış ve daha önce başlamış olduğu esmâ zikrini burada tamamlayarak halifesi olmuştur.³⁸⁸ Bu zâtın hayatı ve faaliyetleri hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamadık.

³⁸⁰ Muhammed Bekri, *İthâfî's-Siddîk* (*Tibyân* içerisinde), I, vr. 153a.

³⁸¹ Aynı yer.

³⁸² *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 225.

³⁸³ Ahmed Atıyyetullah, *age*, aynı yer.

³⁸⁴ *Tibyân* içerisinde, I, vr. 145b-172a.

³⁸⁵ Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, Tasavvuf, nr. 60.

³⁸⁶ Süleymaniye Ktp. Abdülganî, nr. 96 (Mısır 1304/1887); İbrahim Efendi, nr. 430 (*Tibyân* içerisinde, I, vr. 154b-159b).

³⁸⁷ Ahmed Atıyyetullah, *age*, I, 345.

³⁸⁸ Muhammed Bekri, *İthâfî's-Siddîk* (*Tibyân* içerisinde), I, vr. 151b; Murâdî, *age*, IV, 193.

C. BEKRİYE

Mustafa Bekrî'ye nispet edilen "Bekriye",³⁸⁹ Halvetiye'nin (Cemâliye-Şâbâniye) Karabaşkiye³⁹⁰ kolundan doğmuş bir alt koldur.³⁹¹ Mustafa Bekrî, mensubu olduğu Karabâşkiye'yi, *Elfiyye fi't-tasavvuf* adlı eserinde şu şekilde metheder: "*Halvetiye tarikatına mensup sâdât-ı kirâm, Cüneyd'in tuttuğu gibi yol tutmuşlar ve değişik fırkalara ayrılmışlardır. Onların en hayırlıları Karabaşkiye müntesipleridir.*"³⁹²

Mustafa Bekrî'nin yaşadığı coğrafyada başka Arap Halvetî şeyhleri bulunmasına rağmen, kendisi Anadolu'dan gelen bir şeyh olan Abdüllatif b. Hüsameddin el-Halebî'ye intisap etmiş ve seyr u sülûkünü onun gözetiminde tamamlamıştır. Mustafa Bekrî'ye ilk tasavvuf neşesini veren Şeyh Muhammed ed-Dekdekî de yine bir Türk'tür.³⁹³

Hüseyn Vassâf, Mustafa Bekrî'nin seyr u sülûkte "*nazarla terbiye*" olarak ifade edilen bir metod geliştirdiğini kaydeder ve sâlikin bu metolla mertebeleri kısa sürede geçtiğine dikkat çeker. Bu tespiti yaptıktan sonra riyâzet, mücâhede ve râbitanın hakkıyla yapılması gerektiğine dikkat çeker ve maksûda ulaşmanın ancak bunlarla mümkün olacağını söyler.³⁹⁴

Mustafa Bekrî ve halifeleri, tarikatın Halep, Şam, Kudüs, Hicâz,

389 Ebü'l-Mekârim Muhammed el-Bekrî'ye (ö. 994/1586) nispet edilen "Bekriye" kolu, Şâziliye tarikatının Vefâiye kolundan doğmuştur. Halvetiye'den doğan "Bekriye" ile karıştırılmamalıdır. Şâziliye'den doğan "Bekriye" için bk. Harîrîzâde, *Tihyân*, I, vr. 130b-140b; Ahmed Atıyyetullah, *age.*, I, 346; F. De Jong, *Turuq and Turuq-Linked Institutions in Nineteenth Century Egypt*, Leiden 1978, s. 10; L. Massignon-Tahsin Yazıcı, "Tarikat", *LA*, XII/1, s. 6; Yakup Çiçek, "Bekriye", *DİA*, V (İstanbul 1992), s. 371.

390 Karabaşkiye ile ilgili bilgi için bk. Harîrîzâde, *Tihyân*, III, vr. 58a vd.; Kerim Kara, *age.*; Mehmet Zeki Pakalın, *age.*, II, 188-189.

391 Harîrîzâde, *Tihyân*, I, vr. 141a; Vassâf, *Sefîne*, IV, 123-125; *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 82-83; Tevfik et-Tavîl, *et-Tasavvuf fi Mısır*, İskenderiye 1365/1946, s. 90-97; F. De Jong, *age.*, s. 7-50; L. Massignon-Tahsin Yazıcı, "Tarikat", *LA*, XII/1, 6, 11.

392 Mustafa Bekrî, *Elfiyye fi't-tasavvuf*, vr. 4a; Cebertî, *age.*, I, 342; Kerem Emin, *age.*, s. 19.

393 Ali İhsan Yurd, *age.*, s. 23; Abdülkâdir Ahmed Atâ, *et-Tasavvufu'l-İslâmî*, s. 388. Mustafa Bekrî, ölüm haberini aldıktan sonra onun hakkında *Merhemî küllî kalbin şeci fi tercemeti Şeyh ed-Dekdekî* adını verdiği bir eser kaleme almıştır. Bk. Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 1518.

394 Hüseyn Vassâf, *Sefîne*, III, 396. Nazarla terbiyenin, Mustafa Bekrî'nin dışında başka şeyhler tarafından da kullanıldığı bilinmektedir. Nazarla terbiye, Şâbân-ı Vefî'den itibaren tarikat şeyhlerinin yer ve zamana göre kullandıkları bir üsüldür. Mesela, Karabaş-ı Vefî'nin Bolulu Mustafa Efendi'ye nazarıyla ilgili bk. K. Kara, *age.*, s. 120.

Yemen, Mısır, Trablus, Tunus, Cezâyir ve Fas'a kadar yayılmasında ve bu bölgelerde faaliyet göstermesinde önemli rol oynamışlardır.³⁹⁵ Murâdî, Mustafa Bekrî'nin yoğun bir teveccüh gördüğünü, müntesiplerinin yüz bini aştağını ve hatta Mustafa Bekrî'nin müridlerinin isimlerinin kaydedilmesini durdurduğunu kaydeder.³⁹⁶ Harîrîzâde de tarikatın yoğun bir kitle tarafından kabul gördüğünü teyit eder.³⁹⁷ Nebhânî'ye göre de Mustafa Bekrî'nin şöhreti, daha sağlığında iken yayılarak kendisine intisap edenlerin sayısı gün geçtikçe artmış ve bu şekilde tarikatı birçok şehirde faaliyet göstermiştir.³⁹⁸

Batılı araştırmacılar tarafından Mustafa Bekrî'nin, Halvetiye'yi ıslah edip etmediği ya da bir yenilik getirip getirmediği tartışılmıştır. Mesela, Paul André, Raymond, Trimmingham³⁹⁹ ve Martin⁴⁰⁰ gibi araştırmacılar, Mustafa Bekrî'nin Halvetiye'yi yeniden canlandırma ileri sürmüşlerdir. Joseph Fletcher, “Çin'de İslâm Tarikatları” adlı makalesinde, XVIII. yüzyılın sonu ile XIX. asrın ilk yarısında bir “yenilik” (*tecdîd*) hareketinden söz etmekte ve bunu değişik açılardan bölgelere göre değerlendirmektedir. Ona göre genel olarak “tecdîd” teşebbüsü bizzat sûfilerin, dört “sünnî” tarikat (Nakşebendiye, Halvetiye, Şaziliye ve Kâdiriye) mensuplarının ve bu tarikatların kollarının eseri olmuştur. Çünkü sûfilere göre, “hadîs” ve “fıkıh”ın derinliğine bilinmesi ile serbest düşünme hakkı (*icthâd*) asıldır.⁴⁰¹ Mustafa Bekrî'nin önderliğindeki Halvetiye mensubu şeyhlerden özellikle Ahmed Derdîr ve Abdullah Şarkâvî yenilik hareketlerine öncülük etmişlerdir.⁴⁰² Nicole Grandin ise Mustafa Bekrî'yi “XVIII. asrındaki büyük müceddid” olarak nitelendirir.⁴⁰³

³⁹⁵ *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 225; Ali İhsan Yurd, *age.*, s. 23; Kerim Kara, *age.*, s. 184.

³⁹⁶ Murâdî, *age.*, IV, 194.

³⁹⁷ Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 142b.

³⁹⁸ Nebhânî, *age.*, II, 472, 473.

³⁹⁹ J. S. Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam* (Oxford 1971), s. 77.

⁴⁰⁰ B. G. Martin, *Muslim Brotherhoods in Nineteenth-century Africa* (Cambridge 1976), s. 24; a.m.f., “A Short History of the Khalwatiyya Order of Dervishes,” N. R. Keddie (editör), *Scholars, Saints and Sufis, Muslim Religious Institutions since 1500* (Berkeley/Los Angeles, 1972), s. 298.

⁴⁰¹ Mustafa Bekrî'nin “fıkıh” ile ilgili görüşleri için bk. *Elfiyye fi't-tasavvuf*, vr. 24ab.

⁴⁰² Joseph Fletcher, “Çin'de İslâm Tarikatları”, *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, s. 33-34.

⁴⁰³ Nicole Grandin, “Sudan, Afrika'nın Boynuzu ve Doğu Afrika'da Tarikatlar”, *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, s. 334.

Ortadoğu'daki İslâm tarikatları üzerine yaptığı araştırmalarıyla tanınan Frederick De Jong da başlangıçta Bekrî'nin "*Halvetiye'nin en büyük ilhâ edicisi*" olduğunu ifade etmiştir.⁴⁰⁴ Ancak daha sonra bu görüşünden vazgeçmiş ve Mustafa Bekrî'nin herhangi bir yenilik ve canlanma getirmediğini savunmuştur.⁴⁰⁵ Jong, bu konuda şu değerlendirmeyi yapar:

"Mısır'da Halvetiye üzerine yazmış olduğu bir makalesinde, Yûsuf en-Nebhânî'nin *Câmiu'l-kerâmât* adlı çalışmasını kullanan E. Bannerth, el-Bekrî önderliğindeki Halvetiye'yi "*yeniden şekillendirilmiş bir kol*" olarak nitelendirmiştir. E. Bannerth, onun hakkında "XVIII. yüzyılın Suriye-Mısır kökenli reformcusu" ve el-Hıfînî hakkında ise "*Mısır'da Halvetiye'nin reform öncüsü*" nitelemesinde bulunur. Bu kesin ifadeler, esasında, Halvetiye hakkında "*Halvetî: Sûfiizmde Reformun Alâmet-i Fârikest*" adlı makaleyi yazan ve Bekrî'yi "*sûfî tekniklerinin yenileyicisi*" olarak isimlendiren B. G. Martin tarafından tekrarlanmıştır. Bu görüş, el-Bekrî'yi "*Mısır'da tarikatı yeniden tecdîd eden reformcu*" olarak niteleyen P. Gran tarafından da yinelenmiştir. Gran Ayrıca, el-Bekrî'nin, zikirde değişikliklerin takdimini kolaylaştırdığını ileri sürmüştür.⁴⁰⁶ Bütün bu yazarlar, yeniliklerin ve değişimlerin gerçek tabiatı üzerinde sessiz kalmışlardır.⁴⁰⁷ Trimmingham, Martin ve Gran, hepsi, Bekriye adını el-Bekrî tarafından yayılan Halvetiye'ye veya onun liderliğindeki gruba (tarikat ile organizasyon arasında gerçekte bir ayırım yapılmamıştır.) hamletmişlerdir. Trimmingham bir yazısında, "Bekrî, kurucusu bulunduğu değişik grupları Bekriye'de bir arada tutarak birbirine daha yakın bir cemaat oluşturmaya gayret etti" demektedir.⁴⁰⁸ Martin, "*el-Bekrî, kurucusu bulunduğu bir Halvetî kolu olan Bekriye'yi başlattı*" diye yazmış ve "*Bekriye muazzam bir başarıydı*" diye ilâve etmiştir.⁴⁰⁹ Gran ise, "Bekriye'nin Kâhire'ye geçişi"nden ve "*Bekriye'nin kurucusu*"ndan söz eder. Bu yazarlardan hiçbirisi bir bağımsız Halvetî metodunun veya bu isim altındaki bilinen gruplaşmanın mevcudiyetini

⁴⁰⁴ F. De Jong, *Turuq and Turuq-linked*, s. 22 (not: 80).

⁴⁰⁵ F. De Jong, "Mustafa Kamal al-Din al-Bakri (1688-1749) Revival and Reform of the Khalwatiyya Tradition?", *Eighteenth-Century Renewal and Reform in Islam*, (yay. Nehemia Levtzion and John O. Voll), New York 1987, s. 119-120.

⁴⁰⁶ P. Gran, *Islamic Roots of Capitalism: Egypt 1760-1840*, (Austin/London 1979), s. 46, 52, 108.

⁴⁰⁷ F. de Jong, *agm.*, s. 119.

⁴⁰⁸ Trimmingham, *The Sufi Orders*, s. 77.

⁴⁰⁹ Martin, *agm.*, s. 97.

sorgulamamıştır.”⁴¹⁰

Frederick de Jong, aynı yazısında daha sonra konu ile ilgili şu soruları sorar:

(1) “el-Bekrî'nin liderliğindeki Halvetiye müntesiplerinin sayısında bir artış olmuş mudur? (2) Halvetiye coğrafi olarak yayılmış mıdır? (3) Yeniden organize olmuş mudur? (4) Halvetiye'nin politik önemi artmış mıdır? (5) Entellektüel bir yeniden canlanma meydana gelmiş midir?”⁴¹¹

Frederick de Jong, bu soruları sorduktan sonra konu ile ilgili kanaatini şu şekilde ifade eder:

XVIII. yüzyılda Mustafa Kemâleddin el-Bekrî'den mülhem olarak yeniden Halvetî bir canlanma olduğuna dair yaygın görüş doğru değildir. el-Bekrî, Halvetiye tarikatını islah etmemiştir. O, yalnızca müntesipler için tarikat âyinine küçük ilaveler getirerek yükümlülüklerini arttırmış ve Halvetiye geleneğinin merkezinde kalmıştır. el-Bekrî, Karabaşîye halifesiydi ve kendisini bu şekilde takdim etmiştir. Bekriye adı, XIX. yüzyılın ikinci yarısından önce kullanılmamıştır. XVIII. yüzyıl sonlarındaki Halvetî müelliflerin yazılarının, XIX. yüzyıl sonlarına doğru gerçekleşen Halvetî canlanma içerisinde yer alan şeyhleri etkileme derecesi, daha fazla araştırmayı gerektiren bir konudur.”⁴¹²

Mısırlı araştırmacı Kerem Emîn ise Mustafa Bekrî'nin Kâhire'de tarikatın islâhına önem verdiğini ifade ettikten sonra, tarikatın dünyanın birçok bölgesine yayıldığını kaydeder ve şöyle devam eder: “el-Kutbü'l-Bekrî, tarikatın şeriate dayanması gerektiği konusuna önem vermiş, uzlet ve halvete dayalı nefis tezkiyesi ve ruh terbiyesi üzerinde yoğunlaşmış ve bunları zikir ve âdâb ile desteklemiştir.”⁴¹³ Ayrıca Mustafa Bekrî'nin bugün Mısır bölgesinde hâlâ etkisini sürdürdüğünü kaydeden Kerem Emîn, onun eserlerinin ve virdlerinin Halvetiye tarikatının bütün kollarında okunduğunu ifade eder.⁴¹⁴ Bekriye tarikatı şeyhinin, Mısır'da 1976 yılına kadar yürürlükte kalan tarikatlarla ilgili kanun gereği *Meşâyihu't-turuki's-süfîyye*'nin de şeyhi olması, tarikatın Mısır'daki etkinliğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.⁴¹⁵

410 F. de Jong, aynı yer.

411 F. de Jong, *agm.*, s. 120.

412 F. de Jong, *agm.*, s. 128.

413 Kerem Emîn, *age.*, s. 28.

414 Aynı yer.

415 İrfan Gündüz, “Bekrî, Muhammed Tevfik”, *DİA*, V (İstanbul 1992), s. 370.

Bekriye'nin kaynaklarda kaydedilen başka bir özelliği de, Halvetiye'nin bir şubesi olmasına rağmen, bütün sûfi tarikatları kendisinde toplamasıdır.⁴¹⁶ Mustafa Bekri'nin tarikatların çok olmasının nedeni ile ilgili görüşlerini, *el-Ke'sü'r-râik fi sebebi ihtilâfî't-tarâik*⁴¹⁷ adlı eserinden öğreniyoruz. O, "Tarikatlar mahlûkatın nefesleri adedince dir" sözünden hareketle, tarikatların çeşitli ve çok sayıda olmasının nedenini, zevklerin farklı olmasına bağlar. İstidatların çeşitliliğinin de imdâd, feyz ve tecellilerin farklılığını doğurduğunu belirtir. Mustafa Bekri, her kulun kendine göre bir seyri ve kurb menziline ulaştıran bir "ismi" bulunduğunu söyler. Çünkü ona göre, Hakk'ın tecellileri o kadar geniştir ki, bir kula aynı yönden iki defa ya da iki ayrı kula bir hikmet olmaksızın aynı tecelli zuhûr etmez.⁴¹⁸ Her nefeste farklı tecellilerle karşılaşan kul, Rabbinden bir an gâfil olsa, kaçırdığı güzellik elde ettiğinden daha çok olur. Bilindiği gibi, Hakk'ın vâridâtı kesintisiz olarak devam etmektedir; ancak onu gözetleyen ve susuzluğunu çeken idrâk edebilir. Kalp uygunsuz gelen vâridât oraya girer, aksi takdirde geldiği gibi geri döner.⁴¹⁹ Mustafa Bekri, vâridâta ilgili bu ve benzeri bilgileri verdikten sonra, nefesini murâkabe altında tutan bir müridin, her nefeste bir hediyeye mazhar olacağını, onu kabul edip vuslat menziline yaklaşacağını ve terakkî etmenin zevkini tadacağını ifade eder.⁴²⁰

Bernd Radtke ise bir makalesinde, Mustafa Bekri ile oğlu Muhammed Bekri'nin tasavvuf ehlindeki yozlaşma ve çeşitli sapkın uygulamalarla şiddetli bir şekilde mücâdele ettiğine dikkat çeker.⁴²¹

Mustafa Bekri'den önceki Halvetî şeyhlerinin pekçoğu, İbnü'l-Arabî düşüncesinden değişik seviyelerde etkilenmiştir. Bu şekilde etkilenen şeyhlerden birisi de İbnü'l-Arabî'nin *Füsûsü'l-hikem* adlı eserine bir şerh yazan ve diğer eserlerini de inceleyen Ali Karabaş'tır.⁴²² Bir Karabaşî şeyhi olan Mustafa Bekri de, daha önce ifade edildiği gibi, Abdülganî Nâblusî'nin gözetiminde İbnü'l-Arabî'nin eserlerini okumuş ve onun düşüncelerinden

416 Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 171b; Bandırmalızâde, *Mir'âtü't-turuk*, s. 41.

417 Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 432 (*Tibyân* içerisinde), III, vr. 295a-303a).

418 Mustafa Bekri, *el-Ke'sü'r-râik*, (*Tibyân* içerisinde), III, vr. 295b. Ayrıca bk. Mustafa Bekri, *El-feyyeh fi't-tasavvuf*, vr. 3a.

419 Mustafa Bekri, *el-Ke'sü'r-râik*, (*Tibyân* içerisinde), III, vr. 296a.

420 Mustafa Bekri, *age*, III, vr. 296b.

421 Bernd Radtke, "Sufism in the 18th century: an attempt at a provisional appraisal, *Die Welt des Islams*, vol. 36/3 (1996), s. 341.

422 Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 57b-58a.

etkilenmiştir. Nitekim bu durum, kaleme aldığı *Tesliyetü'l-abzân ve tasliyetü'l-eşcân*⁴²³ ve *el-Mevridü'l-azb li zevi'l-vürüd fi keşfi vahdeti'l-vüçüd*⁴²⁴ gibi eserlerinde açıkça görülmektedir. Hatta onun İbnü'l-Arabî'yi metheden bir şüiri günümüze kadar ulaşmıştır.⁴²⁵ Mustafa Bekrî'ye kadar mânevî silsileyi takip eden Abdülhâfız Ali⁴²⁶ gibi daha sonraki bazı Halvetî şeyhleri de İbnü'l-Arabî'den ilhâm almayı sürdürmüşlerdir.⁴²⁷

Mustafa Bekrî'den sonraki dönemde Mısır'da etkin konumdaki pekçok âlim Halvetiye'yi benimsemiş ve mensubu olmuştur. Yukarıda ifade edildiği gibi, Muhammed Hıfnî'nin halifesi Mahmud el-Kürdî (ö. 1195/1780) de bunlardan birisidir.⁴²⁸ Kürdî'nin talebesi Abdullah Şerkâvî (ö. 1227/1812) de Ezher şeyhi idi.⁴²⁹ Bir diğeri de, XVIII. yüzyıl sonlarında Mâlikiye şeyhi ve aynı zamanda Muhammed Hıfnî'nin bir başka halifesi olan İsmail el-Cüneymî'dir.⁴³⁰ Torunları, kendisinden sonra *Cüneymiye* olarak adlandırılan bir kol kurmuşlardır.⁴³¹

Ahmed Derdîr (ö.1201/1787), Muhammed Hıfnî'nin belki de en çok tanınan halifesidir.⁴³² O da, Mustafa Bekrî gibi, tarikat âyinine ve evrâdda bazı değişiklikler yapmıştır.⁴³³ Bu değişiklikler, ondan sonra ortaya çıkan Halvetî kollarının büyük çoğunluğu tarafından benimsenmiş ve sürdürülmüştür. Bu kollardan biri, Ahmed Sâvî'den (ö. 1241/1825) sonra kendi adıyla anılan "*Sâviye*"dir.⁴³⁴ Ahmed Sâvî gibi, Ahmed Derdîr'in pekçok halifesi ve onlardan sonra gelen halifeler, kendi adlarıyla tarikatlar kurmuşlardır. Halvetiye'nin Mısır'da gerçek anlamda canlanması XIX. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Bu yeniden canlanma içerisinde yer

423 Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 592, 136 vr.; TÛYATOK., Amasya Bayezid, Yazma, nr. 1636, vr. 157b-225b; Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, Tasavvuf, nr. 3007, mikrofilim nr. 37159.

424 Eser, Kerem Emîn tarafından tahkikli olarak neşredilmiştir. Bk. *age.*, s. 193-247.

425 Bk. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1450, vr. 98.

426 Abdülhâfız Ali, *Luğatü'l-icân ve tuhfetü'l-ibrân* (Kâhire, 1323), s. 4 vd.

427 F. De Jong, *agm.*, s. 126-127.

428 Bilgi için bk. Cebertî, *age.*, I, 61-68.

429 Bilgi için bk. Cebertî, *age.*, IV, 159-65.

430 *Age.*, I, s. 290; el-Füvî, s. 102 vd.

431 Muhammed Abdülmün'im Hafâcî, *es-Sâfi el-Müceddîd es-Seyyid Muhammed el-Cüneymî et-Teftazânî* (Kâhire, 1951), 53 vd.

432 Cebertî, *age.*, II, 147 vd.

433 İbâdetle ilgili ezbere okunan birkaç metin onun tarafından yazılmıştır. *Salavât, Tevessül ve Manzûme fî esmâillâhî'l-husnâ*, tarikatın toplu zikrinin bir parçası olmuştur.

434 F. De Jong, *Turuq.*, s. 74.

alan şeyhler, Mustafa Bekri'den yaklaşık bir-bir buçuk asır sonra yaşamıştır. Onlar, Ali Karabaşı'ya kadar ulaşan bir silsileye sahiptiler ve tarikatın temel niteliklerini muhâfaza ettiler. Bunlara ek olarak onlar, Mustafa Bekri'nin eserlerinden bazı ilhâmlar aldılar ve İbnü'l-Arabî düşüncesine ulaştılar.⁴³⁵

Mustafa Bekri'den sonra tarikat, *Hıfniye*, *Semmâniye* ve *Kemâliye* olmak üzere üç ana kola ayrılmıştır. Hıfniye'den *Derdîriye*, *Ticâniye*, *Rahmâniye*, *Ezberîye* ve *Mervâniye* olmak üzere beş kol doğarken, Semmâniye'den *Feyziye*; *Derdîriye*'den ise *Sâviye*, *Sibâiye* ve *Vefâiye* kolları zuhûr etmiştir. Bekriye kolları içinde başlangıçta Hıfniye'nin bir kolu olan Ticâniye ise, sonradan müstakil bir tarikat haline gelmiştir.⁴³⁶

1. Hıfniye

Hıfniye, Ebü'l-Mekârim Şeyh Şemseddin Muhammed b. Sâlim b. Ahmed eş-Şâfî el-Mısıri el-Hıfni'ye (ö.1181/1767) nispet edilen Bekriye koludur.⁴³⁷

Muhammed Hıfni'den sonra tarikatı temsil eden halifeleri tespitlerimize göre şunlardır:

1. Kösec Ahmed-i Trabzonî (ö. 1191/1777):⁴³⁸ Çalışmamızda birinci derece kaynaklar arasında zikrettiğimiz *Âdâbü'l-'ubûdiyye fî süneni'l-Muhammedîyye* adlı eserin müellifidir. Nakşebendiye ve Mevleviye tarikatlarına da mensup olan Ahmed Efendi'nin, Halvetiye tarikatına nispeti Muhammed Hıfni vasıtasıyla olmuştur.⁴³⁹

2. Mahmûd el-Kürdî (ö. 1195/1780): Muhammed Hıfni'nin gözetiminde seyr u sülûkünü tamamladıktan sonra tarikat tâcını giyerek hilâfete nâil oldu. Cebertî'nin kaydettiğine göre, kemâl sahibi bir zât olduğu kaydedilen Mahmûd el-Kürdî, insanların kalplerindeki vesveselerin atılmasına yardımcı olur ve Hz. Peygamber'i (a.s.) rüyasında sık sık görürdü.⁴⁴⁰

Mahmûd el-Kürdî'nin vefâtından sonra Sâlih es-Sûfi, Muhammed es-Sâkıt, Şeyhülislâm Abdullah eş-Şerkâvî, Ezher şeyhi Muhammed Bedir,

⁴³⁵ F. De Jong, *agm*, s. 127.

⁴³⁶ Bandırmalızâde, *Mir'âtü't-turuk*, s. 41; Kerim Kara, *age.*, s. 185.

⁴³⁷ Harîrizâde, *Tilyân*, I, vr. 172a, 294a, 300a; *Hedyyetü'l-'arîfîn*, II, 337; *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 225-226; Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, s. 77.

⁴³⁸ H. İbrahim Şimşek, *age.*, s. 152-154.

⁴³⁹ *Osmanlı Müellifleri*, I, 154. Ayrıca bk. H. İbrahim Şimşek, *age.*, s. 153.

⁴⁴⁰ Cebertî, *age.*, I, 348.

İbrahim el-Halebî, Abdülkâdir et-Trablusî, Muhammed Mahmûd ed-Dâmûnî (ö. 1230/1797) ve Ömer el-Bâbilî tarikatı yayan halifeleridir.⁴⁴¹

3. Muhammed b. Hasan es-Semânûdî (ö. 1199/1784-85): Tam adı Muhammed b. Hasan b. Muhammed b. Ahmed olup, “*Mümîn*”, “*Şeybü'l-kurrâ ve'l-muhaddisîn*” ve “*Sadru'l-fukahâ ve'l-mütekellimîn*” lâkaplarıyla anılır.⁴⁴² 1099'da (1687-88) Semânûd'da doğdu ve 1199'da (1784-85) Kâhire'de vefât etti.⁴⁴³ Hıfni'nin önde gelen halifelerinden biridir.⁴⁴⁴

el-Câmi'u'l-Ezher şeyhliği de yapmış olan Semânûdî'nin en önemli eseri, bu çalışmada sıkça başvurduğumuz *el-Âdâbii's-seniyye*'dir. Kendisine nispet edilen diğer eserleri ise şunlardır:

- a) *İlhâmü'l-'Azîzi'l-Kerîm fîmâ fî habâyâ Bismillâbirrahmânirrahîm*,
- b) *Tuhfetü's-sâlikîn ve delâletü's-sâirîn*,⁴⁴⁵
- c) *ed-Dürerü'l-cisâm fî şerhi şurûti'l-me'mûm ve'l-imâm 'alâ Manzûmeti'l-Cezûri*,
- d) *er-Risâle fî usûli'l-kerâât*,
- e) *er-Risâle fî tasrîfi ismihî Teâlâ el-Latîf*,
- f) *er-Risâle fî mesâbatî'l-kulleeyn*,
- g) *Şerbu'd-Dürre*,
- h) *Şerbu't-Tayyibe*,
- i) *el-Manzûme fî tarikati Verş*,
- j) *Şerbu'l-manzûme*,
- k) *el-Manzûme fî 'lmi'l-felek*.⁴⁴⁶

Nebhânî'nin kaydettiğine göre Semânûdî, kerâmet sahibi bir sûfidir. Kendisine getirilen dilsiz birisini halvete sokar ve şeyhi Muhammed Hıfni'ye teveccüh ettikten sonra bu kişiye şehâdet kelimesini telkin ederdi. Dilsiz olarak gelen kişi, şehâdet kelimesini getirir ve halvetten konuşarak

⁴⁴¹ Cebertî, *age.*, I, 348-349; Tabîbzâde, *age.*, vr. 8b.

⁴⁴² Cebertî, *age.*, I, 347.

⁴⁴³ *Hedyyetü'l-'ârifîn*, II, 344-345.

⁴⁴⁴ Cebertî, *age.*, I, 347; Nebhânî, *age.*, I, 362. Ayrıca bk. Tabîbzâde, *age.*, vr. 8b.

⁴⁴⁵ Kâhire 1934. Nebhânî, *Tuhfetü's-sâlikîn fî't-tarikati'l-Halvetiyye* adında bir eseri daha olduğunu kaydeder. Bk. *age.*, I, 362.

⁴⁴⁶ *Hedyyetü'l-'ârifîn*, aynı yer.

çıkardı.⁴⁴⁷

4. Şeyh Ahmed ed-Derdîr (ö. 1201/1786): *Derdîriye* kolunun kurucusudur.⁴⁴⁸ Ebü'l-Berekât Ahmed b. Muhammed b. Ahmed ed-Derdîr el-Adevî, 1127'de⁴⁴⁹ (1715) Yukarı Mısır'daki Asyût vilâyetine bağlı Menfelût kasabasında doğdu. İlk öğrenimine, âlim ve dindar bir kişi olan babasının yanında başladı.⁴⁵⁰ On yaşında iken babasını kaybedince tahsiline devam etmek için Kâhire'ye gitti ve Ezher'e girdi. Mâlikî fakihlerinden, o dönemde Mısır'ın en büyük âlimi olarak bilinen Ebü'l-Hasan Ali es-Sa'îdî'den fıkıh okudu. 1160'ta (1747) Muhammed Hıfni'ye intisap etti.⁴⁵¹ Ahmed es-Sabbâ ve Ahmed b. Abdülfettâh gibi âlimlerin derslerine devam etti. Hocası Ali es-Sa'îdî'nin 1189'da (1775) vefât etmesi üzerine, kendisinin yürüttüğü bütün faaliyetleri Ahmed Derdîr üstlendi; Sa'îdîler'in medresesinde dersler verdi ve vakıflarına nezâret etti. Mâlikîler'in Ezher şeyhi ve Mısır müftüsü oldu. 1172'de (1758) Şeyh Hıfni'den icâzet aldıktan sonra tasavvufta da büyük ün kazanan Ahmed Derdîr, Halvetiye tarikatının bölgede yayılmasına önemli katkıları oldu. Mısır'ın en meşhur âlim ve şeyhi haline geldiği bu dönemde, Mısır'da Osmanlı valisinin otoritesi fiilen hemen hemen ortadan kalktığı için bu boşluğu emirler doldurmaya başlamıştı. Ahmed Derdîr, hiçbir hukukî ve siyasî otorite tanımayarak halka ve âlimlere her çeşit haksızlığı reva gören bu emirlere karşı tesirli bir mücadele yürüttü ve halkın da desteğiyle onları sindirdi. 6 Rebülevvel 1201'de (27 Aralık 1786) Kâhire'de vefât eden Ahmed Derdîr, zâviyesinin hazîresinde toprağa verildi. Vefâtına “radiyallâhü anh” tarih olarak düşürüldü.⁴⁵²

Ahmed Derdîr'in tasavvuf, tarikat evrâdı, akâid ve fıkıh konularında

447 Nebhâni, *age.*, I, 362.

448 Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 300a.

449 Harîrîzâde, doğum tarihini 1128 olarak kaydetmiştir. bk. *Tibyân*, II, vr. 6a.

450 Harîrîzâde'nin Ahmed Derdîr'in *Akerabü'l-mesâlik* adlı eserinden naklettiğine göre babası, ömrünün sonlarına doğru gözlerini kaybetti. Bütün mesâisini hâfiz yetiştirmeye ayırdı. Yaptığı hizmet karşılığı kimseden bir karşılık almazdı. Özellikle çocukların eğitimiyle meşgul olur ve çok nâdir konuşurdu. Çoğu zaman Abdüsselâm b. Meşîş'in sâlatını okurdu. 1138'de tâûn hastalığından vefât etmiştir. bk. *Tibyân*, II, vr. 6a.

451 Ahmed Derdîr, *Tubfetü's-seyr* adlı eserinde Hıfni'ye intisap edişini ayrıntılı bir şekilde kaydetmiştir. Bk. *age.*, Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, nr. 2831, vr. 23b vd. Sîlsilesi için ayrıca bk. *age.*, vr. 25b-26b.

452 Derdîr, *Tubfetü'l-ibvân fî âdâbi ebli'l-irfân*, Kâhire 1332; Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 6b; *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 229; Nebhâni, *age.*, I, 340-341; F. de Jong, *Turuq and Turuq-Linked*, s. 115-116, 122-124; Muhammed el-Celyend, “Derdîriyye”, *DİA*, IX (İstanbul 1994), s. 169.

yirmiden fazla eseri vardır.⁴⁵³ Bunlardan basılı olanları şunlardır:

a) *Akrebü'l-mesâlik li-mezhebi'l-İmâm Mâlik*:⁴⁵⁴ Mâlikî fıkıhına dair bir eser olup 1193 (1779) yılında telif edilmiştir.

b) *el-Harîdetü'l-behîye*:⁴⁵⁵ Akâid ile ilgili yetmiş bir beyitlik manzum bir eserdir. Halifesi Ahmed Sâvî tarafından esere bir hâşiye yazılmıştır.⁴⁵⁶

c) *eş-Şerbu'l-kebîr 'alâ Muhtasarı Sîdî Halîl*:⁴⁵⁷ Mâlikî fıkıhıyla ilgili olan bu eser, Muhammed ed-Desûkî'nin hâşiyesi ile birlikte basılmıştır.⁴⁵⁸

d) *eş-Şerbu's-sağîr 'alâ akrebi'l-mesâlik*:⁴⁵⁹ “*Bâbü'l-cinâye*” faslına kadar şerhine muvaffak olmuş; kalan kısmını ise talebesi Şeyh Mustafa el-Ukbâvî tamamlamıştır.

e) *Hâşiye 'alâ Kıssati'l-mî'râc*:⁴⁶⁰ Necmeddin el-Gazzî'nin “Mî'râc hadisi”yle ilgili eserinin hâşiyesidir. Gazzî'nin eserinin kenarında birçok defa basılmıştır.

f) *Mevlûdü'n-Nebî*:⁴⁶¹ İbrahim el-Bâcûrî'nin esere yazdığı hâşiye ile birlikte yayımlanmıştır.⁴⁶²

g) *Risâle fi's-sîyer*:⁴⁶³

h) *Şerb 'ale'l-akâide*:⁴⁶⁴ Mustafa Bekrî'nin *Fevâidü'l-ferâiz* adlı akâide dair yazmış olduğu eserin şerhidir.

i) *Şevâriku'l-envâr*. Bazı salavât metinlerini ihtivâ eden bu risâleye, Harîrîzâde *Tibyân*'ında (II, vr. 19b-26a) kısmen yer vermiştir.⁴⁶⁵

j) *Tuhfetü'l-ibvân fi âdâbi ehlî'l-irfân*:⁴⁶⁶ Tarîkat âdâbıyla ilgili olan bu risâleye, Harîrîzâde *Tibyân*'ında (II, vr. 7a-19b) kısmen yer vermiştir. Eser

453 Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 6b.

454 Kâhire 1287, 1299.

455 Kâhire 1279; İskenderiye 1281.

456 Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 6a.

457 Süleymaniye Ktp., Hıdiv İsmail, nr. 43, I-IV cilt.

458 Kâhire 1287, 1303, 1310.

459 Bulak 1281; Kâhire 1282, 1326, 1972.

460 Bulak 1284; Kâhire 1294, 1305.

461 Ankara Üniv. İlahiyat Fakültesi Ktp., Yazma, nr. 613, vr. 2a-12b.

462 Kâhire 1304.

463 İÜ. Merkez Ktp., AY, nr. 5903, vr. 9.

464 Bulak 1314.

465 Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 19b-25b. Ayrıca bk. Muhammed el-Celyend, “Derdîriyye”, *DİA*, IX (İstanbul 1994), s. 169.

466 Kâhire 1281, 1332.

ayrıca *Tuhfetü's-seyri ve's-sülûk* adıyla da anılmaktadır.⁴⁶⁷

k) *Tuhfetü'l-ihvân fi 'ilmi'l-beyân*.⁴⁶⁸

l) *el-Verdü'r-râik fi's-salâti 'alâ Eşrefi'l-halâyük*.⁴⁶⁹

m) *Mişkâtü'l-esrâr fi't-tasavvuf*.⁴⁷⁰

5. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman el-Ezherî (ö. 1207/1792-93): Ezheriye kolunun kurucusudur. “el-Zevâvî” nisbesiyle de tanınır. Ebû Abdullah, tahsil için Ezher'e geldi ve burada Muhammed Hıfni ile tanıştı. Tahsilini ve seyr u sülûkünü tamamladıktan sonra tarikatı yaymak üzere Sudan'da görevlendirdi. Ancak Muhammed Hıfni, bir müddet sonra Mısır'a dönmesini emretti. Kendisine hırka giydirdi ve tekrar memleketi Cezâyir'e gönderdi. Zevâve bölgesinde “Kahtula” denilen dağlık bir bölgede irşâd görevine başladı. Onun eliyle çok sayıda kişi tarikata intisap etti. Yetiştirdiği talebelerinden Şeyh Abdurrahman el-Kıstantîni (?) *el-Manzûmetü'r-Rahmâniyye* adlı eserinde onun hakkında şunları kaydeder: “*Ey sülûk etmek, içerisindeki şüpheleri atmak ve meleklerin makamına yükselmek isteyen kişi, İbn Abdurrahman'a (Muhammed Ezherî) hizmet et. O, zamanın kutbudur; ihvân ile kendini terbiye et ve iddiacı olma. Ey mânen yükselmek isteyen kişi, bu tarikata girersen hakikata ulaşırsın. Sıdk ile nefisine ve şeytana mübâlefet et. Rahmân'ı çokça zikret. Şeybin İbn Abdurrahman'dır*”⁴⁷¹

6. Mahmûd b. Abdurrahman (ö. 1208/1794): Rahmâniye kolunun kurucusudur.

7. Şihâbeddin Ahmed et-Ticânî et-Tûnusî: Ticâniye'nin kurucusudur. Ahmed et-Ticânî, 1150 (1737-38) yılında Fas şehrinde doğdu. Babası Seyyid Ebû Abdullah b. Muhtar'dır. Yedi yaşında Kur'an-ı Kerim'i ezberledi. İslâmî ilimlerde kendisini yetiştirdi. Kâdirî şeyhi Ebû Abdullah ile Melâmî şeyhi Velî Sâlih Ebû Abbâs'tan feyz aldı. Daha sonra Medine'de Şeyh Mahmûd İbn Abdülkerim Semmânî ile tanışarak ondan esmâ ve müsemmânın sırlarını öğrendi. Ardından Mısır'a döndü ve Şeyh Mahmûd el-Kürdî'nin gözetiminde seyr u sülûkünü tamamlayarak icâzet aldı.

467 Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, nr. 2831, 30 vr.

468 Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, nr. 3075. (Kâhire ts.)

469 İÜ. Merkez Ktp., AY., nr. 5712, 50 vr.

470 Harîrizâde, *Tibyân*, II, vr. 6b.

471 Harîrizâde, *Tibyân*, I, vr. 300b-301a.

1191'de (1777) Fas'a döndü ve tarikatını burada yaymaya başladı. Ahmed et-Ticânî, 1220'de (1805-06) vefât etti.⁴⁷²

Sâdık Vicdânî, *Tomâr-ı Halvetiyye*'de, Ahmed et-Ticânî'nin hayatını ve menâkıbını anlatan *Cevâbiru'l-ma'ânî ve bülûgu'l-ma'ânî fî seyri Seyyid Ebi'l-Abbâs et-Ticânî* adlı bir eserin kaleme alındığını kaydetmiştir.⁴⁷³

8. Hasan eş-Şîbînî: Muhammed Hıfînî'nin yetiştirdiği bir âlimdir. Seyr u sülûkünü tamamladıktan sonra, tarikat tâcını giymiş ve ahid almaya, telkin vermeye ve seyr u sülûk yaptırmaya yetkili kılınmıştır. Cebertî'nin kaydettiğine göre, Muhammed Hıfînî'nin önde gelen halifelerinden biri olan eş-Şîbînî, şeyhinin zikir meclislerini idare etmiş irfan ehli bir zâttır.⁴⁷⁴

9. Muhammed Senhûrî: Zâhirî ilimlerde kendisini yetiştirdikten sonra Muhammed Hıfînî'nin gözetiminde seyr u sülûkünü tamamlayarak tarikat tâcını giydi. Şeyhi, halife olarak tarikatı yaymak üzere onu memleketine gönderdi. Burada müridlerin terbiyesi ve zikir meclislerinin idaresi ile meşgul oldu ve insanlara faydalı olmaya çalıştı.⁴⁷⁵

10. Muhammed ez-Ze'îrî: İlim tahsilini bitirdikten sonra, Muhammed Hıfînî'nin gözetiminde seyr u sülûkünü tamamlayarak tarikat tâcını giydi ve şeyhi tarafından kendisine telkin verme ve sülûk ettirme ile yetkisi verildi.⁴⁷⁶

11. Hızır Ruslân: Uzun müddet şeyhine hizmetle meşgul oldu ve yanından hiçbir zaman ayrılmadı. Seyr u sülûkünü tamamlayarak halifesi oldu.⁴⁷⁷

12. Hıfînî'nin torunu Şeyh Muhammed.⁴⁷⁸

13. Muhammed el-Melyâvî: "Demenhûrî" nisbesiyle tanınır.⁴⁷⁹

14. Yûsuf er-Reşîdî: "Şeyyâl" lakabıyla anılan bu zât, şeyhi ile birlikte seyahat etti. Seyr u sülûkünü tamamladıktan sonra memleketine döndü. Abdurrahman Cebertî'nin kaydettiğine göre, murâkabe ve tefekkür ehli bir

⁴⁷² *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 227; B. G. Martin, "Ticânîler ve Muhâlifleri: Gana ve Togo'daki İslâm'la İlgili Yeni Gelişmeler", *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, s. 542.

⁴⁷³ Sâdık Vicdânî, *age.*, s. 227.

⁴⁷⁴ Cebertî, *age.*, I, 347.

⁴⁷⁵ *Age.*, I, 347-348.

⁴⁷⁶ *Age.*, I, 348.

⁴⁷⁷ Aynı yer.

⁴⁷⁸ *Age.*, I, 349.

⁴⁷⁹ Aynı yer.

zât idi.⁴⁸⁰

15. Ahmed el-Gazzâlî.⁴⁸¹
16. Ahmed el-Kahâfî.⁴⁸²
17. Ali el-Kanâvî.⁴⁸³
18. Süleyman el-Menûfî.⁴⁸⁴
19. Hasan es-Sehâvî.⁴⁸⁵
20. Muhammed er-Reşîdî: “eş-Şaîr” lakabıyla tanınır.⁴⁸⁶
21. Şeyh Muhammed: “es-Sekâ” namıyla tanınır.⁴⁸⁷
22. Bekir Efendi.⁴⁸⁸
23. Muhammed el-Feşnî.⁴⁸⁹
24. Hasan b. Ali el-Mekkî: “Şemme” lakabıyla tanınır. Şeyhi hakkında *Müntehe'l-'ibârât fî ba'zı mâ li'ş-Şeyh el-Hıfñî mine'l-menâkıb ve'l-kerâmât* adlı bir risâle kaleme almıştır.⁴⁹⁰ Nebhânî bu eserin bir bölümünü *Kerâmâtü'l-evliyâ'* adlı eserinde nakletmiştir.⁴⁹¹
25. Abdülkerim el-Mesîrî: “Zeyyâd” lakabıyla tanınır.⁴⁹²
26. Muhammed er-Reşîdî: “Mu‘asrâvî” namıyla tanınır.⁴⁹³
27. Ahmed es-Saklî el-Mağribî.⁴⁹⁴
28. Süleyman el-Batrâvî el-Ensârî.⁴⁹⁵
29. İsmâil el-Yemenî.⁴⁹⁶

⁴⁸⁰ *Age.*, 350.

⁴⁸¹ *Age.*, I, 349.

⁴⁸² Aynı yer.

⁴⁸³ Aynı yer.

⁴⁸⁴ Aynı yer.

⁴⁸⁵ Aynı yer.

⁴⁸⁶ Aynı yer.

⁴⁸⁷ Cebertî, *age.*, I, 350.

⁴⁸⁸ Aynı yer.

⁴⁸⁹ Aynı yer.

⁴⁹⁰ Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 297a; Cebertî, *age.*, I, 341; Nebhânî, *age.*, I, 361.

⁴⁹¹ Nebhânî, *age.*, I, 208-215. Ayrıca bk. *ae.*, II, 473. Cebertî'nin kaydettiğine göre, “Helbâvî” lakabıyla tanınan Muhammed ed-Demenhûrî de Hıfñî'nin biyografisine dâir bir eser kaleme almıştır. Bk. *age.*, I, 341.

⁴⁹² Cebertî, *age.*, I, 350.

⁴⁹³ Aynı yer.

⁴⁹⁴ Aynı yer.

⁴⁹⁵ Cebertî, *age.*, I, 351.

Vassâf'ın kaydettiğine göre, Salâhiyye'nin kurucusu Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî de Mısır'da bulunduğu sırada Muhammed Hıfni'ye intisap etmiştir.⁴⁹⁷

Muhammed Hıfni'den sonra tarikat *Derdîriye*, *Ezberîye*, *Rahmâniye* ve *Ticâniye* gibi alt kollara ayrılmıştır:

a) **Derdîriye**

Derdîriye, Hıfni'nin halîfesi Şeyh Muhammed b. Ahmed ed-Derdîr⁴⁹⁸ (ö. 1201/1786) tarafından kurulmuş bir Hıfniye koludur.⁴⁹⁹ Ahmed Derdîr'in yetiştirmiş olduğu en önemli halîfesi, Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî es-Sâvi'dir. Derdîriye'den *Sâviye*, *Sibâ'îye* ve *Vefâîye* kolları doğmuştur.

1) Sâviye

Sâviye, Şeyh Ahmed b. Muhammed el-Mâlikî es-Sâvi'ye (ö. 1241/1825) nispet edilen Derdîriye koludur.⁵⁰⁰

“Sultânü'l-Vücûd” lâkabı ve “Ebü'l-İrşâd” künyesiyle tanınan Ahmed b. Muhammed, Mısır'ın Sâve bölgesinde dünyaya geldi. Tahsilini ikmâl ettikten sonra Şeyh Ahmed Derdîr'e intisap etti ve seyr u sülûkünü

⁴⁹⁶ Aynı yer.

⁴⁹⁷ Hüseyin Vassâf, *Sefîne*, IV, 259.

⁴⁹⁸ Muhammed b. Ahmed ed-Derdîr için bk. Cebertî, *'Acâibü'l-âsâr*, I, 350; II, 147; Harîrîzâde, *Tibyan*, II, vr. 6b-26a; *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 229; Abdülhay el-Kettânî, *age.*, I, 393-394; Serkîs, *Mu'cem*, I, 869-870; Brockelmann, *GAL*, II, 353; *Suppl.* II, 470, 480; Abdülhalim Mahmûd, *Ebü'l-Berekât Sîdî Ahmed ed-Derdîr*, Kâhire 1947; Nebhânî, *age.*, I, 340-341; *Hediyyetü'l-ârîfîn*, I, 181; Ziriklî, *el-A'lâm*, I, 244; Abdürrezzâk el-Baytâr, *Hîyetü'l-beşer fî târihi'l-karnî's-sâlis 'aşer*, Dimaşk 1961, I, 172; Ahmed Alâeddin Abdülhamid Da'ber, *Ebü'l-Berekât ed-Derdîr ve eserubû fi'l-fikih* (yüksek lisans tezi, 1982), Ezher Üniversitesi Kâhire; Ahmed Hanefî Nassâr el-Kûsî, “es-Seyyid Ahmed ed-Derdîr”, *Mecelletü'l-Ezber*, XLI/2 (1389/1969), s. 133-137; Ahmed Alâeddin Abdülhamid Da'ber, “Derdîr”, *DİA*, IX (İstanbul 1994), s. 168-169.

⁴⁹⁹ Derdîriye için bk. Derdîr, *Tuhfetü'l-ibvân fî âdâbi ebli'l-urfân*, Kâhire 1332; Harîrîzâde, *Tibyan*, II, vr. 6b-27b; *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 229; Nebhânî, *Kerâmâtü'l-evliyâ'*, I, 340-341; Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, s. 77; F. de Jong, *Turuq and Turuq-Linked*, s. 115-116, 122-124; Massignon, “Tarikat”, *İA*, XII/1, s. 7; Mehmet Zeki Pakalın, *age.*, II, 486; Muhammed el-Celyend, “Derdîriye”, *DİA*, IX (İstanbul 1994), s. 169.

⁵⁰⁰ Sâviye için bk. Harîrîzâde, *age.*, II, vr. 6b, 219a; Sâdık Vicdânî, *age.*, s. 230; Mehmet Zeki Pakalın, *age.*, III, 132.

tamamlandıktan sonra halifesi oldu.⁵⁰¹ Ahmed Derdîr'in vefâtından önce (1201) halife olduğu göz önünde tutulursa kırk yıldan fazla irşâd hizmetinde bulunduğu söylenebilir.

Ahmed Sâvî'nin tespit edilebilen eserleri şunlardır:⁵⁰²

- a) *Şerhu's-salavât*: Ahmed Derdîr'in *Şevâriku'l-envâr* adlı salavâta dair eserinin şerhidir.
- b) *Şerhu Manzûmeti Esmâi'l-Hüsnâ*.
- c) *Hâşiye 'alâ Şerbi'l-Harîde fi't-tevhîd*: Ahmed Derdîr'in akâid ile ilgili eserine yazdığı haşiyedir.
- d) *Hâşiye fi fıkhı'l-İmâm Mâlik*: Ahmed Derdîr'in *Akrebü'l-mesâlik li-mezhebı'l-İmâm Mâlik* adlı eserine yazdığı haşiyedir.
- e) *Risâletü'l-halve*.

Tomâr-ı Halvetiye'de dört eserinin olduğu ve kendisiyle ilgili birçok eserin kaleme alındığı ifade edilmiş;⁵⁰³ ancak eserlerin isimleri zikredilmemiştir.

The Sufi Orders in Islam'da, Ahmed es-Sâvî'nin, Ahmed b. İdris'in de talebesi olduğu kaydedilmiştir. Tarikat, Hicâz bölgesinde faaliyet göstermiştir.⁵⁰⁴

2) Sibâ'îye

Sibâ'îye, Şeyh Salih es-Sibâ'î'ye (ö. 1221/1806) nispet edilen bir Derdîriye koludur.⁵⁰⁵

3) Vefâiye

Vefâiye, Nureddin Ali b. Abdülberr el-Hüseynî el-Vefâî'ye (ö. 1211/1796) nispet edilen bir Derdîriye koludur.⁵⁰⁶

b) Ezheriye

Hıfni'nin halifelerinden Ebû Abdullah Muhammed b. Abdurrahman

⁵⁰¹ Harîrizâde, *age*, II, vr. 219a.

⁵⁰² Harîrizâde, *age*, aynı yer.

⁵⁰³ *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 230.

⁵⁰⁴ Trimmingham, *The Sufi Orders in Islam*, s. 77.

⁵⁰⁵ Harîrizâde, *Tibyân*, II, vr. 66; Trimmingham, aynı yer; Muhammed el-Celyend, "Derdîriyye", *DİA*, IX (İstanbul 1994), s. 169.

⁵⁰⁶ Harîrizâde, *Tibyân*, II, vr. 74; Muhammed el-Celyend, *agm.*, aynı yer.

el-Ezherî'ye (ö. 1207/1792-93) nispet edilen bir Hıfniye şubesidir.⁵⁰⁷

c) Rahmâniye

Rahmâniye, Muhammed b. Abdurrahman el-Kuştulî el-Curcuî (ö. 1208/1794) tarafından tesis edilen bir Hıfniye koludur.⁵⁰⁸ Kol kurucusu, *Bülûğu'l-a'mâl fî tertîbi ebâdîsi Mîzâni'l-i'tidâl* adlı eserin müellifidir. Tarikat, daha çok Cezayir, Tunus ve Filistin bölgelerinde faaliyet göstermiştir. Kurucusundan sonraki en önemli isim Ali b. İsa (ö. 1837)'dir.⁵⁰⁹

Fanny Colonna'nın kaydettiğine göre, tarikat mensuplarının en önemli özellikleri, Kur'an-ı Kerim'e bağlılıklarıdır. Cezayir'in dağlık bir bölgesi olan Aurès'e girmeyi başaran iki tarikattan biri Rahmâniye, diğeri ise Kâdiriye'dir.⁵¹⁰ Mağrib'de ve hatta Cezayir'de yeni kurulmuş olan bu tarikat, XVIII. asrın sonunda Kabili'de ortaya çıkmıştır. Aurès bölgesine ise Sidi Masmûdî Zâviyesi ile ancak 1843'te girmiştir.⁵¹¹

Rahmâniye, Yeşrûtiye'den⁵¹² sonra Filistin ve Ürdün bölgesindeki en önemli tarikattır. Kurucusu başlangıçta Yeşrûtiye'ye bağlı iken Ahmed es-

⁵⁰⁷ Ezheriye için bk. Harîrizâde, *Tibyân*, I, vr. 71b; Mehmet Zeki Pakalın, *age*, I, 581.

⁵⁰⁸ Rahmâniye için ayrıca bk. "Rahmaniyya", *Revue Africaine*, 18 (1874), s. 418-429; "The Zikr of the Rahmaniyya-Order in Algeria", *The Muslim World*, c. 33 (s. 1), New York 1943, s. 16-28; Le Père Giacobetti, *La confrérie Rahmaniya: règles et commentaires (Rahmâniye tarikatu: kurullar ve yorumlar)*, Alger 1946, 1950; Mohamed Brahim Salhi, *La Rahmaniya à la fin du XIX. siècle et dans la première moitié du XX. siècle (XIX. asrın sonu ile XX. asrın ilk yarısında Rahmaniye)*, Paris Sorbonne 1979; el-Cilâlî, *Târîhu'l-Cezâir*, Beyrut 1400/1980, IV, 47-51; D. S. Morgoliouth, "Rahmâniye", *LA*, IX, 605-607; Julia Clancy-Smith, "Between Cairo and the Algerian Kabylia: The Rahmaniyya Tariqu", *Muslim Travellers* (Edited by Dale F. Eickelman and James Piscatori), London 1990, ss. 200-216; a. mlf., "The Man with two Tombs: Muhammed Ibn 'Abd Al-Rahman, Founder of the Algerian Rahmaniyya, CA. 1715-1798", *Manifestations of Sainthood in Islam*, (Edit. Grace Martin Smith), İstanbul 1993; *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, vol. VIII, Leiden 1994, ss. 399-400; Ahmed el-Vâris, "Rahmaniyye", *Muallimetül-Mağrib*, Ribât 1422/2003, XIII, 4311-4313.

⁵⁰⁹ Trimmingham, *age*, s. 77.

⁵¹⁰ Fanny Colonna, "XIX. ve XX. Asırda Aurès'te Süfi Tarikatlar: Cezayir'deki Dini Güçlerin Sosyal Tarihine Bir Katkı", *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, s. 486-487.

⁵¹¹ Fanny Colonna, *age*, s. 489. F. Colonna'nın kaydettiğine göre ilk çalışma, Rahmâniye'nin kurucusuna ait *Le livre des dons de Dieu* adlı çok uzun manzum bir eserin tercümesi ile, onun halefi Mustafa Baş Terzî'nin şerhinden müteşekkildir. İkinci çalışma ise, Rahmâniye tarikatının Kabili koluyla ilgili bilgiler vermektedir. Bk. *age*, s. 507, 509.

⁵¹² Ali Nüreddin el-Yeşrûti (ö. 1900) tarafından kurulmuş bir Şâziliyye koludur. Bk. F. De Jong, *age*, s. 421.

Sâvî'ye intisap ederek Şâzilî geleneğinden ayrılmıştır.⁵¹³ Son dönemde tarîkatın önde gelen isimlerinden biri, Şeyh Yâsin el-Kâsîmî el-Halîlî; diğeri ise Şeyh Abdülmuttalib'tir. Rahmâniye, Şeyh Yâsin döneminde yeni bir canlanma dönemine girerek müntesiplerinin sayısını artırmıştır.⁵¹⁴

1881'den itibaren müstakil bir tarîkat konumuna gelen Derdûriye ise, Si Lachemi tarafından tesis edilmiş bir Rahmâniye koludur.⁵¹⁵

d) Ticâniye

Şihâbeddin Ahmed et-Ticânî et-Tûnusî'ye nispet edilen ve sonradan müstakil bir tarîkat haline gelen Hıfniye koludur.⁵¹⁶ Silsilesi Muhammed b. Sâlim el-Hıfni'ye, Mahmûd el-Kürdî (ö. 1195/1780) vasıtasıyla ulaşır.⁵¹⁷

B. G. Martin'in kaydettiğine göre Ahmed et-Ticânî, tarîkatın teolojisinde onu Halvetiye'den ayıran bazı köklü değişiklikler yapmıştır. Ticâniye'de heyecanla tarîkate girme ve hissîlik çok önemlidir. Tarîkatın öğretisine göre, Allah ile birlikte olmaktan ziyade peygamberle birlikte olma önemsenir. O, bu yönüyle Kâdiriye gibi daha geleneksel sûfî tarîkatlardan farklıdır.⁵¹⁸

Ticâniye, kuruluşundan itibaren birçok merhale geçmiştir. Martin, bunlardan en önemlilerini şu şekilde kaydeder: (1) Tarîkatın yaklaşık kuruluş tarihi olan 1781'den, Ahmed et-Ticânî'nin 1805'te vefâtına kadar olan dönem. (2) 1800'den 1849'a kadar olan dönem. (3) el-Hâc Ömer Tall

⁵¹³ Rahmâniye'nin silsilesi için bk. *Mecmû'u evrâdi't-tarikati'l-Halvetiyye*, el-Câmi'u'r-Rahmâniyye, Amman 1387.

⁵¹⁴ Bk. F. De Jong, "Ortadoğu Arap Ülkelerinde İslâm Tarikatları", *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, s. 429-430, 437.

⁵¹⁵ Fanny Colonna, *agm.*, s. 491-492. Derdûriye için bk. F. Colonna, "L' Islah chez les paysans" (Köylülerde İslah), *Revue algérienne des Sciences juridiques*, XIV, 2 Haziran 1997, s. 277-287.

⁵¹⁶ Massignon, "Tarikat", *LA*, XII/I, s. 16.

⁵¹⁷ *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 227.

⁵¹⁸ B. G. Martin, "Ticânîler ve Muhâlifleri", *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, s. 542.

tarafından 1837'den 1864'e kadar yönetilen Batı Afrika'daki hareket dönemi. (4) Senegal'de Kaolack (Kavlak)'lı İbrahim Niyâs'ın hâkimiyet dönemi (1900'den 1975'e kadar).⁵¹⁹ Ticânîye'nin, çok yaygın olmasa da, Endonezya'da⁵²⁰ da temsil edildiği bilinmektedir.⁵²¹

2. Semmâniye

Muhammed b. Abdülkerim el-Medenî es-Semmânî'ye (ö. 1189/1775) nispet edilen Bekriye koludur.⁵²²

Grandin'in kaydettiğine göre, Muhammed Semmânî, kurmuş olduğu bu tarikatla, daha önce intisap etmiş olduğu çeşitli tarikatları (Kâdiriye, Şâziliye, Nakşbendiye ve Halvetiye) bir araya getirmek ve dört tarikatın âyinlerindeki unsurları bu tarikatın âyinine toplamak istiyordu. Semmânî, “*nûr-i Muhammedî'nin intikalî*” teorisi üzerine bina edilmiş olan tarikatının özelliklerini izah etmek amacıyla, *Risâletü'n-nefahâtü'l-ilâhiyye fî keyfiyyeti sülûki't-tarikati'l-Muhammediyye*⁵²³ ve *el-Fütûhâtü'l-İlâhiyye fî't-tevcibâti'r-rûhiyye li'l-Hazretü'l-Muhammediyye*,⁵²⁴ *Câliyâtü'l-kureb ve münîlâtü'l-'Arab*⁵²⁵ gibi bazı

⁵¹⁹ B. G. Martin, *agm.*, s. 541.

⁵²⁰ Denys Lombard, “Güney Doğu Asya'da Tarikatlar”, *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, s. 302.

⁵²¹ Ticânîye ile ilgili bilgi için bk. J. M. Abu'n-Nasr, *The Tijaniyya, A Sufi Order in The Modern World*, Oxford 1965; B. G. Martin, “A Short History of the Khalwati order of dervishes”, *Scholars, saints and sufis* (yay. N. Keddie), Berkley 1972, s. 275-305; a. mlf., *Muslim Brotherhoods in 19th-century Africa*, Cambridge 1976, blm. 3; a.mlf., “Ticânîler ve Muhâlifleri, *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, s. 541-558.

⁵²² Harîrîzâde, *Tilyân*, I, vr. 172; II, 140a-141a; Mehmet Zeki Pakalın, *age.*, III, 170; Kerim Kara, *age.*, s. 186.

⁵²³ Kâhire 1326/1908-9. Bernd Radtke'nin kaydettiğine göre, bir rehber kitabıdır. Bu eser, mukaddime ve hâtimenin yanı sıra sekiz bölüm ihtiva eder. Sekiz bölüm sırasıyla şu konularla ilgilidir: 1) *Tevbe* 2) *Abzû'l-abd* 3) *Zikir* 4) *Halvet* 5) *Nefyü'l-havâtr* 6) *Sabbet* 7) *Âdâb ma'a's-Şeyb* 8) *Velâye*. Bk. *agm.*, s. 332-333.

⁵²⁴ Bernd Radtke'nin kaydettiğine göre, bu eserde sadece nûr-i Muhammedî ele alınmamış, aynı zamanda tarikat-i Muhammediye ile ilgili konular da sunulmuştur. Eser, üç bölüm, bir mukaddime ve bir hâtimeden meydana gelmektedir. Birinci bölüm, Nûr-i Muhammedî'nin kozmik rolünü ve bununla beraber o nûrun tezâhürü ile ilgili bir vizyon sahibi olabileceği ve tarikat-ı Muhammediye ile birleşebileceği mistik yolu anlatmaktadır. İkinci bölümde ise, diğer şeyler arasında Semmânî'nin nûr-i Muhammedî ile ilgili olarak belirttiği kendi mistik tecrübeleri yer alır. Üçüncü bölümde, süfnin uymak zorunda olduğu söz ve fiilleri, yani sünneti hakkında olduğu kadar Hz. Peygamber'in (a.s.) dış görünüşü hakkında da bize bilgi verir. Eserin hâtime kısmında duâ ve münâcât vardır. Bk. *agm.*, s. 332.

eserler yazmıştır.⁵²⁶ Özellikle ikinci eseri, öğretileri açısından en mühim eseri olarak kabul edilmektedir.⁵²⁷

Bernd Radtke, XVIII. yüzyıl tasavvufunun genel bir entellektüel taslağını sunmaya çalıştığı makalesinde, Muhammed Semmânî ile ilgili şu değerlendirmeyi yapar: “Mustafa el-Bekrî’nin müridi Muhammed b. Abdülkerim es-Semmân (1130-1189/1718-1775), Bekrî kadar verimli bir yazar olmamasına rağmen, Semmâniye’nin kurucusu olması ve Mehdi Muhammed Ahmed’in ilk başta Semmâniye’ye mensubiyeti nedeniyle, sadece Sudan tarihi için değil; aynı zamanda müridi Ahmed et-Ticânî sebebiyle Kuzey ve Batı Afrika tarihi için de büyük bir önemi hâizdir.”⁵²⁸

Öte yandan Semmâniye tarikatı, Denys Lombard’ın kaydettiğine göre, Güney Doğu Asya’da özellikle Sumatra, Palembang ve Aceh bölgesinde de faaliyet göstermiştir. Tarikat, Takımadalar’a Semmânî’nin müridlerinden Palembang asıllı Abdüssamed b. Abdullah vasıtasıyla girmiştir. Abdüssamed’in zikirle ilgili “*Râtib Semmân*” adlı bir eseri vardır.⁵²⁹ Tarikat, yine Lombard’ın belirttiğine göre, Endonezya’da da faaliyet göstermiştir.⁵³⁰

Tarikat, Muhammed Semmânî’den sonra, “Tayyibiye” ve “Feyziye” olmak üzere iki ana kola ayrılmıştır. Tayyibiye, Muhammed Semmânî’nin yetiştirmiş olduğu en önemli halifesi Sudanlı Şeyh Ahmed et-Tayyib el-Beşîr’e (ö. 1824) nispet edilen koldur.⁵³¹ Tarikat, bu yeni isimle Sudan’da ilk defa mahallî tarikat cemaatlerini aşan hiyerarşik bir yapıya kavuşmuş; hızla

525 Semmânî’nin “ürçüze” tarzında bir tevessülüdür. Bu eser üzerine iki şerh yapılmıştır: (1) Başlık sayfasında Mekke’deki hocası olarak işaret edilen Şeyh Abdülhamid b. Muhammed Ali tarafından yapılan *el-Fütühâtü’l-kudsîyye fî şerhi’l-tevessülüti’s-Sâminîyye* (Kâhire 1323/1905). (2) İstinsah kaydı ‘7 Rebiussânî 1283/18 Ağustos 1866 Cuma’ olan bir yazmanın içerisinde başlıksız olarak yer alan bir şerh. Bk. Bernd Radtke, *agm.*, s. 332.

526 N. Grandin, *agm.*, s. 334-335.

527 et-Tâhir Muhammed Ali el-Beşîr, *el-Âdâbü’s-süffî es-Sûdânî*, Hartum 1970, s. 48.

528 Bernd Radtke, *agm.*, s. 331-332.

529 Denys Lombard, “Güney Doğu Asya’da Tarikatlar”, *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, s. 270. Ayrıca bk. G. W. J. Drewes, *Directions for Travellers on the Mystic Path*, Verhandeligen Koninklijk Instituut, 81, La Haye, Nijhoff, 1977, s. 36.

530 Denys Lombard, *age.*, s. 302.

531 Ahmed et-Tayyib el-Beşîr ile ilgili bilgi için bk. Mahmûd en-Nûr ed-Dâim, *Ezâbiru’r-riyâd fî menâkibi’s-Şeyb Ahmed et-Tayyib*, Kâhire 1954.

yayılarak bölgedeki büyük kabileleri kendisine bağlamış ve batıdaki Kordofan'a kadar yayılmıştır. Şeyh Ahmed et-Tayyib'in vefâtından sonra, birisi, Şeyh Ahmed et-Tayyib ailesinin Tâbat'ta; diğeri ise Şeyh el-Kuraşî Veddü'z-Zeyn ailesinin Mavi Nil üzerindeki Mesellemiye'nin yakınında yer alan Tayyibe'de hâkim olduğu iki önemli kola ayrılmıştır.⁵³²

Semmâniye'nin bir diğer kolu, Ebü'l-feyz Seyyid Feyzüddin Hüseyin el-Mısri'ye (ö. 1309/1891-92) nispet edilen "Fezziye" koludur.⁵³³

Feyzüddin Hüseyin'in silsilesi, Şeyh Muhammed Semmâni'ye üç şekilde ulaşır: (1) Seyyid Feyzüddin Hüseyin » Şeyh İbrahim el-Müneccid el-Mısri » Şeyh Ahmed el-'İbâdî » Şeyh Muhammed b. Abdülkerim es-Semmâni. (2) Seyyid Feyzüddin Hüseyin » Şeyh Seyyid Muhammed Nûreddin » Şeyh Abdülganî Ganîm » Şeyh Muhammed b. Abdülkerim es-Semmâni. (3) Seyyid Feyzüddin Hüseyin » Şeyh İsmâil b. Tefâyim el-Ca'ferî el-Hüseynî » Şeyh Sâlih Nûr » Şeyh Ahmed et-Tîb » Şeyh Muhammed b. Abdülkerim es-Semmâni.⁵³⁴

Feyzüddin Hüseyin, 1236'da (1820) Mısır'da doğdu. 1309'da (1891) İstanbul'da vefât etti. Merkezefendi yakınlarında toprağa verildi.⁵³⁵ Kâdiriye, Nakşbendiye ve Şâziliye tarikatlarından da icazeti olan Ebü'l-Feyz'in, bir evrâdı ile "esmâ-i hüsnâ"yı konu edinen bir şiiri Harîrizâde'nin *Tibyân*'ında kaydedilmiştir.⁵³⁶

3. Kemâliye

"Ebü'l-Fütûh" künyesi ile tanınan Muhammed Kemâleddin'e nispet

⁵³² N. Grandin, *agm.*, s. 335-337; Trimmingham, *The sufi orders in Islam*, Oxford 1971, s. 276.

⁵³³ Harîrizâde, *Tibyân*, III, vr. 37 vd.; Mehmet Zeki Pakalın, *age.*, III, 170; Kerim Kara, *age.*, s. 186.

⁵³⁴ *Tomâr-ı Halvetiyye*, s. 228-229.

⁵³⁵ Sâdik Vicdânî, *age.*, s. 229.

⁵³⁶ Harîrizâde, *age.*, aynı yer.

edilen Bekriye koludur. Mustafa Bekri'nin oğlu ve halifesidir.⁵³⁷ Tarikat silsilesinde, Tabibzâde'nin kaydettiğine göre, Muhammed Kemâleddin'in vefâtından sonra halifeleri Ebü's-su'ud Muhammed el-Kudsî (ö. 1228/1811) ve Ömer el-Yâfi (ö. 1246/1832) yer almıştır. Tarikat, Muhammed el-Kudsî'den sonra halifeleri Ahmed et-Trabzonî⁵³⁸ ve Tâhir el-Kudsî; Ömer el-Yâfi'den sonra ise oğulları Muhammed Zührî ve Muhammed Ebü'n-Nasr el-Yâfi tarafından temsil edilmiştir.⁵³⁹

⁵³⁷ Harîrizâde, *Tibyân*, I, vr. 172; Massignon, "Tarikat", *LA*, XII/I, 11; Mehmet Zeki Pakalın, *age.*, II, 239; Kerim Kara, *age.*, s. 185.

⁵³⁸ Tabibzâde'nin kaydettiğine göre Ahmed et-Trabzonî, Muhammed Bekri'nin (ö. 1199/1784) yetiştirdiği Ebü's-su'ud Muhammed el-Kudsî'nin (ö. 1228/1811) halifesidir (*Age.*, vr. 8; Ayrıca bk. Kerim Kara, *age.*, s. 222). H. İbrahim Şimşek'in de kaydettiği gibi, Kösec Ahmed Efendi ile Ahmed et-Trabzonî aynı şahıs değildir. Ahmed et-Trabzonî'nin *I'lâm bi ma'ârifihî ehlil-ilbâm* (İstanbul 1329/1911) adlı eseri yanlışlıkla Kösec Ahmed Efendi'ye nispet edilmiştir (bk. A. Uysal, *Kösec Ahmed Trabzonî*, s. 14-15. Ayrıca bk. H. İbrahim Şimşek, *age.*, s. 153, dipnot: 281). Burada kaydedilmesi gereken diğer bir husus, her ikisinin de Bekriye'nin iki ayrı koluna (Hıfniye ve Kemâliye) mensup olduğudur.

⁵³⁹ Tabibzâde, *age.*, vr. 8; Kerim Kara, *age.*, s. 221-222.

İKİNCİ BÖLÜM

MUSTAFA BEKRÎ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

MUSTAFA BEKRÎ'NİN TASAVVUFÎ GÖRÜŞLERİ

Mustafa Bekrî'nin tasavvufî görüşlerine geçmeden önce, bağlı bulunduğu Karabaşîye tarikatının temel esaslarını kısaca gözden geçirmekte yarar görüyoruz.

Karabaşîye'nin kurucusu Ali Karabaş Efendi'nin *er-Risâletü'l-Karabaşîyye* adlı eserinde tarikatın belli başlı temel ilkeleri, F. De Jong'un da kaydettiği gibi şu şekilde tespit edilmiştir: Tarikatın erkânı; “açlık”, “geceleri uyanık olmak (seher)”, “sükûl” ve “halvet”tir. Bunlar olmaksızın vüsül mümkün değildir. Bunlara ilave olarak mürid, sürekli zikir ve fikir halinde olmaya ve abdestli bulunmaya dikkat etmeli ve kalbini daima şeyhine bağlamalıdır. Haftada iki gün (Pazar ve Perşembe), Recep ve Şaban aylarında üç gün, Şevval'de altı gün ve Zilhicce'nin ilk on günü (Aşûre hariç) oruç tutmalıdır. Gecenin ikinci yarısından seher vaktine kadar olan zamanda uyanık olmalıdır. Halvet, Ramazan'ın son on yedi gününde ve vakfe günü, Aşûre gününden önceki gün, Hz. Peygamber'in doğum günü, Receb'in ilk günü, Mirâc ve Berât geceleri gerçekleştirilir. Halvete girmek için müridin izni gerekir. İzin, mürid beşinci makâma ulaşmadıkça verilmez.¹

Tarikatın dayandığı temel prensipler, Mustafa Bekrî'nin bilinmeyen bir tarihte tamamladığı *el-Menbecü'l-'azîz* adlı eserinde benzer ifadelerle yer alır. Mustafa Bekrî'nin Halvetü usûlüne dair diğer eserlerinde verdiği bilgiler, onun daha önce yazdıklarıyla da tutarlılık gösterir. Bu Halvetiye kuralları, Muhammed Hıfî, Ahmed Derdî, Ahmed Sâvî ve daha sonra Mısır'da Mustafa Bekrî'nin mânevî silsilesini izleyen Semânûdî, İbrahim Cüdeh ve Abdülcevvd el-Mensefisî gibi halifelerin eserlerinde de yer almıştır.³ Bu nedenle biz, Mustafa Bekrî'nin görüşlerini ortaya koyarken, daha önce ifade ettiğimiz gibi, kendisinden önce ve sonra yazılmış bazı eserlere müracaat edeceğiz ve özellikle Mustafa Bekrî'nin şiirlerinde kısaca temas ettiği

1 Harîrîzâde, *Tibyân*, III, vr. 59-61; F. De Jong, *agm*, s. 125. Ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *Efşîyye fî'l-tasavvuf*, vr. 4b.

2 Kâhire, 1332.

3 Bk. F. De Jong, *Turuq and Turuq-Linked*, çeşitli yerler.

konuları, daha geniş bir çerçevede ele alabilmek için, ikinci kuşak halifelerinin telif ettikleri iki önemli âdâb kitabına (*el-Âdâbü's-seniyye* ve *Âdâbü'l-'ubûdiyye*) sıkça başvuracağız.

Mustafa Bekrî'nin tasavvufa dair görüş ve düşüncelerini; “sülûk mertebeleri ve ubûdiyet”, “şeyh-mürîd”, “nefis (ruh)”, “evrâd ve duâ”, “riyâzet-mücâhede” ve “tâc ve hırka” başlıkları altında ele alacağız.

I. SÜLÛK MERTEBELERİ VE UBÛDİYET

A. ŞERİAT-TARİKAT-HAKİKAT

1. Şeriat

Şeriat; lügâtte “yol, su kanalı ve ark” demektir. Tasavvuf istilâhında ise (1) zâhîrî hükümler, fıkıh kâideleri, hukûkî kurallar, insanın bedeni ve dünyası ile ilgili dinî hususlar; (2) peygamberler aracılığıyla Allah tarafından konulan kanunlar; (3) mükellefin, dünya ve âhiret hayatını düzene koyması için konulan cüz’î hükümler anlaşılır. Diğer bir ifadeyle, o, zâhîrî ve bâtınî bütün dinî hükümleri içine alır. Şeriat, kulluğun gereğini yerine getirmektir.⁴

Karabaş-ı Velî’ye göre, “şeriat” denilince “ilâhî emirleri yerine getirme” ve “ilâhî yasaklardan kaçınma” akla gelir. Bir kimseye “ehl-i şeriat” denilebilmesi için, o kişinin bu iki hususu eksiksiz olarak yerine getirmesi gerekir.⁵

Mustafa Bekrî’ye göre ise, “şeriat”tan maksat, “Allah katında din, şüphesiz İslâm’dır”⁶ âyetinde ifade edilen dindir⁷ ve onun getirdiği hükümler inkâr edilemez; ama te’vil edilebilir. Ancak kişinin bu konuda ihtiyatlı olması ve icmâdan ayrılmaması gerekir. Çünkü şeriat, gayret ve sabır gerektiren bir yoldur.⁸ Şeriat, asıl ve esastır. Bu nedenle Mustafa Bekrî, asıla uymanın gerekli ve cenneti kazanmanın da buna bağlı olduğunu belirtir.⁹

Mustafa Bekrî, Abdullah b. Es’ad’ın şeriat ile ilgili *Neşru’l-mehâsin* adlı eserinde yaptığı taksimi benimser. Buna göre şeriat, “ilim” ve “amel” olmak üzere iki kısımdır. Amel, “ruhsat” ve “azâmet” olmak üzere iki kısma ayrılırken, ilim de aynı şekilde “zâhir” ve “bâtın” olmak üzere ikiye ayrılır. Zâhirî ilim de şer’î ve gayr-i şer’î olmak üzere kendi içinde iki kısımdır. Şer’î

⁴ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri*, İstanbul 1991, s. 451-452.

⁵ Karabaş-ı Velî, *Tarikatnâme*, vr. 34b; Mustafa Bekrî, *Elfiyye fi’l-tasavvuf*, vr. 118b; Kerim Kara, *age.*, s. 362.

⁶ Âl-i İmrân, 3/19.

⁷ Mustafa Bekrî, *el-Matlab*, vr. 7a; Kerem Emin, *age.*, s. 43.

⁸ Mustafa Bekrî, *el-Lembu’n-nedsî*, vr. 48b; a.mlf., *es-Süyûfü’l-budâd*, s. 12.

⁹ Mustafa Bekrî, *es-Süyûfü’l-budâd*, s. 3.

ilim “farz” ve “mendup”; farz ise “farz-ı ayn” ve “farz-ı kifâye” olmak üzere yine iki kısma ayrılır. Farz-ı ayn da “usûl ilmi”, “fûrû‘ ilmi” ve “kalplerin sıfatları ilmi” olmak üzere üçe ayrılır.¹⁰

“Şeriat, ilâhî sırların merkezidir. Onu muhâfaza edersen ilâhî nûrlardan nasibini alırsın”¹¹ diyen Mustafa Bekrî, Muhammedî şeriatın kopmak bilmeyen sağlam bir kulp olduğunu ve ona sınımsız sarılan bir kimsenin mertebesinin yükseleceğini belirtir.¹² Şer‘î hükümleri yerine getirmenin semeresi, nefsi bilmek; nefsi bilmenin neticesi ise Rabb’ı tanımaktır.¹³ Rabbı tanımayı yani mârifeti, “avâm”, “havâs” ve “havâssü’l-havâs” nezdinde gerçekleşmesi bakımından üç kısma ayıran Mustafa Bekrî, bunları şu şekilde açıklar:

a) Avâmın mârifeti: Her insana mahsus olan bir mârifet çeşididir. Kişinin yapması gerekenleri ve gerekmeyenleri bilmesi; Allah hakkında muhâl olan şeyler ile Hz. Peygamber hakkında bilmesi gerekenleri vb. konuları içine alır. Avâm bu bilgi ile taklitten kurtulur ve bir üst mertebedeki havâs bilgisine ulaşabilir.¹⁴

b) Havâss’ın mârifeti: Allah’ın isim ve sıfatları ile ilgili eserlere ait bilgidir. Bu eserlerin nurları, sahibini âfetlerden kurtarmak için kalpte ortaya çıkar.¹⁵ Bu mârifet, kötü ahlâkın giderilmesi ve yerine iyi ahlâkın yerleştirilmesi sonucu elde edilir. Bu bilginin semeresi ise ilâhî tecellilerdir. Öte yandan tasavvuf yolu, Muhammedî ahlâk ile ahlâklanma yoludur. Kimin ahlâkı güzel olursa, tasavvufu da güzel olur. Havâssın mârifeti, kesbidir ve bunu elde etmek için bazı hususlara dikkat etmek gerekir:

- 1) İbâdetlere özen göstermek ve vakitleri ibâdetle geçirmek,
- 2) Nefsi tezkiye etmek ve ona muhalefet etmeyi terk etmek,
- 3) Fakr yaygısı üzerine oturmak, şükürü ve diğer Rubûbiyet haklarını

¹⁰ Kerem Emîn, *age.*, s. 43.

¹¹ Mustafa Bekrî, *age.*, s. 18.

¹² Mustafa Bekrî, *age.*, s. 45.

¹³ Mustafa Bekrî, *age.*, s. 114.

¹⁴ Mustafa Bekrî, *el-Vasiyyetü’l-celîyye*, vr. 183; a.mlf., *es-Süyûfü’l-büdâd*, s. 4; a.mlf., *Elfîyye fi’l-tasavvuf*, vr. 5b.

¹⁵ Mustafa Bekrî, *es-Süyûfü’l-büdâd*, s. 4.

yerine getirmek,¹⁶

4) Murâkabe ile meşgul olmak,¹⁷

5) İnançlı, kemâl sahibi ârif bir mürşide tâbi olmak.

Böyle bir mürşidin irşâd ve sohbeti, mürîdin azmini güçlendirir ve ibâdetlerini sırf Allah'ın emrini yerine getirmek maksadıyla yapma alışkanlığını kazanmasına da yardımcı olur.¹⁸ Mustafa Bekrî, havâssın mârifetine ulaşabilmek için bir mürşid gözetiminde tarikat terbiyesi görmeyen, mutlak bir şart olduğunu vurgular.¹⁹

c) Havâssü'l-havassın mârifeti: Bu, Allah'ın esrâr hazinelerine ait bilgidir. Bu bilgi, tahsil ile elde edilebilen bir bilgi değildir. Allah'ın lütuf ve ihsanıyla hakikate ermiş velilere, kitap ve sünnet istikâmetindeki yaşantıları sebebiyle vermiş olduğu bir ilimdir.²⁰ Tasavvufta en yüksek bilgi budur. Mustafa Bekrî'nin şu sözü bu mertebede söylenmiş bir söze benzer: “*Sülûk hallerinin en faydalısı cömertliktir; mârifet mertebelerinin en üstünü ise şübûddur.*”²¹ Mustafa Bekrî, bu mârifete nâil olan ârifi ise şöyle tanımlar: “Ârif, cemâl perdeleri kendisine açılan, havâtırı ilâhî, ahvâli güzel (*merzûyye*) ve amelleri de sünnete uygun olan kimsedir.”²²

Mustafa Bekrî'nin ikinci kuşak²³ halîfesi Muhammed b. Hasan es-Semânûdî'ye göre şeriat, Hz. Peygamber'in (a.s.) Allah'tan bize getirdiği şeylerdir.²⁴ Yine Mustafa Bekrî'nin ikinci kuşak halîfelerinden Kösec

16 Mustafa Bekrî, *el-Lembu'n-nedsî*, vr. 61a.

17 Mustafa Bekrî, *el-Mevâridü'l-behiyye*, vr. 61a. Mustafa Bekrî, *el-Kelimâtü'l-havâtır* adlı eserinde ise, murâkabenin karşılıklı olduğuna işaret ederek, mürîdin, Allah'ın kendisine çok yakın olduğunu ve her işini gözetlediğini bilmesi gerektiğini ifade eder. Bk. *age.*, vr. 9b. Mustafa Bekrî, ârifin yemek yerken rızkı vereni, getireni, hazırlayanı vs. düşünmesini de murâkabe kavramı içerisinde değerlendirir. Bk. *Teshiyetü'l-abzân*, vr. 46a.

18 Mustafa Bekrî, *el-'Arâisü'l-kudsîyye*, vr. 31b.

19 Mustafa Bekrî, *Cem'ul-mevârid*, vr. 17b.

20 Mustafa Bekrî, *es-Süyûfü'l-budâd*, s. 5.

21 Mustafa Bekrî, *el-Mevâridü'l-behiyye*, vr. 3a.

22 Mustafa Bekrî, *age.*, vr. 5b. Mârifet ile ilgili ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *Elfiyye fi'l-tasavvuf*, vr. 5b-7a.

23 “İkinci kuşak halîfesi” tâbiri, bir şeyhin direkt halîfesi olmayıp, halîfesinin halîfesi olanlar için kullanılmıştır. Mesela, “Mustafa Bekrî'nin halîfesi Muhammed Hıfni'nin halîfesi Muhammed b. Hasan es-Semânûdî” yerine, “Mustafa Bekrî'nin ikinci kuşak halîfesi...” denilmiştir.

24 Semânûdî, *age.*, vr. 84a. Semânûdî'nin pirdaşı Ahmed Derdir, *Tuhfetü's-seyr* adlı eserinde bu konu üzerinde de durur ve emir ve nehiyleri “bâtunî” ve “zâhiri” olmak üzere iki

Ahmed Efendi'nin de kaydettiği gibi, şeriat hükümleri; iman, namaz, oruç, zekât ve hac hükümlerini ihtiva eder.

Bir mutasavvıfın şeriat hükümlerine yaklaşımına ve onların tarikat ve hakikat mertebelerindeki yorumlarına örnek olmak üzere, bu hükümleri biraz daha ayrıntılı bir şekilde ele almak istiyoruz.

a) Şeriat hükümlerinden ilki, her şeyin aslı ve hatta asılların aslı (*aslü'l-usûl*) olan imandır. İman, "icmâli" ve "tafsili" olmak üzere iki kısımdır: İcmâli iman, Cibril hadisinde ifade edildiği gibi, Allah'a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, âhret gününe ve kaderin hayır ve şerriyle Allah'tan olduğuna inanmaktır. Tafsili iman ise "ilmî" ve "aynî" olmak üzere iki kısımdır. İlmî iman da "taklidi" ve "tahkiki" olmak üzere kendi içerisinde iki kısma ayrılır. Taklidi iman, akli bir delil getirmeksizin Kur'an ve hadiste ifade edildiği üzere kesin bir şekilde iman esaslarını tasdik etmektir. Tahkiki iman ise akli istidlâl yollarını kullanarak Kur'an ve sünnete uygun bir şekilde inanç esaslarının doğruluğunu kesin olarak kabul etmektir. Buna, "ilme'l-yakîn" denir. Aynî imana gelince, o, ilâhî keşifle elde edilen bir tasdik şeklidir. Allah Teâlâ, bazı kullarının kalbine esmâ ve sıfatlarıyla tecellî ederse, "keşfi iman" hâsıl olur ve buna "ayne'l-yakîn" denir. Eğer, Allah'ın tecellisi zâtî bir tecellî olursa, "şühûdî iman" hâsıl olur ve buna da "hakka'l-yakîn" denir.²⁵

Zât-ı Mutlak'ın mâhiyetinin bilinmesi, ne tarif ve ne de müşâhede ile mümkündür. Çünkü O, mâhiyet itibarıyla gaybın gaybı, "amâ' " ve "lâ-zuhûr" mertebesinde ve kendisiyle mahluk arasında henüz bir nispet yoktur. Bu konuyu derinlemesine düşünmek, imkânsız (*muhâl*) bir şeyi istemek ve ömrü zâyî etmektir. Sonucunda elde edilecek şey ise zındıklıktır. Bu yüzden Hz. Peygamber (a.s.), Allah'ın zâtı hakkında düşünmekten sakındırarak "*Allah hakkında düşünmeyiniz; şüphesiz siz, buna güç yetiremezsiniz*"²⁷ buyurmuştur. Hz. Ebû Bekir (r.a.) ise, Allah'ın zâtı

kısımda değerlendirir. Bilgi için bk. *age.*, vr. 2b-3b. Ahmed Derdir'in şeriat, tarikat ve hakikat hakkındaki görüşleri için ayrıca bk. *age.* vr. 28b-29a.

25 Kösec Ahmed Efendi, *Âdâbü'l-ubûdîyye fî süneni'l-Muhammedîyye*, Amasya Bayezid, Yazma, nr. 1540/8, vr. 155b.

26 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 156a. Ayrıca bk. Karabaş-ı Veli, *Risâle-i Tarikatnâme*, s. 704 vd.; Mustafa Bekri, *el-Mevridü'l-azb*, s. 226.

27 İsmail el-'Aclûni, *Keşfü'l-bafâ' ve müşâhade'l-ibâs amme's-tebera mine'l-ebâdîs 'alâ elsineti'n-nâs* (nşr. Ahmed Kallâş), I-II, Dördüncü baskı, Beyrut 1985, I, 371 (hadis nr. 1005).

hakkında düşünmeyi, O'na şirk koşma; O'nu idrâkten âciz olmayı da, bizâtihi “idrâk” olarak değerlendirmiştir. Sûfiler, bu nedenle, Allah'ın zâtını idrâk etmenin muhâl olduğunu söyledikleri gibi, O'nun sıfatlarının kühünü idrâk etmenin de imkânsız olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü onlara göre sıfatlar, Zât'ın “ayn”ıdır. Kur'an-ı Kerim ve hadislerdeki Allah'ın zâtı ve sıfatları hakkındaki naklî tarifler ise lafzî ve resmî tarifler cinsindedir. Aklî istidlâllerle Allah'ın zâtını ve sıfatlarını idrâk etmek ise, eserden müessire gidilerek elde edilen ilimdir. Cinsten, fasıldan, nicelikten (*kemiyet*), nitelikten (*keyfiyet*), sûret ve şekilden, âzâlarla ve kalple hissedilmekten münezze olan Mutlak Hakikat'in idrâki nasıl mümkün olur?²⁸ Olmaz; çünkü Allah'ın nûrânî zâtı, sonlu (*mütenâhî*) değildir; halbuki his, akıl ve ruhlar mütenâhidir. Bu yüzden, sonlu olan sonsuz olanı idrâk edemez.²⁹

Yine Kösec Ahmed Efendi'nin kaydettiğine göre, Allah'ın sıfatları “zât”, “sıfât” ve “ef'âl” isimleri olmak üzere üç kısımdır. Mükellefin, Allah'ı zât, sıfât ve esmâsıyla tanıması ve şirk koşmadan bu üç mertebede Allah'ı birlemesi (*tevhid*) gerekir. Allah'ın zâtının vâcibü'l-vücûd olduğuna; bir ve benzerinin bulunmadığına; kadîm, evvel, âhir, zâhir, bâtın, samed ve ferd olduğuna; akılların tasavvur ettiği hissi ve mânevî şekillerden uzak ve hiçbir şeye ve kimseye muhtaç olmadığına inanması gerekir. Bunlar zâtî kemâl sıfatlarıdır ki bu konuda Müslüman, Yahudi ve Hıristiyan aynı fikirdedir. Aralarındaki ihtilaflar; ulûhiyet sıfatları, rubûbiyet isimleri, nübüvvetin sübûtu, cismânî haşır, kıyâmet gününde hesaba çekilme ve âhirette sevap ve ceza konularındadır.³⁰

Aynı şekilde mükellefin, Allah'ın zâtının gerektirdiği şekilde diri olduğuna; ezelden ebede kadar her şeyi çok iyi bilen,³¹ kulaksız bir şekilde bütün sesleri çok iyi işiten, göz olmaksızın gören, her murâdı irâdesiyle isteyen, her şeye sonsuz olarak gücü yeten, dilsiz olarak bütün lügatleri konuşan, “ol” demekle her şeyi yapan, melekleri, cinleri ve insanları, onların hayır ve şer fiillerini yaratan, ruh sahibi her varlığı az ya da çok rızıklandıran, zarar ve fayda ile dalâlet ve hidâyeti veren olduğuna;³² Allah

²⁸ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 156a.

²⁹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 156b.

³⁰ Aynı yer.

³¹ Aynı yer.

³² Zarar, fayda, sapıklık ve hidâyet gibi hususlar, mahlûkatın elinde ve onların irâdesiyledir; ancak Allah bu konularda onlara sebepler tayin eder. Bk. Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 157a.

ile beraber hiçbir şeyin olmadığına; âlemi yaratmadan önce ‘âmâ’da³³ olduğuna; sonra âlemleri mertebelerine göre güzel bir tertip ile yarattığına; ardından arşa istivâ ettiği;³⁴ herhangi bir sınırlama ile sınırlandırılmış olmadığına; bir mekânda oturmadığına; bir zamanla sınırlandırılmadığına; herhangi bir yön ile mukayyed olmadığına; O’nun, her şeyin önünde ve arkasında, herşey ile beraber ve herşeyden ayrı, bütün sıfat ve isimlerinin zâtıyla kâim ve kadim olduğuna ve bütün mevcûdâtın O’nun isimleriyle kâim olduğuna inanması gerekir.³⁵

Yine mükellefin, Allah’ın sayfalar ile gönderdiği peygamberleri ve insanları kendisine davet ettiği kitapları,³⁶ nurdan yarattığı erkeklik ve dişiligi olmayan ve kendisine itâat eden melekleri olduğuna, kabirde “Münker” ve “Nekîr”in sorguya çekeceğine, insan ve cinleri öldükten sonra dirilteceğine ve kıyâmet günü hesap için “Arasât” denilen yerde toplayacağına, sevap ve günaha göre onları cennet ile mükâfâtlandıracağına veya cehennem ile cezâlandırılacağına, ebediyete kadar Allah’ın yaptığı ve yapacağı şeylerin kaza ve kaderle olduğuna ve olacağına, bütün hükümlerinin hikmet ve ibret içerdiğine inanması gerekir.³⁷

Buraya kadar anlatılanlar “şer’î” ve “kesbî” imandır. Bir de “Allah onların kalplerine imanı yazdı”³⁸ uyurduğu “ketbî” ve “vehbî” iman vardır ki nebilerin, velilerin, tezkiye ve tasfiye erbâbından Muhammedî yolda seyr u sülûk edenlerin imanıdır. Çünkü onlar azimle amel edip nefislerini rezilliklerden tezkiye ederek kalplerini meşgul edici şeylerden “tasfiye” ettiler ve sırlarını nur, zikir ve tâatle doldurdular. Allah da onlara, esmâ ve sıfâtının mevcûdâtındaki şahitlerini gösterdi ve mahlûkât aynasında zâtının sırlarını müşâhede ettirdi. Her ne gördülerse onda Allah’ın zât, sıfât ve esmâsının delillerini buldular. “Hakka’l-yakîn” mertebesinde Allah’a iman ettiler; Allah da onların kalplerine imanı apaçık bir şekilde nur ile yazdı. Onlar, Allah’ın arzının, nûrun sahibinin vücûduyla aydınlandığını gördüler ve “*Yaratıklar için “vücûd”un ancak mecâzen adı vardır*” dediler. Hakikaten de

33 ‘Amâ’nın hakikatini ve Allah’ın orada ne şekilde olduğunu kendisinden başka kimse bilemez. Bk. Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 157a.

34 Arş üzerinde ne şekilde istivâ ettiğini kendisinden başka kimse bilemez. Bk. Kösec Ahmed Efendi, *age.*, aynı yer.

35 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 156b-157a.

36 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 157a.

37 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 157b.

38 el-Mücâdele, 58/22.

Allah'tan başka bir mevcûd yoktur.³⁹

b) Şerîat hükümlerinden ikincisi namazdır. Namazın şartlarından birisi temizliktir. Şer'î temizliği gerçekleştirmenin usûlü bellidir. Tarikat mertebesinde ise temizlik şu şekilde yapılır: Sâlik öncelikle mâsiyet ve küfür necâsetinden tövbe ve inâbe suyuyla temizlenir (*istinca*). Sonra kalbinden mâsivâyâ karşı duyduğu sevgiyi çıkarıp atma suyu ile gusûl abdesti alarak dünya ve âhirete karşı duyduğu muhabbet kirinden (*cünüplük*) temizlenir. Ardından riyâzet ve ibâdet suyu ile bedenini rahatlardan ve âdetlerden; nefsinin güzel ahlâk suyu ile kötü ahlâklardan; kalbini Rahmânî cezbe suyu ile her türlü âlâkadan; ruhunu Cemâl ve Celâl müşâhedesiyle “telvîn” ve hallerden temizler. Kim tarikat istincâsıyla istincâ etmez, gusûl ve abdest almazsa hakîkatte o, ne temiz ve ne de abdestli olur. Şerîat bakımından temiz ve abdestli olsa da, tarikat ve hakikat mertebesindeki sâlikin namazı câiz olmaz. Bu şekilde yüz yıl namaz kılmış olsa bile kendisine “musallî” (*namaz kılan*) denilmez.⁴⁰

Namazın bâtinî âdâbı, namaza başlama anında bâtını, kevnî nakışlardan uzak tutmak; Allah'tan başka bütün havâtırdan korumak; nefsi kötü ahlâktan temizlemek; Hakk'a münâcâattan dolayı namazdan sevinç duymak ve namazla meşgul olduğu sürece kalpten gafleti atmaktır.⁴¹

Tarikat veya hakikat mertebesindeki bir sâlikin farz ve sünnetlerden (*müekked ve gayr-i müekked*) sonra, Hz. Peygamber'in (a.s.) devam ettiği nâfileleri de yapması gerekir ve sülûk ehline göre bu, neredeyse “vâcip” hükmündedir.⁴² Bunlar; “İşrâk”, “Duhâ”, “Evvâbîn”, “Zevâl”, “Teheccüd”, “İsticâbe”, “İsti'âze”, “Tesbîh”, “Aşûrâ”, “Regâib” ve “Mî'râc” namazları ile Receb ve Şaban aylarının ilk gecesi ve yine Şaban ayının on beşinci gecesi (Berât) kılınan namazlardır.⁴³

c) Şerîat hükümlerinden üçüncüsü oruçtur. Orucun zâhirî olarak tanımı ve şartları bellidir. Tarikat mertebesinde ise oruç, bütün âzâları ve kuvvetleri Allah'ın hoş görmediği şeyleri yapmaktan alkokoyarak, orucu

³⁹ Aynı yer.

⁴⁰ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 159b-160a. Karabaş-ı Velî, tahâret-i “hafife” ve “galize” olmak üzere iki kısma ayırır. “Tahâret-i galiza”yı “tövbe”; tahâret-i hafifeyi ise nefsi tezkiye, kalbi tasfiye, ruhu tahliye ve sırrı tevsî'a etmek şeklinde açıklar ve “cünüplüğü” de “Allah'tan uzak kalma” şeklinde tarif eder. Bk. *Risâle-i Tarikatnâme*, s. 724.

⁴¹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 161a.

⁴² Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 161b-162a.

⁴³ Karabaş-ı Velî, *Mi'yârü't-tarika* (trc. Nureddin Efendi), s. 645-647; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 162a-165b.

bozan şeylerden uzak durmaktır. Tarikat ehline göre, sadece yeme içme ve cinsî arzulardan uzak durmanın yanında, oruç tutan bir kimse “oruç tutmayan” (*muftır*) hükmündedir. Çünkü onlar, yeme içme ve cinsî arzulardan uzak durmanın yanında, bütün his ve âzâlarını da haram ve mekrûhlardan uzak tutan kimseye ancak “oruçlu” derler. Onlara göre ibâdet, kendisiyle Allah’a yakınlık kazanılan şeydir. Bu nedenle, his ve azâları haram ve mekrûhlardan alıkoymadan tutulan bir oruç ile Allah’a yakınlık elde edilemez; onunla ancak uzaklık elde edilir. O halde, kendisiyle Allah’a yakınlık elde edilemeyen bir şey ibâdet değildir; bu şekilde oruç tutan bir kimsenin, orucu ibâdet olmadığı gibi kendisi de oruçlu değildir.⁴⁴

Hakikat mertebesinde oruç, Allah’ın müşâhedesinde istiğrâk halinde bulunduğu için varlıkla ilgili şeylerden uzak durmaktır. Çünkü hakikat ehli, midelerine orucu bozacak bir şeyi sokmaktan sakındıkları gibi kalplerine “ağyâr”ın girmesine mani olmaya çalışırlar. Şayet kalplerine Allah’ın sevgisinden başka bir şey girecek olursa oruçları bozulur. Bazıları, orucun halkı görmekten uzaklaşarak hakkı görmek olduğunu söylemişlerdir. Öte yandan kalbini ağyârdan uzak tutan bir kimse, nâfile oruç tutamasa bile fazilet açısından bütün vakitlerini oruçlu geçirmiş gibi olur.⁴⁵

Dili gıybatten ve kendisini ilgilendirmeyen şeylerden (mâlâyânî) korumak; gözü harama bakmaktan sakınmak; kulağı gıybet, yalan ve boş sözlerden uzak tutmak; elini harama dokunmaktan ve onu almaktan; ayakları mekrûh olan yerlere gitmekten alıkoymak; kalbi Allah’ın dışındaki bir şeye yönelmekten men etmek ve O’nun dışındaki düşüncelerden uzak tutmak; Allah’ı murâkabe etmek; açlık ve susuzluk hissetmemek için gündüzleri uyumamak ve oruçlu (nâfile) olduğunu Allah’tan başka kimsenin bilmemesi için gayret etmek, tarikat mertebesinde tutulan orucun âdâbındandır. Bu şekilde oruç tutan bir kimse; farz, sünnet, mendup ve diğer faziletleri amelinde bir arada toplamış olur.⁴⁶

d) Şeriat hükümlerinden dördüncüsü zekâtıdır. Zekâtın zâhirî olarak tanımı ve şartları bilinmektedir. Tarikat mertebesinde ise, daha geniş anlamda, “kendisiyle Allah’a yakınlık kazanılan şey” anlamına gelen

⁴⁴ Kösec Ahmed Efendi, *age*, vr. 171b. Krş. Karabaş-ı Velî, *Risâle-i Tarikatnâme*, s. 725.

⁴⁵ Kösec Ahmed Efendi, aynı yer.

⁴⁶ Karabaş-ı Velî, *Mi’yârü’l-tarika* (trc. Nureddin Efendi), s. 644-645; Kösec Ahmed Efendi, *age*, vr. 172a. Orucun faziletleri için ayrıca bk. *ae*, vr. 172b.

“sadaka”yı ele almak istiyoruz. Bu açıdan bakıldığında sadaka, malî, bedenî, nefsî veya rûhî olabilir. Malî olanı, kişinin kendisinden daha muhtaç birisine tasaddukta bulunmasıdır. Bedenî olanı ise, bir kimsenin eli, dili ve ayağı ile başkasına veya kendi nefesine faydalı olmasıdır. Buna göre zâlimin zulmünü defetmek, yolda insanlara eziyet veren bir şeyi kaldırmak, güzel bir söz söylemek, namaz için atılan her adım, çekilen her tesbih, getirilen her tehليل, yapılan her iyilik ve hatta kişinin kendisi ve ailesi için yaptığı her harcama onun için bir sadakadır.⁴⁷ Nefsî ve rûhî sadaka ise nefsin ruha, kuvvetlerin nefse, hislerin kuvvetlere itâat etmesi; insan tabiatının çirkinliklerden temizlenmesi ve güzellikler ile süslenmesidir. Ruhun ilâhî feyizleri ve hakkânî irâdeleri kalbe vermesi gibi insanın bir âzâsının diğer bir âzâsına tasaddukta bulunması da bu çeşit sadakaya girer. Kalp de ruhtan aldığı şeyi nefse; nefis kuvvetlere; kuvvetler hislere; hisler de güç ve kuvvetini Allah’a taat etmek, O’nun rızâsını kazanmak ve dinine yardım etmek için tasadduk eder. Güç ve kuvvetini Allah’a ibâdet ve taat için kullanmayan, kuvvetlerinin, hislerinin ve âzâlarının ubûdiyet hakkını vermiyor demektir ve o bir cimridir.⁴⁸

Hakikat mertebesinde sadaka, aslâ hiçbir şeye mâlik olmamaktır. Bu mertebedeki bir kimsenin yapmış olduğu biraz ibâdet varsa onu da ölülere bağışlar. Allah’ın kendisine bahsettiği malları ise yanında yaşayanlara vermeye can atar. “Doğrusu Rabbim, kullarından dilediğinin rızkını hem genişletir ve hem de ona daraltıp bir ölçüye göre verir; sarf ettiğiniz her hangi bir şeyin yerine O daha iyisini koyar, çünkü O rızık verenlerin en hayırlısıdır.”⁴⁹ Hakikat makâmında, bir insanın malının bir kısmını vermesi, diğer kısmını bırakması fazilet değildir. Çünkü bunda, Allah’ın katında olana değil de kendi yanındakine güvenme vardır.⁵⁰ Bu nedenle, hakikat erbâbının yanlarında bulunan malların tamamını ellerinden çıkarmaları gerekir ki onlar için Allah’ın katındakilere tamamen dayanma ve Hz. Peygamber’in (a.s.) “*Fakirlik övüncümdür ve onunla iftihar ederim*”⁵¹ dediği gerçek fakirlik vasfına ulaşma hâsil olsun. Hakikat ehlinin mallarını sadaka

47 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 167b.

48 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 168a. Krş. Karabaş-ı Velî, *Risâle-i Tarikatnâme*, s. 725.

49 es-Sebe’, 34/39.

50 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, aynı yer.

51 Aclûnî, *age.*, II, 113 (hadis nr. 1835).

olarak vermekten maksatları, sevap kazanmak ya da âhirette azaptan kurtulmak değildir. Onların amacı, amellerinin sevabını ölmüş müminlere başışlamak suretiyle Melik ve Vehhâb olan Allah'ın mevhibelerini umarak vesile ve sebepleri terk etmektir.⁵² Onların amel ve ibâdet etmektan maksatları ise cennette yüksek derecelere nâil olmak değil; müşâhedelerinde yükselmektir. Çünkü hakikat ehline göre, Allah'tan başka bir şeye itibar etmek, büyük bir hatadır. Onların şahsî kâbiliyetleri, kendilerini, böyle bir hataya düşmekten alıkoymaz. Ehadiyet-i zât muhabbetine mazhar oldukları için, O'nun muhabbetinden başka bir şeye meyletmezler ve yaptıkları amellerin sevabını, ibâdet sevabıyla nimetlenmeye muhtaç olan ve Allah'ın sevgisinden başka şeylere iltifat eden kullara hibe ederler. Hakikat ehli, haz ve nimet almada malukatı kendi nefislerine tercih ederler ve ibâdetlerinin ecrine bakmazlar. Onların dünyevî veya uhrevî herhangi bir murâdı yoktur; ancak Allah'ı isterler. Allah'ın irâdesinden başka bir irâdeleri de yoktur.⁵³

e) Şeriat hükümlerinden beşincisi hacdır. Allah'ın haccı zengin kullarına farz kılmasının sırrı, onların aile, evlat, mal ve makâm gibi şeylerden uzaklaşarak, Allah'a yönelmelerini, O'nunla ünsiyet kurmalarını ve O'na kavuşmayı istemelerini sağlamaktır.⁵⁴

Karabaş-ı Velî, *Risâle-i Tarikatnâme* adlı eserinde havâssın haccını özetle şu şekilde açıklar: “Havâssa göre hac, mânevî hacdır. Bu haccı yapmak isteyen kimse, önce tövbe suyuyla gusleder ve her türlü alâkayı kalbinden çıkarır; mârifet ridâsını boynuna asar ve âdâb asâsını eline alır; vahdet toprağını tercih eder ve Safâ ile Merve arasında sâyeder; yani etvâr-ı seb'ayı sa'y eder ve sıfât tavrında (*Arafât pazarı*) üç gün kâim olur. Sonra vücûd-ı akabelerini recmedip nefisini kurban eder, boşazlar. Ardından Celâlî perdeleri başından traş edip sıfât mülâhazasıyla Zât'ı tavâf eder. Hacerü'l-esved'e (*nûr-i kibriyâ*) yüz sürüp makâm-ı mültezemde münâcât edip nûr-i kibriyânın içinde tahayyür makâmında durur. Halilullah (*ebadîyyet*) makâmında namaz kılar. Sonra sıfât mülâhazasıyla Zâtı müşâhede eder...”⁵⁵

52 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 168b.

53 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 169a. Meşâyihin muhabbetle ilgili sözleri için bk. Mustafa Bekri, *Tesliyetü'l-abzân*, vr. 16a vd.

54 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 172b-173a.

55 Karabaş-ı Velî, *Risâle-i Tarikatnâme*, s. 726.

Köse Ahmed Efendi'nin kaydettiğine göre, hakikat kâbesinin haccı ise şöyle yapılır: Ârif, yalnız Allah'ın rızasını isteyerek O'nun dışındakilerden yüz çevirir. Mücâhede merkebine biner ve onu himmet kamçısıyla yola sevk eder. Sonra tabû, beşerî ve nefsi elbiselerini çıkarır ve hâl lisaniyla telbiye getirerek fenâ elbisesini ihrâm olarak giyer. Ardından Muhabbet Arafat'ında vakfe yapar; Cezbe Müzdelifesi'nde geceler. Sonra Mârifet Minası'na doğru yola çıkar ve nefsin hevâ ve haz taşlarını atar; nefsinin şehvetlerini kurban eder; kalbini her türlü gaye ve emelden traş eder; cibilliyet tırnaklarını kısaltır (yaratılıştan getirdiği sivrilikleri törpüler). Sıfat-ı Rabbânî elbisesini giyer; hazerât-ı vahdet etrafında döner ve Cemâl Safâsı ile Celâl Mervesi arasında gidip gelir. Sonra "visâl" kâbesine girer ve her zaman ve mekanda devamlı olarak onu müşâhede eder. "Nereye dönerseniz Allah'ın vecdi oradadır."⁵⁶ âyetinin sırrına mazhar olur.⁵⁷

Buraya kadar anlatılanlardan açıkça anlaşıldığı gibi, mutasavvıflar, şeriat hükümlerini mertebelerine göre (*tarikât, hakikat*) yorumlamışlar ve derûnî bir boyut kazandırmaya çalışmışlardır. Ancak hangi hüküm olursa olsun, yorumlarını şeriat temeli üzerine bina etmeye azamî dikkat göstermişlerdir. Özetle, yaptıkları ibâdetleri ubûdiyet bilinciyle Allah'a yakınlık elde etmek için yapmışlar ve başka da bir şey amaçlamamışlardır.

2. Tarikat

Tarikat, lügatte "yol" demektir. Tasavvuf ıstılahında ise, Hakk'a ermek için tutulan ve bir takım kuralları ve merâsimleri bulunan yoldur. Mutasavvıflara göre, Hakk'a ulaştıran yolların sayısı, mahlûkatın nefesleri adedindedir.⁵⁸

Kâşânî, *Istılâhâtü's-sıfyye*'de tarikâtı, "Sâliklerin kendilerine has bir şekilde menziller geçerek ve makâmlar çıkarak Allah'a yürüdükleri yol" olarak tanımlar.⁵⁹ Menûfi de tarifdeki menzil ve makâmların yanına bir de "ahvâl"i ilâve ederek, tarikâtın, şeriatle hakikatı birleştiren bir bağ olduğunu

⁵⁶ el-Bakara, 2/115.

⁵⁷ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 179a.

⁵⁸ Süleyman Uludağ, *age.*, s. 468.

⁵⁹ Abdürrezzâk b. Ahmed Kâşânî, *Istılâhâtü's-sıfyye*, (nşr. M. Kemâl İbrâhim v. dğr.), Kâhire 1981, s. 65.

ve sūfiyenin, namazın şeriat, tarikat ve hakikati bir arada bulunduran bir ibadet olduğunda birleştiklerini kaydeder. Nitekim namazda hizmet, kurbet ve vuslat bir arada bulunur. Hizmet, ubūdiyettir ve yeri şeriattır. Kurbet bir gayret ve çalışma işidir ve yeri tarikattır. Vuslat ise hakikatın şühūdudur.⁶⁰

Mustafa Bekri de yukarıdaki tanımını benimser ve tarikat kelimesinden Halvetiye'yi kastederek, onun özelliklerini iman, amel, ahlāk, ahde vefā ve kāmīl bir şühūd olarak açıklar.⁶¹

Semānūdi'nin kaydettiğine göre, tarikat, ilim ve amel ile Allah'a yönelmek ya da takvā ile kişiyi Allah'a yaklaştıracak menzil ve mertebeleri geçmektir.⁶²

Kuşeyri'nin kaydettiğine göre tasavvuf; şeriat, tarikat ve hakikatten oluşan ve üç manayı da içine alan bir kavramdır. Buna göre şeriat, Allah'a ibadet etmek; tarikat, Allah'a yönelmek ve hakikat de Allah'ı müşahede etmektir.⁶³

3. Hakikat

Hakikat, lügatte “gerçek”, “var olduğu kesin ve açık olarak bilinen şey”, “bir şeyi o şey yapan husus ve mâhiyet” manasına gelir. Tasavvuf ıstılahında ise, Hakk'ın sâlikten vasıflarını alarak yerine kendi vasıflarını koyması anlamına gelir ve ayrıca Hz. Âdem'den (a.s.) kıyâmete kadar “değişmeyen hükümler” olarak da anlaşılır. Hakikat, “tasavvuf” anlamına da gelir. Nitekim, hakikat ilmi tasavvuf; şeriat ilmi ise fıkıh ile ifade edilmiştir.⁶⁴

Bir başka açıdan hakikat, ulūhiyeti temâşâ etmektir. Hakikatin hükümleri özeldir; avâmı değil, sadece seçkinleri bağlar. Şeriata bağlı olmayan hakikat bâtil olduğu gibi, hakikatin desteklemediği ve tasdik etmediği şeriat da makbul değildir. Şeriat, hakikatin dış yüzü (*kabuk*), hakikat ise şeriatın iç yüzüdür (*öz*). Şeriat ağaç, hakikat ise onun

⁶⁰ Ebü'l-Feyz Mahmud Hüseyin el-Menûfi, *et-Tasavvufu'l-İslâmiyye el-hâlis*, Kâhire 1979, s. 33, 35.

⁶¹ Mustafa Bekri, *el-Lembu'n-nedsî*, vr. 32b.

⁶² Semānūdi, *age.*, vr. 84a.

⁶³ Abdülkerim Kuşeyri, *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyri Risâlesi* (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991, s. 216.

⁶⁴ Süleyman Uludağ, *age.*, s. 201-202.

meyvesidir.⁶⁵

Mustafa Bekrî, şeriat ile hakikat arasındaki irtibatı şu şekilde ifade eder: “Şeriat aklın; hakikat da şeriatın özüdür. Bu, kabuğun koruduğu özdeki yağ gibidir. Aynı şekilde, akıl şeriatı, şeriat da hakikati korur. Kim akıl olmaksızın şeriatı iddia ediyorsa, davasında haklı değildir. Çünkü Allah Teâlâ, ancak akıllı olan kişiye mükellefiyet yüklemiştir.”⁶⁶

İbnü'l-Arabî ise şeriat ile hakikatin birbirinin aynı olduğu görüşündedir.⁶⁷ Mustafa Bekrî de bu konuda İbnü'l-Arabî ile hem fikirdir. Ona göre bunu ancak keşf sahibi kimseler anlayabilir ve diğerleri hakikat ilminin zâhir ilmine muhâlif olduğunu zannedebilir.⁶⁸ Yine ona göre şeriat, hakikatin ridâsıdır, ikisinden biri ile iktifa eden saptır; her ikisine tutunan ise yücelir. Şeriat ezkâr; tarikat envâr ve hakikat ise esrârdır.⁶⁹

Mustafa Bekrî'ye göre hakikat ilimlerinden maksat, eşyanın hakikatlerine dair ilimlerdir ki, mahlûkâtın elde edebileceği en yüksek seviyedeki ilimdir. O, hakikat ilmini mutlak olarak bâtın ilmi şeklinde anlar.⁷⁰

Mustafa Bekrî'ye göre hakikat ilmi “vehbî” ve “kesbî” olmak üzere iki kısımdır. Vehbî olanı “mükâşefe”; kesbî olanı ise “şeriat” ilmidir. Şeriat ilminin taksimatı ise yukarıda zikredilmişti. Sûfiler, şeriat ilmini de hakikat ilminin bir parçası kabul eder. Mustafa Bekrî, şeriatı, hayat boyu emirleri yerine getirmek ve yasaklardan kaçınmak olarak açıklar⁷¹ ve diğer sûfiler gibi şeriatı hakikat içerisinde; zâhir ilmini de bâtın ilmi içerisinde mütalaa eder. Buna göre zâhir ilmi bâtın ilmine bir giriş olup bu iki ilim birbirinin ayrılmaz parçasıdır. Hz. Peygamber'e (a.s.) üç türlü ilim verilmiştir: (1) İnsanlara öğretmesi emredilen ilimdir ki bu ahkâm ilmidir. (2) İnsanlara öğretmekte muhayyer bırakıldığı ilimdir ki bu esrâr ilmidir. (3) İnsanlardan

⁶⁵ *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 216; Süleyman Uludağ, *age*, s. 201, 452-453.

⁶⁶ Mustafa Bekrî, *age*, s. 15.

⁶⁷ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûbât*, II, 563.

⁶⁸ Mustafa Bekrî, *es-Süyûfü'l-hudâd*, s. 108.

⁶⁹ Mustafa Bekrî, *age*, s. 114.

⁷⁰ Kerem Emîn, *age*, s. 49.

⁷¹ Mustafa Bekrî'nin ikinci kuşak halifelerinden Ahmed Derdîr, *Tuhfetü's-seyr* adlı eserinde “emirleri yerine getirme ve yasaklarından sakınma”yı “takvâ” kelimesiyle ifade eder. Bk. *age*, vr. 2b.

gizlemesi emredilen ilimdir ki kader vb. konulara ait bâtinî ilimdir. Bu bilgi, Allah'ın kullarından dilediğinin kalbine ilhâm ettiği sırlarından bir sır ve hükümlerinden bir hükümdür.⁷²

Mutasavvıflar içerisinde, şeriat ve hakikat dengesini bozanlarla ilgili her zaman öz eleştiride bulunanlar olmuştur. Onlar, sûfi olduğunu iddia edip şeriatın dışına çıkanlara karşı mücâdele etmiş ve onların hatalarını ortaya koymuşlardır. Mustafa Bekrî de kendi dönemindeki bu tür kişileri, “tasavvufun inceliklerini bilmediği halde sûflik iddiasında bulunan insanlar” olarak nitelendirir ve onların, şeriatın ahkâmına uyma konusunda titiz davranmadıklarını ve avâm için bir fitne unsuru olduklarını söyleyerek eleştirmiştir.⁷³

Yine o, şeriatın avâm için olduğunu söyleyerek kendilerini tekliften ıskat eden bazı sözde sûfileri de tenkit etmiş; gerçek sûfilerin şeriata sıkı sıkıya bağlı olduklarını ve onların zâhir ve bâtını bir arada topladıklarını ifade etmiştir. Mustafa Bekrî'ye göre, gerçek sûfiler, Hz. Peygamber'in (a.s.) “İçerisinde köpek ve sûret bulunan eve melek girmez”⁷⁴ hadisinin zâhirini uyguladıkları gibi, evden maksadın “kalp”; köpekten maksadın da “kin” olduğu şeklindeki işârî (*bâtınî*) yorumuyla da amel ederek, kalplerinden kını atmışlardır.⁷⁵

Mustafa Bekrî, sadece zâhire önem verip bâtını ihmal edenleri tenkit ettiği gibi, zâhirî terk edip bâtına yönelenleri de yermiştir. Böyle kimselerin diğer insanların kafalarını karıştırdığını ve onlara zarar verdiğini söyleyen müellif, onlarla birlikte aynı mecliste oturulmaması gerektiğini söyler ve hatta rüyada bile arkadaşlık edilmemesi lâzım geldiğini kaydeder.⁷⁶

Mustafa Bekrî'nin ikinci kuşak halifelerinden Semânûdî'nin kaydettiğine göre hakikat, maksûda ulaşmak ve tecellî nurunu müşâhede etmektir. Ayrıca o, Allah'ın mümin kulun kalbine yerleştirdiği ve kendisiyle bâtının zâhirini ve zâhirin de bâtını gördüğü bir nur olarak da

⁷² Kerem Emîn, *age.*, s. 51.

⁷³ Mustafa Bekrî, *es-Süyûfü'l-budâd*, s. 322.

⁷⁴ Buhârî, *bed'ül'halk* 7, 17; Müslim, *libâs* 81-84.

⁷⁵ Mustafa Bekrî, *age.*, s. 13. Mustafa Bekrî'nin “sûfi” ile ilgili görüşleri için ayrıca bk. *Tesliyetü'l-abzân*, vr. 7a.

⁷⁶ Mustafa Bekrî, *El-fıyye fi'l-tasavvuf*, vr. 19a.

tanımlanmıştır.⁷⁷

Mutasavvıflardan bazıları sülûk mertebelerinden birisi olan şerîati, “gemi”ye, tarîkati, “deniz”e ve hakîkati “maden”e benzetmişlerdir.⁷⁸ Gemiye binen, denizde yüzer; denizde yüzen madene ulaşmak isterken karanlığa girer. Karanlıktan çıkmak için mücâhede yapmak gerekir. Aşk ve arzu ile feyiz denizinde yürüdüğü zaman hakikat cevherlerine ulaşır. Yine bazıları da “ceviz” benzetmesini kullanmışlardır. Buna göre cevizin dışındaki kabuk, şerîat; cevizin içi tarikat, onun içindeki yağ ise hakikattir. Hakikate ulaşmak isteyenin önce kabuğu aşması ve sonra da içine nüfûz etmesi gerekir.⁷⁹

Semânûdî’nin kaydettiğine göre hakikat, tarîkatın ve tarikat da şerîatın neticesidir. Şerîata muhalif olan her yol, bâtil; kitap ve sünnete uymayan her hakikat da küfürdür.⁸⁰ Bir başka tanıma göre şerîat, Allah’a ibâdet etmek; tarikat, O’nun huzurunda durmak; hakikat ise O’nu müşâhede etmektir. Allah’a ulaşan yolun bir zâhiri ve bir de bâtını vardır. Zâhiri, şerîattır; bâtını ise hakikattir.⁸¹

Semânûdî, bütün bu tanımları uzun uzadıya verdikten sonra, şerîat, tarikat ve hakikatten maksadın, ubûdiyeti istenildiği şekilde yerine getirmek olduğunu vurgular.⁸²

Âdâbü’l-ubûdiyye’de ise konuya bir başka açıdan yaklaşmış ve hakikat ilmi şu şekilde taksim edilmiştir: (1) Rubûbiyet isimlerinin mükâşefesinden hâsıl olan ilim. (2) İlâhî sıfatların müşâhedesinden hâsıl olan ilim. (3) Zâtî ehadiyetin şühûdundan elde edilen ilim. Bu üç ilim aynı zamanda “hakka’l-yakîn”in de mertebeleridir. Çünkü hakka’l-yakîn, keşif yolu veya göz ile görerek (*’yân*) elde edilen esmâ, fiil ve sıfat ile ilgili zâtî ya da zâtî ehadî bilgidir (*mârifet*).⁸³

Birinci meretebe, keşif ehli sâlikler; ikincisi müşâhede sahibi ârifler;

⁷⁷ Semânûdî, *age.*, vr. 84a.

⁷⁸ Bunu söyleyenlerden birisi de Necmeddin Kübrâ’dır. Bk. Mustafa Kara, “Necmüddin Kübra, Hayatı, Eserleri”, (*Tasavvufî Hayat* içerisinde), s. 18.

⁷⁹ Semânûdî, *age.*, vr. 85a.

⁸⁰ Semânûdî, *age.*, vr. 85b -86a.

⁸¹ Semânûdî, *age.*, vr. 86a.

⁸² Semânûdî, *age.*, aynı yer.

⁸³ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 221b.

üçüncüsü şühûd ehli vâsıllar içindir. Bu üç mertebesiyle hakikat, ilâhî bir mevhibedir; bunu elde etmek kulun elinde değildir. Fakat Allah'ın âdeti, şeriatın ahkâmını bilip amel eden, âdâbı ile edeplenen ve sıddikiyet ahlâkıyla ahlâklanan kullarına vermesi şeklinde cârî olmuştur.⁸⁴

Hakikatın bidâyeti ve nihâyeti vardır. Bidâyeti üçtür: (1) Murâkabe, (2) Muhâdara ve (3) Muhâzât. Nihâyeti de üçtür: (1) Mükâşefe, (2) Müşâhede ve (3) Şühûd. Murâkabe, mutmainne nefsin her hâl ve durumda kesintisiz olarak zâhirî ve bâtinî tam bir teveccüh ile Hakk'ın huzûrunu mütâlaa etmesidir. Muhâdara, yine mutmainne nefsin fiillerin isimlerindeki perdelerin açılması ve mahlukâtta âyet ve delillerin ortaya çıkması suretiyle Allah ile beraber huzûr haline devam etmesidir. Muhâzât ise, yine aynı nefsin ilâhî emrin istîlâsı ile Allah'ın dışındaki her şeyi unutturan huzûr haline Allah ile beraber devam etmesidir.⁸⁵

Hakikatın nihâyetinde elde edilenlerin ilki olan “mükâşefe”; zâtî rubûbiyet tecellilerine ait nurların, fiillerin esmâsı bakımından nefsi-râziyede zuhûr etmesidir. Bu durumda sâlik için halkın fiilleri Hakk'ın fiillerinde kaybolur ve sâlik Allah'tan başka fâil görmez. Bu, rubûbiyet isimleri bakımından Hakk'ın “vâhidîyet” mertebesidir ve Allah'ın fiilî esmâsının nurlarını doğurur. Mükâşefe bazen mücerred manaların, saf kalpte ve kudsi nefisteki gaybe ait işlerin inmesi şeklinde olur. Bu durumda, gaybe ait bazı şeyler sâlike keşfolunur. Perdelerin açılmasıyla keşif sahibinin daha önce bilmediği sırların ortaya çıkmasından dolayı buna “mükâşefe” denilmiştir.⁸⁶

Hakikatın nihâyetinde elde edilen kazanımların ikincisi olan “müşâhede”; ilâhî zât tecellilerine ait nurların sıfatlar bakımından nefsi-merziyede zuhûr etmesidir. Bu durumda, bütün sıfatlar Allah'ın sıfatlarında yok olur. Sâlik bu halde iken, bir kudsi hadiste ifade edildiği gibi, ancak Allah ile görür, işitir ve konuşur. Bu, ulûhiyet sıfatları açısından Hakk'ın “vâhidîyet” mertebesidir.⁸⁷

Hakikatın nihâyetinde en son elde edilen “şühûd” ise, ehadî zât tecellilerine ait nurların, nefsi-kâmilede sıfat isimlerine bağlı olmaksızın

⁸⁴ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 222a.

⁸⁵ Aynı yer.

⁸⁶ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 222ab.

⁸⁷ Mustafa Bekri, *Elîyye fî't-tasavvuf*, vr. 6b; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 222b.

zuhûr etmesidir. Bu durumda, mahlukâtın varlığı Hakk'ın varlığında fânî olur. Sâlik, bu halde iken, görünüş (*ru'yet*) itibariyle imkânî varlığın Hakkânî varlıkta yok olmasından dolayı, Hakk'ın varlığından başka bir varlık görmez. Bu tecellî, “zât-ı mutlak” mertebesindedir; esmâ ve sıfât mertebesinden değil. Bu sebeple, “zâtî tecellî” olarak isimlendirilmiştir. Bu tecellî, en yüksek makâm ve en yüksek derecedir; çünkü onun üstünde başka bir makâm yoktur.⁸⁸

Şühûd ehlinin vâkıaları görmesi, basîret (*kalp*) gözüyledir. Çünkü Hakk'ın kafa gözüyle görülmesi muhaldir. Nitekim Allah Teâlâ, “Gözler O'nu göremez, halbuki O bütün gözleri görür. O latîftir, haberdârdır”⁸⁹ buyurmuştur. Fakat Allah, kullarının kalp gözlerine zâtî nurlarıyla tecellî edince, kalp gözleri nur ile kaplanır ve bu halde iken mevcûdâtı göremezler; ancak bu nurun tecellilerini görürler. Gerçekte bu görüş, kafa gözü ile değil, kalp gözü ile gerçekleşir ve kulun gördüğü nur tecellileri, Allah'ın zâtı değildir; ancak zâtının nurlarıdır. Çünkü Allah'ın zâtı, kafa gözü ile görülemediği gibi, kalp gözü ile de görülemez.⁹⁰

“Tecellî”, Hakk'ın esma, sıfât veya zâtına ait nurları, kendisine yakınlıkları sebebiyle bazı kullarına göstermesidir. Bu tecelliler, Hz. Musa'ya, Hz. Peygamber'e (a.s.) ve diğer nebî ve velilere olduğu gibi, bazen zâhiri bakımdan; çoğu kez de bâtinî yönden olur. Tecellinin hükmü, bâtındaki durumuna göre, bütün kuvvetleri ve hisleri istilâ ederek zuhûr eder. Bu durumda tecellî sahibi, yapanın ve işitenin Allah olduğunu ve O'ndan başka gören ve mevcûd olanın bulunmadığını gözüyle görür. O anda, Allah Teâlâ'nın “O'ndan başka her şey yok olacaktır.”⁹¹ sözünün sırrı ortaya çıkar. Allah, kulunun bâtininde tecellî edince, kul, bu tecelliyi kalp gözü (*basîret*) ile müşâhede eder; tecellî tekrar ettikçe de nurlar, bütün bâtinini kaplar ve hislerine hâkim olur. Bu halde görünürde, bu nurlardan başka bir şey göremez olur ve Allah'ı her bakımdan tevhîd eder.⁹²

Tecellî üç kısımdır: Birincisi, “rubûbiyet” mertebesindedir. Allah'ın bazı kulları için tecellî, fiilî esmâ ile gerçekleşir. Bu tecellî sırasında zâhiri sebeplerin tamamı kulun nazarından yok olur ve Allah'tan başka fâil görmez. Böyle bir kul için, Allah'ın “...Sizi de, yaptıklarınızı da Allah

⁸⁸ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, aynı yer.

⁸⁹ el-En'âm, 6/103.

⁹⁰ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 222b-223a.

⁹¹ el-Kasas, 28/88.

⁹² Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 223ab.

yaratmıştır.”⁹³ sözünün sırrı ortaya çıkar. Bu tecelliyet “fiilî tecellî” denir.⁹⁴

İkincisi, “ulûhiyet” mertebesindedir. Bu, Allah’ın işitmek ve görmek gibi zâtî sıfatları ile tecellî etmesi şeklinde olur. Bu durumda tecellî, bütün fânî sıfatlardan fenâ bulur ve bâkî sıfatlarla kâim olur. Kul bu halde iken, “Benimle işitir, görür ve konuşur...” kudsî hadisinde ifade edildiği gibi, ancak Allah’ın sıfatları ile işitir ve görür.⁹⁵

Üçüncü kısım, “ehadiyet” mertebesindedir. Bu, Allah’ın mutlak zâtı ile tecellî etmesidir. Bu tecellî, diğer tecellî mertebelerine göre herhangi bir mazhar ile mukayyed olmaz. Varlığında mazharlara ihtiyacı yoktur. Çünkü o, mutlak zâtın şuûnâtındandır. Bu tecellî, ancak bir nefes alıp verme müddeti kadar sürer. Bu tecellîye, şimşek gibi gelip geçtiği için “berkî tecellî” de denilmiştir. Bununla birlikte, bu tecellî, mazhar olan kişiye, güzel sıfatlar ve nihâyetsiz dinî ilimler kazandırır. Bu tecellî ile sâlikte hakîkî tevhid hâsıl olur ki o da Allah’tan başka varlık olmadığıdır. Gözünden her yönüyle ikilik kalkar ve herhangi bir zıtlık ve muhâlefet görmez. Onun yanında zâhir bâtın ile, evvel âhir ile bir olur; kalbi arştan daha geniş bir hale gelir.⁹⁶

Allah’ın başka tecellileri de vardır. Mesela, “sırrî tecelliyât” diye isimlendirilen tecellî, her ismin başka bir isimde ve her sıfatın başka bir sıfatta zuhûr etmesine denir. Bu tecellî şu şekilde olur: Allah, “ehadiyet-i ayn-ı zâtî”sinde bütün isim ve sıfatları ile tecellî eder. Bununla her isim başka bir ismin ve her sıfat da başka bir sıfatın tecellî yeri olur. Bu durumda ârif, her isim ve sıfatın bütün isim ve sıfatlara hakîkî bir şekilde şâmil olduğunun hazzını müşâhede eder. Çünkü her isim ve sıfat, ehadiyet-i ayn-ı zâtî mertebesinde bütün isim ve sıfatları toplar. Bu durumda her bir isim ve sıfat, bütün isim ve sıfatların “ayn”ı olur. Ârif, her isimde bütün isimleri ve her sıfatta bütün sıfatları aynî olarak müşâhede eder. Ehadî zâtı, sıfât ve isimlerde tafsîlî bir şekilde; sıfât ve isimleri de ehâdî zâtta icmâlî olarak müşâhede eder. Zâtın vahdetini müşâhede, esmâ ve sıfâtın kesretini müşâhedededen; esmâ ve sıfâtın müşâhedesini de zâtın vahdetini müşâhedededen alıkoymaz (*perdeleme*). Bunun nedeni, onun her iki müşâhedeği birbirinden

⁹³ es-Sâffât, 37/96.

⁹⁴ Kôsec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 223b.

⁹⁵ Aynı yer.

⁹⁶ Kôsec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 223b-224a.

ayırt edebilmesi ve her iki tarafı da hükmü üzere koruyabilmesidir.⁹⁷

Âdâbü'l-'ubûdiyye'de kaydedildiğine göre, kulun Allah'a vâsıl olması, kalbinde renksiz, şekilsiz ve mekansız olarak ilâhî tecelliden meydana gelen nurun zuhûr etmesinden ibarettir. Kişinin bütün kuvvetleri, hisleri ve bütün uzuvları her parçasına kadar bu nurdan hissesine düşen payı alır ve aydınlanır. Nitekim Allah Teâlâ “Yeryüzü Rabbinin nuruyla aydınlanır.”⁹⁸ buyurmuştur. Bundan sonra sâlikin sadrı inşirâh bulur; kalbi inkişaf eder; hakikî İslâm'ı ve yakînî imanı elde eder ve Rabbinden bir nur üzere olur. Sonra Allah onu velâyet, muhabbet, kerâmet ve emânetle şereflendirir ve kendisi “dosdoğru gidenlere korku yoktur, onlar üzülmeyeceklerdir”⁹⁹ âyetinin işâret ettiği kimselerden biri olur.¹⁰⁰

Sülûk mertebeleri ile ilgili bu bilgileri verdikten sonra, Kerem Emîn'in de isabetle kaydettiği gibi,¹⁰¹ Mustafa Bekrî'nin şeriat, tarikat ve hakikat konusundaki fikir ve görüşlerini özetleyerek konuya son verelim: Mustafa Bekrî'nin bu konudaki görüşleri, kendisinden önceki Kuşeyrî, Serrâc ve İbnü'l-Arabî gibi mutasavvıfların görüşleriyle aynı çizgidedir. O da daha önceki mutasavvıflar gibi, şeriat ve hakikatın birbirinden ayrılmaz bir bütün olduğunu ve aralarında herhangi bir çelişki bulunmadığı savunmuştur. Ona göre zâhirî ilim bâtunî ilmin tamamlayıcısıdır. Hakikat ve keşif ehli kimseler için herhangi bir zıtlık söz konusu değildir. Mustafa Bekrî'nin bu konuda hassasiyet gösterdiği diğer bir husus da, kendilerinden şer'î teklifin sâkıt olduğunu iddia eden sözde sûfilerdir. Mustafa Bekrî'ye göre, her sûf giyen sûfi değildir. Ona göre sûfi, kalbini tasfiye eden ve Hz. Peygamber'in (a.s.) sünnetine ittiba eden kimsedir. ¹⁰² Mustafa Bekrî, gerçek şatahât ehli ile sahtesini birbirinden ayırt etmeyi de ihmal etmemiştir. O, gerçek sekr ve şatahât ehlinin söylediği sözlerin tevîl edilmesi gerektiğini söyler¹⁰³ ve hakikîsi ile sahtesini birbirinden ayırt etmenin ölçüsünü de gösterir. Buna göre, eğer “sekr” veya “şatahât” halindeki bir kimse, sahv haline döner dönmez şeriate sarılıyorsa, yani onun gereklerini yerine getiriyorsa, bu kişi

⁹⁷ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 224a.

⁹⁸ ez-Zümer, 39/69

⁹⁹ el-Ahkâf, 46/13.

¹⁰⁰ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 224ab.

¹⁰¹ Kerem Emîn, *age.*, s. 59.

¹⁰² Mustafa Bekrî, *el-Cevâbü's-şâfi*, vr. 50a.

¹⁰³ Mustafa Bekrî, *el-Mevridü'l-azh*, s. 230-231.

gerçek şatahât ehlidir; değilse sahtekârdır. Mustafa Bekrî, şeriat ve hakikat konusunda yanlış fikirlere sahip olan kimseleri sadece eleştirmekle kalmamış, aynı zamanda onların düşüncelerini de tashih etmeye çalışmıştır.

B. UBÛDİYET

Ubûdiyet, lügâtte “kulluk” anlamına gelir. Tasavvufta ise ahde vefâ göstermek, hudûda riâyet etmek, elde olana râzı olmak ve elde olmayana sabretmek, kendine güç ve kuvvet nispet etmekten uzak durmak, emrolunana sarılmak, yasaklanandan uzaklaşmak ve rubûbiyeti müşâhede etmek vb. şekillerde anlaşılmuştur.¹⁰⁴

Mustafa Bekrî'ye göre ubûdiyet, makâmların en şerefliisidir. Şeriat ve hakikate yapışmak, kulun sıfatı olan ubûdiyetin gereğini yerine getirmektir. Bu makâm, haller ve makâmlarla beraber dâimîdir.¹⁰⁵

Mustafa Bekrî'ye göre ubûdiyetin tadını almanın yolu, ibâdetleri edâya devam etmektir. Kendisine “*Âbirette nâfile ibâdet etmek sahib midir?*” şeklinde sorulan bir soruya, “*Âbiret, teklîf yeri değildir; amellerinin karşılığının görüleceği yerdir. Ancak bir kimse, ubûdiyetini göstermek için nefsi nâfile ibâdet etmek isterse, lezzet almak için yapabilir*” şeklinde cevap vermiştir.¹⁰⁶

Ubûdiyet konusunun bütün yönlerinin ele alındığı *Âdâbü'l-'ubûdiyye*'de ise “ubûdiyet”, insânî kemâlât içerisinde en şerefliis olan ve ölünceye kadar yerine getirilmesi gereken bir görevdir. Çünkü Allah'ın insanları ve cinleri yaratmasının sırrı, kendisine ubûdiyetin yerine getirilmesidir.¹⁰⁷ “Cinleri ve insanları ancak Bana kulluk etmeleri için yarattım.”¹⁰⁸ âyetinde açıkça ifade edildiği gibi, her birinin Allah'ın emrine imtisâlen ve yaratmasına bir şükür olarak ibâdet etmesi gerekir. Allah, insanı bir nutfeden yarattı ve sonra ete kemiğe büründürerek karanlıktan aydınlığa; dar bir ortamdan geniş bir fezâyâ çıkardı. Sonra ona akıl verdi ve onu sûret ve sûret bakımından diğer mahlukâttan daha üstün kıldı. Bu sebeple insanın Allah'ın emirlerine muvâfakat ederek rızasını istemesi ve O'na muhâlefeti terk ederek gazâbından sakınması gerekir. Çünkü Allah, kulunun kendisine muhâlefet

¹⁰⁴ *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 341-342; Ali b. Muhammed eş-Şerîf el-Cürçânî, *Kitâbü'l-ta'rîfât*, Beyrut 1403/1983, s. 146; Süleyman Uludağ, *age.*, s. 495.

¹⁰⁵ Mustafa Bekrî, *es-Siyâfü'l-budâd*, s. 68, 70.

¹⁰⁶ Mustafa Bekrî, *age.*, s. 82.

¹⁰⁷ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 179a.

¹⁰⁸ ez-Zâriyât, 51/56.

etmesine ve ubûdiyeti terk etmesine râzı olmaz. O ancak kullarının kendisine muvâfakat etmesinden ve ubûdiyet yapmasından râzı olur.¹⁰⁹

Ubûdiyet, kulun yüksek cennetlere kendisiyle girdiği ve orada ebedi olarak nimetlerle mükâfatlandığı güzel ve değerli bir sıfattır. Çünkü Allah, “Geçmiş günlerde, peşinen işlediklerinize karşılık afiyetle yiyiniz içiniz.”¹¹⁰ buyurmuştur. Ubûdiyet şerefinden daha üstün bir şeref yoktur; çünkü insan meleklerle karşı bu özelliği ile övünür. Yine Ubûdiyete delâlet eden isimden daha büyük bir isim de yoktur.¹¹¹

Havâssa göre ubûdiyet, Allah’ın ancak sevgili kullarına ihsan ettiği özel bir kerâmettir. Bu, Allah’ın sevdiği veya sevmediği kimselere verdiği gaypten haber verme, su üzerinde yürüme, havada uçma ve gözden kaybolma gibi umûmî kerâmetlerden de daha üstündür.¹¹²

Ubûdiyet, Allah tarafından kula gerekli (*vâcib*) kılınca, onun şer’î bir özür olmaksızın ubûdiyeti terk etmemesi gerekir. Kim şer’î özür olmadan ubûdiyeti terk ederse, o kişi Hakk’ın korumasından çıkmış; şeytanın ve nefsin hükmü altına girmiş olur. Böyle bir kimse ise mutlaka sapıttır. Bu nedenle, ölünceye kadar şer’î bir mazeret olmaksızın hiçbir kimseye, ister nebî olsun ister velî, ubûdiyeti terk etmek câiz değildir. Bazılarının söylediği gibi, “sâlik bazen öyle bir makâma ulaşır ki ibâdet ondan sâkit olur” sözü aslâ doğru değildir. Nebî için câiz olmayan ümmet için nasıl câiz olur?¹¹³ Nitekim Allah Teâlâ, “Sana yakîn gelinceye (ölünceye) kadar Rabbine kulluk et.”¹¹⁴ ve Hz. Peygamber (a.s.) de “*Bana hayatta olduğum müddetçe namazı ve zekâtı tavsiye etti.*”¹¹⁵ buyurmuştur. Kul, bulunduğu makâmdan daha yüksek bir makâma ulaştıkça, yaptığı ibâdet de daha çok ve daha üstün olur. Bu durumu şu söz ne güzel ifade eder: “*Hasenâtü’l-ibrâr seyiyâtü’l-mukarrabîn*”¹¹⁶. Ubûdiyetin Allah’a yaklaştıran bir meslek (*yol*)

¹⁰⁹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 179b.

¹¹⁰ el-Hâkka, 69/24.

¹¹¹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, aynı yer.

¹¹² Aynı yer.

¹¹³ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 179b-180a.

¹¹⁴ el-Hicr, 15/99.

¹¹⁵ Müslim, Cihâd 26; Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, I, 202.

¹¹⁶ “Ebrâr” makâmında olanlar için iyi olan şeyler, “mukarrabîn” menziline bulunanlar için kötü olarak kabul edilir; çünkü onlar için iyi olan şeyler başkadır. Bk. Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 180a.

olduğu düşünülürse, “kurb” ehli bir kimse, kendisini Allah’a yaklaştıracak şeyleri nasıl terk eder? Onlar, kendilerini Allah’a yaklaştıracak nâfileleri terk etmeye râzî olmazlarken, farzları terk etmeye nasıl râzî olurlar? Özetle, Allah’ın velîleri her gün bir terakkî içerisinde olup zâhirî ve bâtinî ibâdetleri devamlı olarak artırır ve ibâdet konusunda iki günlerinin eşit olmasına rızâ göstermezler.¹¹⁷

Bazı câhil sûfiler, “*Kulum bana ancak nâfilelerle yaklaşır...*”¹¹⁸ sözünden hareketle, Allah’a yaklaşmanın farzlarla değil; nâfilelerle olduğunu zannederek farzları terk edip namaz, oruç, evrâd ve ezkâr gibi nâfile ibâdetlerle meşgul olurlar. Bu, apaçık bir sapıklıktır. Çünkü en hüsrân verici amel, farzları terk edip nâfileler ile meşgul olmaktır. Evet, nâfileler ancak farzların edâsından sonra bir yakınlık ifade eder. Farzların edâsı başlangıçta; nâfilelerin edâsı ise nihâyette yakınlık sağlar. Başlangıçta farzlarla yakınlık sağlayamayan bir kimse, nihâyette nâfilelerle bir şey elde edemez. Halbuki farzlarla Allah’a yakınlık, nâfilelerle yakınlıktan daha sevimlidir.¹¹⁹

Allah’a tâat üç kısımdır:

1) Namaz, oruç, zekât ve hac gibi zâhirî amellerdir ki bunlar insan organlarıyla ilgilidir. Bu kısma “*ibâdet*” denir.

2) Bâtinî amellerdir. Bunlar insanî kuvvetlerle ve nefisle ilgilidir. Nefsin kötü ahlâktan temizlenmesi ve iyi huylarla süslenmesi, insanî kuvvetleri Allah’ın verdiği nimetleri tefekkür etmede kullanmak ve mârifetine delil getirmek gibi. Bu kısma da “*ubûdiyet*” denir.

3) Kalbî amellerdir. Murâkabe, mükâşefe ve müşâhede gibi insanın kalbi, ruhu ve sırrı ile ilgilidir. Bu kısma ise “*ubûdet*” denir. İbâdet, muâmele; ubûdiyet, mücâhede; ubûdet ise murâkabe ehli içindir. Kim bu üç çeşit ibâdeti gerçekleştirirse velâyetin kemâlini de gerçekleştirmiş olur.¹²⁰

Allah’ın velîleri de üç kısımdır:

1) Zühd ve takvânın kendisine gâlip geldiği, azaptan korkarak ve sevabı umarak zâhirî ibâdetlerle meşgul olan kimsedir. Böyle bir velînin

¹¹⁷ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, aynı yer.

¹¹⁸ Buhârî, Rikâk 38.

¹¹⁹ Aynı yer.

¹²⁰ *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 341; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 181a. Ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *el-Mevridü'l-azîz*, s. 229.

itimadı amelleredir. Bu yüzden ahvâl ve esrârdan herhangi bir nasibi yoktur.

2) Allah'a yakınlık kazanmak için O'na tâat hususunda çalışan kimsedir. Böyle bir velinin ibâdetle itimadı olmadığı gibi cennet ümidi veya cehennem korkusu da yoktur. Bu nedenle ahvâl ve esrârdan hissesine düşeni alır. Bununla birlikte, makâmda tam olarak yerleşmediği ve kâmil anlamıyla fenâya ulaşmadığı için nefsin payına düşeni de gözetmek durumundadır.

3) Bütün nefsânî tavırlardan fânî olan ve imkânî vücûdu ortadan kaldıran kimsedir. Öyle bir haldedir ki ne görür, ne duyar ve ne de amel eder. O yalnızca Allah ile beraber olup Allah'ta fânî ve Allah'ta bâkidir. Emin bir "vâsıl" ve "sır" sahibidir.¹²¹ Bu makâmdaki kimse, farzlarda ve sünnetlerde tamamen Hz. Peygamber'e (a.s.) uyar ve onun izinden gider. İbâdetlerinde herhangi bir çoğaltma veya eksiltme yapmaz. Bu yönüyle insanların dikkatini çekmez. Onların yaptığı mübah şeyleri yapar; ancak ağyâr onu müşâhededen alkoyamaz. Ubûdiyetin edeplerini muhâfaza etmiş bir halde rubûbiyet ahkâmı onu istilâ eder. O, ilâhî hazret makâmının kubbe ehliendir ve bunu Allah'tan başkası bilmez.¹²²

Kösec Ahmed Efendi, konu ile ilgili şu değerlendirmeyi yapar: Mutasavvıflar, Hz. Peygamber'e (a.s.) nispet edilen "*Şeriat sözlerimdir, tarikat fülleri ve hakikat hallerimdir*"¹²³ sözünü temel alarak, onun sahip olduğu kâmil din anlayışının, şeriat, tarikat ve hakikattan ibaret olduğunu söylemişlerdir. Burada "sözler"den kastedilen, Allah tarafından kullara gönderilen teklîfi hükümlere delâlet eden lafızlar; "füller"den kastedilen, bedenî ve malî ibâdetler yani zâhirî ameller; "haller"den kastedilen ise bâtinî ubûdiyet yani beşerî sıfatların ilâhî sıfatlarla değişmesi (*güzêl ahlâk*), mükâşefe ve müşâhededir. Mutasavvıflar, "...Bizim uğrumuzda cihat edenleri elbette yollarımıza erîştireceğiz."¹²⁴ âyetinden hareketle şeriatın, tarikat ve hakikat için gerekli olduğu gibi, tarikatın da şeriat için gerekli olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü onlara göre, şeriatsız bir tarikat bâtil; tarikatsız bir şeriat de âtıldır. Onlar, şeriatsız bir hakikatı küfür; tarikatsız bir hakikatı ise hile ve sapıklık olarak görmüşlerdir.¹²⁵ Çünkü, şeriat

¹²¹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, aynı yer.

¹²² Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 181b.

¹²³ Aclûnî, *age.*, II, 6 (hadis nr. 1532). Bu sözün değerlendirmesi için bk. M. Uysal, *age.*, s. 383.

¹²⁴ el-Ankebût, 29/69.

¹²⁵ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 154a.

hakikatin terazisi ve mazharıdır; bu nedenle, şeriat ile ölçülmeyen bir hakikat, hakikat değildir ve bir yola sülûk etmeden elde edilen hakikat de muteber olmaz. Hakikat, tarikatın neticesi ve meyvesidir. Nitekim, “*Kim bildiği ile amel ederse, Allah onu bilmediği şeylerin de ilmüne vâris kılar*”¹²⁶ denilmiştir. Diğer bir ifadeyle, şeriat asıl (*gövde*), tarikat onun fer’i (*dalları*) ve hakikat ise meyvesidir.¹²⁷ Hakikati inkâr eden, hem bir “zâhiri”dir ve hem de Hz. Peygamber’in (a.s.) “*Şüphesiz ilmin bir kısmı gizlidir; onu ancak Allah’ı tanıyan âlimler bilir...*”¹²⁸ hadisini inkâr eden bir mağrurdur. Hakikatten söz edip şeriatı bilmeyen bir kimse ise dinsiz bir bâtinîdir. Kim de şeriatı bilir, tarikat ile amel eder ve hakikatten konuşursa, o kişi ârif bir sûfi, Hz. Peygamber’in (a.s.) kâmil din anlayışına tâbi ve ubûdiyet sıfatına ermiş bir Allah dostudur. Onlar, “Rabbimiz Allah’tır” deyip, sonra da dosdoğru olanlar için korku yoktur ve onlar üzölmeyeceklerdir.” âyetinin sırrına mazhar olmuşlardır.¹²⁹

Mutasavvıflara göre, başı Allah’a teslimiyet, sonu Allah’a vuslat olan bir yolu inkâr etmek, akıl sahibi bir müminin işi değildir. “İyilik yaparak kendini Allah’a veren kimse, şüphesiz en sağlam kulpa sarılmış olur.”¹³⁰ Aynı şekilde, insafı bir âlimin ledünnî ilmi ve ilâhî sırrı inkâr etmesi düşünölemez. Öte yandan câhil bir kimsenin de şeriat ilminden habersiz olarak tarıkata sülûk etmesi ve “Ben tarikat ehliyim; şeriâte ihtiyacım yoktur” demesi de mümkün değildir.¹³¹ Câhilin ameli fesattan; akidesi de küfürden sâlim değildir. Çünkü, bazen fâsit bir amel işler ama bundan habersizdir ve o işi yapmaya devam eder. Yine küfrü gerektiren bir şeye, imanî bir konu gibi inanır ya da imanla ilgili bir şeyi küfür olarak algılar ve bu ikisini birbirinden ayırt edemez ve böylece devam eder gider. Âlim, karanlık bir gecede dolunayın diğer yıldızlara üstünlüğü gibi, câhil bir âbiden daha faziletlidir.¹³² Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “Allah, içinizden inanmış olanları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltir.”¹³³ buyrulmuştur.

¹²⁶ Aclûnî, *age.*, II, 347 (hadis nr. 2542).

¹²⁷ Mustafa Bekrî, *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 183a. Mustafa Bekrî'nin ikinci kuşak halifelerinden Ahmed Derdî'nin konu ile ilgili görüşleri de bu doğrultudadır. Bk. Harîrîzâde, *Tibyân*, II, vr. 221a.

¹²⁸ Gizli ilim ile ilgili farklı bir hadis için bk. Buhârî, İlim 42.

¹²⁹ el-Ahkâf, 46/13.

¹³⁰ Lokmân, 31/22.

¹³¹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, aynı yer.

¹³² Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 155a.

¹³³ el-Mücâdele, 58/11.

II. ŞEYH-MÜRİD

A. ŞEYH

Şeyh, lügatte yaşlı, ihtiyar, önder ve kabîle başkanı gibi anlamlara gelir. Tasavvuf istilâhında ise, nefsinden fânî Hak'ta bâkî velî, Hak dostu; tâliplere rehberlik etmek ve onları irşâd etmek ehliyetine ve liyâkatına sahip olan insân-ı kâmil ve mürşid demektir. Şeyh, tâlim, sohbet ve terbiye şeyhi olmak üzere üç çeşittir. Tasavvufî konularda bilgi verip çevresindekileri aydınlatan sûfiye tâlim şeyhi; herkesin sohbetine katıldığı, sözlerini dinlediği, hâl ve hareketlerini örnek aldığı sûfiye, sohbet şeyhi; mürid ve müntesiplerini bir annenin bebeğini terbiye etmesi ve yetiştirmesi gibi terbiye edip yetiştiren şeyhe de terbiye şeyhi (*tarikât şeyhi*) denir.¹³⁴

Meşîhat ise, şeyhlik ve mürşidlik makâmı için kullanılan bir deyimdir.¹³⁵ *Âdâbü'l-'ubûdiyye*'de kaydedildiğine göre meşîhat, halkın ilim ve amel ile terbiye edilme suretiyle Hakk'a davet edilmesidir. Velî için meşîhat, nebî için nübüvvet gibidir; ancak meşîhat nübüvvetin bir alt dalı ve onun nâibidir. Çünkü velî, halkı Hakk'a nebînin şerâti üzere davet eder. Nitekim nebî de halkı Hakk'a nübüvveti ile davet etmiştir. Hz. Peygamber'e (a.s.) isnad edilen bir hadiste, "*Kavmi içindeki şeyh, ümmeti içindeki peygamber gibidir*"¹³⁶ buyrulmuştur.¹³⁷

Mutasavvıflara göre şeyhler, hidâyet semâsının parlayan irfan yıldızlarıdır. Tâlipleri Allah'a ulaştıracak yolu gösterirler. Şeyh, tarikâtın en büyük rukunlerinden biridir; hatta tarikâtın esasıdır. O, kendisine uyulması gereken örnek bir şahsiyettir. Mutasavvıflara göre Allah yolunun zorluklarını aşmayı bilen bir mürşide ihtiyaç vardır. Halbuki şeytanın yolu kolay ve cezbedicidir. Mürşidi olmayan bir kimseyi şeytan kolaylıkla kendi

134 Sühreverdi, *Avârifü'l-ma'ârif: Tasavvufun Esasları*, (trc. H. Kâmil Yılmaz- İrfan Gündüz) s. 103-117; Süleyman Uludağ, *age.*, s. 455.

135 Mehmet Zeki Pakalın, *age.*, II, 491.

136 İbn Ömer'den rivâyet edilen bu söz, Irâkî'nin (ö. 806/1403) verdiği bilgiye göre "zayıf"; Ali el-Kârî'nin (ö.1014/1605) naklettiğine göre ise "ileri derecede zayıf" bir senetle tahrîc edilmiştir. Aclûnî ise, hadisî zayıf olduğuna dikkat çekmekle birlikte, "Bilmiyorsanız zikir ehline sorun" (en-Nahl, 16/43) ayeti ile "*Âlimler Peygamberlerin vârisleridir*" hadisinin (Buhârî, İlim 10) onu desteklediklerini söylemiştir. Bk. Aclûnî, *age.*, II, 22 (hadis nr. 1576); M. Uysal, *age.*, s. 303-304.

137 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 193b.

yoluna götürebilir.¹³⁸ Yine sûfilere göre şeyh, mârifetullah için bir vesiledir. Nitekim Allah Teâlâ, “Ey İnananlar! Allah’tan sakının, O’na ulaşmaya yol (vesîle) arayın”¹³⁹ buyurmuştur. Mutasavvıflara göre âyette geçen “vesîle”den murâd; “şeyh”, “rûhî mürşid” ve mürîdi Hakk’ın mârifetine götürecektir “delil”dir. Mustafa Bekrî, *el-Vasiyyetü'l-celîyye* adlı manzum eserinde şeyhsiz olarak sülûk eden kimse hakkında şöyle der: “*Rebbersiz yola çıkan kaybolur ve yoldan çıkar; belki de helâk olanlarla birlikte helâk olur*”.¹⁴⁰

Mustafa Bekrî’ye göre, bir mürîd âlim de olsa rûhî mürşide ihtiyacı vardır. Çünkü şeyhe ihtiyacın zarureti, ilim ile ameli, şerîat ile hakikatı, zâhiri tıp ile bâtını tıbbî bir araya getirmede ortaya çıkar. Kendisine “*Bir kimse âlim, âmil, fâzıl ve kâmil olsa da yolun güçlüklerinden kurtulmak için mürşide ihtiyaç duyar mı?*” diye sorulduğunda, “*Evet, ihtiyaç duyar; ilimde son dereceye ulaşmış olsa bile...*” şeklinde cevap vermiştir.¹⁴¹

Yine ona göre tasavvuf yolu, Hz. Peygamber’in (a.s.) ahlâkıyla ahlâklanma yoludur. Tasavvuf ise, safâ, vefâ ve Hz. Peygamber’in (a.s.) ahlâkıyla ahlâklanmaktır. Ahlâklanmak için sülûke, sülûk etmek için de ârif bir mürşide ihtiyaç vardır. Mürşid, nefsinde heybeti ve kalbinde sekîneti hissetmelidir. Onun kendisini Allah’tan alkoyacak herhangi bir ilgi ve alâkası olmaz. Ârif-i billâh olan bir kimse, bütün varlıkların halifesidir ve tarîkat ve hakîkatin kendisi olan şerîat güneşinin aydınlığında yürür.¹⁴²

Mustafa Bekrî’ye göre şeyhin sahip olması gereken özellikler şunlardır:

1) Şerîat, tarîkat ve hakîkat ilimlerini bilmek ve bunlara vâsıl olmak. Bu nedenle, sâliklerin irşâdıyla meşgul olacak birisinin şer’î hükümlere tam olarak vâkıf olması ve herhangi bir âyet, hadis veya müctehid sözünün manasını anlama hususunda bir problemi olmaması gerekir.¹⁴³ Bu nedenle Mustafa Bekrî, bir şeyhe tâbî olmak isteyen mürîdlere, şeyh seçme konusunda aceleci olmamalarını, âriflerden onun durumunu sormalarını ve sünnete uygun yaşayıp yaşamadığını görünceye kadar bağlanmamalarını tavsiye eder.¹⁴⁴

¹³⁸ Mustafa Bekrî, *el-Cevâbü’ş-şâfi*, vr. 48.; a.mlf., *Nazmü'l-kulâde*, vr. 118.; Kerem Emin, *age*, s. 64-65. Ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *El-fıyye fi’l-tasavvuf*, vr. 2b, 8ab.

¹³⁹ el-Mâide, 5/35.

¹⁴⁰ Mustafa Bekrî, *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 181b-182a.

¹⁴¹ Mustafa Bekrî, *el-‘Arâisü'l-kudsîyye*, vr. 31.; Kerem Emin, *age*, s. 67.

¹⁴² Mustafa Bekrî, *el-Mevridü'l-azh*, s. 202; Kerem Emin, aynı yer.

¹⁴³ Mustafa Bekrî, *age*, aynı yer; Kerem Emin, aynı yer.

¹⁴⁴ Mustafa Bekrî, *el-‘Arâisü'l-kudsîyye*, vr. 13b; Kerem Emin, *age*, aynı yer.

2) Şeyhin dünyadaki en büyük hazzı, Allah Teâlâ'nın ve Hz. Peygamber'in (a.s.) emirlerine uymak olmalıdır. Çünkü kalbi fesattan sâlim olmayan bir kimsenin irşâd hizmetinde bulunması doğru değildir. Bu nedenle şeyhin kalbinden fesat duygusunun gitmiş olması ve Hz. Peygamber'e (a.s.) söz, fiil ve hallerinde uyması gerekir.¹⁴⁵

3) Nefisle ilgili hastalıkların hakikatlerini ve tedavisini, nefsin isteklerinin inceliklerini, gizli şirki ve ondan kurtulmanın yollarını ve nefsin desiselerini bilmelidir. Ayrıca havâtırın nefsânî, şeytânî, melekî ve rabbânî çeşitlerini ve sâliki Allah'a vuslattan alıkoyacak hertürlü hastalığı da tanıması gerekir.¹⁴⁶

4) Akâdesinin ve kemâlinin doğru olduğuna ve mertebesinin ve mevâcîdinin güzelliğine âriflerin şehâdet etmesi gerekir.¹⁴⁷ İktidâ, temkin ehline olur; şatahât ehline değil. Ayrıca şeyhin hidâyet ve takvâsının âlâmeti açık bir şekilde görülmeli ve onun sıdk ve emânet sahibi olduğuna şehâdet edilmelidir.¹⁴⁸

5) Sûfi yoluna irşâd ve davet etme yetkisini (*icâzet*) silsilesi Hz. Peygamber'e (a.s.) ulaşan muhakkık bir şeyhten almış olması gerekir. Bu, meşihatın önemli bir şartıdır. Mustafa Bekrî bu konuda: “*İnsanları irşâd etmede sahib bir nesebe sahib olmayan biri, kavmi içinde ebeveyni meçhul sokağa bırakılmış bir çocuk gibidir.*” der.¹⁴⁹

Mustafa Bekrî'nin bir şeyhte bulunması gereken şartlar olarak ileri sürdüğü hususlar, kendisinden önceki sûfiyenin de zikrettiği şartlardır. Nitekim Kâşânî'nin şeyh tarifi şöyledir: “*Şeyh, şeriat, tarikat ve hakikat ilimlerinde kâmil bir insandır. Bu konularda nefsin âfetlerini, hastalıklarını, tedavi yöntemlerini bildiği ve şifa bulmasına güç yetirebildiği için başkalarını da kemâle ulaştıracak (tekâmil) seviyede bir kimsedir...*”¹⁵⁰

Karabaş-ı Velî, *Mi'yârü't-tarîka* adlı eserinde “Âdâbü'l-mürşid” başlığı altında şu hususlara dikkat çeker: “Mürşid, Allah'a kalbiyle teveccüh etmeli; halka esmâ telkininde bulunmalıdır. Mürîdin yapısına uygun şeyleri tavsiye etmeli; onunla uzun müddet oturmamalı ve yanında dünya ile ilgili şeyler

145 Mustafa Bekrî, *Nazmü'l-kelâde*, vr. 120b; Kerem Emin, *age.*, aynı yer.

146 Mustafa Bekrî, *es-Süyûfü'l-hudâd*, s. 4; Kerem Emin, *age.*, aynı yer.

147 Mustafa Bekrî, *Nazmü'l-kelâde*, aynı yer; Kerem Emin, *age.*, aynı yer.

148 Mustafa Bekrî, *el-'Arâisü'l-kudsîyye*, vr. 14; Kerem Emin, *age.*, aynı yer.

149 Mustafa Bekrî, *El-fîyye fi't-tasavvuf*, vr. 7b; a.mlf., *Nazmü'l-kelâde*, vr. 124; Kerem Emin, aynı yer.

150 Abdurrezzâk Kâşânî, *İstulâhâtü's-sifîyye*, s. 154.

konuşmamalıdır. Aynı şekilde cennet, keşf ve kerâmet gibi şeyleri müridin yanında övmemelidir. Aksi takdirde, mürid onları en yüce makâmlar zanneder ve daha yüksek mertebeler kendisine perdelenebilir. Ayrıca müridin yanında bir kimseyi övmemeli ya da yermemelidir. Mürşid, mücâhedeği çok yapmalıdır. Mürşidin dünya ve âhirete yönelik bir maksadı olmamalıdır; onun gayesi ancak müridlerin hallerini düzeltmek, irfâni bilgiyi sunmak ve tevhide ulaşmalarını sağlamak olmalıdır. Dünyalık bir şey veya bir iş için öfkelenmemelidir. Bütün mal ve mülkünü yeri geldiğinde müridleri için sarf etmelidir. Bir müridi diğerlerinden ayrıcalıklı tutmamalıdır; çünkü bu tutum hasede sebebiyet verir. Müridin sırrını kimseye ifşâ etmemelidir. Müridin güç yetiremeyeceği riyâzet ve mücâhedeği emretmemelidir...”. Karabaş-ı Velî, bu vb. şartları zikrettikten sonra, “*Şol kimse ki onda bu şartlar bulunmaya, mürîdini şeytan elinden tablîs edemez. Belki nefisini bile kurtaramaz...*”¹⁵¹ diyerek zikrettiği özelliklerin önemine dikkat çeker.

Mustafa Bekrî şeyhin vazifeleri konusunda kendisinden önceki Gazzâlî, Sühreverdî, İbnü'l-Arabî, Şârânî vb. mutasavvıfların söylediği şeyleri tekrar eder. Buna göre şeyhin vazifeleri şu şekilde özetlenebilir:

1) Şeyh müridin akîdesini tashih eder. Şer'î emirleri yerine getirme ve nehiyleri terketme konusunda onu terbiye eder.¹⁵²

2) Allah'a tövbe ettikten sonra tekrar muhalefet etmeyeceğine ve şeyhe tam teslimiyet göstereceğine dair müridden söz alır.¹⁵³

3) Müridleri, Hz. Peygamber'e (a.s.) devamlı olarak salâtü selâm getirmeleri konusunda teşvik eder.¹⁵⁴ Terbiye ve irşâdın esasları olan tahliye (*hı ile*) ve tahliyeyi (*ba ile*) emreder. Tahliye (*boşaltma*), müridin Allah'tan alkoyan herşeyden uzaklaşması; tahliye (*süsleme*) ise siddiklerin hallerine benzemeye çalışması ve Muhammedî ahlâkı benimsemesidir.

4) Her müride uygun ve doğru olan zikri telkin eder. Oruç niyeti olmaksızın müridi aç bırakmaz; çünkü oruca niyet olmaksızın aç kalmak,

¹⁵¹ Karabaş-ı Velî, *Mi'yârü't-tarîka*, trc. Nureddin Efendi, (Kerim Kara, *Karabaş Velî* içerisinde), s. 628-630.

¹⁵² Mustafa Bekrî, *el-'Arâisü'l-kudsîyye*, vr. 14; a.mlf., *el-Mevridü'l-azb*, s. 211; Kerem Emin, *age.*, s. 70.

¹⁵³ Mustafa Bekrî, *el-Mevridü'l-azb*, aynı yer; Kerem Emin, *age.*, aynı yer.

¹⁵⁴ Mustafa Bekrî, *el-Mededü'l-bikrî*, vr. 1b; Kerem Emin, *age.*, aynı yer.

meşru değildir.¹⁵⁵

5) Mürîdin velâyetin orta derecesinden (*tevhîd-i esmâ ve sıfât*) yüksek derecesine (*tevhîd-i zât*) yükselebilmesi için kalbindeki kilitleri bazen halvet ve bazen de celvet ile açmasına yardım eder.¹⁵⁶

6) Mürîde, yaratıcısı ve rızık vericisi olan Allah'ın ve mürşidinin sevgisini aşılır.¹⁵⁷

7) Her bir mürîd için, kendisine uygun olan riyâzet ve mücâhedeyi tavsiye eder.¹⁵⁸ Mürîd, “kurbet” makâmına ulaşıncaya kadar ona yol göstermeye devam eder ve o kurbet makâmına ulaştıktan sonra şeyh ve mürşidin vazifesi sona erer; çünkü o makâmda Allah ile kul vâstası olarak alâka kurar.¹⁵⁹

Mustafa Bekrî'den sonra kaleme alınan *Âdâbü'l-'ubûdiyye*'de ise şeyhin özellikleri, âdâbı, çeşitleri ve tasarrufları ile ilgili şu bilgilere yer verilir: Terbiye edici şeyh; şerîatte, tarîkatta ve hakîkatta Hz. Peygamber'e (a.s.) tâbi olan ve insanları zâhir ve bâtin bakımından terbiye edecek seviyeye gelen kimsedir. Yani onlara şer'î hükümleri öğreten, tarîkat âdâbıyla onları terbiye eden ve hakîkatla da Allah'a ulaştırın kimsedir.¹⁶⁰

Böyle bir şeyh, insanları terbiye ederken, Kur'an-ı Kerim âyetlerinin mücmel ve mübeyyenini, nâsîh ve mensûhunu, hâs ve âmını; insanın yapısını, hastalıklarını ve tedâvi yöntemlerini bilmesi gerekir. Kalpleri kayıttan kurtarmak ve nefislerde engel teşkil eden perdeleri ortadan kaldırmak için sâlikin ilâhî tasarrufa ihtiyacı vardır. Ancak bu özelliklere sahip olan bir şeyh, insanları şühûd mertebesine ulaştırabilir; çünkü terbiye edici şeyh, dünyada bu anlamda tek başına kalsa bile, bütün insanların ihtiyacına cevap verebilir ve onları başkasına muhtaç etmez. Bu dereceye ulaşan bir şeyh, istidadı olmayan birisine de bu kabiliyeti kazandırabilir ya da seyr u sülûk ve mücâhede olmaksızın bir bakışla mürîdi Allah'a ulaştırabilir. Şeyh eğer “nazar” ile terbiye edecek bir dereceye henüz ulaşmamışsa, mürîdleri istidâtlarına göre sülûk ve mücâhede ile terbiye

155 Mustafa Bekrî, *el-'Arâisü'l-kudsîyye*, vr. 23; Kerem Emin, aynı yer.

156 Mustafa Bekrî, *el-Merriidü'l-azîh*, s. 227; Kerem Emin, *age.*, s. 71. Tevhîd-i esmâ ile ilgili ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *El-fîyye fi't-tasarruf*, vr. 21b-22a.

157 Mustafa Bekrî, *El-fîyye fi't-tasarruf*, vr. 26a.

158 Mustafa Bekrî, *Nazmü'l-kelâde*, vr. 121b; Kerem Emin, aynı yer.

159 Mustafa Bekrî, *el-'Arâisü'l-kudsîyye*, vr. 31; Kerem Emin, *age.*, s. 72.

160 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 193b.

eder.¹⁶¹ Bu iki şekildeki terbiye derecesine ulaşmamışsa, bu kişinin tarikatta meşihat makâmında bulunması câiz değildir. Çünkü, şühûd makâmına irşâd etmeye gücü yetmez. Onun hakkında verilecek hüküm, insanlara şer'î hükümleri ve tarikat âdâbını öğreten ilim ehli gibidir. Atâullah İskenderî'nin dediği gibi “*Şeyh, kaprya çağırın değil; sâlik ile Allah arasındaki perdeleri kaldırandır*”.¹⁶²

Âdâbü'l-'ubûdiyye'de kaydedildiğine göre, terbiye edici şeyh olmanın şartları şunlardır:

1) Başka bir şeyh vasıtasıyla Allah'a vâsıl olmak. O şeyhin de aynı şekilde bir başka şeyhin terbiye ve gözetiminde Allah'a vâsıl olmuş olması gerekir. Şeyhin silsilesi bu şekilde Hz. Peygamber'e (a.s.) kadar ulaşmalıdır.

2) İnsanları Allah'ın mârifetine irşâd etmek için mezun olmak,

3) Sülûkun menzillerini ve yolun inceliklerini tafsilatlı bir şekilde bilmek,

4) Nefsin ve şeytanın tuzak ve hilelerinden sâlim olmak,

5) Azamet ve heybet hücumları ile gelen belâlara göğüs germiş, ayrılığın acısını ve yakınlığın lezzetini tatmış, güzel ile çirkini fark etmiş, cemâl ve celâli müşâhede etmiş, ruhu melekût ve ceberût makâmlarında (hazerât) cevelân etmiş olmak,

6) Kalbi lâhût mertebesinden gelen vâridâta mahâl olmak,

7) Her yönüyle nefsi mutmainne mertebesine çıkmış olmak,

8) Sâliklerin mizaçlarını, istidâtlarını, nefislerinin ve bedenlerinin devasını bilmek,

9) Şühûda mani olan hicâbı ve onları ortadan kaldırma yollarını bilmek,

10) Havâtırın zararlısını ve faydalısını, onu doğuran nedenleri, sâliklerin nefislerini terbiye etmek için uygun olan zikir ve faydalı riyâzeti ve sâliklerin menzillerini yükselten ve düşüren şeyleri bilmek,

11) Kalplere gelen havâtırı uzaklaştırmaya güç yetirmek,¹⁶³

12) Sâliklerin zâhirlerinde ve bâtınlarında tasarruf edebilme gücüne sahip olmak,

13) Kendisiyle birlikte olmadığı zaman sâliki muhalefet etmekten

¹⁶¹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 193b-194a.

¹⁶² Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 194a.

¹⁶³ Mustafa Bekri'nin “hicâb” ile ilgili bir yorumu için bk. *Tesliyetü'l-abzân*, vr. 44b.

korumak,

14) Mürîde telkin anında feyiz yoluyla kelime-i tevhîdi ve diğer dini ilimler ile ubûdiyet âdâbını, ilm-i hâl bilgisini, şerîat ahkâmından câhil kalmayacak şekilde ana hatlarıyla vermeye muktedir olmak,

15) Allah'a ulaşan yolu icmâlî ve tafsilî olarak bilmek ve her iki şekilde de mürîdleri Allah'a ulaştırmaya muktedir olmaktır. Bu zikredilen şartlar tasarruf sahibi ve terbiye edici bir şeyhte bulunması gereken şartlardır. Bu şartları taşımayan bir kimse, meşihat görevinde bulunarak mürîdlerin terbiyesiyle meşgul olsa bile, davasında sâdık değildir.¹⁶⁴

Terbiye edici şeyhin âdâbı ise özetle şu şekilde kaydedilmiştir:

- 1) Sekînet ve vakar ehli olmak,
- 2) Cömert olmak, dünya malına meyletmemek ve mal biriktirmemek,
- 3) Az miktarda hediye dışında mürîdlerinden bir şey kabul etmemek,
- 4) İnsanlara ve özellikle mürîdlerine karşı şefkatli olmak,
- 5) Kendisine tâbi olanlardan herhangi bir kimse meclisine gelmediği zaman onun durumunu sorup araştırmak,
- 6) Mürîdlerin durumlarıyla yakından ilgilenmek,
- 7) İyilik ve lütuf ile onların kalplerini kazanmak,
- 8) Merhamet ve şefkat ile kendisini onlara sevdirmek,
- 9) Nefisleri ve amelleri konusunda onları hesaba çekmek,
- 10) Bağlılıklarının derecesine göre onları mücâhedeye yönlendirmek,
- 11) Şiddetli davranılması gerekene şiddetli; yumuşak muâmele edilmesi gerekene de rıfk ile davranmak,¹⁶⁵
- 12) Durumunu araştırmadan kimseyi mürîd olarak kabul etmemek, mürîd olarak kabul ettikten sonra da terbiyesini ihmal etmemek,
- 13) Dünyadan tecrid olunmadan zikir telkini vermemek,
- 14) Edebi terk ettiği için mürîdi reddetmemek; çünkü mürîd, şeyhin yanında Allah'ın bir emanetidir ve şeyhin bu emaneti muhâfaza etmesi gerekir.

¹⁶⁴ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 194ab.

¹⁶⁵ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 194b.

15) Mürîdler arasında ayırım yapmamak ve hepsine eşit mesafede olmak; bir kısmını diğerine tercih etmemek,

16) Mürîd bir mâsiyet işlediği zaman uygun şekilde cezalandırmak,

17) Seyr u sülûkü esnasında vârid olan havâtır, esrâr ve ahvâlini kendisinden gizlememesini mürîde şart koşturmak,

18) Zâhirî bakımdan kendisinden sâdir olan bir davranış veya ahlâktan dolayı mürîdin şer'î ve akli delil getirerek eleştirmesini yasaklamak. Eğer şeyh böyle yapmazsa, mürîdlerin terbiyesinde samimiyet ortadan kalkabilir. Mürîdi bu durumda bırakan bir şeyh, mürîdin helâk olmasına yardımcı olmuş olur. Aklı ön plana çıkarmaya meyilli bir mürîd gördüğü zaman onu meclisinden çıkarmalıdır; aksi takdirde diğer mürîdlerin de kafasını karıştırabilir.

19) Mürîdin ihvânın dışında birisiyle arkadaşlık etmesine izin vermemek,

20) Mürîdin zikir, ders ve vaaz meclislerinde hazır bulunmasını istemek,

21) Mürîdin henüz yolun başında iken başka bir şeyhi ya da zâhir âlimini ziyaret etmesine izin vermemek. Sâlik yol mesafe katetmişse (*mütevassut*) başka şeyhleri ve âlimleri ziyaret etmesinin herhangi bir sakıncası yoktur.

22) Şeyhin özel hallerine mürîdlerin muttali olmamasını sağlamak,

23) Mürîde sır vermemek,

24) Mürîdlerin kalplerinden şeyhin saygınlığını giderecek şekilde tevazu göstermemek,

25) Mürîdlerin kalplerinde nefret doğuracak mâhiyette ve şeyhlik makâmına yakışmayan davranışlar sergilememek,

26) Mürîdlerin önünde insan tabiatının kerih göreceği davranışlarda bulunmamak,

27) Temiz giyimli ve müstağni olmak,

28) İnsanların arasına karışmamak, şayet bir arkadaşına gidecekse en güzel şekilde giyinerek gitmek.¹⁶⁶

29) Yalnız kalacağı ve izinsiz olarak kimsenin giremeyeceği kendisine ait bir halvet mahalli olmak,

¹⁶⁶ Kôsec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 195a.

- 30) Mürîdleriyle hergün bir veya iki defa bir araya gelmek, onlarla ayrı ayrı konuşmak, hâl hatır sormak,
- 31) Ulema ile ayrı bir meclis yapmak ve şer'î ilimleri görüşmek,
- 32) Sâliklerle sülûke dair mücâhede ve riyâzet konularını konuşmak,
- 33) Yolun sonundakilerle tecelliyât ve müşâhede gibi hakîkate dair konularda sohbet etmek,

34) Mürîdlerinden hakîkate dair ahvâlini gizlemek. Çünkü ittiba, hakikat ahvâlinde değil, şer'ât ve tarikat amellerinde olur.¹⁶⁷

Şeyh ve mürşidler “kâmil” ve “ekmel” olmak üzere iki kısımdır. Kâmil şeyh, mürîdi istidadına göre terbiye eder ve kemâle ulaştırır ancak mürîd üzerinde tasarrufta bulunma, yeteneğini geliştirme ya da yeteneksiz birisine bu konuda yetenek kazandırma gücüne sahip değildir. Ekmel şeyh ise tasarrufu¹⁶⁸ sahibi olduğu için mürîdi terbiye etmede sadece mevcut kabiliyetini geliştirmekle kalmaz, aynı zamanda yeteneksiz birisinin dahi kabiliyet kazanmasını sağlayabilir. Tasarruf sahibi bir şeyhin bu gücü kendisinden değil Allah'tandır. Çünkü o, nefsi sıfatlarını Allah'ın sıfatlarında yok etmiştir.¹⁶⁹

Yine Kösec Ahmed Efendi'nin kaydettiğine göre, meşâyihiin mürîd hakkındaki tasarrufu dört kısımdır:

1) Şeyhin mürîdin menziline yakın bir mertebeye inmesi ve himmetiyle mürîdin nefsinin alıp terakkiye mani perdeleri ortadan kaldırarak bir üst makâma çıkarması. Mürîd o makâmda yerleştikten sonra şeyh, tekrar himmetiyle hicapları ortadan kaldırır ve onu bir üst mertebeye yükseltir. Bu şekilde sülûkünü tamamlamasına ve şühûd mertebesine yükselmesine yardımcı olur. Meşâyihe göre bu mertebelerin sayısı, yüz adettir. Bu şekilde yapılan sülûka “tafsîlî” sülûk denir. Bu sülûk çeşidi, icmâlî sülûkten daha kuvvetli ve daha mükemmeldir. Zira sâlik bu tür sülûkte, sülûkle ilgili

¹⁶⁷ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 195b.

¹⁶⁸ Tasarruf, lügatte faaliyet göstermek, yetki kullanarak iş yapmak demektir. Tasavvuf istulâhında ise, kerâmet göstermek, olağanüstü yollardan iş yapmak ve tesir etmek, insanlara ve eşyaya hükmetmek ve onları idâre etmek anlamlarına gelir. Hakikatte tasarrufta bulunan Allah'tır; fakat veliler de himmetleriyle varlıklar üzerinde tasarrufta bulunabilirler. Zira Allah herşeyi onlara musahhar kılmıştır. Bk. Süleyman Uludağ, *age.*, s. 469-470.

¹⁶⁹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 195b-196a.

halleri ve nefsin tavırlarını daha iyi öğrenir ve sâliklere bu daha kolay gelir; çünkü tedricîdir ve sâlik toplumdan uzaklaşarak (*uzlet*) zor mücadele ve riyâzetler yapmaya ihtiyaç duymaz. Bazı şeyhler mürîdin durumuna göre bu tasarrufu kullanmışlardır.

2) Şeyhin başka bir sebebe ihtiyaç duymaksızın “nazar” ile tasarrufta bulunması. Bu tasarrufu kullananlar, daha çok zâtî cezbenin kendilerine gâlip geldiği şeyhlerdir. Onlar zâtî tecellilerin nurlarında istiğrak halinde oldukları için ancak bu nurlarla bakarlar. Onların bu şekildeki bakışları kime isâbet etse, bir anda Allah’a vâsıl olmaları mümkün olur.¹⁷⁰ Ancak şeyh, “nazar” ile terbiye edecek bir dereceye henüz ulaşmamışsa, mürîdleri istidâtlarına göre sülûk ve mücâhede ile terbiye etmesi gerekir.¹⁷¹

3) Şeyhin mürîde ezkâr, riyâzet, mücâhede, nefse muhâlefet ve nefsin alışkanlıklarını terk vasıtasıyla tasarrufta bulunması. Halvetî şeyhleri, mürîdlerine bu şekilde tasarrufta bulunurlar.

4) Şeyhin sohbet vasıtasıyla mürîde tasarrufta bulunması. Nakşbendî şeyhleri mürîdlerini bu şekilde terbiye eder. Çünkü bazen bir sohbette, riyâzet ve mücâhede ile yüz yılda elde edilemeyecek inkişaf ve ilâhî sırlara ulaşılabilir. Bu tarîkata mensup şeyhlerin sohbetleri, Hakk’ın tecellî ettiği ve şeyhi konuşturduğu meclislerdir. Böyle olunca da mürîd, sohbetin ötesindeki tecellîleri müşâhede eder ve bu tecellîler mürîdin önündeki hicapları kaldırır. Böylece sohbet vasıtasıyla Allah’a vâsıl olmuş olur. Bu nedenle Bahâeddin Nakşbend, “*Bizim yolumuz, toplum içinde sohbet yoludur*” demiştir. Nakşbendî şeyhlerinin başka bir tasarruf şekli daha vardır ki o da şudur: Mürîd şeyhinin meclisinde hazır bulunur ve süt emen çocuğun annesine ya da boğulmak üzere olan bir kişinin kendisini kurtaran kişiye bağlandığı gibi, kalbini şeyhinin kalbine bağlar ve ona gassâl önünde meyyit gibi teslim olur. Şeyh ise o anda Hakk’ı müşâhede ettiğirak halindedir. Bu anda şeyhin batinındaki nûraniyet, mürîdin batinına akseder ve mürîd şeyhin boyası ile boyanır. Mürîd bu halde iken o nurları şeyhinin vasıtasıyla müşâhede eder. Sonra bu hâl onda yerleşir ve şeyhine ihtiyaç duymaksızın Hakk’ı müşâhede etmeye başlar. İşte bu duruma gelen mürîd, artık şeyhini vasıta olarak görmekten vazgeçmeli ve Hakk ile vasıtasız olarak iletişime

¹⁷⁰ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 197a.

¹⁷¹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 193b-194a.

geçmelidir.¹⁷²

Yine *Âdâbü'l-'ubûdiyye*'de kaydedildiğine göre, tasavvufî düşüncede nihâî hedef, Allah'ın sevgisini ve rızâsını elde etmektir ki, bu, Hz. Peygamber'e (a.s.) tâbî olmakla mümkündür. Tarîkâta sülûk etmek, şerîat ilmine bağlıdır. Aynı şekilde, hakikat ilmini elde etmek için de tarîkâta sülûk etmek gerekir. Bu nedenle, şerîat ilmini âlimlerinden; tarîkat ilmini ise şerîat ilmini ve tarîkatın inceliklerini bilen şeyh ve mürişidlerden almak lazımdır.¹⁷³

B. MÜRİD

Îrâde, tasavvuf istilâhında, hakikatın çağrısına olumlu cevap vermeyi gerektiren kalpteki sevgi ateşi ya da benliği nefsin arzularından çevirip Hakk'ın rızâsına yöneltmek anlamlarına gelir.¹⁷⁴

Ebü'n-Nasr et-Tûsî mürîdi şu şekilde tanımlar: “Mürîd, irâdesiyle seyr u sülûk yoluna giren, Allah'a yönelenlerin arasına katılan, mürîdliğinin sıhhatine sâdıkların gönülden şâhitlik ettiği, henüz hâl ve makâmlara ulaşmamış kimsedir.”¹⁷⁵

Mustafa Bekrî ise, *Elîfîyye fi't-tasavvuf* adlı manzum eserinde mürîdi şu şekilde tarif eder: “Mürîd kurbet için irâdeyi terk eden kimsedir...”¹⁷⁶ Yine, mürîdin özel bir yolu kendi irâdesiyle seçtiğini ve irâdesini de yine kendi arzusuyla terk ettiğine işaret eden Mustafa Bekrî, mürîdi, “irâdeden soyutlanan ve Allah'a doğru yol alan kimse” olarak tanımlar ve gerçekte mürîdin, Allah'ın murâdî olduğunu ifade eder.¹⁷⁷

Âdâbü'l-'ubûdiyye adlı eserde ise irâde, zâtî kemâlî düşünmekle kalpte olușan ve Hakk'a yönelen bir ateş olarak tanımlanır. Îrâde, sülûkün sebebi ve ilk mertebesidir. Çünkü irâde olmadan sülûk olmaz. Bu kavram, irâdede irâdeyi terk etmek olarak da anlaşılmıştır. Bu durumda mürîd, irâdesini şeyhinin irâdesine bırakır. Îrâdenin nihâyeti, Allah'a vâsıl olmaktadır. Îrâde üç derecedir: (1) Mürîdin âdetlerden ibâdetlere ve rahattan riyâzete, (2) telvinden temkine ve fenâdan bekâya, (3) sahvıdan hayrete ve bekâdan kudret makâmına çıkmasıdır.¹⁷⁸

O halde “mürîd”, nefsinin terk edip Rabbini isteyen, âdetlerden

¹⁷² Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 197b-198a.

¹⁷³ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 155a.

¹⁷⁴ Süleyman Uludağ, *age.*, s. 251.

¹⁷⁵ Ebü Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lîma': İslam Tasavvufu*, s. 334.

¹⁷⁶ Mustafa Bekrî, *Elîfîyye fi't-tasavvuf*, vr. 26a.

¹⁷⁷ Mustafa Bekrî, *age.*, aynı yer; Kerem Emin, *age.*, s. 73.

¹⁷⁸ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 198ab. Mustafa Bekrî'ye göre sülûk sahibi “telvîn”; ilim sahibi ise “temkin” ehlidir. Bk. *Age.*, vr. 6b.

ibâdetlere ve rahattan riâyete intikal eden kimse demektir. Nâfilelerle Allah'a yaklaşmaya çalışmak, talebinde gayret göstermek ve kendisini Allah'a ulaştıracak her sebebe yapışmak mürîdin vasıflarındandır. "Murâd" ise Hakk'ın, istediği kişi yi irâdesi olmaksızın kendisine çekerek sâlikin, bütün mertebeleri herhangi bir zorlukla karşılaşmadan ve riâyzet yapmadan icmâlî olarak aşmasıdır.¹⁷⁹

Mürîd iki kısımdır: (1) Cezbenin sülûkten sonra süratle tefrikadan cem' ve şühûda ulaştırdığı mürîddir. Mürîd iken murâd olmuştur. (2) Cezbenin kendisine ulaşmadığı mürîddir. O, ahvâl çölünde yürüyen ve kendisi ile vişâl makâmı arasında perdeler bulunan kimsedir. Böyle bir kimse kendisi Allah'a ulaşmadığı için başkasını ulaştırmaya ve irşâd etmeye de güç yetiremez.

Murâd da iki kısımdır: (1) Sülûk görerek mücâhede ve riâyzet ile ubûdiyet âdâbını ve tarikat hallerini elde eden kimsedir. Böyle bir kimseye sülûk ve riâyzet gördüğü için terbiye konusunda itimad edilir. (2) Sülûk görmeyen ve ubûdiyet ve riâyzet mertebesine dönmeyen kimsedir ki şeriat ahkâmı ve tarikat âdâbıyla mürîdleri terbiyeye güç yetiremez; sülûk ve sahv yoluyla Allah'a ulaştıramaz.¹⁸⁰

Mürîdin irâdesinin bazı şartları ve âdâbı vardır ki irâdenin sahih olabilmesi ve Allah'a ulaştırabilmesi için bunlara riâyzet edilmesi gerekir. Çünkü şartlar ve âdâb "usûl"dendir. Irâdesinde usûlü terkeden bir kimseye "vusûl" haram olur. Evliyâ ile oturduğu halde edebe dikkat etmeyen bir kimsenin imanının nûru gider. Çünkü dostlarına sayđı göstermeyen bir kimseyi Allah rezil eder. Allah dostlarının kalpleri, huzurlarında edebini muhâfaza eden, sayđı ve sevgi gösteren kimselere karşı şefkat ve merhametle meyleder. Bu durumda o kimsenin maksadı hâsil olur ve kendisi murâdına erer.¹⁸¹

Mustafa Bekrî, hac yolculuğu yapan ile seyr u sülûk eden bir mürîdin yolculuğunu birbirine benzeter. Her ikisinde de alışılmış olunan aileyi, vatânı ve dostları terk etme ihtiyacı ve Allah'ın rızasını isteme vardır. Her iki yolculuğu çıkanların da terk etmesi gereken bazı hususlar vardır. Bunlar şunlardır:

¹⁷⁹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 198b.

¹⁸⁰ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 198b-199a.

¹⁸¹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 200a.

- 1) Aileyi, vatani ve arkadaşları terk etmek,
- 2) Nefisleri değiştirmek,
- 3) Azıkların en hayırlısı olan “takvâ” azığını almak,
- 4) Düşmanı korkutmak için silâh (*zîkîr*) almak,
- 5) Yolu kolaylaştıracak vesile (*bimmet*) edinmek,
- 6) Doğru yoldan gidebilmek için yol rehberine (*terbiye edici üstad*) sahip olmak,
- 7) Yol arkadaşlarına yumuşak davranmak.¹⁸²

Mürîdin dikkat etmesi gereken âdâbı dört grupta toplamak mümkündür. Mürîdin şeyhi, kendisi (*nefsi*), ihvânı ve diğer insanlarla birlikte iken gözetmesi gereken âdâb şunlardır:

1. Mürîdin Şeyhi ile Âdâbı

Mürîdin şeyhe ve mürşide mutlaka muhtaç olduğunu sık sık dile getiren Mustafa Bekrî, mürîdin mürşidsiz olarak makâm ve mertebeleri aşip, Allah’a vâsil olmasının mümkün olmadığını ve bu nedenle zâhir ve bâtımına rehber olabilecek uygun bir mürşid bulması gerektiğini ifade eder.¹⁸³

Mürîd şeyhine yönelmeli, onun emirlerini yerine getirmeli, nasihatlarını tutmalıdır. Ancak böyle yaptığı takdirde yolun zorluklarını aşabilir. Bu nedenle, sözü kalbine tesir eden bir şeyhi kendisine rehber seçmelidir.¹⁸⁴

Karabaş-ı Velî *Mi'yârü'l-tarîka* adlı eserinde mürîdin şartlarını şu şekilde ifade eder: “Mürîd mürşidine teslim olmalı ve onun emrini mevlâsının emri gibi tutmalıdır. Şeyhinden korkusu Allah’tan ziyâde olmalı; çünkü Allah’ın rahmeti gazabını geçmiştir. Beşer için böyle bir şey söz konusu değildir. Kimseyi şeyhinden üstün görmemeli, ne söylerse Allah’ın ilhâmıyla söylediğine inanmalı, onun tâlim ettiği zikir ve ibâdetleri aksatmadan yapmalı, sülûkte aceleci olmamalı, rüya ve vâkıalarını, olduğu gibi şeyhine arzetmeli ve tâbirini sormamalı, şeyhinin giydirdiği tâc ve hırkayı tereddüt etmeden giymeli, dünya ve ahiret için şeyhinden duâ talebinde bulunmamalı, Hak’tan başkasından ne kendisi ve ne de bir başkası için bir

¹⁸² Mustafa Bekrî, *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 181b.

¹⁸³ Kerem Emin, *age.*, s. 73.

¹⁸⁴ Kerem Emin, *age.*, s. 74.

şey istemeli, kendinde bir varlık görmemeli, başkalarında kemâl hali gördüğünde haset etmemeli, ehl-i dünya ve ehl-i rüsûm ile oturmamalıdır.”¹⁸⁵

Mustafa Bekrî ise, *el-Vasiyyetü'l-celîyye* adlı eserinde müridlere şu tavsiyelerde bulunur: Âriflerin yolu, gayp yoludur ve sülûkü kalp iledir. Müridin bunu tasdik etmesi ve tam olarak tarikatına yönelmesi gerekir.¹⁸⁶ Mürid, tarikatla bir bağ kurduktan sonra o tarikatın âdâbıyla edeplenmesi gerekir. Çünkü intisap ve ahlâklanmanın meyvesi “hakikat”tır.¹⁸⁷ Bu nedenle müridin tarikatın sekiz şartını¹⁸⁸ yerine getirmesi gerekir. Bekrî, bu şartları *Bülğatü'l-mürîd* ve *el-Cevâbü's-sâfi* adlı eserlerinde şu şekilde belirtir: Açlık, konuşmamak, uykusuzluk, inzivâ hayatını tercih, devamlı abdestli olma, zikre devam, havâtır defetmek ve müridin kalbini üstadına bağlaması.¹⁸⁹ Mustafa Bekrî, ilk dört şartı yerine getiren müridin “abdâl”dan¹⁹⁰ olacağını ifade etmekle¹⁹¹ birlikte, sekiz şartı yerine getirmenin zarurî olduğunu söyler. Ancak bazı sâliklerin “bedeliyet” makâmında kaldıklarını ve daha yüksek makâmlara çıkamadıklarına da dikkat çeker. Halbuki nefsiyle değil de Hak ile beraber olma makâmı olan “ferdiyet” makâmına ulaşmak için daha fazlasını istemek gerekir. Melâmî meşrep olanlar,¹⁹² bir hâl ve makâmda durmazlar, ölüncüye kadar devamlı seyr ve yükselme halindedirler.¹⁹³

Semânûdî ise mânevî olarak güzel bir mertebeye ulaşabilmek için

185 Karabaş-ı Velî, *Mi'yâru't-tarîka* (trc. Nureddin Efendi), s. 630-632.

186 Mustafa Bekrî, *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 181b.

187 Mustafa Bekrî, *age.*, vr. 184a.

188 Karabaş-ı Velî, tarikatın şartlarını (sâlike vâcip olanlar) yedi olarak zikreder. Bunlar; az yemek, az su içmek, az uyumak, az konuşmak, inzivâ ve uzlet hayatı yaşamak, zikre devam etmek ve her işini şeyhe bildirmek ve ona danışmaktır. Bk. *Mi'yâru't-tarîka* (trc. Nureddin Efendi), s. 637.

189 Mustafa Bekrî, *Bülğatü'l-mürîd*, vr. 53a; a.mlf., *el-Cevâbü's-sâfi*, vr. 48ab; a.mlf., *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 184b. Ahmed Dendir, takvâya en kâmil şekilde yapışmanın bazı usul ve âdâbı olduğunu kaydettikten sonra, altı usulü (açlık, uzlet, samt (susma), seher (az uyuma), zikr-i dâimî ve şeyh) açıklar. Bk. *Tubfetiü's-seyr*, vr. 3b-4a.

190 “Bedel”, kötü sıfatları iyi sıfatlarla değişen kimseye denir. Abdâl, bedel'in çoğuludur. Bk. Suâd el-Hakîm, *el-Mu'cemü's-süfi el-Hikme fi hudûdül-keleme*, Beyrut 1981, s. 189.

191 Mustafa Bekrî, *Bülğatü'l-mürîd*, vr. 53a; a.mlf., *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 184ab.

192 Melâmîye, içlerindeki (bâtın) şeyleri dışa (zâhir) vurmamalarıdır. Onlar ihlâsı tam olarak gerçekleştirebilmek için çabışlar ve irâdeleri Hakk'ın irâdesine karşı gelmez. Bk. Cürcânî, *age.*, s. 230.

193 Kerem Emin, *age.*, s. 77.

mutlaka meşâyih ile bir araya gelmenin, onlara uymanın, onlarla birlikte âdâba yapışmanın ve onların hizmetinde bulunmanın gerekli olduğunu kaydeder. Onlara saygı göstermeyen bir kimsenin ise mânevî yoldan herhangi bir bereket ve fayda elde edemeyeceğini savunarak Cüneyd'in ve İbnü'l-Arabî'nin meşâyih'e saygı gösterilmesi gerektiği yönündeki sözlerini hatırlatır.¹⁹⁴

Mürîdin şeyhi ile beraber olduğu zamanlarda dikkat etmesi gereken âdâb kuralları pek çoktur. Mustafa Bekrî bunlardan bazılarını şu şekilde açıklar:

1) Mürîd, kendisini azarlasa bile şeyhini sevmelidir. Bu sevgi, Allah ve Rasûlü'nün sevgisinden sonra ilk sırayı almalıdır. Diğer bir ifade ile onu ailesinden ve malından daha çok sevmelidir. Çünkü şeyhler, peygamberlerin vârisleridir. Bu nedenle mürîdin, şeyhinin sevgisini kazanması gerekir. Sevgi ve ülfet, mürîd ile şeyh arasında bir vasıttadır. Şeyhin hâli, mürîdin sevgisi nispetinde kendisine geçer.¹⁹⁵

2) Şeyhe karşı sıdk üzere olmalı; nefsinde, kalbinde ve hâtırında olan herşeyi ona açmalıdır.

3) Şeyhe mutlak olarak itâat etmelidir. Mustafa Bekrî, şeyhi, babadan daha üst bir mertebeye yerleştirir. Bu nedenle bir evlâdın babaya itâat ettiği gibi, bir mürîdin de şeyhine itâat etmesi gerektiğini söyler.¹⁹⁶

4) Şeyhe saygı göstermeli ve onun saygınlığını muhâfaza etmelidir. Mürîd şeyhine yeterince saygı göstermezse ondan istifade edemez.

5) Şeyhine güvenmeli ve onu herhangi bir konuda yetersiz görmemelidir. Aksi takdirde onun sohbetinden ve terbiyesinden yararlanamaz.

6) Sahip olduğu her şeyi şeyhin mülkü olarak görmeli ve ona verdiği sözleri yerine getirmelidir.

7) Şeyhinin huzuruna girmeden önce izin istemelidir. Ne huzurunda ve ne de gıyâbında onunla tartışma ve çekişme içerisine girmemeli ve tavsiye ettiği hususları tam olarak yerine getirmelidir.

¹⁹⁴ Semânûdî, *age.*, vr. 105b-106a.

¹⁹⁵ Mustafa Bekrî, *Bülgatü'l-mürîd*, vr. 54a; a.mlf., *el-Vasıyyetü'l-celîyye*, vr. 187ab; a.mlf., *el-Kelimâtü'l-havâtr*, vr. 9b. Mustafa Bekrî, sevgiyi rûhânî ve tabîi olmak üzere iki kısımda ele alır. Bk. *Tesliyetü'l-abzân*, vr. 13a.

¹⁹⁶ Mustafa Bekrî, *Elîyye fî'tasavvuf*, vr. 7b, 25b; a.mlf., *el-Kelimâtü'l-havâtr*, vr. 9a.

8) Şeyhin seccâdesinde namaz kılmamalı ve onun eşyalarını kullanmamalıdır.

9) Gündüz şeyhin arkasından; gece ise önünden yürümelidir.

10) Şeyhin telkin ettiği zikir ile meşgul olmalıdır.

11) Şeyhin hizmetinde bulunmalıdır. Çünkü hizmet sayesinde müridin kalbinde şeyhine karşı daha fazla muhabbet belirir. Şeyhi yeni hizmetler verdikçe sevinci artar. Hizmet, müridin temelini sağlamlaştırır.¹⁹⁷

12) Müridin şeyhine olan ilgisi zamanla muhabbet ve hizmetten sohbeta kaymalı ve tarikatın âdâbı ve esrârı ile ilgili olarak şeyhinin kendisine yaptığı tavsiyelere dikkat etmelidir. Mustafa Bekri'nin burada sohbeti, hizmet ve muhabbetten daha üstün gördüğü ve müridi daha üst mertebelere yükselttiği düşüncesinde olduğu görülmektedir.¹⁹⁸

Semânûdî, müridin şeyhi ile ilgili âdâbını şu şekilde sıralar:

1) Mürid, şeyhin huzuruna abdestli olarak çıkmalı,¹⁹⁹

2) Şeyhi halvette ise içeri girmek için kapasını çalmamalı; kapıdan onunla birlikte zikre iştirak etmeli ve şeyh onun sesini duyduğu zaman içeri girmesine izin verirse girmeli; aksi halde kapıdan uzaklaşmalı ve çağırıldığı vakit sesini duyabileceği bir mesafede oturarak beklemelidir.²⁰⁰

3) Şeyhinin huzuruna girdiği zaman başını önüne eğmeli; sessiz bir şekilde oturmalı ve ancak şeyhi bir şey sorarsa kendisine cevap vermelidir. Şeyhi bir şey sorduğu zaman, alçak sesle konuşmalı ve ondan iyi veya kötü hiçbir şeyi gizlememeli; havâtırıla ilgili hususlardan süreklilik arzedenleri anlatmalıdır.²⁰¹

4) Şeyhinin söylediği hiçbir şeye kalbiyle bile itiraz etmemelidir. Çünkü şeyh, müridi denemek için, duruma göre bazı şeyler söyleyebilir.²⁰²

5) Şeyh davet etmedikçe onunla birlikte yemeğe oturmamalıdır.²⁰³

6) Şeyhi izin vermedikçe huzurundan ayrılmamalı; zikir meclisini,

¹⁹⁷ Mustafa Bekri, *Bülğatü'l-mürîd*, vr. 54^{ab}; Kerem Emîn, *age.*, s. 79-81. Ayrıca bk. Mustafa Bekri, *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 184^b; a.mlf., *el-Kelimâtü'l-havâtır*, vr. 9^a.

¹⁹⁸ Kerem Emîn, *age.*, s. 81.

¹⁹⁹ Semânûdî, *age.*, vr. 107^a.

²⁰⁰ *Age.*, aynı yer.

²⁰¹ *Age.*, aynı yer.

²⁰² *Age.*, vr. 107^b.

²⁰³ *Age.*, vr. 108^a.

dersini veya vaazını terk etmemelidir.²⁰⁴

7) Hâliyle ilgili herhangi bir şeyi şeyhinden gizlememelidir.

8) Şeyhinin bilgisi haricinde herhangi bir şey yapmamalıdır.

9) Şeyhi ayağa kalkınca kalkmalı ve kendisine doğru gelince de ona doğru yönelmelidir.

10) Şeyhin huzurunda uyumamalı, bir şeye dayanmamalı ve ona emir vermemeli; şeyhi emir verdiğinde ise onu yerine getirmelidir.

11) Şeyhinin kendisinden talep ettiği hususları yerine getirmeye çalışmalıdır. Şeyhin yapılmasını istediği hususlar zâhir itibariyle bazen şeriâte muhâlif gibi görünebilir. Şeyhin bu tür talepleri, nefsin taleplerine göre çok azdır. Nitekim Musa ve Hızır kıssasında, Hz. Musa'nın (a.s.) Hızır (a.s.) ile sohbeti sırasında edep şartlarını yerine getirerek, kendisiyle arkadaşlık yapmak için önce ondan izin istemiştir. Hızır (a.s.) ona arkadaşlığın devam etmesi için bazı şartlar ileri sürmüştür. Musa (a.s.), bu şartları iki defa bozunca, üçüncüsünde Hızır (a.s.), Musa (a.s.) ile yollarını ayırmıştır. Musa (a.s.) tâlim makâmında; Hızır (a.s.) ise bâtın ilmi makâmında idi.²⁰⁵

12) Şeyhin kendisine hediye ettiği şeyler hususunda edebe riâyet etmelidir.²⁰⁶

13) Şeyhinin huzurunda saygılı bir şekilde oturmalı ve huzurunda fazla kalmaktan sakınmalıdır. Eğer fazla kalırsa kalbinde şeyhine karşı duyduğu hürmet azalır. Bu da müridin şeyhinden istifade etmesini engeller.²⁰⁷

14) Şeyhine bir hizmet gerektiğinde bulunduğu yere gitmeli; şayet o anda şeyh orada değilse, sanki şeyhi oradaymış gibi edeple oturup gelmesini beklemelidir.²⁰⁸

15) Şeyhin ailesine, oğullarına ve arkadaşlarına sağlığında olduğu gibi, vefâtından sonra da ikramda bulunmalı ve onları ziyâret etmelidir.

16) Şeyhinin aleyhinde herhangi bir konuşma duyarsa, onu söyleyenlere güç ve kudreti nispetinde en güzel şekilde karşılık vermeli;

²⁰⁴ *Age.*, aynı yer. Ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *el-Vasîyyetü'l-celîyye*, vr. 183a.

²⁰⁵ *Age.*, vr. 108ab. Ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *Bülgatü'l-mürîd*, vr. 54b.

²⁰⁶ Semânüdi, *age.*, vr. 109a.

²⁰⁷ *Age.*, vr. 109b.

²⁰⁸ *Age.*, vr. 110a.

ancak duyduğu kötü sözleri şeyhine taşımamalıdır.

17) Şeyhi kendisiyle herhangi bir konuda istişârede bulunursa, şahsî düşüncesini söylememelidir. Şeyhi bir konuda ısrar ederse, “Sanırım, durum şu şekildedir” diyerek düşüncesini açıklamalıdır.

18) Şeyhine olan muhabbet ve itimadı hiçbir zaman kaybetmemelidir. Bu âdâbı şeyhiyle gerçekleştiren, Allah ile olan âdâbı da gerçekleştirebilir. Şeyhini, terbiye konusunda asrının en kâmil müşşidi olarak bilmeli ve ondan istifade etmeye çalışmalıdır.²⁰⁹ Mürîdin şeyh ile edebinin esası, şeyhe duyulan muhabbettir. Şeyhe sevgi konusunda mübalağa etmeyen ve şehvetinin esiri olan bir mürid, yolda felâh bulamaz. Şeyhi sevmenin şartı ise, şeyhi hakkında söylenenlere kulağını tıkamak ve hiçbir kınayıcının kınamasına itibar etmemektir.²¹⁰

19) Bir günah işlediği zaman, mümkünse derhâl şeyhinin yanına gelmeli; işlediği suçtan haberdâr etmeli ve vereceği hükme teslim olmalıdır. Şeyh, suçun durumuna göre, ya seyahatle veya ağır bir hizmetle müridi yükümlü tutar ya da aklık vb. şeylerle nefsinin terbiye etmeye çalışır.²¹¹

20) Şeyh ile birlikte iken onun kalbini kıracak bir davranışta bulunmamalıdır. Çünkü şeyhin öfkelenmesi, Allah’ın öfkelenmesi; şeyhin râzı olması ise Allah’ın râzı olması gibidir. Şeyh, babaya benzer; bilakis ondan daha önemlidir; çünkü şeyh mürîdine Allah’ın emrettiği şeyleri emreder. Bu nedenle şeyhe karşı gelen Şâri’e (Allah’a) karşı gelmiş gibi olur.²¹² Mürîd, yaşadığı yerde kâmil bir müşşid bulamazsa, orada “şeyh” olarak görevlendirilmiş birisinin gözetiminde, gerçek müşşide ulaşınca kadar nefsinin terbiye etmeye çalışır.²¹³

21) Şeyhine bir şey sorduğunda, şeyhi cevap vermezse soruyu tekrar sormamalı ve başka bir vakit bir araya gelinceye kadar sükût etmelidir.

22) Eğer şeyh, mürîdin, arkadaşlarından herhangi birisiyle arkadaşlık etmemesini isterse, onun bu isteğini yerine getirmelidir. Yine şeyhi kendisini dervişlerin hizmeti ile görevlendirirse ve bu sebeple zikir meclislerine katılamazsa, bundan dolayı üzülmemeli ve şeyhinin kendisi için daha faydalı bir iş yaptırıldığını düşünmelidir. Aksi takdirde şeyhine verdiği

²⁰⁹ *Age.*, aynı yer.

²¹⁰ *Age.*, vr. 110b.

²¹¹ *Age.*, vr. 111a.

²¹² Aynı yer.

²¹³ *Ae.*, vr. 111b.

sözü bozmuş olur.

23) Mürîd şeyhine güvenmeli ve onu “emîn” olarak görmelidir. Bazen şeyh arzu etmediği halde mürîd kendi isteği doğrultusunda bir şeyler yapabilir. Bu durumda işin içerisinde riyâ, kendini beğenme ve şöret gibi mânevî hastalıkların bulunma ihtimali yüksek olduğundan sonu hüsrarla bitebilir.²¹⁴ Semânûdî, bu konuda özetle şöyle bir hikaye anlatır: “Bir şeyh, bir mürîdini hayvanlara bakmak üzere ahırda görevlendirir. Zaman geçer, şeyhin vefâtı yaklaşır. Yolun ileri gelenleri şeyhin yanında toplanırlar ve halifenin kim olacağı konusunda birbirleriyle yarışır. Bunun üzerine şeyh, “Bana falanı çağırın” der. Ahırda görevlendirmiş olduğu o mürîdi getirirler. Şeyh ona postunu serer ve üzerine oturmasını ister. Sonra ihvâna sohbet etmesini söyler. O da herkesi hayran bırakan bir konuşma yapar ve şeyhin vefâtından sonra yerine postnişin olur.”²¹⁵

24) Emredilen veya nehyedilen şeyler konusunda zeki ve uyanık olmalıdır. Söylemiş olduğu bir söz konusunda şeyhe tekrar açıklama yapma ihtiyacı hissettirmemelidir. Şeyhin bir nazarıyla ne demek istediğini kavramalı ve “Efendimin bir bakışı yeter” demelidir.²¹⁶

25) Şeyhinden uzak kalmamalıdır. Çünkü, “Şeyhini özlemeyen ve bundan etkilenmeyen bir mürîd işlah olmaz” denilmiştir.²¹⁷ Semânûdî'nin kaydettiğine göre, mürîd iki kısımdır: Birisi Allah'ın mürîdi; yani Allah'ın dışındaki herşeyden fânî olmuş mürîd; diğeri ise Allah'ın emrinin mürîdi; yani Allah'ın emrettiği şeyleri yerine getiren ve nehyettiği şeylerden kaçınan mürîddir.²¹⁸ Bazıları şöyle demiştir: “Mürîd, gündüzleri oruçlu, geceleri kâim, sırtı riikâda, alrı secdede ve gözleri yaşlı kişidir. Mürîdin üç türlü fülü vardır: Farzları yerine getirmek, günahlardan istiğfar etmek ve dinin selâmetini istemek. Mürîd, sol tarafındaki meleke yirmi yıl süreyle günah yazmayı bırakmadıkça mürîd olamaz.”²¹⁹

26) Kendisine isabet eden her hayrı şeyhinin bereketiyle Allah'tan bilmelidir. Bu nedenle, her mürîdin nuru, şeyhinin nurundandır. Bütün noksanlıklar ise mürîdin nefsinin sıfatlarındandır. Mürîd şeyhini zındık

²¹⁴ Ae., vr. 113a.

²¹⁵ Ae., vr. 113b.

²¹⁶ Ae., vr. 114a.

²¹⁷ Ae., vr. 114b.

²¹⁸ Ae., vr. 115a.

²¹⁹ Ae., vr. 115b.

görürse kendisi de zındık; sıddık görürse kendisi de sıddık olur.²²⁰

27) Şeyhinin kendisini her zaman hesaba çekeceğini ve nefsinin isteklerine karşı çıkacağını bilmelidir. Şeyh, müridin “sıdk” kokusunu alır. Eğer şeyh böyle bir kokuyu almaz ise, onu hesaba çekmez ve ona yabancılara davrandığı gibi davranır. Bu nedenle müridin, şeyhinin kendisini hesaba çekmesine açık olmalıdır; çünkü Allah’a giden yolda ilerlemesi, ancak nefsinin hevâ ve heveslerine engel olmasıyla mümkündür.²²¹

28) Şeyhine zaruret olmadıkça genel konularda soru sormamalıdır. Soracağı soru, ya bir şeriat ahkâmıyla ya da gördüğü bir rüyanın yorumu ile ilgili olmalıdır. Çünkü bir soru sorduğu zaman şeyhi tatlı bir şekilde ona cevap vermek durumunda kalacaktır.²²² Bu ise müridin kendini beğenmesine ve ihvân arasında yüksek bir mertebeye geldiği zannına kapılmasına neden olabilir. Allah yoluna davet eden bir davetçinin siyâseti, yolda yeni ve zayıf olanlara tatlı söz ve ihsan ile muâmele etmek olmalıdır. Yolu benimseyip biraz mesafe katettikten sonra, onlara acı ama gerçek sözler söyleyebilir; onları lezzetli yiyeceklerden, uykudan ve kendisiyle devamlı oturmaktan men edebilir. Şeyh, müride durumu ile ilgili bir şey sorduğunda çekinmeden derhal cevap vermelidir. Çünkü şeyh, müridin geldiği makâmı bilmek ister. Mürid için kötü edep sayılabilecek şeylerin en büyüklerinden birisi, şeyhin sabah ve akşam müridler için tertip etmiş olduğu zikir meclislerine katılmamaktır. Çünkü her şeyhin mededi, virdindedir. Şeyhinin virdini terkeden, mededinden mahrum kalır. Eğer müridin zikir meclisine katılmasına mani bir mazereti olursa, bunu şeyhine söylemelidir. Mazereti doğru çıkmazsa şeyh onu hesaba çeker ve “sıdk” sıfatını kaybettiği için tövbe etmesini ister.²²³ Nitekim Mustafa Bekri, “îmdâd şeyhten, sıdk müridden” diyerek bu konuya dikkat çekmiştir.²²⁴ Müridin zikir meclisine iştirak edememesinden dolayı pişmanlık duymasında sâdik olduğunun alâmeti, yer ve göğün ona dar gelmesi, sabah ve akşam yemek yemekten kesilmesi ve hatta evladını kaybetmiş bir baba

²²⁰ *Ae.*, vr. 116a.

²²¹ *Ae.*, vr. 116b.

²²² Aynı yer.

²²³ *Ae.*, vr. 117a.

²²⁴ Mustafa Bekri, *Risâletü's-subbe*, s. 19; Kerem Emin, *age.*, s. 63. Mustafa Bekri'ye göre sıdkın alâmeti, kulun Allah'a yöneldikten sonra mâsivâdan uzaklaşmasıdır. Bk. *El-fıyye fi't-tasavuf*, vr. 20b.

gibi üzülmelidir.²²⁵

29) Şeyhiyle sefere çıkmış ise kendisini tamamen şeyhinin hizmetine vermeli ve zaruret olmadıkça bir an bile yanından ayrılmamalıdır. Şayet şeyhi kendisini diğer ihvândan herhangi bir şekilde ayırırsa, mürid bundan dolayı üzülmemeli; bilakis sevinç duymalıdır. Çünkü bu, şeyhinin kendisine itina gösterdiğinin ve terbiyesi ile ilgilendiğinin bir delilidir. Mürid, bu tür durumlarda şeyhinin kendisi hakkında verdiği karardan sevinç duyabilirse, kemâle doğru bir adım daha ilerlemiş ve vuslata biraz daha yaklaşmış olur.²²⁶

30) Şeyhinin sırnını ifşâ etmemelidir. Çünkü şeyhin uykusu, yemesi, içmesi vb. özel hayatına ilişkin konulardaki sırları, anne-baba sırları içerisinde telakki edilir. Bu nedenle, “Şeyhinin sırnını ifşâ eden bir müridin ameli semaya yükselmez” denilmiştir. Mürid şeyhine, hazarda iken gösterdiği saygıyı, seferde iken de göstermelidir.²²⁷

31) Şeyhinin yüzüne devamlı olarak bakmamalı ve gözlerini gözlerine dikmemelidir. Bu şekilde davranması, şeyhin heybetini azaltır ve bereketini giderir. Mürid, ansızın göz göze gelmenin dışında bu duruma müsaade etmemelidir. Fuzûlî bakıştan nasıl istiğfar ediyorsa, bunun için de istiğfar etmelidir.²²⁸

32) Şeyhinin boşadığı veya vefâtından sonra dul kalan bir hanımla evlenmemelidir. Şeyhi hakkında bir yanlışlık veya sürçme gösterirse, bu kanaatinden hemen dönmeli ve tövbe etmelidir.²²⁹

33) Şeyhi kendisini mübah bir şeyden men ederse bunu yerine getirmelidir. Çünkü şeyh, bu hareketiyle onun ancak terakkî etmesini istemiştir. Mübah bir şeyi yapmanın câiz olduğuna dair delil getiren bir mürid ise, aslâ iflah olmaz. Nitekim şeyh, gelecek için para biriktiren bir müridi bu davranışından men etse, mürid de bunun câiz olduğunu söylese, bunun anlamı, “mürid bir yolda, şeyh ise başka bir yolda” demektir. Çünkü şeyh, bir doktorun, hastalıkları hastasından daha iyi bildiği gibi, müridin mânevî durumunu kendisinden daha iyi bilir. Nefsi zayıf olan bir mürid, ancak ruhsatlara meyleder ve kendisine emredilen azîmetlerden hoşlanmaz ve onları yapmak kendisine zor gelir.²³⁰

²²⁵ Semânûdî, *age.*, vr. 117b.

²²⁶ *Ae.*, vr. 117b-118a.

²²⁷ *Ae.*, vr. 118b.

²²⁸ Aynı yer.

²²⁹ Mustafa Bekrî, *Bülğatü'l-mürîd*, vr. 54; Semânûdî, *age.*, vr. 117b.

²³⁰ Semânûdî, *age.*, vr. 119ab.

34) Şeyhini ziyaret etmek istediği zaman en güzel elbiselerini giymeli ve kâmil bir temizlik ile huzuruna çıkmalıdır. Dünya sultanlarının huzuruna çıktığında gösterdiği ihtimamdan daha fazlasını şeyhine göstermelidir.²³¹

35) Şeyhinin izni olmaksızın ölü veya diri hiçbir şeyhi ziyaret etmemelidir. Bu, sadık bir müridin şeyhi ile ilgili gözetmesi gereken en önemli edep kurallarından biridir. Aynı şekilde kendi ihvânının dışında diğer şeyhlere mensup sâliklerle de görüşmemelidir. Bu durum, bidâyet ehli sâlikler içindir. Belli bir düzeye gelenler için böyle bir sınırlama söz konusu değildir; çünkü bütün yollar aynı denize akmakta ve orada toplanmaktadır.²³²

36) Herhangi bir nedenle, şeyh müridin gözünden düşerse, bu durumu kendisine haber vermelidir. Çünkü bu, tedavi edilmesi gereken mânevî bir hastalıktır. Şeyh, müridin bu durumunu uygun bir şekilde tedavi eder. Bunun için şeyh ile müridin özel olarak görüşebileceği (*sohbet*) bir ortam olması gerekir.²³³

Semânûdî, şeyhin yapması gereken sohbetler konusunda bize şu bilgileri verir: Şeyhin üç türlü sohbeti olması gerekir. Müridlerine yönelik sohbetinde onlarla birebir görüşmeli ve durumlarına göre onlara nasihat etmelidir. Bu görüşme şeyh açısından rahat bir görüşme olur; çünkü müridin durumu neyi gerektiriyorsa onu çekinmeden söyler ve özellikle salihlerin makâmına yükselebilmesi için yaptığı amellerin az olduğunu ve himmetini yüksek tutmasını ister. Bu görüşme ihtiyaca göre belli aralıklarla sürdürülür. Şeyhin yapması gereken sohbetlerden ikincisi halka yöneliktir. Şeyh, müridlerinin de bu sohbe katılmalarını ister ve burada genellikle zikre, namaza ve sadakaya teşvikte bulunur. Kerâmet vb. durumlardan söz etmez. Üçüncüsü ise seçkinlere yöneliktir. Bu sohbetlerde ise zikir, halvet ve riyâzetin neticelerini ve Allah'a ulaştırın yolun özelliklerini açıklar.²³⁴

37) Şeyhinin verdiği bir emri yerine getirme hususunda acele edip yanlış yapmamalıdır. Namazın sıhhati için önceden yapılması gereken şeyleri bildiği gibi, emredilen şeyi de sağlıklı bir şekilde yerine getirebilmek

²³¹ *Ae.*, vr. 120a.

²³² Bilgi için ayrıca bk. Semânûdî, *age.*, vr. 120b-121a.

²³³ *Ae.*, vr. 121b.

²³⁴ Bu konuda daha geniş bilgi için bk. *Ae.*, vr. 121b-122a.

için şartlarını önceden bilmelidir. Şeyhi bir ihtiyacı gidermesini veya uzak bir yere gitmesini istediği zaman, âciz kalmadığı müddetçe ondan bir yardım istememeli ve her şeyi kendisi yapmalıdır.²³⁵

38) Şeyhi ile birlikte oturduğu zaman sükût etmeli; ancak şeyhi kendisine konuşması için izin verirse veya izin verdiğiine dâir bir işaret olursa, o zaman konuşmalıdır.²³⁶

Âdâbü'l-ubudîyye'de ise mürîdin şeyhi ile âdâbı konusunda şu hususlara yer verilmiştir:

1) Mürîd niyetinde hâlis, irâdesinde sadık olmalıdır.

2) Şeyhinin insanları terbiye ve irşâd etmede Allah Rasûlü'nün halifesi olduğuna inanmalıdır.

3) Başkaları şeyhinden üstün bile olsa, ancak şeyhi ile Allah'a vâsıl olabileceğine itikat etmelidir.

4) Şeyhinden keşf, kerâmet, meşihat ve halifelik talebinde bulunmamalı²³⁷ ve ondan ancak Allah'a ulaştırmasını istemelidir.

5) Şeyhine hizmeti en güzel kemâlât olarak görmelidir.

6) Şeyhine itâatte, gassâl önündeki meyyit gibi tam bir teslimiyet göstermelidir. Hiçbir işinde kendisinde herhangi bir irâde görmemeli ve tamamen şeyhine teslim olmalıdır.²³⁸

7) Şeyhiyle beraber yapmaya söz verdiği mücâhede ve riyâzetleri yapmalıdır.

8) Hizmet, itâat ve sadâkatle şeyhine kendisini sevdirmelidir.

9) Şeyhinin herhangi bir halini konuşmamalıdır.

10) Terbiyesi ile ilgili olarak "*bana şu ismi telkin et*", "*beni halvete sok*" veya "*bana şu riyâzeti ver*" diyerek şeyhin acele etmesini istememelidir.

11) Şeyhin verdiği tâc ve hırkayı giymelidir.

12) Sürekli olarak şeyhin her hareketinin şerîate uyup uymadığı ile meşgul olmamalı; böyle bir durumla karşılaştığında ne kastettiğini o daha iyi bilir demelidir.

²³⁵ *Ae.*, vr. 122a.

²³⁶ *Ae.*, vr. 123a.

²³⁷ Mustafa Bekrî, mürîdin kerâmete iltifat etmemesi gerektiğini söyler. Bk. *el-Kelîmâtü'l-havâtir*, vr. 9b.

²³⁸ Mustafa Bekrî, bunu şeyhe mutlak olarak itaat etmek şeklinde ifade etmiştir. Bk. *el-Elfîyye fî't-tasavvuf*, vr. 7b.

13) Şeyhinden başka birisinden feyz almaya çalışmamalıdır; çünkü iki yoldan feyze ulaşmak isteyen ona aslâ ulaşamaz.²³⁹ Şeyhi vefât ettiğinde ise onun rûhâniyeti ile Allah'a teveccüh etmeli ve kendisine ulaştırmasını istemelidir. Eğer, Allah'tan, başka bir şeyhin terbiyesi altına girmesine dair bir işâret zuhûr ederse, o şeyhin terbiyesine girmeli; ancak irâdesini ona teslim etmemeli ve "irâde şeyhi"nden râbitasını kesmemeli; ikinci şeyhten birincisi vasıtasıyla istifade etmeye çalışmalıdır.

14) Şeyhe karşı bâtinî durumunu değiştirmemelidir; şeyhinin vefâtından sonra bile olsa sonu hüsrân olabilir. Şayet bâtininde bir değişiklik olursa, istiğfâr etmeli ve şeyhe müracaat ederek ondan af dilemelidir. Aynı şekilde, Şeyhinden nefisine karşı vuku bulan bir hareket sebebiyle de kalbinde herhangi bir değişiklik olmamalıdır. Çünkü değişiklik olursa şeyhten feyz alamaz.

15) Kemâle erinceye kadar şeyhinin kapısından ayrılmamalıdır.

16) Şeyhi kendisini zor bir işle imtihan ettiği zaman sabretmelidir. Mesela, meclisinden kovduğu zaman derhâl emrine uyararak dışarı çıkmalı; râbitasını ve muhabbetini ondan kesmemeli ve şeyhi tekrar huzuruna girmesine izin verinceye kadar sabretmeli ve şeyhinin kendisini terbiye etmek için bu şekilde davrandığını düşünmelidir.

Bütün bunlar "irâde"nin şartlarıdır; bu şartların tamamına uyan bir kimse şeyhinden feyz alır, bunlardan bir tanesini bile terk eden bir mürid, şeyhinden aslâ istifade edemez. Mürid, böyle bir durumla karşılaşır, irâdesini yenilemeli ve tekrar bu şartları muhâfaza etmeye çalışmalıdır.²⁴⁰

Irâde ile ilgili edepler ise özetle şu şekilde kaydedilmiştir:

1) Mürid, şeyhinin huzuruna girmek istediği zaman, günahlarından ve kötü ahlâkından dolayı istiğfâr ederek bâtinin; abdest veya gusül alarak da zâhiren kendisini temizlemelidir.²⁴¹

2) Şeyhin huzuruna kabul edilmesi için izin istemeli ve izin verildiği takdirde tevâzû ile girmelidir.

3) Oturduğu seccadeye ayağı ile basmadan şeyhin elini hürmetle öpmelidir.

²³⁹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 200b.

²⁴⁰ *Ae.*, vr. 201a.

²⁴¹ Aynı yer.

4) İzin vermedikçe oturmamalı; oturduğu zaman dizüstü ve dik oturmalı ve sağa sola meyletmemeli; önüne bakmalı ve şeyhin yüzüne bakmamalı ve murâkabe halindeki gibi oturmalıdır.

5) Hangi isim telkin edilmişse o isim ile meşgul olmalı ve istifade için şeyhin kalbine teveccüh etmelidir.

6) Mürîdin kalbine gelen havâtır, şeyhin kalbine de yansıyacağı için kalbini havâtırdan korumalıdır.

7) Keşf ve müşâhede ile meşgul olmalıdır.

8) Şeyhi bir şey sorduğunda bildiği kadarıyla cevap vermeli ve onun yanında herhangi bir hikaye anlatmamalıdır.

9) Yüzüne uzun süre bakmamalı ve yüksek sesle konuşmamalıdır.

10) Cevap vermeyi gerektirecek bir soru sormamalıdır.

11) Şeyhinden kalbî duâ istemeli; sözlü duâ yapmasını istememelidir.

12) Şeyhin yanında uzun süre oturmamalı ve kalkmak istediği zaman izin istemelidir.

13) İzin verildiğinde dizlerini öperek geri geri huzurundan çıkmalıdır.

14) Meclisten çıktıktan sonra elde ettiği sır ve halleri muhâfaza etmeye çalışmalıdır.

15) Her zaman şeyhin huzurundaymış gibi edebe riâyet etmelidir.²⁴²

Mustafa Bekrî'nin ikinci kuşak halifesi Ahmed Derdîr de, *Tuhfetü's-seyr* adlı eserinde mürîdin şeyhi ile ilgili dikkat etmesi gereken âdâp konusunda benzer hususları zikreder.²⁴³

2. Mürîdin Kendisi (Nefsi) ile Âdâbı

Mustafa Bekrî, *Bülgatü'l-mürîd* adlı eserinde mürîdin kendi nefsi ile ilgili âdâbını şu şekilde sıralar:

1) Seyr u sülûk eden kardeşleriyle arkadaşlık etmelidir.

2) Kalbini temizlemelidir. Kalbini süslemek için önce onu tahliye (boşaltma) etmesi gerekir. Bâtunî temizlik, zâhirî temizlikle bağlantılı

²⁴² Aynı yer.

²⁴³ Ahmed Derdîr, *age.*, vr. 4a-6b.

olmalıdır.

3) Âdap kitaplarını okumalı ya da dinlemeli ve gerekli kurallara uymalıdır. Çünkü tarikat, edeptir ve edebi olmayan yolda ilerleyemez.

4) Allah ve Peygamber hakkında bilinmesi gereken şeyleri ve ilmiyhâl bilgilerini öğrenmelidir.

5) Şatahât türü sözlerden sakınmalıdır. Çünkü bu tür sözler kemâl sıfâtından değildir.

6) Tarikat viridinin tamamını eksiksiz olarak yerine getirmeli; zikir ve vaaz meclislerinden geri kaldığında nefsinin yemmelidir.

7) Sâlih amel işlemekte acele etmeli ve bir vaktin nâfile ibâdetini başka bir vakte tehir etmemelidir.

8) Murâkabeye devam etmelidir. Çünkü murâkabe, tasavvufun en önemli esaslarından biridir. Bu nedenle, murâkabesi çok olanın edebi de çok olur. Çünkü Allah'ın kendisini gözetlediğini düşünen bir kimse, bütün iş ve davranışlarında edebe riâyet etmek durumunda kalır ve bu da onun Allah'ın sevgisini kazanmasına vesile olur.²⁴⁴

Semânûdî ise, mürîdin nefsi ile ilgili âdâbına dâir yukarıdakilerden farklı olarak şu hususları kaydeder:

1) Yemesinde, içmesinde, konuşmasında, dinlemesinde, görmesinde, elinde, ayağında, kalbinde, cinsel organlarında harama ve şüphelilere düşmekten sakınmalı ve verâ sahibi olmalıdır. Yiyecekler konusunda verâ sahibi olması, nefsinin shehevî arzularından kendisini alıkoymaz. Çünkü helal yiyen bir kimse, Allah'a isyan sayılacak bir işi yapmak istese de yapamaz; çünkü o işi yapmak ona zor gelir. Bu durumda mürîd, Allah'ın kendisini gözettiğini ve basîretini açtığını, Allah sevgisi ile dünya sevgisinin bir arada bulunmayacağını ve dünya sevgisinin her hatanın başı olduğunu bilmelidir. Yapması gereken şey, dünya sevgisini gönlünden çıkarmaktır.²⁴⁵

2) Tarîkâta girdiği zaman bekâr olan bir kimse şeyhinden izin almadan evlenmemeli; şayet evli ise izinsiz hanımını boşamamalıdır. Çünkü yol, “ruhbanlık” ve “arpa ekmeği yeme” yolu değildir. Aynı şekilde yo, mürîdin başkalarıyla bir araya gelip vaktini oyun, eğlence ve gaflet ile başkalarıyla

²⁴⁴ Mustafa Bekri, *el-Vasıyyetü'l-celîyye*, vr. 188b; a.mlf., *Bülğatü'l-mürîd*, vr. 56a-57a; a.mlf., *el-Kelimâtü'l-havâtır*, vr. 9b; Kerem Emin, *age.*, s. 82-84.

²⁴⁵ Semânûdî, *age.*, vr. 123a-124a. Ayrıca bk. Ahmed Derdî, *Tuhfetü's-seyyr*, vr. 7a.

toplanıp boşa geçirmemesi ve ibâdetten bıkkınlık göstermemesi gereken bir yoldur. Çünkü saadetin sebebi usanmadan ibâdet etmektir.²⁴⁶

3) Himmetini yüce tutmalı, temizlik konularında orta yolu takip etmeli ve evhama kapılmamalıdır. Âzâlarını üç defa yıkamalı; bundan ne eksik ne de fazla yapmalıdır. Orta yolu izlemek, cennetteki derecenin yüksek olmasına sebep olur.²⁴⁷

4) Yaptığı ibâdetler karşılığında herhangi bir ücret istemekten sakınmalı ve himmetini yüce tutmalıdır. Yapmış olduğu şeyler için efendisinden bir karşılık beklemez.²⁴⁸

5) Yemek yediği zaman doyuncaya kadar yememelidir.²⁴⁹

6) Kendisinde haset, gıybet, aldatma, kendini büyük görme ve yalan gibi kötü hasletler olmamalıdır.²⁵⁰

7) Mahlûkata açılan kapısını kapatmalı, hiçbir şeye iltifat etmemeli ve yalnızca Allah'a yönelmelidir. Sâdık mürîdin şartlarından biri de insanlardan ayrı kalmayı (*uzlet*) sevmesidir. Onlardan herhangi bir makâm istememeli ve boş konuşmalarla vakit öldürülen meclislerde durmamalıdır. Cemaatle kılınan namazların ve ilim meclislerinin dışında yalnız kalmayı kendisine gerekli görmelidir.²⁵¹

8) Hazlara meyleden nefsi yermelidir. İbâdet etmekten yorulan nefsinde şöyle demelidir: “*Ben ancak senin yorulmanı âhirette rahat etmen ve cennetteki derecenin yüksek olması için istiyorum.*”²⁵²

9) Mümkün olduğu kadar günaha sevkedecek resimlere bakmaktan nefsinin alkoymalıdır. Zira güzel resimlere bakmak, özellikle de şehvetle bakıldığı zaman, mürîd için öldürücü bir zehir ve kalbe saplanmış bir ok gibidir.²⁵³

10) Gelen havâtra göğüs germeli ve ahlâkını düzeltmelidir. Kalbindeki

²⁴⁶ Semânûdî, *age.*, vr. 124.

²⁴⁷ Aynı yer.

²⁴⁸ Aynı yer.

²⁴⁹ Semânûdî, *age.*, vr. 124b; Ahmed Derdir, *Tuhfetü's-seyr*, vr. 7a.

²⁵⁰ Semânûdî, *age.*, vr. 125a.

²⁵¹ Aynı yer.

²⁵² *Ae.*, vr. 125ab.

²⁵³ *Ae.*, vr. 125b.

gafleti, zikir, fikir, Kur'an okuma ve namaz ile gidermeye çalışmalıdır. Devamlı bir şekilde, "vuslat"a ermesine mani olan sıfatlardan zâhirini ve bâtınını temizlemeye çalışmalıdır.²⁵⁴

11) Kendisine "fetih" gelmedi diye endişe etmemeli; bilakis, Allah için ibâdet ettiğini, kalp perdelerinin açılması ile açılmamasının eşit olduğunu ve ibâdetin, ubûdiyetin bir şartı olduğunu bilmelidir.²⁵⁵

12) Mümkün olduğu kadar Allah ile kendisi arasındaki hallerini ve amellerini gizlemelidir.²⁵⁶

Ahmed Derdîr ise, konu ile ilgili olarak, sâlikin devamlı olarak tahâret üzere olması, cünüp uyumaması, avret yerlerini açmaması, devamlı olarak nefsinin muhâsebe etmesi, helâl lokma ile beslenmesi, şüpheli şeylerden uzaklaşması, mütevâzî olması ve evrâdıyla meşgul olması gibi hususlara dikkat çeker.²⁵⁷

3. Mürîdin İhvân ile Âdâbı

İhvân, "kardeşler" demektir. Burada mürîdin aynı şeyhe intisap etmiş ders ya da zikir meclislerindeki arkadaşları kastedilir. Belli bir tarîkate mensup olan kimseler, bir aile gibidir. Şeyh baba, şeyhin hanımı ana-bacı ve vâlidir. Mürîdler ise şeyhin evlâdır. Evlâdlar ise birbirlerinin kardeşidir.²⁵⁸

Mustafa Bekrî, *Bülğatü'l-mürîd* ve *el-Vasîyyetü'l-celîyye* adlı eserlerinde mürîdin ihvânına karşı edeplerini şu şekilde zikreder:

1) Mürîdin malı, eşyası ve kitapları kendisi ve kardeşleri içindir. Ancak isteyen nazikçe ve dostça istemeli; veren de güler yüzle ve sevinçle vermelidir.

2) Mürîd, Allah'ın kendisine ihsan ettiği şeyleri kendisi ve kardeşleri için harcamalıdır. Kendisini kardeşlerinden farklı tutmamalıdır. Aksi takdirde, iflâh olmaz ve daha yüksek makâmlara ulaşamaz.

3) İhvâna karşı sabır ve tahammüllü olmalı ve onlara hoş ve güzel

²⁵⁴ *Ae.*, vr. 126b.

²⁵⁵ *Ae.*, vr. 127a.

²⁵⁶ *Ae.*, vr. 128b.

²⁵⁷ Ahmed Derdîr, *age.*, vr. 7a-8a.

²⁵⁸ Süleyman Uludağ, *age.*, s. 241-242.

davranmalıdır. Onlarla herhangi bir konuda rekâbet etmemeli ve karşılıklı nefreti gerektirecek davranışlardan kaçınmalıdır.

4) Baş olmayı (*riyâset*) sevmemeli ve onların en aşağı mertebede bulunanı olduğuna inanmalıdır. Çünkü baş olma sevdası keskin bir kılıç gibidir ve sâdik olmayan müridleri keser. Ayrıca riyâset, ubûdiyete zıttır ve kâmil insanlar ubûdiyet çizgisinden çıkmazlar.

5) İhtiyaç görüldüğünde ihvâna nasihat etmelidir. Ancak, nasihati yumuşak bir dille yapılması gerekir.²⁵⁹

Semânûdî de, mürîdin sülûk ehli kardeşleriyle ilgili uyması gereken âdâbı zikretmeden önce şöyle bir hatırlatmada bulunur: Mürîdin ihvân ile ilgili âdâbın tamamını yerine getirmesi gerekmez. Çünkü mürîd, kardeşlerinin haklarından ziyade bizâtihi Hak ile meşguldür. Bu nedenle onlarla ilgili âdâptan ancak bir kısmını yerine getirmekle yükümlü tutulur; çünkü mürîd, hem Allah'ın hakkını ve hem de kulların hakkını aynı anda yerine getirmekten âciz kalabilir. Seyr u sülûkünü tamamlayıncaya kadar, asgarî âdâb kurallarına uyması beklenir. Seyrini tamamladıktan, güzel hâl sahibi olduktan ve "ricâl" sınıfına girdikten sonra, kendisinden kemâl ehlinin ahlâkıyla ahlâklanması istenir. Seyir tamamlanmadan ve "vuslat"a erilmeden Muhammedî ahlâk ile tam olarak ahlâklanmak mümkün değildir. Bu nedenle, yola yeni girmiş bir kişiden bütün hakları ve edep kurallarını aynı anda yerine getirmesi istenirse, mürîdin seyrini tamamlaması imkânsız hale gelmiş olur.²⁶⁰

Semânûdî, mürîdin ihvân ile ilgili riâyet etmesi gereken edep kurallarını da şu şekilde belirtir:

1) İhvânın hepsini Allah için sevmeli; onların ayıplarına ve kusurlarına bakmamalı ve aynı ayıp ve kusurları kendisi de işlememelidir. Şayet kendisi de aynı hatalara düşerse, onun ayıp ve kusurlarını da ihvân bağışlamalı ve gizlemelidir.²⁶¹ Tasavvuf ricâli, bir sâlikin keşif vb. bir yolla insanların ayıplarına muttali olmasının Rahmanî olmayıp, bilakis şeytanî olduğunda

²⁵⁹ Mustafa Bekrî, *Bülğatü'l-mürîd*, vr. 55a; a.mlf., *el-Vasıyyetü'l-celîyye*, vr. 186ab. Ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *Ehîyye fi'l-tasavvuf*, vr. 6a.

²⁶⁰ Semânûdî, *age.*, vr. 129ab.

²⁶¹ Semânûdî, *age.*, vr. 129b; Ahmed Derdî, *Tuhfetü's-seyr*, vr. 6b.

görüş birliği içindedir. Çünkü, insanların ayıpları ile ilgili her keşif, şeytânîdir ve bundan dolayı keşif sahibinin tövbe etmesi ve yalnızca kendi nefsinin ayıplarına bakması gerekir.²⁶²

2) Kardeşlerini kendisine tercih etmelidir.²⁶³

3) Kardeşlerine karşı şefkatli olmalıdır. Onların hayrını istemeli ve onların namazı cemaatle kılabilmeleri için önceden abdest almaları konusunda uyarmalı ve sünnetleri terk etmemeleri için teşvikte bulunmalıdır. Aynı şekilde onları seherlerde de kaldırmalı ve ibâdetin uyukudan daha hayırlı olduğunu söylemelidir.²⁶⁴

4) İmamlık yapma konusunda hevesli olmamalıdır. Çünkü kendi nefsinin yaptığı bir hatadan dolayı arkasında namaz kılanların ibâdetine bir zarar gelebilir. Daha nefsinin hatalarını taşıyamayan bir kimse, cemaatin vebâlini nasıl taşır? Bu nedenle, zaman zaman öne geçmek durumunda kalırsa, bunun için üzüntü duymalıdır. Onun bu konuda ihlâslı olduğunun işâreti, sadrının genişlemesi ve ferahlamasıdır.²⁶⁵

5) Kötü ahlâk sahibi olmamalıdır. Şeyhin emirlerini yerine getirmemek, ondan izinsiz evlenmek, dünyevi bir makâm talep etmek ve nefsinin arzu ettiği şeyleri yemek içmek gibi, ihvân için kötü örnek teşkil edecek davranışlardan sakınmalıdır.²⁶⁶

6) Sermayesi, herşeyde ihvâna müsâmaha olmalıdır.²⁶⁷

7) Zikir meclislerine devam konusunda tembellik göstermemelidir. Şayet bu vb. konularda gevşeklik gösterirse, edep yönünden onlara kötü davranmış olur ve kendisini örnek alanların günahlarından da payını alır. Gerek zikir, gerekse ilim meclislerine geç kaldığı takdirde katılmamazlık etmemeli ve cemaatle kılınan namazda olduğu gibi neresine yetişebiliyorsa oradan itibaren iştirak etmelidir. Geç kaldığı için kendisini herhangi bir şekilde savunmaya da girmemelidir.²⁶⁸

8) Zikir meclisi tamamlanmadan oradan çıkan kişi olmamalıdır. Çıkış

²⁶² Semânûdî, *age.*, vr. 130a.

²⁶³ *Ae.*, vr. 130b; Ahmed Derdî, *age.*, vr. 7a. Ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 186b.

²⁶⁴ Semânûdî, *age.*, vr. 131a.

²⁶⁵ *Ae.*, vr. 132a.

²⁶⁶ *Ae.*, vr. 132b.

²⁶⁷ Aynı yer.

²⁶⁸ *Ae.*, vr. 133a.

sebebi, zikrin şiddet ve lezzetinden ise bu, sâlikin kalbinin zayıflığı ile ilgilidir. Sebep eğer ihtiyaç gidermekse, yeme içmesini zikir meclisinden çıkmayacak şekilde ayarlamalıdır. Özellikle Cuma namazından sonra yapılan ve ikindi namazına kadar devam eden zikir meclisleri, uzun sürdüğü için buna daha çok dikkat etmelidir.²⁶⁹

9) İhvânın gaflet anlarında rahmet ve bereketin inmesi için zikre devam etmelidir. Böyle yaparsa kardeşlerine iyilik yapmış olacak ve büyük ecir kazanacaktır. Ayrıca ihvânı sabah ve akşam cemaatle yapılan zikirlerle katılmaya teşvik etmesi gerekir.²⁷⁰

10) İhvânı irşâd etmeli ve onlara şer'î ve örfî edepleri öğretmelidir. Bunu yaparken kendi nefsinin aslâ onlardan üstün görmemelidir; çünkü onlardan herhangi biri kendisinden daha ihlâslı ve daha güzel amel sahibi olabilir.²⁷¹

11) Dünyevî ve uhrevî zor işleri yapma konusunda ihvân içerisinde öncü olmalıdır. Geceleri uykusuz kalmak ve odun taşımak vs. işlerini yapmak gibi. Kendisi uyuduğu halde ihvânına seherde kalkmalarını, mal biriktirdiği halde ihvânına zühd sahibi olmalarını ya da kendisi oruçlu olmadığında ihvânına oruç tutmalarını tavsiye etmemelidir.²⁷²

12) İhvâna karşı haksız yere düşmanlık edene karşı, haklarını korumak için onların yanında yer almalıdır. Aksi takdirde haksız yere kimsenin kötülüğünü istememelidir.²⁷³

13) İhvâna zulüm edenlere karşı, onların da zulüm ile karşılık vermelerinin yanlış olduğunu öğütlemelidir.²⁷⁴

14) İhvândan kimsesi olmayan hastaların hizmetinden, özellikle geceleri gâfil olmamalıdır.²⁷⁵

15) Şeyh, müridi bir ihtiyaç için birisine gönderdiğinde bunu ihvâna söylememelidir. Şeyhin gönderdiği kimse şayet şeyh hakkında hoş olmayan sözler sarfederse veya talep edilen ihtiyacı gidermezse, siyâseten bu

²⁶⁹ Aynı yer.

²⁷⁰ *Ae.*, vr. 134a.

²⁷¹ *Ae.*, vr. 134b.

²⁷² *Ae.*, vr. 134b.

²⁷³ *Ae.*, vr. 134b-135a.

²⁷⁴ *Ae.*, vr. 135a.

²⁷⁵ Aynı yer; Mustafa Bekri, *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 186b.

olumsuzluğu ihvâna ve şeyhe yansıtılmamalıdır. Şeyhe o sözlerin yerine uygun sözler söylemelidir. Eğer olayı olduğu gibi anlatırsa şeyh onun cezalandırılmasını isteyebilir. Mürîd daha sonra şeyh hakkında ileri geri konuşan bu adama rastladığında, hiçbir şey olmamış gibi kendisine şeyhinin selamını iletmelidir. Bu şekilde davranılmasının nedeni, şeyh hakkında kalplere ülfet kazandırmak ve düşmanlıkları ortadan kaldırmaktır.²⁷⁶

16) İhvânın bağışlanması için, gece gündüz onları duâdan unutmamalıdır. Ancak böyle yaptığı takdirde onların haklarını yerine getirmiş olur.²⁷⁷

17) Kendisine gelen şeyleri ihvâna da ikram etmeli; tek başına yememelidir. Kardeşi öfkeli iken onun hakkında kötü bir şey söylememelidir. Şayet aralarında herhangi bir tartışma olursa, bu dervişler arasında çirkin ve dostluğu zedeleyen bir durumdur.²⁷⁸

18) İhvânın zarurî ihtiyaçlarını nâfile ibâdete tercih etmelidir. Çünkü, başkasına faydası dokunan bir şeyi yapmak, faydası sadece kişiye özel olan bir şeyi yapmaktan daha üstündür.

19) İhvânın ortak kullandığı temizlik yerlerini özellikle kimsenin görmediği zamanlarda temizlemek için yarışmalıdır. Yaptığı temizlikten ve gördüğü şeylerden kimseye bahsetmemelidir.²⁷⁹

4. Mürîdin Başkaları ile Âdâbı

Mürîdin uyması gereken âdâb genellikle üç başlıkta ele alınmaktadır. Ancak bunlara dördüncü bir başlığı ilave edenler olmuştur. Bunlardan biri de Mustafa Bekrî'dir. O, mürîdin diğer insanlarla dikkat etmesi gereken âdâbı *el-Vasıyyetü'l-celîyye* adlı eserinde iki madde halinde şu şekilde ifade eder: (1) Mürîd insanların ayıplarını araştırmamalıdır. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.) "*Kim insanların ayıplarını araştırırsa Allah da onun ayıplarını araştırır ve onu rezil eder.*"²⁸⁰ buyurmuştur. (2) Şerîate aykırı olmadıkça hiçbir

²⁷⁶ Semânûdî, *age.*, vr. 135b.

²⁷⁷ Aynı yer.

²⁷⁸ Semânûdî, *age.*, vr. 136b.

²⁷⁹ Aynı yer.

²⁸⁰ İbn Mâce, Hudûd 5 (hadis nr. 2546).

kimsenin sözüne ya da fiiline karşı çıkmamalıdır.²⁸¹ Mustafa Bekrî, *el-Kelîmâtü'l-havâtur* adlı eserinde ise, mürîdin, mahlûkata karşı yumuşak ve affedici şekilde davranması gerektiğini ifade eder.²⁸²

Ahmed Derdîr, âdap konularında sâliklere Kuşeyrî'nin *Risâle'sini*, Gazzâlî'nin *İhyâ'sını*, Atâullah İskenderî'nin *el-Hikem* ve *et-Tenvîr fî iskatî't-tedbîr*'ini, Abdülvehhâb Şârânî'nin *el-'Uhdûd ve'l-minen*'ini ve Mustafa Bekrî'nin kitaplarını okumalarını tavsiye eder.²⁸³

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, Mustafa Bekrî ya da diğer mutasavvıfların şeyh-mürîd ilişkisinde öne sürdükleri saygı, sıdk, ihlâs, teslimiyet vb. hususlar din ile çelişmemekte ve hatta din bunları desteklemektedir. Mustafa Bekrî, bu konuda da orta yolu tutmuş ve dini kuralları ihlâl eden aşırı görüş ve düşüncelere şiddetle karşı çıkmıştır.²⁸⁴

III. NEFİS (RUH)

Nefis lügâtte, can, benlik, ruh ve süflî duygular anlamına gelir. Tasavvufta ise, kulun kötü vasıfları ile yerilen huy ve fiilleri kastedilir. Her nefsin bir âlemi, bir seyri, bir hâli, bir vâridi, bir mahalli, bir müşâhedesî, bir ismi ve bir nûru (renk) vardır.²⁸⁵

Nefis; “cemâdî”, “nebâtî”, “hayvânî”, “insânî”, “nâtıka”, “kudsî” ve “küllî” olmak üzere yedi çeşittir. Cemâdî nefis, maddeyi bir arada tutup dağılmasına engel olur. Nebâtî nefis, üremeyi, büyümeyi ve beslenmeyi sağlar. Hayvânî nefis, his ve irâdeli harekete sahip olma; insânî nefis ise, kavrama ve akıl yürütme gücüdür. Nâtıka nefis, bizâtihi maddeden mücerred, ama madde ile faaliyette bulunan cevherdir. Kudsî nefis, tür için mümkün olan her şeyi elde etme melekesine sahip ermişlerin nefsidir. Küllî nefis ise, âlemin canı, kâinatın ruhudur. Âlem bir insan gibi kabul edilir ve onun da bir canı olduğuna inanılır. Buna “Hakikat-i Muhammediye” denir.²⁸⁶

Mustafa Bekrî, *el-'Arûsü'l-kudsîyye* adlı eserinde “nebâtî”, “hayvânî” ve

²⁸¹ Mustafa Bekrî, *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 188ab.

²⁸² Mustafa Bekrî, *el-Kelîmâtü'l-havâtur*, vr. 9b.

²⁸³ Ahmed Derdîr, *age.*, vr. 9a.

²⁸⁴ Mustafa Bekrî, *Bülgatü'l-mürîd*, vr. 53a vd.; Kerem Emin, *age.*, s. 86

²⁸⁵ *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 222; *Tomâr-ı Halvetîyye*, s. 35; Süleyman Uludağ, *age.*, s. 368-369.

²⁸⁶ Cürçânî, *age.*, s. 242-244; Süleyman Uludağ, *age.*, aynı yer. Hakikat-i Muhammediye konusunda ayrıca bk. Karabaş-ı Velî, *Mi'yârü'l-tarîka* (trc. Nureddin Efendi), s. 651-655.

“nâtika” olmak üzere üç çeşit nefisten söz eder ve insanın üçüncüsüyle (*nâtika*) diğer canlılardan ayrıldığını kaydeder. İnsanın, bu üç nefse sahip olmasıyla “halife” olduğuna dikkat çeken Mustafa Bekrî, halife için bir vezir bulunması gerektiğini ve bunun da “akıl” olduğunu belirtir. İnsandaki diğer bir “emîr” ise hevâdır ve onun veziri de “şehvet”tir. Nefis bu iki emîrin etkisi altındadır. Hevâya tâbi olduğunda kötülüğü emreder; akla tâbi olduğunda ise temizlenir ve hatta “mutmainne” sıfatını alır.²⁸⁷

Ruh konusunda Cüneyd el-Bağdâdî (ö. 297/909) gibi bazı sûfiler sükût ederken, Abdullah et-Tüsterî (ö. 283/896), İbn Meserre (ö. 319/931), İbnü'l-Kayyim el-Cevzî (ö. 751/1350) ve Abdurraûf el-Münâvî (ö. 1031/1621) gibi bazı alim ve sûfiler de fikir beyân etmişlerdir. Bunlardan bir kısmı ruh ve nefsin aynı şey olduğunu söylerken, diğer bir kısmı da bunların farklı olduğu görüşünü savunmuştur.²⁸⁸ Mustafa Bekrî, bu son gruba giren sûfilerdendir. Bu nedenle o, canlılar ile cansızlar arasındaki en önemli farkın “ruh” olduğunu söyler. Ona göre rûh, bedene girmiş lâtif bir cisimdir ve onun gitmesiyle hayat da gider. Rûha “nefis” denilemeyeceğini kaydeden Mustafa Bekrî, onu, girdiği kabın şeklini alan suya benzetir. Rûh ile nefis arasındaki farkları tespit hususunda Kur'an-ı Kerim ve hadislere de müracaat eden müellif, her ikisinin farklı olduğu görüşünü delillerle desteklemeye çalışır.²⁸⁹

Mustafa Bekrî, “nefis-i nâtika” ile “kalbin” aynı anlama kullanıldığını (*müterâdîf*) ve yedi çeşit nefsin aslında tek bir nefis olduğunu söyler. Bu yüzden kalp, hem iman, ilim ve takvânın ve hem de küfür ve nifakın mahallî olmuştur. Kerem Emîn'in de kaydettiği gibi, Mustafa Bekrî, kendisinden önceki sûfilerin özellikle Hakîm Tirmizî (ö. 320/932), Gazzâlî (ö. 505/1111), İbn Atâullah el-İskenderî (ö. 709/1309) ve İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1240) etkisinde kalmıştır.²⁹⁰

“Nefs” kelimesinin “münâfese”den müştak olduğuna dikkat çeken

²⁸⁷ Mustafa Bekrî, *el-'Arâisü'l-kudsîyye*, vr. 57ab. Ayrıca bk. İbnü'l-Arabî, *et-Tedbrâtü'l-ilâhîyye*, s. 134; Kerem Emîn, *age.*, s. 99-100.

²⁸⁸ Kerem Emîn, *age.*, s. 95-96.

²⁸⁹ Mustafa Bekrî, *el-'Arâisü'l-kudsîyye*, vr. 5; Kerem Emîn, *age.*, s. 91-92.

²⁹⁰ Mustafa Bekrî, *age.*, vr. 24; Kerem Emîn, *age.*, s. 98. Ayrıca bk. Hakîm Tirmizî, *Beyânü'l-fark beyne's-sadr ve'l-kalb ve'l-fuâd ve'l-lübb*, Kâhire ts., s. 82; Teftazânî, *İbn Atâullah el-İskenderî ve tasavvufuh*, Kâhire 1969, s. 150; Gazzâlî, *Mışkâtü'l-envâr* (nşr. Ebü'l-Âlâ), s. 80; İbnü'l-Arabî, *Menâkı'u'n-nücüm*, s. 61.

Mustafa Bekrî, bu yüzden onun, yaratıcısı ile davalı olduğunu kaydeder. *el-'Arâisü'l-kudsîyye* ve *es-Süyûfü'l-hudâd* adlı eserlerinde kaydettiği bir rivâyete göre, Allah, dünyayı yarattığında “*Ben kimim?*” diye ona sormuş; o da “*Sen tek olan Allah'sın*” demiş. Sonra Allah, nefsi yaratmış ve “*Ben kimim?*” diye ona da sormuş. O da aynı soruyu Allah'a yönelterek “*Ben kimim?*” demiş. Nefs bu davranışı karşısında çeşitli şekilde cezâlandırılmış ancak yine de ıslâh olmamış. Ne zamanki açlıkla terbiye edilmiş, o zaman Allah'ın birliğini ikrar etmiş ve O'na ibâdet etmesi gerektiğini itiraf etmiştir. Mustafa Bekrî, “bâtunî” fıravun olarak da nitelendirdiği nefsin, muhâlefete meyilli yaratıldığını ve ona karşı yapılan cihâdın, bu nedenle en büyük cihâd olduğunu belirtir.²⁹¹

İnsan nefsi, takvâ ve fücûrun yani bilgi, irâde, şehvet, gizli şirk, riyâ ve nifak gibi özelliklerin mahallidir. Bu nedenle, nefsin hastalıklarının ve ayıplarının teşhis edilmesi gerekir ki tedavi edilebilsin. Sûfîlere göre, nefsi bilmek ve tanımak, en şerefli ilimlerden biridir. Nefsin ayıpları ve desîseleri konusunda müstakil kitaplar ya da kitap bölümleri (*bâb*) kaleme almışlardır.²⁹²

Nefsin mertebeleri ve tezkiyesi konusu, “telkin” konusuyla da yakından ilgilidir. Çünkü nefsin tezkiyesi, şeyhin telkini ile gerçekleşir. Halvetiye tarikatında şeyh, nefis mertebesine göre mürîde “Lâ ilâhe illallah”, “Allah”, “Hû”, “el-Hay”, “el-Hak”, “el-Kayyûm” ve “el-Kahhâr” isimlerini sırasıyla telkin eder. Birinci ve yedinci ismin dışındakilerin telkini sağ; yedinci ismin telkini ise sol kulağa yapılır.²⁹³

Ancak biz, çalışmamızın sistematığı açısından nefsin mertebeleri ve tezkiyesi konusunu, farklı bir başlık altında ele almayı daha uygun gördük.

Âdâbü'l-'ubûdiyye'de kaydedildiğine göre, insanda üç türlü ruh vardır: (1)

²⁹¹ Mustafa Bekrî, *el-'Arâisü'l-kudsîyye*, vr. 6b; a.mlf., *es-Süyûfü'l-hudâd*, s. 115; Kerem Emin, *age.*, s. 98-99.

²⁹² Onlardan bazıları şunlardır: *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 222-223; Sühreverdî, *Uyûbü'n-nefsi ve müdürâtühâ*; Ebû Saîd el-Harrâz, *Kitâbü's-sıdk: bâbü's-sıdk fî ma'rifeti'n-nefs*; İbnü'l-Arabî, *Rûhu'l-kuds fî münâsahati'n-nefs*; Nüreddin el-Münir, *Keşfü'l-lûbs an desâisi'n-nefs*.

²⁹³ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 211b; Cebertî, *age.*, I, 345. Telkin ile ilgili ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *Elîyye fî't-tasarruf*, vr. 8a.

İzâfî ruh, (2) hayvânî ruh ve (3) insânî ruh. İnsânî ruha “nefs-i nâtuka” da denir. Mutasavvıflar, nefs-i nâtuka konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı onun izâfî ruhtan farklı olduğunu söylerken, diğer bir kısmı da onun bizzat izâfî ruh olduğunu ve insana izâfe edildiğinde “nefs-i nâtuka”; Allah’a izafe edildiğinde²⁹⁴ ise “izâfî ruh” olarak isimlendirildiğini ifade etmişlerdir. Birinci görüşe göre, insanda üç türlü ruh vardır: Allah’ın kendisine izafe ettiği ruh; insanı hayat sahibi yapan ruh ve insanı insan yapan ruh. İzâfî ruh, mücerred bir latîfe, nûrânî bir hakikat, ilâhî tecellilerin mazharı ve güzel ahlâkın kaynağıdır. Hayvânî ruh, beden içerisinde bütün âzâlara yayılan, kaynağı tabiat olan, rahimde iki suyun birleşmesinden meydana gelen ve izâfî rûhu almaya uygun olan bir ruhtur. Çünkü Allah Teâlâ, ruhu, anâsırdan mürekkep olan kesif cisme üflemek istediğinde, kesif-i mutlak latîf-i mutlakı almaya uygun olmayınca, izâfî ruhu kabul etsin diye mütedit mizaçtan hayvânî ruhu yarattı. İnsânî ruh ise, izâfî ruhun hakikati üzere latîf bir ruhtur. Fakat, cismânî kuvvetlerin istilâsı nedeniyle hayvânî ruhun tabiatı üzere zulmânî olmuştur. Allah bu ruhu, iki ruhtan (*izâfî-hayvânî*) yaratmıştır.²⁹⁵ İşte insan, bu ruhla diğer varlıklardan ayırt edildi ve nefis sahibi oldu. Bu yüzden ona *nefs-i nâtuka* adı verilir. Bu ruh, insânî bedeninin sultanı olup hem fayda ve hem de zarar bakımından bedende tasarrufta bulunur. Güzel ahlâk ile muttasıf rûhânî sıfatlar gâlip geldiği zaman iyilik; kötü ahlâk ile muttasıf olan hayvânî sıfatlar gâlip geldiği zaman kötülükler zühûr eder. Hayvânî ruhun yeri ciğer ve nefs-i nâtukanın yeri ise dimağdır ve izâfî ruhun direktifleri doğrultusunda insânî bedeni buradan yönetir. İzâfî ruhun insan bedeninde bir yeri yoktur. İnsan bedeniyle alâkası sadece izâfî bakımdandır.²⁹⁶

İzâfî rûhun da yedi mertebesi vardır: Sadır, kalp, ruh, sır, sırrın sırrı (*fuâd*), hafî ve ahfâ. Nefsin her bir dairesi ruhun dairelerinden biri ile

²⁹⁴ el-Hicr, 15/29.

²⁹⁵ el-Müminûn, 23/14.

²⁹⁶ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 208b-209a.

A. MERTEBELERİ

Mustafa Bekrî'nin *el-'Arâisü'l-kudsîyye* adlı eserinde kaydettiğine göre, nefsin mertebeleri konusunda Kur'an âyetlerine dayanarak ilk tasnifi Cüneyd-i Bağdâdî yapmıştır. Buna göre nefsin mertebeleri şunlardır: (1) Nefs-i emmâre (*nefs-i câbile*), (2) Nefs-i âkile (*nefs-i râzîye*), (3) Nefs-i hâssa (*nefs-i ârîfe*), (4) Nefs-i şâkire (*nefs-i merbûme*) ve (5) Nefs-i mutmainne (*nefs-i vâcide*).²⁹⁸ Cüneyd'in bu beşli tasnifinden başka dörtlü (Hakim Tirmizî) ve üçlü (Gazzâlî ve İbn Atâullah İskenderî) tasnifler de yapılmıştır.²⁹⁹ İbnü'l-Arabî ise *Füsüsü'l-bikem* adlı eserinde, nefsin yedi mertebesinden söz eder. Bunlar, emmâre, levvâme, mülheme, râziye, merziye ve hakikiyedir. Bunlardan ilk altısının Kur'an-ı Kerimden delilleri mevcuttur.³⁰⁰ Yedincisi ise "nebevî nefis" olarak da adlandırılan en yüce makâmıdır ki ona yükselmek mümkün değildir.³⁰¹ Mustafa Bekrî, kendisinden önceki mutasavvıflar gibi, İbnü'l-Arabî'nin tasnifini benimsemekle birlikte, yukarıdaki tasniflerden de istifade etmiştir.³⁰²

Mutasavvıflar, yukarıda da ifade edildiği gibi, gerçekte bir tane olan nefsi (nâtika) almış olduğu sığara göre isimlendirmişlerdir. Nefis, tabiatı meyledip şehvete yönelir ve kibir, hırs, haset, şehvet, cimrilik, kin ve gazap gibi kötü ahlâk ile sıfatlanırsa, nefse "emmâre" diye isim verilir. Eğer nefis, şehvete meyletme ihtimali olmakla birlikte, kendisinden yerine getirmesi istenilen emirlere itiraz etmeyip Hakk'a boyun eğerse, "levvâme" olarak adlandırılır. Levvâme nefsin, kendini beğenme, hevâ, kendini yeme, temenni, aldatma ve kahr gibi kötü sıfatları vardır. Kendisinden şehvete meyletme özelliği gidip bu tür isteklere karşı durarak kuds âlemine meyledip ilhâm almaya başlarsa, "mülheme" ismini alır. Bu nefsin, ilim, tevâzu, tahammül, cömertlik, istikâmet, kanaat ve sabır gibi güzel sıfatları

²⁹⁷ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 209b. Latifelerin yerleri ile ilgili ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *El-fîyye fi't-tasavvuf*, vr. 13b.

²⁹⁸ Mustafa Bekrî, *el-'Arâisü'l-kudsîyye*, vr. 28b.

²⁹⁹ Tirmizî, *Beyânü'l-fark beyne's-sadri ve'l-kalb ve'l-fuâd ve'l-lubb*, s. 80; Teftazânî, *İbn Atâullah el-İskenderî ve tasavvufuh*, s. 129, 152.

³⁰⁰ Bu deliller biraz ileride ele alınacaktır.

³⁰¹ İbnü'l-Arabî, *Füsüsü'l-bikem*, I, 91. Karabaş-ı Velî'nin nefsin mertebeleri ile ilgili görüşleri için bk. *Mi'yâru'l-tarîka* (trc. Nureddin Efendi), s. 660-661.

³⁰² Kerem Emin, *age.*, s. 103. Ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *el-Cevâbü's-şâfi*, vr. 49a.

vardır. Nefisteki çalkantılar son bulur, şehvetten herhangi bir eser kalmayıp tamamen unutursa, “mutmainne” olarak adlandırılır.³⁰³ Bu nefsin de îsâr, vera’, zühd, şükür, tevekkül, ibâdet ve tezellül gibi sıfatları vardır. Bu makâmdan daha da yükselip bütün makâmlar gözünden düşer ve bütün isteklerden fânî olursa, “râziye” olarak adlandırılır. Bu nefsin ise zikir, ihlâs, yakîn, rızâ, riyâzet, kerâmet ve vefâ gibi güzel sıfatları vardır. Bu hâl daha da artarsa, “merziyye” olarak isimlendirilir. Bu nefsin de beşerî fenâ, Allah’ın ahlâkı ile ahlâklanma, ilâhî makâmî tefekkür, Allah’ın nuru ile nurlanma, Allah’a yakınlık ve mahlûkata merhamet gibi güzel sıfatları vardır. Bu safhadan sonra kulları irşâd etmek ve kemal mertebesine yükseltmek için tekrar onların arasına dönmesi emredilir ve bu nefis “kâmile” olarak adlandırılır. Bu nefsin sıfatları ise mükâşefe, müşâhede, muhâdara, muâyene, muhâzât ve hilâfettir. Mutasavvıflar bunları, sâlikin sonuna ulaşınca kadar birer birer geçmesi gereken makâmlar ve menziller olarak nitelendirirler. Sülûk biter; ancak tecellîler ölümünden sonra da devam eder.³⁰⁴

Yukarıda bir başka vesile ile ifade edildiği gibi, mutavvıflar, bu mertebeleri geçmek için yolculuğa çıkan sâlik, hac seferine çıkan yolcuya benzetirler. Hac yolcusunun, yolculuğa çıkmadan önce, belirli bir süre için aile ve vatan gibi bazı şeyleri Allah’ın rızâsını arzulayarak terk etmesi gibi, sâlik de bazı şeyleri terkeder. Sâlik, yolculukta yanına en hayırlı azık olan “takvâ”yı alır. Düşmanlarını korkutmak için yanında bir silah olması gerekir ki o da “zikir”dir. Yolculuktaki bineği de “himmet”tir ve ancak bununla yüksek derecelere çıkabilir. Yolu gösterecek bir rehber ihtiyacı vardır ki o da “üstad”dır. Rehbersiz yola çıkan yolda kaybolur ve helâk olup gider. Tabi yolcuya bir de aynı hedefe giden yol arkadaşı gerekir ki o da “ihvân”dır. Yolcu, hedefine nasıl belli yerlerde konaklayarak ve dinlenerek ulaşırsa, sâlik de aynı şekilde karanlık, nur, sır, kemâl, visâl, tecellî gibi belli makâmlarda durarak amacına ulaşmaya çalışır.³⁰⁵ Sâlik bu makâmlardan hangisinde ise o makâm, bir sonraki makâm için perde olur. Birinci makâmdaki sâlik, nurları müşâhede etmekten ağıyâr ile; ikinci makâmdaki,

³⁰³ Semânûdî, *age.*, vr. 145b; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 209a.

³⁰⁴ Semânûdî, *age.*, vr. 146a; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 209b.

³⁰⁵ Semânûdî, *age.*, vr. 146b; Cebertî, *age.*, I, 345.

esrârdan nur ile; üçüncü makâmdaki, kemâlden esrâr ile; dördüncü makâmdaki, visâlden kemâl ile; beşinci makâmdaki, fiil tecellisinden kemâl ile; altıncı makâmdaki, isim ve sıfat tecellisinden fiil tecellisi ile ve yedinci makâmdaki, zâtın tecellisinden isim ve sıfat tecellisiyle perdelenmiştir. Zâtın tecellisini, bazıları tarif etmeye çalışsa da onu ifade etmek mümkün değildir.³⁰⁶

Yine Semânûdî'nin kaydettiğine göre, kul ile rabbi arasında zulmet ve nurdan yetmiş perde vardır. Bu perdeler kula dönüktür; çünkü Allah'ı hiçbir şeyin perdelemesi mümkün değildir. Hakikat ehline göre perdeden kastedilen şey, münasebetin uzaklığıdır. Bu hassas bir konudur ve perdelerin hissi bir şey olduğu zannedilmemelidir. Uzaklık, bazılarının anladığı gibi, mesafe uzaklığı değildir. Çünkü Allah Teâlâ, hissi uzaklık ve yakınlıktan, yönden, zaman ve mekandan münezzehtir. İşte, bir yola girmek ve seyr u sülûk etmek, bu yetmiş perdeyi yırtmak, aralamak anlamına gelir. Yetmiş perde, yukarıda zikredilen yedi makâma dönüştürülmüştür. Nefis her makâmda on perde ile perdelenmiştir ki ilk perde, ikinci perdeden; ikincisi üçüncüsünden, üçüncüsü dördüncüsünden daha yoğundur. Onuncu perdeye kadar bu şekilde devam eder. Aynı şekilde her nefisteki perde bir sonraki nefsin perdesinden daha yoğundur.³⁰⁷

Mustafa Bekrî'den sonra kaleme alınan bazı eserlerden de istifade ile nefsin mertebelerini biraz daha ayrıntılı olarak ele almaya çalışacağız.

1. Nefs-i Emmâre

Nefs-i emmâreye Kur'an-ı Kerim'den delil gösterilen âyet şudur: “Ben nefsimi temize çıkarmam; çünkü nefis, Rabbimin merhameti olmadıkça, kötülüğü emreder.”³⁰⁸ Nefis tabiatı itibariyle temizdir; ancak hayvânî şehvetlere yönelip ona itâat ederse kirlenir.³⁰⁹ Bu nedenle Mustafa Bekrî, *el-Kelîmâtü'l-havâtır* adlı eserinde, müridin, nefsini tabiat hapishanesinden kurtararak şeriat suyu ile temizlemesi gerektiğini ve ancak bu şekilde yüce makâmlara çıkabileceğini ifade eder.³¹⁰

³⁰⁶ Semânûdî, *age.*, vr. 147a.

³⁰⁷ *Ae.*, vr. 147b.

³⁰⁸ Yûsuf, 12/53.

³⁰⁹ Mustafa Bekrî, *el-'Arâsî'l-kudsiyye*, vr. 11b; Kerem Emin, *age.*, s. 103.

³¹⁰ Mustafa Bekrî, *el-Kelîmâtü'l-havâtır*, vr. 9b.

Nefs-i emmâre dairesi, nefs-i nâtuka dairelerinin en aşağısında yer alır ve hayvânî ruha bitişiktir. Bu nedenle cimrilik, haset, kibir, öfke, kötü ahlâk, şehvet ve gaflet gibi hayvanî sıfatlarla muttasıftır. Sahibine muhalefet etmeyi ve kötülük yapmayı emrettiği için bu adı almıştır.³¹¹ Bu makâmın mahallî sadır; hâli hevâya meyil, âlemi şehâdet; vâridi şerîat ve seyri Allah'adır (*ilallah*).³¹² Nefis, bu makâmda tabiat zulmetine düşmüş, hak ile batıl, hayır ile şerri birbirinden ayırt edememektedir. Şeytan ise insana ancak bu tabiat zulmeti vasıtasıyla girmeye güç yetirebilir. Bu nedenle sâlikin çok dikkatli ve uyanık olması gerekir. Hayvânî şehvet sahibi nefsi zayıflatmak için, yeme-içme ve uykuyu azaltarak insanlardan uzaklaşması gerekir. Çünkü onun şerrinden kurtulmak, ancak onu güçsüz hâle getirmekle mümkündür.³¹³

Bu makâmda zikir, birinci isim olan “*Lâ ilâhe illallah*” zikridir ve nuru mavidir.³¹⁴ Sâlik, ayakta iken, otururken ve yatarken yani her vakit bu zikri sesli ve güçlü bir şekilde çokça tekrar etmelidir. Çünkü bu zikirten beklenen tesir, gece gündüz sesli ve kuvvetli bir şekilde tekrar etmekle meydana gelir. Bu şekilde devam edilirse, kalb, nur ve sır ile dolar.³¹⁵ Bu kelime insandan hayvanî sıfatları ve beşerî pislikleri temizler. Allah'a ulaşmaya mani olan perdeleri ortadan kaldırır. Çünkü bu kelime, küfür perdesini kaldırdığı gibi gaflet perdesini ve beşerî zulmeti de yok eder. Nûruyla ağyârı yakar ve esrârı ortaya çıkarır.³¹⁶

“*Lâ ilâhe illallah*” zikri, Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de, “takvâ kelimesi”, “güzel kelime” vb. şekillerde isimlendirdiği en faziletli zikirdir. Hz. Peygamber (a.s.) de birçok hadisinde bu zikrin faziletine işâret etmiştir. Bu zikre devam eden, birçok esrârî müşâhede eder.³¹⁷

Zâkir, kelime-i tevhîdin “*lâ ilâhe*” kısmını göbekten alır ve sağ omuzuna kadar çeker ve sonra “*illallah*” kısmını sağ omuzdan alır ve sol memenin altındaki kalbin ağzına vurur. Bu sırada başını sağa sola çevirir ve zikirten hissesine düşeni almaları için vücûdunun bütün organlarını

311 Mustafa Bekrî, *el-'Arâisü'l-kudsîyye*, vr. 23b; Semânûdî, *age.*, vr. 147b; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 210a.

312 Mustafa Bekrî, *Elhîyye fi'l-tasavvuf*, vr. 11b; Semânûdî, *age.*, aynı yer; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, aynı yer.

313 Semânûdî, *age.*, vr. 148a. Nefs-i emmâre ile ilgili ayrıca bk. Ahmed Derdir, *age.*, vr. 26b.

314 Semânûdî, *age.*, aynı yer; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 209b, 210a; Cebertî, *age.*, I, 345.

315 Semânûdî, *age.*, aynı yer.

316 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 210a.

317 Semânûdî, *age.*, vr. 149a, 150a.

hareket ettirir ve sarsar. Zikri, tam bir huzurla yapar ve gafletten uzak durur. Kelime-i tevhîdin mahrelerine dikkat eder ve havâtırın kalbinden çıkması için sesini yükseltir. “Nefiy” kısmında her şeyin ulûhiyetini; “isbât” kısmında ise Allah’ın ulûhiyetinin isbatını düşünür. Kalbini havâtırdan muhâfaza eder; çünkü sahih bir tevhid ancak havâtırı nefyettikten sonra elde edilir. “Muhammedün Rasûlüllah” kısmını da zikir esnasında ilave eder, Hz. Peygamber’in (a.s.) peygamberliğinin isbâtını ve kendisinin de onun izinde olduğunu düşünür. Zikirden çıkmak istediği zaman duâ ve Fâtîha ile zikri sona erdirir.³¹⁸

Zikri sona erdiren sâlikin nefesini tutarak onu hapsedmesi ve bu sayede gelecek ilahî vâridâtı beklemesi gerekir. Bu metod bâtını nurlandırmanın, perdeleri ve kalpteki kayıtları (*alâka*) kaldırmanın en kısa yoludur. Zikir esnasında ve sonrasında su içmekten sakınmalıdır. Zikir sırasında şimşek, nur vb. şeyler çakarsa, Allah ile olan huzurunu bozmaz ve onlara iltifat etmez; bunlar sebebiyle zikri terketmez. Sâlik zikirdeki makâmını bilmeli ve o makâmın edebini muhâfaza etmelidir; çünkü en küçük bir edebi bile terk etse bulunduğu makâmdan en aşağı makâma düşebilir. Zikir esnasında kalbinde burukluk, kırıklık vb. bir durumla karşılaşarsa bundan dolayı üzülmemelidir; çünkü bu durum tevhidin ahkâmındandır. Tevhid ile ilgili bir sırta muttali olursa, bu sırrı gizli tutar. Bu makâmda zâkirin kelime-i tevhîd ile keşfedeceği ilk şey, âlemdeki “tevhîd-i ef’âl”dir ki bu makâmda kullanın bütün fiillerinin Allah’ın fiili olduğunu müşâhede eder.³¹⁹ İkinci olarak “tevhîd-i sifât”ı müşâhede eder; Allah ile görür, Allah ile işitir, Allah ile konuşur.³²⁰ Bu makâmda zâkirin müşâhede edeceği şeylerin üçüncüsü, “tevhîd-i zât”tır. Mevcûdâtın tamamında Allah’ın varlığını veya “O’ndan başka her şey yok olacaktır.”³²¹ âyetini müşâhede eder. Bazen kelime-i tevhîd ile yapılan zikirle bu üç tevhid elde edilebilir. Bu durumda diğer esmânın zikrine ihtiyaç yoktur; çünkü maksat hâsıl olmuştur (*muslat*).³²²

Sâlik, zâhiri ve bâtınî alâkalarını keserek, şeyhinden aldığı zikre âdâbına riâyet ederek yoğunlaşırsa, mülk âlemi olan şehâdet âleminden fâni olur ve melekût âlemine ulaşır. Bu durumda şehâdet âlemi sâlikten gâip olur ve

318 Mustafa Bekri, *Elhîyye fi’l-tasavvuf*, vr. 14; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 210b-211a.

319 Mustafa Bekri, *age.*, vr. 14a-21a; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 211a.

320 Mustafa Bekri, *Elhîyye fi’l-tasavvuf*, vr. 22a; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, aynı yer.

321 el-Kasas, 28/88.

322 Mustafa Bekri, *Elhîyye fi’l-tasavvuf*, vr. 22b-23a; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, aynı yer.

gayb âlemi olan melekût âlemi onun şâhid olduğu yani basîret gözüyle gördüğü bir âlem haline gelir. Buna “birinci fenâ” denilir. Zikrine ve virdine aynı şekilde devam eder ve bu hâl kendisini zikirden alıkoymaz. Mülk âlemindeki perdeler (*hicâb*) gibi, melekût âleminde de perdeler vardır. Birinci âlemdeki perdeler zulmânî iken, ikinci âlemdeki perdeler nûrânîdir.³²³ Sâlik, bu âlemdeki perdeleri geçinceye kadar yoluna devam eder. Bu makâmda yol alırken şeyhe çokça ihtiyaç duyar. Çünkü kendisine zâhîr olan durumlar sebebiyle maksûda ulaştığını zannedip orada takılıp kalır ve bu hal onu perdeler. Bunu aştığı takdirde melekût âleminden, “ruh âlemi” de denilen “ceberût âlemi”ne geçer. Bu âlem, melekût âlemine nispetle “gayb” âlemidir. Sâlik, kalp gözüyle ceberût âlemini görür. Buna da “ikinci fenâ” denir. “Sır âlemi” olan Lâhût âlemine kadar sülûküne devam eder. Bu, “fenâ’nın fenâsı” da denilen ikinci fenânın tamamlanması demektir. Sâlik, mahlukâttan müstağnî ve fenâsından da fânî olur. Bu nokta sâlikin seyrinin sona erdiği yerdir. Bütün bunlar, şeyhlerin telkiniyle yapılan zikrin neticeleridir.³²⁴

Bu makâmda yapılması gereken en önemli şey, kalbin gayb âlemini müşâhede etmesine mani olan kibir, hırs, kendini beğenme, şehvet, kin, haset ve öfke gibi kötü huylardan çokça zikir yaparak kurtulmaktır.³²⁵

Mürîd, ağıyar tozlarının kirinden temizlenmedikçe ve vücûdunu mârifet nurlarının parlaklığı ile aydınlatmadıkça şeyh, o mürîdi birinci isimden ikinci isme geçirmemelidir.³²⁶

Eğer sâlik, kelime-i tevhîd zikri ile tam olarak meşgul olur, hayvanî sıfatları yok eder, unsurî kayıtlardan kurtulur, beşeriyeti fânî olursa uykusunda sâlih bir rüya görür. Bunun üzerine şeyhi ikinci ismi telkin eder. İkinci ismin telkini birincisi gibi değildir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, şeyh zikri sâlikin sağ kulağına üç defa telkin eder. Yedinci isim müstesna diğer isimler de bu şekilde telkin edilir.³²⁷

Böylece sâlik, bu şekilde birinci makâmdan sonra ikinci makâma

³²³ Semânûdî, *age.*, vr. 148b.

³²⁴ *Ae.*, vr. 149a.

³²⁵ *Ae.*, vr. 150b.

³²⁶ Aynı yer.

³²⁷ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 211a.

yükseltilmiş olur ki, bu da nefis-i levvâme mertebesidir.

2. Nefs-i Levvâme

Nefs-i levvâme, hayvanî ruhtan bir mertebe daha uzak olduğu için nefis-i emmâreden daha şerefli ve daha latîftir. Bu nefsin birisi “emmâre”ye ve diğeri “mülheme”ye olmak üzere iki nispeti vardır. Eğer yakınlığı ve kalan tabii zulmet nedeniyle “nefis-i emmâre”ye olan nispeti daha ağır basarsa, ona uyarak mâsiyet işler. Bu nedenle, Allah Teâlâ onun hakkında “Ve nedâmet çeken nefse yemin ederim.” buyurmuştur.³²⁸ Şayet ona mülheme nefis gâlip gelirse mâsiyetten yüz çevirir ve muhâlefeti terk eder. Yaptığı kötülükten dolayı da kendini yerer. Bu nedenle “çokça yeren ” (*levvâme*) diye isimlendirilmiştir.³²⁹

Bu makâmın seyri, Allah için (*lillah*) olup âlemi berzah, mahalli kalp, halî muhabbet ve vâridi ise tarîkattır.³³⁰ Sıfatları; kendisini yerme, fikir, kendini beğenme, mahlukâtтан yüz çevirme, gizli riyâ, şöhreti ve baş olmayı sevmedir. Nefiste “emmâre”den bazı sıfatlar da bulunur; ancak bunlarla birlikte nefis; Hakk’ı hak, batılı batıl olarak görür ve yukarıda zikredilen sıfatların kötü olduğunu bilir. Nefiste, ibâdet ve mücâhede yapmaya ve şeriâte uymaya istek vardır. Onun, geceleri ibâdet etmek, gündüzleri oruç tutmak ve sadaka vermek gibi güzel ve hayırlı amelleri de vardır. Ancak onun kendini beğenme ve gizli riyâ gibi bazı kötü sıfatları vardır ki yaptığı ibâdetleri ve hayırlı işleri gizlemekle birlikte insanlar tarafından görülmesinden de hoşlanır.³³¹

Yaptığı ibâdetleri belki insanlar görsün diye yapmaz, Allah için yapar ama insanların kendisini övmesini ve hakkında güzel şeyler söylenilmesini de sever. Ancak o, bu özelliğinin çirkin olduğunun da farkındadır; ne var ki onu kalbinden tamamen söküp atamamaktadır. Eğer bunu başarabilirse, ihlâsa ermiş kimselerden olacaktır. Ancak ihlâslı bir kimse de büyük bir tehlikenin eşiğindedir; çünkü o da ihlâslı olduğunun başkaları tarafından bilinmesini ister. İşte buna “gizli riyâ” denir. Çünkü, açık riyâ, insanlar için

³²⁸ el-Kiyâme, 75/2.

³²⁹ Mustafa Bekri, *el-'Arâisü'l-kudsîyye*, vr. 11b; Kerem Emin, *age.*, s. 105.

³³⁰ Mustafa Bekri, *Elîyye fi't-tasavvuf*, aynı yer; Semânûdî, *age.*, vr. 151a; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 211b. Mustafa Bekri'nin “muhabbet” kelimesi ile ilgili yorumu ve “rahmet” kelimesinden farkı için bk. *Teslîyetü'l-abhân*, vr. 15ab.

³³¹ Semânûdî, *age.*, vr. 151a.

ibâdet etmektir. Bu sıfatlarla muttasıf olan bir kimse “levvâme” makâmındadır. Bu makâm, amellerinde ihlâsa ermiş olsa bile, sahibini tehlikeden uzak kılmaz. Bu, nefislerinden geçip Allah’ta fâni olmak isteyen mukarrebûna nispetle ikinci makâmdır.³³²

Öte yandan bu makâm, ebrâra ve yemîn ehline nispetle menzillerin sonu ve makâmların en yücesidir. Çünkü ebrâr, bu makâmda kalmaz ve yedinci makâma ulaşıncaya kadar diğer makâmlara tâlip olur. Bundan sonra onun için beş makâm kalmıştır. Mukarrebûn da tehlikeli olduğu için bu makâmda kalmak istemez. Çünkü bu makâmın en üst seviyesi ihlâsı kazanmaktır. Ancak ihlâs sahipleri de büyük bir tehlikenin kenarındadır. Bu tehlikeden kurtulmak, ancak ihlâsı görmekten fâni olup, hareket ve sükûn verenin yalnızca Allah olduğunu idrâk etmekle mümkündür. Bu, mukarrebûn yoluna sülûk edenlere nispetle böyledir. Ebrârâ gelince onlar, buna ulaşamaz ve kokusunu dahi duymazlar; çünkü onlar ihlâsla yapılması istenen amellerini görürler ve Allah’ın fiillerin yaratıcısı olduğunu müşâhede etmezler. Bu yüzden fenâ ve yorgunluğa düşerler.³³³ Bu da insandaki beşeriyet gereği mevcut olan kendini beğenme, kibir, kötü ahlâk vb. sıfatlar sebebiyle olur. Bunlar ise yorulmayı, fenâyı ve sadır sıkıntısını gerektirir.³³⁴

Bazıları ebrâr ile mukarrebûn arasındaki farkı ortaya koymak için büyük, pis, zararlı, zehirli meyveleri olan ve pek çok dalı olan bir ağaç benzetmesini kullanmışlardır. Buna göre ebrâr, ağacın zararlı dallarını kesmekle meşgul oldular; ağacı kökünden kesmeyi ya da kurutmak için suyunu kesmeyi düşünmediler. Sadece ondan uzak kalmayı ve kurtulmayı amaçladılar. Tabi ondan kurtulmaları mümkün olmadı; çünkü sulamaya devam edildikçe kestikleri dalın yerine başka bir dal çıktı ve ağaç yerinde kaldı. Diğerleri (*mukarrebûn*) geldiler; önce ağaca gelen suyu kestiler ve ağacı zayıflattılar. Ağaç zayıflayınca kurumaya yüz tuttu ve yeniden dal ve zehirli meyve veremez oldu. Onlar da bundan kurtulmuş oldular; dal budamakla yorulmadıkları için de nefisleri rahata ermiş oldu. Burada ağaç, insanın midesi gibidir.³³⁵ Yediği şeyler, ağaca giden su; dallar ise kibir ve haset gibi kötü sıfatlardır. Meyve ise kötü sıfatların neticesi olarak ortaya çıkan kötülüklerdir. Ebrâr, dünya ve âhirette bu sıfatların kötü olduğunu delil ile

³³² *Age*, vr. 151b.

³³³ *Age*, vr. 152a.

³³⁴ *Age*, vr. 152b. Nefs-i levvâme ile ilgili ayrıca bk. Ahmed Derdîr, *age*, vr. 26b.

³³⁵ Semânüdü, *age*, vr. 152b.

bilince onu parça parça yok etmeye çalıştılar; ancak ondan tamamen kurtulmayı başaramadılar. Midelerini beşerî isteklerle doldurmalarının olumsuz etkilerini, tövbe ile gidermek için ölünceye kadar çalışıp durdular. Mukarrebûn ise bunları açlık ve mücâhede ile etkisiz hale getirdiler ve midenin kötü sıfatların ve fesâdın kaynağı olduğunu hem delil ve hem de tecrübe ile anlayıp açlık ve mücâhede ile onun kötülüğünden kurtulmaya çalıştılar ve bunu da başardılar.³³⁶

Sâlik, bu makâmda ikinci isim olan “Allah” isminin zikri ile meşgul olur. Bu zikrin nûru sarıdır. Bu makâmda ruhlar ve rûhâniyetler inkişaf eder.³³⁷

Bu zikrin yapılışı şu şekildedir: “Allah” isminin yazılış şekli nurdan bir yazı ile kalbin üzerine yazılmış olarak düşünülür. Sonra melekûtu elinde bulunduran ve ulûhiyet ile muttasıf zâta olan teveccüh edilir. Ardından bu isim kalbin ortasından alınır ve dile çıkarılır. Alırken baş göğüse (sadr) doğru eğilir ve çıkarılırken yukarı kaldırılır. Bu şekilde zikrin manası da düşünülerek devam edilir. Bu isim, ism-i zât olduğu için bütün “esmâ-i hüsnâ”yı ve yüce sıfatları içine alır. Bu nedenle, bu ismin zikrine devam eden bir kimsenin kalbine bütün isim ve sıfatların nuru doğabilir; kendisi mülk ve melekût âlemlerinde tasarruf sahibi ve Muhammedî hilâfetin mazharı olabilir. Ancak sâlikin bu ismi, muhabbet ve rızâ talebiyle zikretmesi gerekir; ecir ve makâm elde etmek için değil. Aksi takdirde müşâhededen mahrum kalır.³³⁸

el-Âdâbü's-senîyye'de ise konu ile ilgili olarak şu hususlara dikkat çekilmiştir: Bu zikrin faydası, ancak gece gündüz çok çok tekrar edilirse görülür ve acâip hallerin zuhûruna şâhit olunur. Bu zikri yaparken sesli ve canlı bir şekilde yapması ve başını yukarı kaldırıp göğsüne (sadr) doğru sağa sola sallanmadan vurnması gerekir. “Allah” isminin telefuzuna da dikkat etmeli ve “lâm”ı uzatıp “hemze”yi uzatmadan tekrar etmeli ve acele ile yanlış teleffuz etmemelidir. Sâlik bu zikre çokça devam ettiği takdirde bazı gaybî hallere, melekûtî sırlara vakıf olur.³³⁹ Çünkü “Allah” ismi ile yapılan davete icabet edilir ve onun vasıtasıyla yapılan istek geri çevrilmez. Ancak bunun (1) helal lokma yemek ve (2) kalp mâsivâdan arınmış bir şekilde

336 *Âe.*, vr. 153a.

337 Semânüdi, *age.*, vr. 153b; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 209b, 211b; Cebertî, *age.*, I, 345.

338 Mustafa Bekri, *Elİfyye fi't-tasarruf*, vr. 14; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 211b-212a.

339 Semânüdi, *age.*, vr. 153b.

kemâl yolunda yürümek gibi iki önemli şartı vardır.³⁴⁰

Mukarrebûnun ilk makâmı olan bu makâmın pek çok havâtırı ve vesvesesi vardır. “Allah” ismi, bu havâtır ve vesveseleri yakan bir ateştir. Bu nedenle sâlikin, yüce makâmlara ulaşabilmesi için çokça zikretmesi, mahlûkâtı ve bütün lezzetleri terkedip, mücâhedeye yapışması lâzımdır. Bunun için bütün ailesini ve arkadaşlarını unutup, Rab ile meşgul olması gerekir.³⁴¹

Eğer sâlik bu ismin zikri ile meşgul iken kendisinde zâtî maiyet cezbesi meydana gelirse, zikri lisanından kalbine indirir ve sessiz olarak zikre devam eder. Çünkü bu durumda, hafî zikir kalbin hakikatine daha tesirlidir. Zikir tamamen kalbe indiği zaman lisânî zikri sona erdirir ve kalbî zikir ile meşgul olur. Bu şekilde devam etmek suretiyle levvâme nefsi “tasfiye” eder ve kalbî zikir onun ayrılmaz bir sıfatı haline gelir ki terketmek istese bile terkedemez. Zâkir, bu halde iken hiçbir sesi duymaz ve hiçbir şeyi görmez. Zâkir, bu ismin nuruyla mustağrak oldukça zâtın şuûnâtı onu kaplar ve kendisinin fanî sıfatları ortadan kalkar ve geride yalnızca ilahî sıfatları kalır. Bu durumda ancak Allah ile konuşur, O’nunla görür ve O’nunla iştir. Şayet levvâme nefsin hakikatinden nur zuhûr ederse, sâlik bunu ilâhî zâtın nurlarından zannetmemelidir. Çünkü zâtın nurları, çeşitli renklere giren ruh ve nefsin nurlarından münezzehtir. Levvâme nefisten hayvanî sıfatlar tamamen koybolduğu, emmâreden nispeti koştığı ve kalp güzel sıfatlarla sıfatlandığı zaman, zikir, mülheme nefse intikal eder. Bu kıvama geldiğinde sâlik, ulvî ruhlar ve ilâhî nurlarla ilgili bir rüya görür ve uyanık iken de mülheme nefsin nuraniyetini müşâhede eder. Bu aşamada şeyh kendisine üçüncü ismi telkin eder.³⁴²

Böylece sâlik, ikinci makâmdan sonra üçüncü makâma yükseltilmiş olur ki bu da nefs-i mülheme mertebesidir.

3. Nefs-i Mülheme

Nefs-i nâtukanın üçüncü dairesi mülhemedir. Bu nefis, levvâmeden daha latîf ve daha şereflidir. Tabiatı, saflık ve soğuklukta su gibidir. Nûrâniyet ve mârifet bakımından ruha yakınlığı vardır. Bu makâmın seyri,

³⁴⁰ *Ac*, vr. 154a.

³⁴¹ Aynı yer.

³⁴² Kösec Ahmed Efendi, *age*., vr. 212ab.

Allah'a (*'alellâh*) olup, vâridi mârifet, âlemi ervâh, mahalli ruh, hali aşk ve nuru kırmızıdır. Sıfatları ise cömertlik (*sebâ*), kanaat, ilim, tevâzu, sabır, yumuşaklık (*bilim*), eziyetlere tahammül, insanları af ve onların özürlerini kabul etmektir. Bu makâmda bulunanlar, aslâ mahlûkâta herhangi bir itirazda bulunmazlar. Şevk, ağlama, Hak ile meşgul olma, telvin, kabz ve bastın bir birini izlemesi, korkmama, ümit, zikri sevme, güleriyüz, Allah ile sevinme ve ilim, mârifet ve müşâhede ile konuşma bu makâmın diğer sıfatlarıdır.³⁴³

Bu makâma “mülheme” denilmesinin sebebi, nefsin kötülüklerinin ve takvâsının Allah tarafından ilhâm edilmesidir.³⁴⁴ Bu makâmdan kurtulmak ve bir üst makâma yükselmek, ancak şüphenin karanlığından tecelliyâtın nuruna çıkaracak kâmil bir yol izlemekle mümkündür. Çünkü sâlikin hali bu makâmda zayıftır. Cemâl ve Celâl tecellilerini ve kalbine gelen şeytanî ve melekî havâtırı birbirinden ayırt edemez. Bunun sebebi, tabiat özelliklerinden ve beşeriyetin gereklerinden henüz tam olarak kurtulamamış olmasıdır.³⁴⁵ Eğer nefsinden gâfil kalır ve onun isteklerini yerine getirirse, sâlikin en aşağı mertebe olan “emmâre” makâmına tekrar düşmesinden korkular. Bu durumda sâlik, çok yeme, içme ve uyuma alışkanlıklarına tekrar geri döner ve insanların arasına karışır. Belki ibâdetlerini aksatır ve günaha dalar; kendisini ise “muvahhid”, “eşyânın hakîkati”ni bilen bir “muhakkık” olarak görüp, şeytanî tecellileri Rahmânî zanneder. İtikadı da bozulunca helâk olması kaçınılmaz olur. Sâlikin böyle bir duruma düşmemesi için şeriata aykırı davranışlarda bulunmaması, şeyhinin tavsiyelerine uyması ve edep kurallarına riâyet etmesi gerekir.³⁴⁶

Nefis bu makâmda, serbestliğe meyilli olduğu için evrâd okumaktan ve tarikat kurallarına bağlı kalmaktan hoşlanmaz. Dördüncü makâma ulaşıncaya kadar itmi'nâna ermez.³⁴⁷ Ne zaman ki sâlik bu makâma yükselir,

³⁴³ Mustafa Bekri, *Elffyie fi't-tasavvuf*, vr. 11b; Semânüdi, *age.*, vr. 154b; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 212b; Ahmed Derdîr, *age.*, vr. 26b-27a.

³⁴⁴ eş-Şems, 91/8.

³⁴⁵ Semânüdi, *age.*, aynı yer.

³⁴⁶ *Ae.*, vr. 155a.

³⁴⁷ Aynı yer.

Allah'ın yardımıyla bütün nefsânî âfetlerden kurtulur. Çünkü, nefis kemâl derecelerinin ilkinde ulaşır, yakınlık (*keurb*) ve visâl esintilerini almaya başlar ve telvinden temkine intikal eder. Sâlik, yükselmiş olduğu bu makâmdan düşmemek için nefsin isteklerini terk etmeli ve geride kalan nûrânî perdeleri aralamaya çalışmalıdır. Yapmakta olduğu mücâhede ve riyâzete aynı şekilde devam etmelidir. Ayrıca sâlik, bazı şeyleri şeyhinden daha iyi bildiği zannına da kapılmamalıdır; böyle bir zanna kapılırsa, şeyhinin himmetini göremez. Kurtuluşunun onun elinde olduğunu kesin olarak bilmelidir. Bu nedenle şeyhinden gelebilecek eziyetlere tahammül göstermesi ve onun hallerinden herhangi bir hali inkâr etmemesi gerekir.³⁴⁸

Sâlik, üçüncü makâmın ayakları kaydıran ve hayrı ve şerri bir arada toplayan bir makâm olduğunu unutmamalıdır. Sâlikin bir üst makâma geçebilmesi, ancak nefsin hayrının şerrine gâlip gelmesiyle mümkün olur.³⁴⁹ Eğer nefsin şerri hayrından daha fazla olursa, sâlik ilk makâma yani “emmâre”ye tekrar düşer. Bu nedenle sâlikin nefsini yorması ve onu hakir görmesi gerekir. Hayrın şerre gâlip geldiğinin alâmeti, sâlikin, mevcudâtın Allah'ın irâdesiyle hareket ettiğine inanmak suretiyle bâtınını; ibâdetlere sarılmak ve büyük-küçük bütün günahlardan sakınmak suretiyle de zâhirini mamur etmesidir. Şerrin hayra gâlip gelmesinin göstergesi ise, nefsin itâati terk etmesi ve zâhirin şerîat ile mamur olmamasıdır.³⁵⁰

Bu makâmda üçüncü isim olan “*Hû*” ismi ile zikir yapılır.³⁵¹ Zâhir ulemâsına göre bu isim “esmâ-i hüsnâ”dan değildir. Onlara göre Allah için kullanılması zamirin ismin makâmında olması bakımındandır. Ancak, bâtın âlimlerine göre, “esmâ-i hüsnâ”dandır. Bu ismi, Allah için kullandıklarında onunla bütün hüviyetleri içine alan “zâtî ehadî” hüviyete işâret ederler. Bu isim, “Allah” isminin bâtını, hakikati ve sırrıdır. Bu nedenle, “Allah” ismi mülk ehli; “*Hû*” ismi ise melekût ehli için “zikir” olmuştur. Mülk ehli nasıl “Allah” ismi ile tasarrufta bulunur ise, melekût ehli de bu isimle tasarrufta bulunur ve yine mülk ehli için “Allah” ismi nasıl en büyük isim ise, melekût ehli için de “*Hû*” ismi en büyük isimdir. Zâkirin bu isimle zikrederken gaybî hüviyet ve mutlak ehadî zâtı kastetmesi gerekir. Çünkü bu ismin,

³⁴⁸ *Ae.*, vr. 155b.

³⁴⁹ *Ae.*, *age.*, aynı yer; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 213b.

³⁵⁰ Semânûdî, *age.*, vr. 156a.

³⁵¹ *Ae.*, aynı yer; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 209b, 212b; Cebertî, *age.*, I, 345.

“esmâ-i hüsnâ”dan olması, zâtî hüviyetin kastedilmesine bağlıdır; aksi takdirde sıradan bir zamir olur.³⁵²

Zâkir, bu zikri yaparken bütün esmâ ve sıfatlardan, mutlak zâtî hüviyete teveccüh eder ve nefsini bütün nispet ve kayıtlardan arındırır. Sonra “hâ”yı yükselen bir nefesle sol memenin altından alır ve sol omuza kadar çeker. Alırken başını sağ tarafa doğru eğ ve çekerken de sol tarafa kaldırır. Bunu yaparken de mümkün olduğu kadar boynunu döndürür ve bütün bedenini hareket ettirir. “Vav”ı bir, iki veya üç elif miktarı çeker. Kendinden geçinceye kadar bu zikre devam eder ve zâtî hüviyete müstağrak olur. Öyle ki “Evvel”i “Âhir”de; “Âhir”i “Evvel”de; “Zâhir”i “Bâtın”da; “Bâtın”ı “Zâhir”de görür. Kendisi mutlak ehadiyet nurlarının tecellisine mazhar olur ve vahdet nuru zuhûr ettiği için kesret zulmetleri yok olur. Onun katında bütün mahlukâtın varlıkları, Hakk’ın vücûdunda helâk olur ve Hakk’ın vücûdu zâhir; mahlukâtın vücutları ise bâtın olur. Tıpkı güneşin ortaya çıkması durumunda yıldızların vücutlarının ortadan kalması gibi. Bu mertebede zâkirden cüz’î akıl zâil olur ve kendisi küllî akıl ile sıfatlanır. “Eşyâ”yı gerçek mâhiyetiyle idrâk eder; onların gölgeler gibi olduğunu görür. Basîret nuru, basar nuruna gâlip gelir ve zâhirde Hakk’ın vücûdundan başka bir şey görmez ve eşyanın varlığını Hakk’ın vücûduyla görür. Onda vehmî kuvvetler etkisiz hale geleceği için şüphe ve evhâmlar ortadan kalkar ve bu üç mertebede de ehadî zât tecellî eder. Böylece üç fenâdan ibaret olan “fenâ-yı tâm” gerçekleşmiş ve sâlik vuslata erenler arasına katılmış olur.³⁵³

Başlangıçta bu ismin başına “yâ” ilave edilir. Sonra bu makâmın havâtırından kurtulmak için “ya”sız olarak gece gündüz her durumda çokça tekrar edilir.³⁵⁴ Bu isimle, nefsin temâyül ettiği şeyler yok edilir. Nefis bu makâmda da kişinin gaflet anını gözetler ve bunu yakaladığı anda ülfet ettiği şeylere dönmeye çalışır. Bu nedenle sâlik ilâhî aşk, vuslata şevk ve dostlarla beraber olma gibi hususlarla nefsinin aşağı derecelere düşmesine engel olmaya çalışır.³⁵⁵

³⁵² Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 212b-212a.

³⁵³ *Ae.*, vr. 213ab.

³⁵⁴ Semânûdî, *age.*, vr. 156a.

³⁵⁵ *Ae.*, vr. 156b.

Sâlikin, bu makâmda üzerindeki elbiseyi çıkartarak³⁵⁶ insanların gözündeki kıymetini düşürmeye ihtiyacı vardır. Onların gözünde herhangi bir değerinin olmaması için kendisini onlara unutturması ve değersiz sıradan bir insan görüntüsü vermeye çalışması gerekir. Bu gibi şeyler, âşığın hoşuna da gidebilir. Bu nedenle, bu makâmdaki aşığa elbisesini çıkarmak zor gelmeyebilir. Çünkü bu makâm, aşk makâmıdır; âşığa da bunu yapmak zor değildir. Bu başarılıdığı zaman, sâlik Rahmânî makâmlardan alıkoyan şeytanî nefis ölmüş olur. Böyle bir sâlik, emir veya nehiyle ilgili rûhânî hitapları işitmeye başlar; ancak bunlara iltifat etmemelidir.³⁵⁷

Önceki makâmlarda olduğu gibi, bu makâmda da sâlikin netice elde edebilmesi için, âdâbına uygun olarak kibleye dönmesi, diz üstü oturması ve gözleri kapalı bir vaziyette sesli ve güçlü bir şekilde zikrini tekrar etmesi gerekir. Bu hususlara dikkat eden bir sâlik, “feth”e yakınlaşmış olur.³⁵⁸ Zikir sırasında bazı vakitlerde “Hû” ismi, “illâ hû” şeklinde söylenir. Ayrıca zikredenin, Allah’ın hüviyetinden başka bir varlık olmadığını ve mâsivânın Allah’ın sıfat ve fiilleri olduğunu âzâlarına söylüyormuş gibi zikretmesi gerekir. Bu ise, kâmililerin müşâhede ettiği bir durumdur.³⁵⁹

Bu mertebede sâlikin, kendisini ilahî tecellilere irşâd edecek mürşide ihtiyacı vardır. Çünkü nefis ve ruhun bu makâmda bazı tecellileri vardır ki sâlik bunları birbirinden ayırt edemez ve hepsini Hakk’ın tecellileri zannederek doğru yoldan sapabilir. Eğer bir kimse bu mertebeye kadar mürşidsiz gelmişse, ona bu ismin zikrini bırakması ve ikinci veya birinci ismi zikretmesi tavsiye edilir. Sâlik bu mertebede birbiri ardına “kabz” ve “bast” hallerine maruz kalır. Kendisini kabz halinde sadrı yarılacakmış; bast halinde ise ruhu cesedinden uçacakmış gibi hisseder. “Kabz” ile beşeriyeti yok olur; “bast” ile rûhâniyeti artar. Her iki durum da sâlik için faydalıdır. Bu mertebede sâlike “kerâmet” verilir ve onda Nûr-i Muhammedî³⁶⁰ zuhûr

356 Burada “elbise çıkarmak”tan maksat, perdeleri kaldırmaya mani olan ve nefsi kuvvetlendiren şeyleri ortadan kaldırmaya çalışmaktır. Bu şer’î emre de uygundur. Bk. *Ae.*, vr. 157a.

357 *Ae.*, aynı yer. Mustafa Bekrî, mürîdin aşk ve cezbeye istüdatlı olsa bile şeriat gemisine binmesi ve hakikat incisi çıkarmak için tarikat denizine dalması gerektiğini hatırlar. Bk. *el-Kelimâtü’l-havâtr*, vr. 10a. Onun Aşk konusundaki görüşleri için ayrıca bk. *Tesliyyetü’l-abzân*, vr. 7a vd.

358 Semânûdî, *age.*, vr. 157a.

359 *Ae.*, vr. 157b.

360 Mustafa Bekrî, nûr-i Muhammedî konusunda şöyle der: Zâhir olan herşey O’nun nuruyla zuhûr etti; çünkü O’nun nuru zâhir olan ilk nurdur. Çünkü İlah, Muhammed

eder ve özel bir velâyet olan “velâyet-i suğra” makâmına dahil olur. Bu makâma girişte, nefis-i mülhemededen tecelli eden kırmızı bir nûr zuhûr eder. Mürşid bundan sonra sâlike bir sonraki ismi telkin eder.³⁶¹

Böylece sâlik, üçüncü makâmdan sonra dördüncü makâma yükseltilmiş olur ki, bu da nefis-i mutmainne mertebesidir.

4. Nefs-i Mutmainne

Nefs-i mutmainnenin Kur’an-ı Kerim’den delili şu âyeti kerimedir: “Ey huzur içinde (*mutmain*) olan nefis! Kendisi senden ve sen de kendisinden hoşnut ve râzı olarak Rabbine dön!”³⁶²

Nefs-i mutmainne, mülhemededen daha şerefli ve daha latîftir. Bu nefis, Hakk’a tâbi mahzâ nûrâniyettir. İbâdete düşkün, tabîî kayıtlardan, unsurî alâkalarından kurtulmuş ve Muhammedî ahlâk ile sıfatlanmıştır. Yakınlık elde etmek ve noksanlıklardan yüz çevirmek, fazilete râğbet etmek, ilâhî sırları müşâhede etmek ve rubûbiyet ahkâmını keşfetmek için acele eder. Şer’î ahkâmı yerine getirir ve ubûdiyette itmi’nan sahibidir; bu nedenle “mutmainne” diye isimlendirilmiştir.³⁶³

Bu makâmın seyri, Allah ile beraber (*ma‘allah*) olup, âlemi hakikat-i Muhammediye, mahallî sır, halî vuslat (*gerçek itmi’nân*), vâridi hakikat (*bazı şerîat sırları*) ve nûru beyazdır. Sıfatları ise cömertlik, tevekkül, yumuşaklık (*bilim*), ibâdet, şükür, kazaya rızâ ve belalara sabırdır. Sâlikin bu makâma girdiğinin alâmeti, onun beşerî teklîfî emirleri ayırt etmemesi ve Muhammedî ahlâk ile ahlâklanmasıdır. Bu makâmdaki sâlik, ancak onun sözlerine uymakla mutmain olur. Bu makâm, temkin makâmıdır.³⁶⁴

Bu makâmdaki sâlikin konuşması, ne kadar uzun olursa olsun dinleyene bıkkınlık vermez. Çünkü söyledikleri, Cenâb-ı Hakk’ın onun kalbine koyduğu eşyanın hakikatleri ve şerâtin sırlarına dair şeylerdir. Allah ve Resûlü’nün söylediği şeylere uygun olarak konuşur. Söylediklerini de

(a.s.) ile bilindi ve O, “vücüd”ün sırrı ve dâirenin içindeki noktadır. Bk. *Tesliyyetü’l-abzân*, vr. 6a.

³⁶¹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 213b.

³⁶² el-Fecr, 89/27.

³⁶³ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 213b-214a.

³⁶⁴ Mustafa Bekri, *Elİfyye fi’l-tasavvuf*, vr. 11b; Semânüdü, *age.*, vr. 157b; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 214a; Ahmed Derdir, *age.*, vr. 27a.

herhangi bir kimseden veya kitaptan işitmiş veya okumuş değildir. O ancak Allah'ın sırrına koyduğu şeyleri işitmiştir. Sâlik, bazı vakitlerde Allah'ın kendisine in'âm ettiği feyiz ve hikmetleri beraber olduğu insanlara aksettirmelidir. Sâlikin Allah ile beraber olacağı özel bir vaktinin de olması gerekir. Çünkü bu makâm, henüz kemâl derecelerinin en aşağısıdır. Daha yüksek mertebelere yani beşinci, altıncı ve yedinci makâmlara çıkabilmesi için bütün vaktini insanların arasında geçirmemesi gerekir. Uzletin faydalı olacağını düşündüğü zamanlarda toplumdan ayrılmalı ve uzlet hayatı yaşamalıdır. İnsanların arasında bulunmasının faydalı olduğunun alâmeti, meclisinde hazır bulunanların Allah'ın kendisine bahsettiği ilimden istifade etmeleridir. Bu ilim “satır” ilmi değil; “sadır” ilmidir.³⁶⁵

Bu makâmda dördüncü isim olan “Hakk” ismi ile zikir yapılır.³⁶⁶ Bu zikir şöyle yapılır: Zâkir, ismi sol memenin altından alır ve ağzına kadar çıkarır. İsmi alırken başını sır cihetine doğru eğerek ve çıkarırken de yukarı kaldırır. Zikir esnasında Allah'ın “vâcibü'l-vücûd” olduğunu ve “O'ndan başka her şey yok olacaktır.”³⁶⁷ âyetini düşünerek, her varlığın zâhiri olduğunu düşünür. Semânûdî'nin kaydettiğine göre, bu isim bazen “yâ” ile bazen de “yâ”sız olarak zikredilir.³⁶⁸ Bu isme devam eden bir zâkirin sadrı İslâm için inşirâh bulur ve bu ismin nuru ve tatlılığı göğsüne (*sadr*) dolarak nefsi ve ruhu mutmain hale gelir. Aldatıcılık (*gurûr*) vâdisinden kalıcılık (*bulûd*) vâdisine geçer. Zâhiri ve bâtını Hakkânî tecelliler ile dolar ve nihâyet Hakk'a vâsıl olması sebebiyle sırrından “Ben Hakk'ım” diye seslenir. Bu durumda imkânî hükümlerden uzak kalır ve Hakkânî eserler zuhûr eder. Bu mertebede imkânî vücûd ile hakkânî vücûd arasında ayırım yapabilmek için mürşide son derece ihtiyaç duyar. Mürşid, onu, hayret ve fenâ denizinden sahv ve bekâ sahiline çıkarıp, telvînin zorluklarından temkîn makamına ulaştırır. Bu mertebe âriflerin akıllarını hayrette bırakır.³⁶⁹ Ârif, bu makâmda Mansûr'un “*Ene'l-hakk*” dediği gibi, bazı iddiâ ve şathiyelerde bulunur. Sâlikin sıfatları Hakk'ın sıfatlarındadır; resmi de Hakk'ın şuûnâtında

³⁶⁵ Semânûdî, *age.*, vr. 158a.

³⁶⁶ Semânûdî, *age.*, vr. 158b; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 209b, 214a; Cebertî, *age.*, I, 345.

³⁶⁷ el-Kasas, 28/88.

³⁶⁸ Semânûdî, *age.*, aynı yer.

³⁶⁹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 214a.

yok olup, sırrındaki Hakk tecellileri sebebiyle vücûdu Hakk'ın vücûdunda fâni olduğunda ve zâhir ve bâtını Hakk'ın tecellileri kapladığında, “*Ene'l-hakke*” gibi iddialarda bulunabilir. Sâlik, söz konusu davalarında mâzurdur; çünkü irâdesi yoktur. Rivâyete göre, Hallâc-ı Mansûr'un kanı akıtıldığında düştüğü her yerde kanı ile “*Ene'l-hakke*” yazılmış ve kesilmiş her âzâsından “*Ene'l-hakke*” sözü işitilmiştir. Bunun sebebi, lâhûtiyetinin nâsûtiyetine gâlip gelmesidir. Tasavvuf istilâhında buna “sekr” ya da “insilâh” denir. Hak ile halkı, zâhir ile mazharı birbirinden ayırt edebilen bir kimsenin, bu tür sözleri söylemesi ise haramdır. Bu mertebede sâlik bu iddialarından ancak kâmil bir müşîdin yardımıyla vazgeçer. Müşîd onu sahv ve intibah makâmına ulaştırır.³⁷⁰ Sâlik, fenâ berzahından tamamen kurtulup bekâ sahiline ulaşırsa şeyhin ona hilâfet vermesi ve başka sâlikleri terbiye etmek için müşîd kılması câiz olur. Buna “hilâfet-i suğrâ” denir. “Hilâfet-i kübrâ” ise seyr u sülûk tamamlandıktan ve nefis kemâle ulaştıktan sona verilir.³⁷¹

Sâlik, bu ismin mazharı olan bazı şeyleri müşâhede ettiğinde onlara iltifat etmez ve Allah'tan hizmetine mani olan şeylerin ortadan kaldırılmasını ister. Bu nedenle, “mahfûz”³⁷² olan bazı kâmil insanlar, kendilerinden herhangi bir kerâmet zuhûr edince, ona iltifat etmezler ve kendilerinden kerâmet mi zuhûr etti yoksa başka bir şey mi bilmezler. Kerâmet, Allah'ın kullarına bir ikramdır; kendisi kötü bir şey olmasa bile, onu talep etmek hoş görülmemiştir ve sâlikin Allah'a yakınlık (*keurh*) kazanmasına mâni bir haldir. Rubûbiyet esrârı ise ancak ubûdiyetle elde edilebilir.³⁷³

Sâlikin bu makâmında duâ ve evrâd okumaya meyli ve muhabbeti artar. Aynı şekilde Hz. Peygamber'i (a.s.) bu makâmdan önceki sevgisinden daha başka bir sevgi ile sever. Nefis bu makâmında da emin değildir; çünkü

370 Mustafa Bekri'nin “sahv”, “mahv”, “fenâ” ve “bekâ” kavramlarıyla ilgili görüşleri için bk. *Teshîyetü'l-abzân*, vr. 9b.

371 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 214b-215a.

372 Karabaş-ı Velî, İbnü'l-Arabî'nin konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde kaydeder: “Sâlik, şeyhi hakkında “günahın uzaktır” şeklinde bir inanca sahip olmamalıdır. Hz. Âdem (a.s.) Rabbinde âsi olduysa, evliyâ ve meşâyih işyan işlemekten nasıl uzak olur? Gerek velî gerekse diğerleri için Allah Teâlâ günah südürünü dilemişse, elbette o günâhı işler. Kişi, Ârif-i billah olmakla günah işlemekten kurtulamaz...” Bk. *Mi'yârü'l-tarîka* (trc. Nureddin Efendi), s. 655.

373 Semânüdi, *age.*, vr. 158b.

yapısına adâvet tohumu eken düşman kendisine dayanmıştır. İnsanın sıkıntı ve belalara maruz kalması için “mal sevgisi”ni onun içine yerleştirir.³⁷⁴ Bunun zararını bertaraf etmenin şartı, Allah’a itâatte istikâmet üzere olmak ve elde ettiği malı kardeşlerinin yardımında kullanmayı amaçlamaktır. Dikkat edilmesi gereken bir başka husus da, malı kazanırken kalbin onunla meşgul olmamasıdır. Bu makâmda sâlikin karşılaştığı diğer bir tehlike de “baş olma” sevgisidir. Nefis, meclisinde insanların toplanarak kendi eliyle ihtidâ etmeleri için meşihati ve irşâd makâmını elde etmesi gerektiğini sâlike telkin eder. Sâlikin buna iltifat etmemesi gerekir; çünkü bu, nefsin bir hilesidir. Şayet kendisinin herhangi bir talebi ve gayreti olmaksızın, Allah ona meşihat elbisesini giydirirse, bunun bir sakıncası yoktur ve onun hakkında bu görev, insanlardan uzak kalmaktan daha hayırlıdır. Allah’ın bu görevi kendisine verdiğinin alâmeti, ihvân arasında sevilmesi ve onların kendisine itâat etmeleridir. Sâlik böyle bir durumda kendisini onların üzerinde görmez; bilakis bir yönden onların kendisinden daha hayırlı olduğunu düşünür. Çünkü onlar, kendi nefislerini ondan daha hakîr görmüşlerdir.³⁷⁵ Evet, sâlik dördüncü makâma ulaştınca nefis “mutmainne” olarak adlandırılır; ancak bu nefis henüz irşâd için yeterli kemâle ermiş değildir. Bu nedenle, kalan makâmlarını tedricen tamamlaması gerekir. Öte yandan, kendisinden daha üstün birisini bu görevde istihdam etmesi de uygun değildir.³⁷⁶

Burada nefsin tezkiyesini esas alan (*nefsânî*) tarikatlar arasındaki makâm farklılığına da yeri gelmişken temas etmekte yarar görüyoruz. Halvetiye’nin dışındaki bazı tarikatlar, nefsin mertebelerini “üç”; Halvetiye mensupları ise “yedi” olarak kabul etmişlerdir. Halvetîlerin dışındakiler, nefs-i emmâre ile beşinci, altıncı ve yedinci mertebeleri makâm olarak kabul etmezler. Onlara göre ikinci, üçüncü ve dördüncü mertebeler, nefsin birinci, ikinci ve üçüncü makâmlarıdır. Bu nedenle onlar, fitrat itibariyle temiz olan nefsi esas almışlardır. Kuşkusuz bu şekilde mutmainne makâmına ulaşan bir nefis de kemâle ermiş ve irşâd için yeterli hale gelmiş kabul edilir. Halvetîlere göre ise birinci makâm “emmâre”, yedinci makâm ise “kâmile”dir. Buna göre Halvetiye’nin dışındaki nefsânî tarikatlar, levvâme

374 Aynı yer.

375 Semânûdî, *age.*, vr. 159a.

376 Aynı yer.

nefiste “Lâ ilâhe illallah”; mülhemenin başlarında “Allah”, sonlarına doğru “Hû” ismi ile zikrettirirler. Mutmainne makâmında da “Hû” ismine devam edilir ve başka isim verilmez.³⁷⁷

Sâlik, mutmainne mertebesinde vahdet sırrını ifşâ etmekten, kerâmet göstermekten, hilâfet ile şöhet elde etmekten ve insanların kendisine yönelmesinden sakınmalı ve bunlardan hiç birisine râzı olmamalıdır. Eğer Allah bunlardan birisini kendisine lutfederse, bu durumda kendisi toprak gibi mütevâzî olmalıdır. Sâlik, Allah ile olan edebini her durumda muhâfaza etmelidir; çünkü mukarrebûndan olması hasebiyle en küçük bir edep ihlâlinden bile hesaba çekilir. Bekâ-billâh hâsıl olduğu, mutmainne nefsin nuru zâhir olduğu ve vuslat makâmında yerleştiği zaman şeyh beşinci ismi telkin eder.³⁷⁸

Böylece sâlik, dördüncü makâmdan sonra beşinci makâma geçirilmiş olur ki, bu da nefs-i râziye mertebesidir.

5. Nefs-i Râziye

Bu dâire (*mertebe*), aslında “mutmainne” dâiresidir. Mutmainne nefsin kemâlâtından olan üstün sıfatlar ile vasıflanmasından dolayı bu adı almıştır. Bu sebeple meşâyihden bazıları mutmainnedan sonraki makâmlara itibar etmemişlerdir. Onlara göre mutmainne son makâmdır. Râziye makâmına itibar edenler, bu makâmın rûhânî latifeye benzer nûrânî bir latife olduğunu söylemişlerdir. Bu nefsin sıfatları, mevcûdâtta meydana gelen her şeye tereddütsüz rızâ gösterme, teslimiyet, Allah’tan başka herşeyden zâhid olma (*terk-i külli*), daimî şühûd, ihlâs ve vera’dır. Bu makâmın seyri Allah’ta (*fillah*) olup, âlemi lâhût, mahalli sırrın sırrı (*fuûd*) ve hâli fenâdır. Ancak buradaki fenâ, yolu yaralamış (*mutavassıt*) olanların fenâsı değildir. Zira onların fenâsı hissin kaybolması şeklindedir. Buradaki fenâ ise, sülûkün sonundakilerden “bekâ”ya ulaşmış olanların sahip olduğu bir haldir. Beşerî sıfatlar ortadan kalkar ve bu nefs-i râziyenin bir vâridi olmaz; çünkü vâridât, sıfatların bekâsıyla birlikte meydana gelir. Bu makâmda sâlikin nefsinden bir eser olmadığı için artık o fânî olmuştur; bâkî değildir. Bu makâm ancak yaşanarak idrâk edilebilir. Bu mertebede nurun rengi

³⁷⁷ Semânûdî, *age.*, vr. 159b.

³⁷⁸ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 215a.

Bazen kâmil bir mürşid, kemâle hazır olan bir sâlike bu iki durumu anlatabilir. Bu makâmdaki sâlik, hoşuna gitmeyen bir şeyi ortadan kaldırmayı veya itiraz etmeyi düşünmez. Çünkü o, mutlak cemâlin müşâhedesıyla müstağrâk olmuştur. Ancak onun bu durumu, irşâd ve nasihat görevlerini yerine getirmesine mani değildir. Sözüünü işiten herkes istifade eder. Onun kalbi, lâhût ve sırru's-sır âlemi ile meşguldür ve duâsı makbuldür. Gerçekten de bu makâmın sahibi mâsivâyâ bağlanmaz.³⁸⁰

Bu makâmın özelliklerinden biri de, sâlikin herkes tarafından sevilmesidir. Sâlih olan-olmayan herkes bu durumu kabul eder; ancak onun aslâ bunlara iltifat etmemesi gerekir. Çünkü bu mertebede mahlûkâta iltifat etmek, Allah'tan yüz çevirmek anlamına gelir.³⁸¹

Bu makâmda, beşinci isim olan “Hay” ismi ile zikir yapılır.³⁸² Bu ismin zikri şu şekilde gerçekleştirilir: “Hay” ismi sağ memenin üstünden alınır ve dilden çıkarılır. Sâlik, başını göğsünün sağ tarafına eğerek ve çıkarırken yukarı kaldırır ve ismin manasını düşünür. Vâcibü'l-vücûd olan Allah'ın bütün ilahî kemâlâtı gerektiren “kadîm hayat” sıfatıyla muttasıf olduğunu tefekkür eder. Kendisinin sonradan kazandığı hayat vasfının fânî olup kadîm hayat vasfıyla sıfatlanıncaya kadar bu zikre devam eder. Bu halde iken bütün eşyânın kadîm hayat sıfatıyla hayat sahibi olduğunu müşâhede eder. Bütün mevcûdâtın hayat sahibi olduğunu, ancak “hâdis hayat” vasfını ifnâ eden keşf ehli müşâhede eder. Bu mertebede sâlike her şeyin melekûtu keşf olur; her yönden Allah'a delâlet eden âyetleri görür; varlığın tesbîhâtını işitir ve anlar. Meleklerin, melekût âleminin kapısından girip şehâdet âleminin kapısından çıktıklarını görür. Sâlik bu mertebede kendisini daha üst bir makâma çıkaracak bir mürşide ihtiyaç duymaz. Allah'ın yardımı ve himmeti sayesinde üst makâmlara yükselebilir. Ancak bu mertebedeki sâlik, irşâda henüz mezun değildir. Çünkü bekâ-billah makâmında tam olarak yerleşmemiştir. Halvetiye tarikatında yedinci mertebeyi tamamlamadan “hilâfet-i kübrâ”ya (*bilâfet-i tâmmè*) erişilmez.³⁸³

379 Mustafa Bekrî, *El-fıyye fi'l-tasavvuf*, vr. 11b; Semânüdü, *age.*, vr. 160a; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 215a; Ahmed Derdîr, *age.*, vr. 27b.

380 Semânüdü, *age.*, vr. 160b.

381 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 215b-216a.

382 Semânüdü, *age.*, aynı yer; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 209b, 215a; Cebertî, *age.*, I, 345.

383 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 215b. “Fenâ-fillâh” ve “bekâ-billah” makâmları için ayrıca bk. Karabaş-ı Veli, *Mi'yârü't-tarîka* (trc. Nureddin Efendi), s. 661-662.

Sâlikin içinde bulunduğu “fenâ”nın ortadan kalkması ve “Hay” ismi ile “bekâ” haline geçmesi için bu zikri çokça yapması gerekir. Bunu başardığı takdirde kemâl sıfatlarıyla muttasıf olarak altıncı makâma geçer. Sâlik bu durumda, hadîs-i kudside “Ben onun işiten kulağı, gören gözü... olurum” ifadesinin mazharı olmuş olur.³⁸⁴

Sâlikin, bu makâmın sonuna doğru “furû” diye isimlendirilen bazı isimleri “Hay” ismiyle birlikte zikretmesi, altıncı makâma geçişini kolaylaştırır. Bunlar, “el-Vehhâb”, “el-Fettâh”, “el-Vâhidü'l-Ehad” ve “es-Samed” isimleridir.³⁸⁵ Hak, kadim hayat sıfatıyla tecelli ettiği, hâdis hayat sıfatından fânî olduğu ve yeşil nur zuhûr ettiği zaman, şeyh sâliki bir üst daireye intikâl ettirir.³⁸⁶

Böylece sâlik, beşinci makâmdan sonra altıncı makâma yükseltilmiş olur ki bu nefis-i merziyye makâmıdır.

6. Nefs-i Merziyye

Nefs-i merziyye, Allah’ın kendi rızâsı için seçtiği rabbânî bir latîfedir. Bu mertebeyi bütün bulanıklıklardan arıtmıştır. Bekâ-billâh, rızâ-billâh, rıfk, mahlukâta lütuf ve şefkat, hilâfet ve irşâd, cem’ ve fark ile doğru yola davet bu makâmın özelliklerindedir. Bu makâmın seyri, Allah’tan (*‘anillab*) olup, âlemi şehâdet, makâmı hafâ, hâli hayret, vâridi şeriat, nuru siyah ve sıfatları güzel ahlâk, mâsivâyı terk, insanlara lütuf, onları sevme ve doğruluğa sevk etme, kusurlarını affetme, tabiat ve nefis karanlıklarından ruh aydınlığına çıkarmak için onlara meyletmedir ki bu meyil, nefis-i emmâredeki meyil gibi değildir.³⁸⁷ Bu makâmın sahibi sırları kaynağından alır.³⁸⁸

Bu makâma “merziyye” diye isim verilmesi, Allah’ın bu nefisten râzı olmasındandır. Seyrinin Allah’tan olması, nefsin “Hay” ve “Kayyûm” olan Allah’ın huzurundan ihtiyaç duyduğu ilimleri aldığını, gayb âleminden şehâdet âlemine geldiği veya gelmekte olduğu ve Allah’ın kendisine vermiş olduğu nimetleri insanlara anlattığı (*tabdîs-i nimet*) veya anlatacağı anlamına gelir.³⁸⁹ Hâlinin “hayret” olmasından kastedilen, “Rabbim hayretimi artırır”

³⁸⁴ Semânûdî, *age.*, vr. 160b-161a.

³⁸⁵ *Ae.*, vr. 161a.

³⁸⁶ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 216a.

³⁸⁷ Semânûdî, aynı yer; Kösec Ahmed Efendi, aynı yer; Ahmed Derdîr, *age.*, vr. 27b.

³⁸⁸ Mustafa Bekri, *Elifîyye fi't-tasavvuf*, vr. 11b; Semânûdî, *age.*, vr. 161b.

³⁸⁹ Semânûdî, aynı yer.

sözündeki “makbûl” hayrettir; yoksa sülûkün başlangıcında olan “mezmûm” hayret değildir.³⁹⁰

Bu makâmdaki sâlikin Allah’a verdiği sözü tutması ve aslâ sözünden dönmemesi ve her şeyi yerli yerine koyması (*adâlet*) gerekir. Herhangi bir övgüye iltifat etmez, vermede ve men etmede, giyimde ve kuşamda aşırıya kaçmaz, ifrat ve tefrit arasında orta bir yol takip eder. Bunları yapmaya ise ancak bu makâm sahipleri güç yetirebilir.³⁹¹

Bu makâmda sâlike büyük hilâfet müjdeleri belirir. Bu nedenle makâmın sonuna doğru “... Ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli olurum...” elbisesi giydirilir ki, bu, nâfilelerle elde edilen bir neticedir. Bu, Hakk’ın yardımıyla kulda meydana gelen tesir gücüdür.³⁹²

Sâlik, nefs-i râziye makâmında iken “fenâ” makâmına ulaştığında “infisâl” mahallindeki beşerî kötü sıfatları yok olur ve riyâzet, mücâhede ve nâfilelerle Allah’a yaklaşması sebebiyle Allah’ın âdeti cârî olur ve lütûf ve keremiyle o kötü sıfatları ortadan kaldıracak müessir sıfatlar verir. Bu biraz sonra zikredeceğimiz “hakka’l-yakîn” mertebesidir. Ancak bu gibi hususları akıl ile kavramak mümkün değildir. Ne zaman akıl ile bu konular idrâk edilmeye çalışılsa sonu hüsrandır.³⁹³ Çünkü bunlar, aklın kalıpları içerisinde bir benzerini bulma imkânı olmayan hususlardır. “Bekâbillah” ve nâfilelerle Allah’a yakınlık sağlama konuları da benzer mâhiyettedir.³⁹⁴

Sâlikin, “Âdemiyet” sureti olan “hakikat-i Muhammediye”yi gerçekleştirmek üzere yedinci makâma ulaşıncaya kadar, altıncı isim olan “Kayyûm” zikrini bu makâmda çokça zikretmesi ve aynı zamanda şeriat ve tarikat âdâbıyla edeplenmesi gerekir.³⁹⁵ Bu ismin zikri şu şekilde yapılır: İsim sadrın sağ tarafındaki “hafî”den alınır ve harflerinin mahreclerine dikkat edilerek dile çıkarılır. Alırken baş sağ tarafa eğilir, çıkarılırken yukarı kaldırılır. Allah’ın yerin ve göklerin kayyûmu olduğu tefekkür edilir. Sâlik, kayyûmiyet sıfatı tecellî edinceye kadar “Kayyûm” ismini bu şekilde zikretmeye devam eder. Sonra Hakk’ın kayyûmiyetini müşâhede eder; bütün âlemlerin onun kayyûmiyeti ile kâim olduğunu görür. Bununla

³⁹⁰ Aynı yer.

³⁹¹ Aynı yer. Ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *Elhîyye fi’t-tasavvuf*, vr. 6a.

³⁹² Semânûdî, *age.*, vr. 162a.

³⁹³ Aynı yer.

³⁹⁴ *Ae.*, vr. 162b.

³⁹⁵ *Ae.*, aynı yer; Kôsec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 209b, 216a.

birlikte sâlik “vücûdda vücûdun fenâ”sını (*fenâü'l-vücûd fi'l-vücûd*) elde eder. Sûfiye nezdinde buna “şühûdda şühûdun fenâsı” (*fenâü'ş-şühûd fi'ş-şühûd*) ya da “fenânın fenâ”sı (*fenâü'l-fenâ*) da denir. Bu makâmda sâlikin bütün varlığı içine alan bir vücûdu olur. Bu halde iken onun vücûdu bir zarar görmez. Allah ona öyle bir güç verir ki mücmeli mufassalda ve mufassalı da mücmelde görür. İnsanları şeriate ve tarîkate davet edebilir; ancak hakîkate davet edemez. Allah'ın izin verdikleri bundan müstesnadır. Bu mertebede sırların keşfi için şeyhe ihtiyaç duyulmaz. Mürşid, sâlikin yanında ancak Allah yolunda bir arkadaş gibidir. Bu makâmda sâlikler iki kısımdır: Şuhûd makâmında olup himmeti Hakk'ı müşâhede için yeterli olmayanlar ve halkı Hakk'a davet etmek için cem'den farka dönenler. Birinci grup, ricâlullahtan olup halkın irşâd ve terbiyesi ile meşgul olmazlar ve insanlar tarafından tanınmazlar. İkinci grup ise davet için ilâhî izinle görevlendirilirler. Genel bir izin olmaksızın bu grubun da kendini gizlemesi gerekir. Sâlik, bu mertebenin sonunda ulaştığı, kayyûmî tecelliler tamamlandığı ve siyah nur zuhûr ettiği zaman yedinci daireye intikal eder ve şeyhi yedinci ismi telkin eder.³⁹⁶

Böylece sâlik, altıncı makâmdan sonra yedinci makâma yükseltilmiş olur ki, bu da nefs-i kâmile mertebesidir.

7. Nefs-i Kâmile

Nefs-i kâmileye “nefs-i sâfiye” ya da “nefs-i zekiye” de denir. Nefis mertebelerinin en şerefliisidir. Letâfet ve nûrâniyette kemâl sahibidir. Rabbânî latîfe, Allah ahlâkının mazharı, sırların kaynağı, ubûdiyet âdâbı ve muhâlefeti konusundan lehine ve aleyhine olanı bilen bir mertebedir. Safâ, bekâ, daimî şühûd, kesrette vahdet ve vahdette kesret bu mertebenin özelliklerindedir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi, İbnü'l-Arabî, bu makâmı yalnız Hz. Peygamber'e (a.s.) has kılarken, Mustafa Bekrî, bütün nebîlere ve mukarrabîne ait bir makâm olduğunu söyler.³⁹⁷

Bu makâmın seyri, Allah ile (*billah*) olup, âlemi vahdette kesret, kesrette vahdettir. Mahallî ahfâ; hâli bekâ; vâridi zikredilen bütün güzel sıfatlardır (*cem'ü'l-cem*). Allah'ın nurunda söndüğü için nuru yoktur. Anahtarı,

³⁹⁶ Kösec Ahmed Efendi, *age*, vr. 216ab.

³⁹⁷ Kerem Emin, *age*, s. 108.

“Kahhâr” ismidir.³⁹⁸ Bu ismin zikri şu şekilde yapılır: Zâkir, ismi göğüsün ortasındaki ahfâdan alır ve harflerin mahreçlerine dikkat ederek lisana çıkarır. Alırken başını sadrına doğru eğer, yukarı çıkarırken kaldırır. İsmın manasını düşünür; Allah’ın her varlığı yok etme sıfatıyla muttasıf olduğunu tefekkür eder. Sâlik bu zikre devam ettikçe Allah’ın “kahr” sıfatı tecellî eder ve bu tecellînin nuruyla geride kalan kevnî hicapları ve beşerî eserleri yakıp yok eder. Sonunda bekâ-billâh makâmında yerleşir ve bu nurları bâtınında ve zâhirinde görür. Neticede nefsi, saf ve hâlis bir nura dönüşür. Allah’tan gelen tecellîler birbiri ardınca sürekli olarak gelir. Bundan sonra bütün “esmâ-i hüsnâ” ile tasarrufta bulunur ve “velâyet-i kübrâ” ile vasıflanır ve kendisine umûmî olarak insanları terbiye etmesi için “mutlak izin” verilir. Artık bağımsız olarak hem şeriat, hem tarikat ve hem de hakikat sahibi ve hakikat-i Muhammedî ve Rabbânî hilâfetin mazharı olmuştur. Şeyh bu durumda onu “halife” tayin ederek insanları terbiye, onları hakikate davet etmek ve Allah’a ulaştırmak için izin verir. Ona tâc ve hırka vererek irşâd seccâdesine oturtur.³⁹⁹

Bu makâm, makâmların en büyüğüdür. Çünkü bu makâmda bâtınî saltanat kemâle erer, mücâhede ve zorluklar tamamlanır. Bu makâm sahibi için Allah’ın rızâsından başka bir maksat ve talep yoktur.⁴⁰⁰ Bütün davranışları güzel olur. Nefesi ve soluğu; kudreti, ilmi ve hikmetidir.⁴⁰¹

Bu makâmın zikri, yedinci isim olan “Kahhâr” ismidir. Bu isim, Allah Teâlâ’nın kutup isimlerindedir. Bu nedenle, “*Nefs-i kâmile sahibî, ne zaman sebepsiz olarak kalbinde bir sevinç ve sürûr duyarsa, bu hâl, yapmış olduğu zikir ve teveccühlerin karşılığı olarak “kuth’un yardımudur”,* denilmiştir. Bu makâm sahibi, bedeniyile, diliyle, kalbiyle, eliyle ve ayağıyla Rabbine yapmış olduğu ibâdetlerden dolayı herhangi bir gurura kapılmaz; çokça istiğfar eder ve mütevazi olur. İnsanların Hakk’a yönelmesi onun sevinç ve sürûr; O’ndan uzaklaşmaları ise üzüntü ve öfke kaynağıdır. Hakk’ı talep eden bir kimsenin, O’nu, çocuğuna duyduğu muhabbetten daha fazla sevmesi gerekir. Bu makâm sahibinin acısı çok ve hareketi azdır. İyiliği emredip kötülükten sakındırmasına rağmen, insanlara karşı kalbinde herhangi kötü

³⁹⁸ Mustafa Bekrî, *Elhıyye fi’l-tasavvuf*, vr. 11b; Semânûdî, *age.*, vr. 162b; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 209b; 217a; Ahmed Derdîr, *age.*, vr. 28a.

³⁹⁹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 217ab.

⁴⁰⁰ Semânûdî, *age.*, aynı yer.

⁴⁰¹ *Ae.*, vr. 163a.

bir duygu yoktur. Ancak müstahak olana hoşnutsuzluğunu, ehil olana da sevgisini gösterir.⁴⁰² Allah yolunda hiçbir kınayıcının kınamasına da aldırılmaz. Zâhire göre öfke duyulması gereken bir şeye rızâ gösterebilir; râzı olunması gereken bir şeyden dolayı da öfkelenebilir; ancak o, her şeyi yerli yerine koyar. Neye himmet etse, himmeti Allah'ın murâdına uygun düşer. Çünkü onun murâdı, Allah'ın murâdıdır.⁴⁰³ Bu isim ile birlikte telkin tamamlanmış olur.⁴⁰⁴

B. DESİSELERİ (HİLELERİ)

Nefsin desîseleri, Mustafa Bekrî'nin üzerinde durduğu konulardan biridir. İbâdetlerine herhangi bir fesatın karışmasını önlemek isteyen bir kimsenin, nefsin bu konudaki hilelerini bilmesi gerekir. Çünkü Allah'a ancak sâlih ameller ulaşır.⁴⁰⁵ Bu nedenle âbidin ibâdetlerini nefsin kirletmesinden ve ifsâdından temizlemesi lazımdır. Nefis, düşmanlar düşmandır ve ondan dâima fesat ve büyülenme (*aşırıya gitme*) zuhûr eder. Hiçbir kimse onun kötülüğünden kurtulamaz. Zâten akıllı bir kimse, bu kişi nebî de olsa,⁴⁰⁶ onun şerrinden emin olamaz.⁴⁰⁷

Nefsin hileleri o kadar çoktur ki onları ancak keşf ve yakîn ehli ihlâslı kullar tanır. *Âdâbü'l-'ubûdiyye*'de nefsin desîseleri şu şekilde kaydedilmiştir:

1) Gayeye ulaşıldığı düşüncesini vererek ibâdeti tatlı ve güzel göstermek: Bu, nefsin en gizli ve en tehlikeli desîsesidir. Çünkü âbidlerin çoğu bu hilenin farkında değildir. Bir ömür bu şekilde ibâdet eder ve Allah'dan uzaklaşıp gider. Çünkü ibâdetin kendisine tatlı ve hoş görünmesini, “ihlâs”ının bir meyvesi zanneder; bu konuda nefsinin yoklana nefsi ona “Sen ibâdetinde ihlâslı bir kimsesin” der.⁴⁰⁸ Şayet kendisi “ihlâslı” olduğu zannına kapılmasa idi, bir ömür bu şekilde ibâdete devam etmezdi. Tabi bu şekilde yapılan bir ibâdetin sevabı da yoktur; hatta günahı ve azabı vardır. Bu desîseye, daha çok haz ve lezzete düşkün zayıf âbidler aldanır. Bunu, ancak dünya ve âhiret hususunda zâhid olanlar ile ihlâsın sırrını bilenler tanıyabilir. İhlâsın nasıl olduğunu bilmeyenler nefse hoş gelen ibâdetlerden sakındığı takdirde, hevâsı için ibâdet etmekten kurtulmuş olur.

⁴⁰² Aynı yer.

⁴⁰³ Semânûdî, *age.*, vr. 163b.

⁴⁰⁴ Cebertî, *age.*, I, 345.

⁴⁰⁵ el-Fâtır, 35/10.

⁴⁰⁶ Yûsuf, 12/53.

⁴⁰⁷ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 181b.

⁴⁰⁸ Aynı yer.

Çünkü hevâ, Allah'ın dışında ibâdet edilen en çirkin şeydir ve Allah'ın en çok buğz ettiği ilahlardandır.⁴⁰⁹

2) Allah'ın emrini tutmayı ve rızâsını kazanmayı göz ardı ederek, ibâdetleri alışkanlık haline getirmek: Kişi, ibâdet esnasında Allah'tan gâfil olur ve âdâbına riâyet etmez. Böyle bir ibâdet, ibâdet olmaktan çıkar ve “âdet” olur. Nefis, bu “âdet”i terk ettiği zaman huzursuz olur; yerine getirdiği zaman ise diğer ibâdetlerde olduğu gibi rahatlar. Âdet, ancak nefsin rahatlaması için yapılır. Bu desiseye avâm mübtelâ olur. Çünkü onlar, çocukluklarından beri nefislerinin bir alışkanlığı olarak ana babalarından gördükleri üzere namaz kılıp oruç tutarlar. Allah'ın emrine uymak ve ubûdiyeti yerine getirmekten dolayı kalplerinde bir huzur hissetmezler; zira onlar bundan gâfildirler.⁴¹⁰

3) Güç yetirilemeyecek bir ibâdetle meşgul olmak: Birkaç gün o ibâdetle meşgul olur ve sonra onu terkeder. Sadece onu terketmekle kalmaz, aynı zamanda başka ibâdetleri de bırakıp doğru yoldan ayrılır. Bu desiseye kapılanların çoğu tarikat ehlidir. Çünkü onların nefisleri ibâdet etmekten vaz geçmek ister ve bu amacına ancak güç yetiremeyeceği ibâdetleri yükleyerek ulaşabilir. Nefis güç yetiremeyecek ibâdetler yükleyince, kişi bununla meşgul olur ve nefse ağır geldiği için yapamaz ve ubûdiyeti tamamen terk eder. Böylece nefis hedefine ulaşmış olur.⁴¹¹

4) Allah'a yakınlık ve O'nunla şereflenmek için ibâdet yapmak: Bu sebeple yapılan bir ibâdet, nefsin hazzı için yapılmış demektir. Çünkü nefisler, malûkata karşı büyüklenmek için Allah'a yakınlık elde etmek ve bununla şeref kazanmak ister. Nefsi Allah'a yaklaştırmak için yapılan her ibâdet, Allah için yapılmış hâlis bir ibâdet değildir. Bilakis o, nefsin hazzı için yapılmış bir ibâdetdir. Nefsinin hazzı için ibâdet eden bir kimsenin gerçek ma'budu, nefsinin hazlarıdır. Âbid, yaptığı ibâdetde Allah'ı ta'zîm etmeyi, O'nun rızâsını kazanmayı, verdiği sözü yerine getirmeyi ve vücûdunu ma'bûduna ibâdetde fâni etmeyi kastetmelidir ki ibâdeti Allah'a hâlis ve O'nun katında makbul olsun.⁴¹²

5) Kerâmet ve hâl kazanmak için Allah'a ibâdet yapmak: Bu şekilde yapılan ibâdetler de nefsin hazzı için yapılanlardır. Çünkü nefis,

⁴⁰⁹ *Ae.*, vr. 182a.

⁴¹⁰ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, aynı yer.

⁴¹¹ Aynı yer.

⁴¹² Aynı yer.

kerâmet ve ahvâl ile insanlar arasında mümtâz olmak ister. Nefsin bu desîsesi, anlaşılması zor bir durumdur ki sâlik, kâmil bir şeyhin yardımı ya da ilâhî bir cezbe olmaksızın bunu bilemez. Bu hilenin kaynağı, baş olma (*riyâset*) ve şöret sevgisidir. Bu durumda sâlikin yapması gereken şey, nefsinin riyâset ve şöretten uzak tutmaktır ki ibâdeti sırf Allah için olsun; kerâmet ve şöret için olmasın.⁴¹³ Sâlik, böyle bir hâl ile karşılaştığında, yaptığı ibâdetten dolayı Allah'a istiğfâr etmeli ve nefesine şöyle demelidir: “Şüphesiz sen bu ibâdetinle kerâmeti değil, cezayı hak ediyorsun”.⁴¹⁴

6) İbâdete itina gösterdiği için kendisini beğenmek ve bundan sevinç duymak: Böyle bir desîse ile ibâdet etmek, pişmanlığı gerektirecek bir mâsiyeti işlemekten daha kötüdür. Çünkü o mâsiyet, tövbe ile Allah'a dönmeyi gerektirir. Fakat bu şekildeki bir ibâdet ise yalnızca Allah'tan uzaklık ve O'na perde olur. Ârif, bu desîseden ancak nefse düşmanlık ve onu her durumda itham etmekle ve ubûdiyet halinde Allah'tan korkarak kurtulabilir.⁴¹⁵

7) İbâdeti sebebiyle Allah'ın mekrinden “Şüphesiz Allah fâcirleri ve fâsıkları bağışlar; O'na ibâdetle meşgul olduğum halde beni niçin bağışlamasın?” diyerek emin olmak: Bu hile, pek çok âbidin helâk olduğu büyük bir tehlikedir. Allah'ın mekrinden ancak fâsıklar emin olur.⁴¹⁶ Âbide gereken şey, bin yıl ibâdet yapsa da Allah'ın mekrinden emin olmamaktır.⁴¹⁷

8) Cennet ümidi veya cehennem korkusuyla Allah'a ibâdet etmek: Bu desîse ile Allah'a ibâdet eden kimse, Allah katında önemsizliğini ve hakirliğini ortaya koymuş olur. Çünkü, Allah'ın yerine başka şeyle yetinmiş ve O'nun dışındaki bir şeyle de korkmuş olur. Oysa ihlâslı bir kul, ubûdiyeti ile ancak Allah'ı ister ve O'ndan başka hiç bir şeyden korkmaz.⁴¹⁸

9) İbadetle, insanların muktedâsı olmayı kastetmek: Bu desîse de riyâset sevgisinden kaynaklanır. Sâlike gereken şey, Allah ile ünsiyet kurmak ve O'na karşı şevk duymak için yük altına girmek ve her türlü ihtişamdan kaçınmaktır. Nitekim “Allah ile ünsiyet kuran, mahlûkâtan uzaklaşır” denilmiştir.⁴¹⁹

413 Aynı yer.

414 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 183a.

415 Aynı yer.

416 el-'Arâf, 7/99.

417 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, aynı yer.

418 Aynı yer.

419 Mustafa Bekri, *el-'Arâsî'l-kudsiyye*, vr. 60a; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 183b.

10) İbâdet için Allah'tan karşılık istemek: İnsanların çoğu bu desîseye mübtelâ olur. Bunun kaynağı, kulun yaptığı ibâdeti büyük ve güzel görmesi ve Allah'ın kulun ibâdetinin ecrini zâyî etmeyeceğini bilmemesidir. Sâlike gereken şey, ecir ve karşılık beklemezsizin Allah'a ibâdet etmektir. Çünkü, ecir ve karşılığı ancak Allah'tan perdeli (*mahcûb*) ve edep makâmından uzak olanlar ister. Eğer bir kimse Allah'ı hakkıyla tanır, ibâdetindeki hata ve noksanlarına karşı Allah'tan ancak af ve mağfîret ister ve kabul edilmesi için özür beyan eder. Bu sebeple sâlik, Allah'tan bir ücret bekleyerek değil, korkarak ve severek O'na ibâdet etmelidir.⁴²⁰

11) “*İleride yapacağım*” diyerek ibâdetleri geleceğe bırakmak: Ölünceye kadar böyle diyerek amel etmeden ömrünü tüketir; âhirette de hüsrana uğrayan ve helâk olanlardan olur. Bu nedenle sâlik, ibâdetle acele ile davranmalıdır; çünkü tarikatın şartı, ibâdetle acele etmektir. Yoksa “*ileride şunu şunu yapacağım*” demek değildir. Çünkü vakit, insan ömrünü kesen keskin bir kılıç gibidir; ancak çoğu insan, bunu idrâk etmekten âcizdir.⁴²¹

12) Allah'a, şöyle şöyle büyük ibâdetler ve zor mücâhedeler yapacağım diye söz vermek: Bunu söyleyen kimse, ibâdet ve mücâhedelere başlayıp güç yetiremeyeceğini anlayınca da sözünden döner ve ahidini bozar; Allah katında da kendilerine kızılanlardan⁴²² olur.⁴²³

13) Nâfile ibâdetlerde gösterdiği titizliği farz ibâdetlerde göstermemek: Bunun sebebi, farzları kullar üzerine Allah'ın teklifi etmesidir. Nefis, firavunluğundan dolayı yaratıcısının teklifi altına girmeye râzı olmaz; bu nedenle O'nun tekliflerini yerine getirmekte gevşek davranır. Nâfile ibâdetlere gelince, onlarda böyle bir teklif söz konusu değildir ve bu nedenle nefis kendisini de mahkum hissetmez. Onları yapmak onun isteği (*bevâ*) ve arzusuyla olduğunu bilince de yapmakta acele eder.⁴²⁴

14) İbâdetle Allah katında izzet ve şeref istemek: Bu, kişinin Allah'tan uzaklaşmasını gerektirir ve kalbin katılaşmasını doğurur. Çünkü kula gereken, alçak gönüllülüğü, hakirliği ve ibâdetlerde fenâyî istemektir ki Allah katında yakın ve sevgili olsun. Bunun sebebi, nefsin cibilliyeti, mahviyet sahibi olmaması, bilakis kibirli olmasıdır. Sâlikin bu sıfatları

⁴²⁰ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, aynı yer.

⁴²¹ Aynı yer; Mustafa Bekri, *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 187a.

⁴²² el-Mü'min, 40/35.

⁴²³ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, aynı yer.

⁴²⁴ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 184a.

açaltarak ve hakaret ederek yok etmesi gerekir ki, Allah katında yaptığı ibâdet karşılığı bir izzet istemesin.⁴²⁵

Mustafa Bekrî'nin *el-'Arâisü'l-kudsîyye* adlı eserinde kaydettiğine göre, nefsin her makâmdaki bu çeşit çeşit hilelerinden kurtulmak için:

1) İlâhî inâyet ve yardım olması gerekir. Bu ise, Allah'tan gâfil olmamak ve nefsi tanımakla mümkündür. Hakk'ı tanımanın yolu da nefsi tanımaktan geçer. Nefsi hakkında bilgi sahibi olmayıp onu unutan kimse, Rabbi hakkında da bilgisiz olur.

2) Nefsin hilelerinden kurtulmak ve onu tasfiye etmek için mutlaka bir müşhidin rehberliğinden istifade etmek gerekir. Nefsin âfetleri ve hastalıkları, “söz”, “fiil” ve “hâl”de olmak üzere üç kısımdır. Bunların teşhis ve tedâvîleri ehil müşhidler tarafından ortaya konulmuştur.

3) Tövbeye ve dinin hükümlerine sıkı sıkıya sarılmak gerekir. Mustafa Bekrî, tövbe konusunda acele edilmesi gerektiğini tavsiye eder. Nitekim tövbe ve istiğfarı Allah emretmiş ve Hz. Peygamber (a.s.) de tavsiye etmiştir. Allah tövbe edenin tövbesini kabul eder ve ona yardım eder.

4) Mevt-i ihtiyârî (*irâdî, mecâzî, mânevî*)'den yani kötü söz, fiil ve hallerden fânî olmak ve yerlerine güzellerini yerleştirmek gerekir. Sır kuşu, ancak böyle yapıldığı zaman, gaflet kafesinden kurtulur. Mustafa Bekrî, ihtiyârî ölümle ilgili olarak *Mesnevî*'de hikâye edilen tâcir ile papağan hikayesine⁴²⁶ de kısaca atıfta bulunur.⁴²⁷

Mustafa Bekrî'nin nefis ve desîseleri ile ilgili kaleme almış olduğu *el-'Arâisü'l-kudsîyye el-müfsibatü 'anî'd-desâisi'n-nefsîyye* adlı eserin tahkikini yapan Kerem Emîn, onun konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde özetler:

Mustafa Bekrî, Kur'an-ı Kerim'e dayanarak nefis ile ruh arasındaki ayırma önem vermiştir. Kendisinden önceki birçok görüşten istifade etmiş ve onlara uygun olarak nefis terbiyesiyle ilgili özel bir metod geliştirmeye çalışmıştır. Sadece bu konuyu ele aldığı özel bir kitap yazmıştır. Nefsin ahlâkî yönü üzerinde hassasiyetle durmuş ve Rabbi tanımanın ancak nefsi tanımakla mümkün olacağını ısrarla vurgulamıştır.⁴²⁸

Sonuç olarak söylemek gerekirse ibâdetin, Allah'ın emirlerine ve Hz.

⁴²⁵ Aynı yer.

⁴²⁶ Mevlânâ, *Mesnevî* (trc. Şefik Can), Ötüken Yayınları, İstanbul 2003, I, 111-115. [beyit nr. 1547 vd.]

⁴²⁷ Mustafa Bekrî, *el-'Arâisü'l-kudsîyye*, vr. 68ab; Kerem Emîn, *age.*, s. 111-112.

⁴²⁸ Kerem Emîn, *age.*, s. 112-113.

Peygamber'in (a.s.) sünnetine uyarak haşyet, murâkabe ve huzur içinde yapılması gerekir. İbâdete başlarken kötü sıfat ve bozuk niyetlerden uzaklaşılmalı ve "ih̄san" şuuruyla yani Allah'ı görüyormuşcasına ibâdet etmeye çalışılmalıdır.⁴²⁹

⁴²⁹ Aynı yer.

IV. RİYÂZET VE MÜCÂHEDE

Riyâzet; “idman, eğitime, terbiye ve ıslâh etme”, “boyun eğdirme”, “çekici ama zararlı şeylerden uzak kalma” ve “zor ama faydalı şeyleri yapmaya kendini alıştıрма” gibi anlamlara gelir. Az yemek, az içmek, az uyumak, çile çekmek, erbaîn çıkarmak,⁴³⁰ sefere çıkmak ve inzivâya çekilmek riyâzet şekillerinden bazılarıdır. Riyâzet yapanlara “ehl-i riyâzet” denilir.

Mücâhede, lügâtte savaşmak ve mücâdele etmektir. Tasavvuf ıstılâhı olarak, şeriatça istenen fakat nefse zor gelen şeyleri nefsi emmâreye yükleyerek onunla savaşmak, nefsi ezmek, etkisiz hale getirmek, ölmeden evvel ölmek ve çile çekmek anlamlarına gelir.⁴³¹

Tasavvufî eğitimde, Allah yoluna girmek ve sülûk etmektir maksat, Hz. Peygamber’in (a.s.) ahlâkına tâbi ve teslim olup onu yaşamaktır.⁴³² Allah’a ulaşmaktan (*yuslat*) gaye ise, nefsin cehâlet, öfke, kin, cimrilik, kibir, kendini beğenme, riyâ, makâm sevgisi, baş olma sevdası ve çok konuşma vb. kötü sıfatlardan arındırılması ve yerlerine ilim, hilim, kalp temizliği, alçak gönüllülük, tevâzû, sabır, şükür, zühd, tevekkül, sevgi, haya, rızâ, ihlâs, doğruluk, murâkabe, muhâsebe, tefekkür, mahlûkata şefkat, Allah için sevmek, işlerde teennî ile hareket etme, hüzn, az konuşma, huş vb. güzel sıfatların yerleştirilmesidir. Bir kimsede bu güzel vasıflar toplanırsa kötü sıfatlar ondan uzaklaşır ve o kişi, menzil ve mertebeler aşarak Allah’a vâsıl olanlardan olur.⁴³³

Allah’a ulaşmak isteyen bir kimsenin öncelikle yapması gereken şey, ulaşmak istediği zât hakkında bilgi sahibi olması ve O’nun için câiz ve muhâl olan şeyleri öğrenmesidir. Aynı şekilde ahlâkı ile ahlâklanmaya çalıştığı Hz. Peygamber’i (a.s.) de tanınması gerekir. Sonra Kur’an-ı Kerim’den kendisi için gerektiği miktarda sûre ve âyet öğrenmesi lazımdır. Bunları elde ettikten sonra, hata ve günahlarını tespit etmeli ve kötü sıfatlarının yerine iyilerini yerleştirmeye gayret etmelidir.⁴³⁴

Mutasavvıflar riyâzet ve mücâhede konusunda şu âyet ve hadisleri delil

⁴³⁰ Hasan Ünsî’nin kaydettiğine göre, Şâbâniye geleneğinde “erbaîn”e sadece şeyhler girer. Dervişler için üç, beş veya yedi günlük halvetler vardır. Bilgi için bk. *Hasan Ünsî, Tasavvufî İncelikler (Kelâm-ı Azîze)*, (haz. M. Tatçı – C. Kurnaz), Ankara 2001, s. 15.

⁴³¹ *Ae.*, s. 348.

⁴³² Semânüdü, *age.*, vr. 28b.

⁴³³ *Ae.*, vr. 28b-29a. Ayrıca bk. Mustafa Bekri, *Elîyye fi’l-tasavvuf*, vr. 4b-5a.

⁴³⁴ Semânüdü, *age.*, vr. 29b.

göstermişlerdir:

1) "...Bizim uğrumuzda cihat edenleri elbette yollarımıza eriştireceğiz."⁴³⁵

2) "Hak uğrunda cihat eden, ancak kendisi için cihat etmiş olur."⁴³⁶

3) "Allah uğrunda gereği gibi cihat edin."⁴³⁷

4) "*Küçük cihattan büyük cihada döndük...*"⁴³⁸

Onlar, bu âyetlerde geçen cihadı, nefis ile yapılan cihad şeklinde anlamışlar ve onunla yapılan mücâhedeyi, büyük bir cihad olarak kabul etmişlerdir. Bunu her Müslüman için de "farz-ı ayn" olarak görmüşlerdir. Bu yüzden en yüksek makâma ulaşılsa bile, ölünceye kadar onunla mücâhede etmek gerekir. Çünkü, riyâzet ve mücâhede yolu nebilerin ve rasüllerin Allah'ı tanımak için tutmuş oldukları bir yoldur. Velîlerin âdeti ise, peygamberlerin izinden gitmektir.⁴³⁹

Mustafa Bekrî, riyâzet ve mücâhedeyi sadece yemeyi ve içmeyi azaltmak olarak görmez. O, nefsin riyâzetinden maksadın, kötü sıfatların atılarak güzel sıfatlarla ahlâklanmak olduğunu söyler. Riyâzet sayesinde yeme-içme ve uyku azaltıldığı için kalb saflaşır ve bu sayede güzel ahlâkın kazanılması kolaylaşır.⁴⁴⁰

Mustafa Bekrî, "De ki: "Rabbim! Beni dâhil edeceğin yere hoşnutluk ve esenlikle dahil et; çıkaracağın yerden de hoşnutluk ve esenlikle çıkar."⁴⁴¹ âyetinde geçen "çıkma" işini dört mertebede yorumlar: Maldan çıkma (*zâhid*); Allah'a yönelmek için eş ve aileden çıkma (*âbid*); nefis ve hevâdan çıkma (*mücâhid*) ve Allah'tan başkasını görmekten çıkma (*müşâhid*). Buna göre müellif, "mücâhede" makâmını, "zühd" ve "taabbüd" makâmının üstüne; "müşâhede" makâmının ise altına koymuştur.⁴⁴²

435 el-Ankebût, 29/69.

436 el-Ankebût, 29/6.

437 el-Hac, 22/78.

438 Aclûnî, *Keşfü'l-hafâ'* I, 511 (hadis nr. 1362).

439 Kerem Emîn, *age.*, s. 117-118.

440 Daha geniş bilgi için bk. Mustafa Bekrî, *Hediyyetü'l-abbâb*, (*Tibyân* içerisinde), I, vr. 362b-364a.

441 el-İsrâ', 17/80.

442 Kerem Emîn, *age.*, s. 121.

Mustafa Bekrî'ye göre, mücâhedenin başı meşakkat ve yorgunluk, sonu ise saâdet ve sevinçtir. Sevinç ilâhî aydınlanmanın ve rabbânî müşâhedenin işâretidir. Bu nedenle mücâhedenin meyvesi müşâhededir. Mücâhedesiz olmayanın, müşâhedesiz de olmaz.⁴⁴³

Mürîdin murâdının nefsinin tezkiye ve kalbini tasfiye etmek olduğunu söyleyen Mustafa Bekrî, onun bu gayeye ulaşabilmesi yani kalbinin ilâhî nûr ile aydınlanabilmesi için, yedi şeye sahip olması gerektiğini yaşadığı dönemde kullanılan bir "kandil" misâliyle açıklar. Şöyle ki, bir lambanın, etrafını aydınlatabilmesi için, nasıl çakmak taşı, idâre lambası, kibrit, fitil, yağ ve alev gerekiyorsa, kalpte ilâhî nur ve hikmetin parlaması için de "cehd"⁴⁴⁴ çakmağı, "tazarrû"⁴⁴⁵ taşı, "nefse muhâlefet"⁴⁴⁶ alevi, "inâbe"⁴⁴⁷ kibriti, "sabır"⁴⁴⁸ lambası, "şükür"⁴⁴⁹ fitili ve "kazaya rızâ"⁴⁵⁰ yağının bulunması gerekir.⁴⁵¹

Buna göre sâlikin, kalbinde hikmet ateşinin tutuşması ve aydınlanması için cehd, tazarrû, nefse muhâlefet, inâbe, sabır ve şükür sıfatlarıyla ahlâklanması gerekir. Nasıl hava ve rüzgâr lambayı söndürürse, hevâ ve heves de kalbin nurunu söndürür. Bu nedenle, kalbî nurun zayıflamaması için beş duyunun kapatılması gerekir. Çünkü beş duyu ne ile meşgul olursa kalp de o şeylerle meşgul olur. Allah'ın dışındaki şeylerle meşgul edilmesi önlendiği takdirde kalp de Allah'ın murâkabesi ile meşgul olur.⁴⁵²

Tasfiye ve tahliyenin (*boşaltma*) de mücâhede çeşitlerinden olduğunu kaydeden Mustafa Bekrî, bunların zâhirî ve bâtinî temizlik ile mümkün olduğunu ve aklın, fikrin, kalbin, ruhun, sırrın ve zâhirî hislerin (*duyuların*) temizlenmesi gerektiğini ifade eder. Buna göre aklın temizliği (*tabâretî*) kevnî ve maddî sebeplere takılıp kalmamakla; fikrin temizliği Rahmân'dan başka bir şeyle meşgul olmamakla; kalbin temizliği, Rabbin beyti olduğu için mâsivânın ondan çıkarılmasıyla; ruhun temizliği ubûdiyetin

443 Mustafa Bekrî, *Hedîyyetü'l-abbâb*, (Tibyân içerisinde), I, vr. 351b.

444 "...Bizim uğrumuzda mücâhede edenleri elbette yollarımıza eristireceğiz." (el-Ankebût, 29/69).

445 "Rabbimize gönülden ve gizlice yalvarın." (el-A'râf, 7/55).

446 "Ama kim Rabbinin azametinden korkup da kendini kötülükten alkoymuşsa, varacağı yer şüphesiz cennettir." (en-Nâziât, 79/40).

447 "Rabbimize yönelin. Azap size gelmeden önce O'na teslim olun." (ez-Zümer, 39/54).

448 "Sabredin, doğrusu Allah sabredenlerle beraberdir." (el-Enfâl, 8/46).

449 "O'nun nimetine şükredin." (en-Nahl, 16/114).

450 "Rabbinin hükmü yerine gelinceye kadar sabret." (et-Tûr, 52/48).

451 Mustafa Bekrî, *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 182ab.

452 *Ac*, vr. 182b.

hakikatlerini gerçekleştirmekle; sırrın temizliği Allah'tan başka bir şeyi müşâhede etmemekle ve zâhirî hislerin temizliği ise ilâhî feyizlerle olur. Aynı şekilde, her zâhirî hissine de kendine göre bir temizliği vardır. Kulağın temizliği, ancak Allah'tan almakla; gözün temizliği, Allah'tan başka bir şeyi görmemekle, yani malûkâtı Hakk'ın aynası görmemekle; burnun temizliği Allah'a ve Rasûlü'ne mahsus olan kokudan başkasını almamakla; dilin temizliği şevkin kemâliyle ve dokunmanın temizliği ise his yeteneğinden uzaklaşmakla (*fenâ*) olur.⁴⁵³

Riyâzet ve mücâhede, genellikle az yeme (*kellet-i taâm*), az uyuma (*kellet-i menâm*), az konuşma (*kellet-i kelâm*) ve uzlet (*halvet*) ile yapılır.⁴⁵⁴

A. AZ YEMEK (AÇLIK)

Allah'a ulaştıran yolun rukünlerinden birincisi, “açlık” yani az yemektir. Mustafa Bekrî, Semânûdî'nin naklettiğine göre, şöyle demiştir: “Sâlik için gerekli olan şeylerden biri de riyâzet yapmaktır. Riyâzet, genel anlamda güzel ahlâk ile ahlâklanmak ve kötü sıfatlardan uzaklaşmaktır. Dar anlamda ise açlık ve susuzluktur. Allah'ın, bir kimsenin aç ya da susuz kalmasına ihtiyacı yoktur. Riyâzet, Samedânî bir ahlâktır; yani Allah'ın bir vasfıdır. Bu nedenle, “*Oruç benim içindir...*”⁴⁵⁵ buyurmuştur. Mürîd, nefsi ona hâkim iken, açlık sebebiyle nefesine hâkim olur. Nefis, açlık denizine atılmadıkça, Allah'a dönmez ve doğru yolu bulamaz.”⁴⁵⁶

Âdâbü'l-'ubûdiyye'de kaydedildiğine göre açlık, bedeni zayıflatan ve nefse acı veren bir durumdur ve riyâzetin en önemli esaslarından biridir. Nefis, sahibine ancak gıdası azaltılarak açığa mahkum edildiğinde itâat eder. Bu nedenle, nefisle mücâhedeyle açlıkla yapmayan bir kimse, isterse nefsiyle bin yıl mücâhede etsin, onu mağlub etmesi mümkün değildir. Çünkü, yukarıda da ifade edildiği gibi, Allah nefsi yarattığı zaman ona itâat etmesini emretti ama o bundan kaçındı. Onu cezalandırdı yine bir tesiri olmadı; ubûdiyetini ikrar etmedi. Ne zaman ki açlıkla terbiye edildi, o zaman itâat etmesi gerektiğini kabul etti. Bu sebeple, onu terbiye etmede açlık çok büyük bir

⁴⁵³ Mustafa Bekrî, *Hedîyyetü'l-abbâb*, (*Tibyân* içerisinde), I, vr. 352ab. Ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *el-Vasîyyetü'l-celîyye*, vr. 184b.

⁴⁵⁴ Mustafa Bekrî, *Hedîyyetü'l-abbâb*, (*Tibyân* içerisinde), I, vr. 354ab; a.mlf., *el-Vasîyyetü'l-celîyye*, vr. 184a.

⁴⁵⁵ Buhârî, Savm 3; Libâs 78; Müslim, Sıyâm 160, 162-164.

⁴⁵⁶ Mustafa Bekrî, *Hedîyyetü'l-abbâb*, (*Tibyân* içerisinde), I, vr. 362b; Semânûdî, *age.*, vr. 41b-42a.

rukün ve kuvvetli bir metoddur. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.): “*Düşmanlarımızla cihad ettiğiniz gibi aç ve susuz bırakarak nefsinizle de mücadele ediniz. Bunun ecir, Allah yolunda cihad edenlerin aldığı ecir gibidir.*”⁴⁵⁷ buyurmuştur.⁴⁵⁸

Sâlik, yerin ve göklerin melekûtuna ve kuds makâmına ancak açlık ve susuzlukla riyâzet yaptıktan sonra girebilir. Bu nedenle, açlık nebilerin, velilerin ve sâlihlerin sünnetidir; çünkü onlar, aç bir vaziyette ibâdet etmişler, açlıkla yakınlık elde etmişler ve açlıkla çeşit çeşit nimete nâil olmuşlardır. Özetle ifade etmek gerekirse, açlık ruhun safâsı, kalbin cilâsı, nefsin temizleyicisi ve şeytanın uzaklaştırıcısıdır. Çünkü kişi cesedindeki pis kısımları açlık ve susuzluk ateşiyile yaktığı zaman, şeytan orada kendine bir yer bulamaz ve ona yaklaşamaz. İnsan bu sayede şeytanın vesvese ve saptırmalarından kurtulmuş olur. Ayrıca açlık ve susuzluk, insanın damarlarında dolaşan şeytanın geçiş yollarını da daraltmış olur.⁴⁵⁹

Sâlikin gücü yettiği ölçüde açlığa ve susuzluğa yapışması ve fazla yemekten ve toklukta kaçınması gerekir. Çünkü tokluk; gaflet, cehâlet, tembellik, kasvet, kötülük ve şehvet doğuran hayvânî bir sıfattır. Dünya sevgisinin, şeytana uymanın, günah işlemenin ve âsî olmanın kaynağı da yine toklukta. Kişi ne kadar az yerse Allah’a isyanı da o kadar az olur.⁴⁶⁰

Semânûdî’nin kaydettiğine göre, Arefe günü vakfe yapmak hacı için ne ifade ederse, sülûk etmek isteyen bir mürîd için riyâzetin dört esasından en önemlisi olan açlık da aynı anlama gelir. Çünkü diğer prensiplerin kaynağı da çoğu kez budur. O her hayrın esasıdır. Hz. Peygamber’in (a.s.) açlıkla ilgili “*Aç kalmıız, iyileşirsiniz. Şüphesiz sıbbat, açlıktadır.*”⁴⁶¹ gibi pek çok hadisi vardır.⁴⁶²

Yine Semânûdî’nin kaydettiğine göre, çok yemenin zararlarından bazıları şunlardır:

457 Aclûnî, II, 261 (2272). Bu rivayetle ilgili bilgi için ayrıca bk. M. Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Konya 2001, s. 363.

458 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 190b.

459 *Ae.*, vr. 190b-191a.

460 *Ae.*, vr. 191a.

461 Aclûnî, *age.*, II, 42 (hadis nr. 1631).

462 Semânûdî, *age.*, vr. 31ab.

- 1) Kalpten Allah korkusunu giderir ve mahlukâta şefkati kalpten çıkarır.
- 2) İbâdet bedene ağır gelir.
- 3) Hikmetli bir sözü duyduğu zaman kalbini yumuşatmaz ve ona tesir etmez; konuştuğu zaman sözü insanların kalbine ulaşmaz,
- 4) Hastalıklar peşi sıra gelir.⁴⁶³

Açlığın faydasını elliye kadar çıkarırlar olmuştur. Bunlardan bazıları şunlardır:

- 1) Kalbi saflaştırır ve onu yumuşatır,
- 2) İbâdetten zevk almayı sağlar,
- 3) Şehveti kırar,
- 4) İbâdete devamı kolaylaştırır,
- 5) Uykuyu kaldırır,
- 6) İnsani ihtiyaçları azaltır,
- 7) İnsani ibâdetten alıkoyan hastalıkları uzaklaştırır,
- 8) Geçim sıkıntısı azalır, az ile yetinilir,
- 9) Başkalarını tercih (îsâr) ettirir,
- 10) Sözü, dinleyenlerin kalbine tesir eder.⁴⁶⁴

Açlık konusunda matlup olan, ifrat ve tefrite kaçmadan orta yolu bulmaktır. Bunun ölçüsü Hz. Peygamber'in (a.s.) hadisinde de ifade edildiği gibi midenin ancak üçte birini yemekle doldurmaktır. Tasavvufi terbiyede açlıkla ilgili dikkat edilmesi gereken hususlardan biri, "az yemek"tir; "yemeği terk" etmek değil. İkincisi, acıkmadan yememek; yediği zaman da mideyi tıka basa doldurmamaktır. Üçüncüsü, günde iki öğün yemek yemektir. Hz. Peygamber'in (a.s.) hadisinde de belirtildiği gibi üçüncüsü israftır.⁴⁶⁵

Yine *Âdâbü'l-'ubûdiyye*'de kaydedildiğine göre, yemeğin öğünü ve vakti konusunda mutasavvıflar arasında görüş birliği yoktur. Bazıları sâlikin günde bir kez ve hergün aynı vakitte yemesi gerektiğini ileri sürerken; bir kısmı da sabah ve akşam olmak üzere günde iki kez yemek yenilmesi

⁴⁶³ *Âe.*, vr. 32b-33a.

⁴⁶⁴ *Âe.*, vr. 33a.

⁴⁶⁵ *Âe.*, vr. 33ab.

gerektiğini söylemişlerdir. Sâlik, oruç tutacaksa seher ve iftar vakitlerinde, tutmayacaksa birincisini kuşluk vakti diğerini ise akşam vakti yer. Bundan daha fazla yiyan bir sâlik ise hayvana benzetmişlerdir. Rivâyete göre, Sehl b. Abdullah et-Tüsterî'ye günde bir kez yiyan kişinin durumunu sordular. "Sıddıkların yeme şeklidir" diye cevap verdi. Günde iki kez yiyan kimsenin durumunu sordular. "Müminlerin yeme şeklidir" dedi. Bu sefer üç kez yiyanın durumu soruldu. "Söyleyin, kendisine bir alaf⁴⁶⁶ yaptırın" diyerek, günde üç veya daha fazla öğün yemek yemenin hayvanlara ait bir özellik olduğuna işâret etmiştir.⁴⁶⁷

Bazı mutasavvıflar, açlığın sınırını şu şekilde tespit etmişlerdir: Eğer kişi buğday ekmeğinin yanında bir katığa ihtiyaç duymuyorsa açtır; yanında katık istiyorsa henüz tam olarak acıkmamış demektir. Açlıkla nefsinin terbiye etmek isteyen bir sâlikin, başlangıçta öğün vaktini geciktirerek, yiyeceği ve içeceği şeyin miktarını yavaş yavaş azaltarak mücâhede etmesi gerekir. Aksi takdirde bedeni zayıflayabilir, aklına bir zarar gelebilir ve psikolojisi bozulabilir. Riyâzetinin bozulmaması ve mücâhedesinin kesintiye uğramaması için, sâlikin bunlara dikkat etmesi gerekir. Bünye açlığa tedricî olarak alışırsa faydalı olur; çünkü bazı sâlikler, nefislerini aç bırakmada aşırıya kaçtıkları için güç yetirememişler; bu nedenle ya onu terk etmek zorunda kalmışlar ya da helâk olup gitmişlerdir. Çünkü açlıkta tedricî olmaksızın ifrata gitmek, tokluktan daha zararlıdır.⁴⁶⁸

Semânûdî de açlık ve susuzluğun tedricî olarak yapılması gerektiği üzerinde durur. Bu konu da bazılarının, yiyeceğini her gün tartarak azaltması ve miktarını zamanla birkaç hurma ya da birkaç kuru üzüm kadar düşürmesi dikkat çekicidir. Musatavvıflara göre bu kadarı bile mideye yeterli olmakta ve bünye bundan bir zarar görmemektedir. Aynı şekilde, suyu da benzer şekilde azaltarak günlerce su içmeyen sûfler olmuştur. Nitekim şöyle denilmiştir: "Eğer nefsinin dünyada zühde güç yetirip yetiremeyeceğini tanımak istiyorsan, su içmekten uzak dur. Buna gücün yeterse, dünyada zühde de gücün yeter. Aksi halde zühdü başaramazsın."⁴⁶⁹

Sâlikin dikkat etmesi gereken diğer bir husus da açlığın kendisine bir faydasının olup olmadığıdır. Eğer açlık kendisinin terakkî etmesine bir katkı sağlıyorsa buna devam etmeli; değilse açlığı terk etmeli ve yeme içme

⁴⁶⁶ Alaf; ot, saman, arpa vb. hayvan yemi veya yemlerinin konulduğu yer.

⁴⁶⁷ Kôsec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 191a.

⁴⁶⁸ *Ae.*, vr. 191b.

⁴⁶⁹ Semânûdî, *age.*, vr. 42ab.

konusunda orta yolu tercih etmelidir. Dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da, açlığın olumsuz neticeler de verdiğidir. Buna göre açlık; kötü ahlâk, ibâdetlerde gevşeklik, muhabbet ateşinin sönmesi, kalbin katılaşması ve psikolojinin bozulması gibi sonuçlar doğurabilir. Sâlikin böyle bir durumda açlığı derhâl terk etmesi ve normal şekilde yemeye devam etmesi gerekir. Çünkü açlıktan maksat, Allah’a tâate koşmak ve O’na isyandan uzak durmaktır. Şayet bu maksat, aç durmaksızın elde edilebiliyorsa sâlikin açlığı ve orucu terk etmesi daha faydalıdır. Ancak yediği zaman şehveti arttıracak ölçüde yememesi ve nefsinin istediği şeyleri vermemesi gerekir. Ayrıca sâlik, çarşıda satılan yiyeceklerden almadığı gibi bir öğünde iki çeşit yemek de yememeli ve ayrıca hayatta kalacak kadar yemeye dikkat etmelidir. Yine yemeğini yerken gaflet ve hırs ile yememeli; Allah’a tâate güç yetirmek niyetiyle helalinden yemelidir. Kim bu hususlara dikkat ederek yemeğini yerse, yemesi açlığından daha faydalıdır; çünkü açlıkta yemekte bulunmayan büyük tehlikeler vardır.⁴⁷⁰

Açlık sâlikler için ihtiyarî, tahkik ehli (*muhakkık*) için ise zorunludur (iztirârî). Tahkik ehli, üns makâmında acıktığı zaman az; fakat heybet makâmında ise çok yer. Bu durum, onun İlâhî azamet karşısında kalbine gelen müşâhedeler sebebiyle hakikate mağlup olduğuna bir işârettir. Tahkik ehli olmayan sâliklerin çok yemesi ise onların Allah’tan uzaklaştığına; O’nun kapısından kovulduğuna ve şehvânî ve hayvânî nefsin onu itilâ ettiğine delâlet eder. Az yemeleri ise, ilâhî nefhalara işâret eder. Açlık, aşırılığa kaçılmadığı takdirde, her iki halde de sâlik için bazı hallerin zuhûr etmesine, muhakkık için de bazı sırların ortaya çıkmasına sebep olabilir. Eğer açlıkta ifrata gidilecek olursa, bu durum, hevâ ve hevese, aklın gitmesine ve mizacın bozulmasına neden olabilir. Bu nedenle, şeyhinin emri olmaksızın sâlikin böyle bir şeye tevessül etmesi doğru değildir.⁴⁷¹

B. AZ UYUMAK (SEHER)

Allah’a ulaştıran yolun rukünlerinden ikincisi, “seher”; yani geceleri ibâdetle geçirip az uyumaktır ki, “kalbin” ve “gözün” seheri olmak üzere iki kısımdır. Gözün seheri, geceleri uyumamasıdır. Bu durumda bütün uzuvlar

⁴⁷⁰ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 191b-192a.

⁴⁷¹ Mustafa Bekri, *el-Vaşıyyetü'l-celîyye*, vr. 184; Semânüdi, *age.*, vr. 34ab.

Allah'a taatle meşgul olurlar. Kalbin seheri ise, gaflet uykusundan uyanık olması ve müşâhede ile sıfatlanması demektir; göz uyusa bile. Bir kimsenin gözü uyanık olduğu halde, fakat kalbi gaflet uykusunda ise, o kişi, Allah'a yakınlık halinde olmadığı ve rızâsını tahsil etmediği için "uyuyan" hükmündedir. Öte yandan gözü uyuduğu halde, kalbi uyanık bir kimse de gözü açık olarak Allah'a ibâdet eden bir kimse gibidir. Nitekim, âlimin uykusu Allah ile beraber huzur ve müşâhede halinde olduğu için ibâdettir, denilmiştir.⁴⁷²

Özetle ifade etmek gerekirse, gözün her halde açık bulunması daha üstündür. Çünkü gözün uyuması, gaflet ve tembellik doğurur ve kişinin ahlâkını ve sıfatlarını çirkinleştirir. Göze uykunun girmemesi ise, kanı saflaştırır, bedeni hafifletir ve zarar veren rutûbeti kurutur. Kalp bu sayede; parlar, nefis tezkiye olur, sadır genişler, muhabbet ve şevk artar, akıl nurlanır ve zihin dağınıklığı ortadan kalkar. Hiçbir kimse insanî kemâlata ve rabbânî mârifete gözleri uyur bir vaziyette ulaşmamıştır. Nitekim kemâl mertebesine ulaşanlar, rahatlarını terkederek seherleri uyanık kalmak suretiyle nefisleriyle mücâhede etmişlerdir. Bu nedenle, sâlikin de geceleri uykusuz kalmaya tedricî olarak alışması gerekir; çünkü bu, nefse ve bedene en zor gelen mücâhede ve riyâzetlerden biridir.⁴⁷³

*Âdâbü'l-'ubûdiyye'*de "seher", geceleri ve seher vakitlerinde Allah'a tâat için uykuyu terk etmek olarak tanımlanır ve bütün nebî ve velilerin nefisleri ile mücâhede uykuyu terk ettikleri belirtilir. Çünkü Allah Teâlâ, Celâl ve Cemâl sıfatları ve her türlü ihsanıyla gecelerde ve seherlerde tecellî eder. Bu sebeple kim Allah'ın fazl ve ihsanıyla kendisine tecellî etmesini isterse, geceleri ve seher vakitlerini ibâdetle geçirmeye devam etmelidir. Bu vakitlerde uyuyan kimseler ise, bu ilâhî lütuflardan mahrum kalır. Allah'ı sevdiğini söylediği halde, geceleri uykuyla geçiren bir kimse, bu iddiasında yalancıdır. Çünkü seven, sevgiliye münâcaat etmek ve onun cemâlini görmek için geceleri uyumaz. Bu nedenle seher, sevenlerin âdeti, âşıkların alâmeti ve Allah'a vâsıl olanların buluşma zamanıdır.⁴⁷⁴

472 Mustafa Bekrî, *el-Vasîyyetü'l-celîyye*, vr. 184b; Semânûdî, *age.*, vr. 43ab; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 193a.

473 Semânûdî, *age.*, vr. 43ab; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 193a.

474 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 192ab.

Semânüdi'nin kaydettiğine göre, geceleri uyanık olmanın zâhirî ve bâtinî bazı sebepleri vardır: Zâhirî sebepleri şunlardır:

- 1) Çok yemek yememek ve fazla su içmemek;
- 2) Bedenin yorulması uykuya sebep olacağından gündüz yaptığı işlerde bedenini fazla yormamak;
- 3) Gece ayakta kalma gücü veren öğle uykusunu (*kaşlûle*) terk etmemek,
- 4) Gündüzleyin günah işlememek. Çünkü günah, kendisiyle rahmet arasında bir perde oluşturur.

Bâtinî sebepler ise şunlardır:

- 1) Kalbi Müslümanlara kin duymaktan ve bid'atlerden sâlim olmak,
- 2) Âhiret hallerini düşünüp korku duyarak kısa emel sahibi olmak
- 3) Gece ibâdetinin faziletini âyet ve hadislerden öğrenmek.⁴⁷⁵

Âdâbü'l-'ubûdiyye'de yukarıdaki hususlara ilâve olarak geceleri uykusuzluğa alışmayı kolaylaştıran hususlar şu şekilde sıralanır:

- 1) Kalbin ibâdete bağlı olması ve kaçırıldığı insânî kemâlât için hüznü duyması,
- 2) Âriflerin geceleri yaptığı mücâhedelerden ibret alması,
- 3) İştah açıcı ve sıcak yemekler yememesi,
- 4) Allah'ı çok çok zikretmesi, istiğfar ve tövbe etmesi,
- 5) Boş konuşmaktan uzak durması,
- 6) Kendisini ilgilendirmeyen hususlarla meşgul olmaması.⁴⁷⁶

Kösec Ahmed Efendi'nin kaydettiğine göre, geceleri istiğfar, ibâdet ve duâ eden maksadına ulaşır. Geceleri boş ve faydasız şeylerle geçiren kimsenin ise uyuması daha iyidir. Bu nedenle sâlikin, gece kalktığında nefsânî hevâ ve hevesleri bir kenara koyarak istiğfar, namaz, zikir, duâ ve tazarru ile meşgul olması ve geceyi rahmet ve ganimet bilmesi gerekir.⁴⁷⁷

⁴⁷⁵ Semânüdi, *age.*, vr. 43a-44a.

⁴⁷⁶ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 193ab

⁴⁷⁷ *Ac.*, vr. 192b.

Semânüdü'nin kaydettiğine göre, seherde uyanık olan insanlar üç kısımdır:

1) Gecelerin üzerlerinden geçip gittiği kimselerdir ki bunlar ezkâr ve evrâd sahibi müridlerdir. Uyanık kalmak nefislerine zor gelince geceler onlara gâlip gelir.

2) Gecelerin üzerinde yol alanlardır ki bunlar nefislerinin uykusuzluğuna sabreden âbidlerdir. Onlar gecelere gâlip gelenlerdir.

3) Gecelerin kendileriyle yol aldığı kimselerdir ki onlar üns ve şuhûd ehli âşıklardır. Onların muhabbetleri geceleri kısaltır ve aşkları uykularını kaçıtır. Onlara, kaç saat olursa olsun geceler “bir an” gibi gelir. Böyle bir muhabbet ehline “Gece ile aran nasıldı?” diye sorulsa, iki hâl arasında gidip geldiğini söyler. O, gecenin karanlığı başladığında sevinir ve fecrin doğuşuyla birlikte daha sevinci tamamlanmadan kederlenir.⁴⁷⁸

Hız. Peygamber'in (a.s.) “*Gece namaz kılanın gündüz yüzü güzel görünür.*”⁴⁷⁹ hadisi gibi pek çok hadis, gece ibâdetine teşvik etmiştir.⁴⁸⁰ Sâlih kimseler gece ibâdetine kalkmayanları tanırlar ve “Seni bu gece kuds makâmında göremedik” şeklinde yumuşak bir üslup ile ayıplarlar idi.⁴⁸¹ Bazıları da yatağı yere serer; eliyle ona dokunur ve kendi kendine: Allah'a yemin olsun ki yumuşak ve rahatsın; fakat cennet döseği senden daha yumuşak ve rahattır, der ve sabaha kadar ibâdet ederdi.⁴⁸²

Semânüdü, Mustafa Bekrî'nin *el-Menbecü'l-'aşb* adlı eserine atıfta bulunarak teheccüd namazı ile ilgili görüşlerine⁴⁸³ yer verdikten sonra teheccüde kalkmak isteyen bir kimsenin yatarken buna niyet etmesi gerektiğini de kaydeder.

C. AZ KONUŞMAK (SAMT)

Allah'a ulaştırın yolun rukünlerinden dördüncüsü, az konuşmak (samt); yani lüzumsuz konuşmamak ve susmaktır. Mustafa Bekrî, *el-Vasıyyetü'l-celiyye*⁴⁸⁴ adlı eserinde şöyle der: Yolun başındakine (*mübtedi*)

478 Aynı yer.

479 Aclûni, *age.*, II, 360 (hadis nr. 2587). Ayrıca bk. M. Uysal, *age.*, s. 407.

480 Semânüdü, *age.*, vr. 46a.

481 *Ae.*, vr. 51b.

482 *Ae.*, vr. 53a.

483 *Ae.*, vr. 53b-54ab.

484 Süleymaniye Ktp., Kasıdecizâde, nr. 721/11, vr. 180-189.

gereken, diliyle boş söz konuşmaktan kendini alıkoyması ve kalbiyle bütün havâtırdan susmasıdır. Eğer dilini ve kalbini sükût ettirebilirse, ilâhî sırlar ona açılır ve büyük mârifetlere ulaşır. Mürîd, lisanını ve kalbini susturursa, sırrî konuşmaya başlar; çünkü insanın nefsini susturması, aslâ mümkün değildir. İşte böyle bir “susma” mârifeti doğurur. Mustafa Bekrî bunu bir şiirinde şu şekilde dile getirir:

“*Bak kardeşim, susmakta ne hükümler var; yakınlık ve ibsana ulaşmak için bununla amel et. Kalbinle her vücûddan samt et. Ey genç, onu gizli ve âşikâr gerçekleştirmek için kalk. O, kalpleri kuds mertebesine gerçekten ve yakinen ulaştıran bir nurdur.*”⁴⁸⁵

Âdâbü'l-'ubûdiyye'de ise susmak (*samt*) şu şekilde açıklanmıştır: Tarîkatta “susmak”, nefsin konuşma isteğini engellemektir. Mücâhede ve sülûk ehli için bu gereklidir; çünkü susmak, sülûkü ve müşâhedeyi güçlendirir; kalpleri “fetih”e yaklaştırır ve ruhları keşfe hazırlar. Bu nedenle sükût; abdâlin nişanı, ricâlin süsü, âriflerin güzelliği ve ulemânın vakarı, İslâm'ın unvanı ve imanın kemâlidir. Nitekim Hz. Peygamber (a.s.): “*Kim Allah'a ve âhiret gününe inanıyorsa hayır söylesin ya da sussun.*”⁴⁸⁶ buyurmuştur. Sükûta devam eden ve lisanını gereksiz sözlerden koruyan bir kimsenin tabiatı ölçülü ve kalbi imanın mazharı olur. Bu sebeple hitap ettiği zaman fasih söyler ve konuştuğu zaman sözü nasihat olur.⁴⁸⁷

İşte, az konuşmanın bu tür faydalarından dolayı birçok sâlik, Kur'an, evrâd ve ezkârdan başka dünya kelâmı konuşmamalıdır. Bu halin, Allah'ın kalplerinden vsûl ve inkişâf kapılarını açmıcaya kadar bazı sâliklerde bir, bazısında iki ve bazısında ise üç yıl ve daha fazla sürebilir. Çünkü susmak, nefse zor gelen en büyük mücâhedelerden biridir. Özellikle sâlik, bilgili, konuşması düzgün ve lisânî fasih birisi ise, susmak onun için âfetlerden kurtuluş, hatalardan korunma ve her vakit ubûdiyet olur. Günahı çok olanlar, çok konuşanlar; hatası az olanlar ise az konuşanlardır. Çünkü âzâların en zararlısı dildir. Nitekim çok sözde yalan, dedi kodu, iftira, gıybet, nifak, aşırılık, yağcılık, başkalarına eziyet ve mâlâyani vardır,

485 Mustafa Bekrî, *el-Vaşiyyetü'l-celîyye*, vr. 184; Semânûdî, *age.*, vr. 67ab.

486 Buhârî, Edeb 31; Müslim, İman 74.

487 Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 189a.

denilmiştir. Bu tür hatalara düşmemek için, dili çok konuşmadan alıkoymak gerekir. Bu yüzden meşâyih, sâliklerin sülûkleri esnasında ihtiyaçları olmayan şeyler hakkında konuşmalarını haramdan nehyettikleri gibi yasaklarlar; farz ve vacipleri emrettikleri gibi de susmalarını isterlerdi. “*Ey sâlikler, konuşmayı öğrendiğiniz gibi susmayı da öğrenin; biz Kur’an-ı Kerim okumayı öğrenir gibi susmayı öğrenirdik*” derlerdi.⁴⁸⁸

Bazı mutasavvıflar sükûtu, lisanın susması ve kalbin susması olarak ikiye ayırmışlardır. Lisanın sükûtu kalpten; kalbin sükûtu ise havâtırdan olur. Havâtırın kalbe nispeti, sözün dile nispeti gibidir. Havâtır, sözde olduğu gibi, gerçek de olabilir, gerçek dışı da. İster gerçek ister sahte olsun, havâtır, keşf ve şühûd âlemine perdedir. Tıpkı sözün, kalbî hakikatlere perde ve melekût âlemine girmeye mani olması gibi. Dilini sözden ve kalbini havâtırdan koruyan, sırlara ve nurlara erişir ve konuştuğu zaman dilinden mârifet akar. Dilini tutan, ancak kalbini havâtırdan koruyamayan kimse de âfetlerden ve günahattan kurtulmuş olur. Kalbini havâtırdan koruduğu halde, dilini susmaktan alıkoymayanın ise, kalbindeki hikmet pınarları dilinden dökülür. Hem dilini ve hem de kalbini tutamayan ise, ancak hezeyan ve günahı gerektiren şeyler söyler ve kendisini ateşe sürükler.⁴⁸⁹

Susmayı sağlayan sebepler şunlardır:

- 1) İnsanlar arasına karışmamak ve uzleti tercih etmek,
- 2) Dedi koduyu çağrıştıran durumlardan uzak durmak, gösteriş ve münakaşadan kaçınmak,
- 3) İbadetle meşgul olmak,
- 4) Duyu organlarını korumak
- 5) İlahî mârifete ulaşmaya çalışmak; çünkü mârifetullah lisanı konuşmaktan alıkoymaz.⁴⁹⁰

Abdâlların makâmına yükselmek isteyen bir kimsenin, riyâzet ve mücâhede ile ilgili az yeme-içmeyi, az uyumayı, halveti, az konuşmayı vb. hususları gerçekleştirilmesi gerekir.⁴⁹¹

⁴⁸⁸ *Ac.*, vr. 189b.

⁴⁸⁹ *Ac.*, vr. 190a.

⁴⁹⁰ *Ac.*, vr. 190b.

⁴⁹¹ *Ac.*, vr. 193b.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Mustafa Bekrî, riyâzet ve mücâhede konusunda kendisinden önceki sûfilerin yolunu izlemiş ve susma, açlık, seher ve uzletin önemine vurgu yapmıştır. Ayrıca hikmete ulaşabilmek için gerekli olan yedi şeyi kandil benzetmesi ile anlatmaya çalışmıştır.

D. UZLET (HALVET)

Allah'a ulaştırın yolun rukünlerinden üçüncüsü, uzlettir. Uzlet, Allah ile baş başa kalmak ve halk ile alâkayı keserek O'nunla sohbeti tercih etmek demektir. Uzlet, vuslat ehlinin sıfatıdır.⁴⁹²

Uzlet, kendini Allah'a vermek⁴⁹³ ve mahlûkattan hicret etmektir. Uzlet, ezeli inâyete yardım eder; inâyet de ilâhî makâma ulaştırır. Bu nedenle uzlet ve inâyeti birlikte seçmek gerekir. Uzleti tercih eden inâyet ve tevfik ipine yapışmış olur. Özetle uzlet, her hayrın, her kapının, her faziletin, her hazinenin ve her inâyetin anahtarıdır. Mübtedînin şeyhi hariç bütün mahlûkattan uzlet etmesi gerektiği hususunda, mutasavvıflar görüş birliği içindedir. Bu nedenle, sâlikin yolun başlangıcında inâyet ve yakınlık elde etmesi için kalp ve kalıp olarak mahlûkattan uzaklaşması gerekir.⁴⁹⁴

Mustafa Bekrî, uzleti “cismânî” ve “kalbî” olmak üzere iki kısımda mütâlâ eder. Cismânî uzlet, yukarıda da ifade edildiği gibi, insanlardan uzaklaşıp Mevlâ'nın sohbetini tercih etmektir. Bu uzlet çeşiti, mürîdlerin yaptığı uzlettir. Kalbî uzlet ise âriflerin uzletidir. Bu uzlet çeşitinde sadece lisanın susması yeterli değildir; aynı zamanda kalbin de mâsivâ ile alâkayı kesmesi gerekir. Bu hale devam eden ârif, “vahdâniyet” sırrına nâil olur. Bu da onun dünya hakkındaki mârifetini arttırır.⁴⁹⁵

Uzletin, nefsi alışkın olduğu şeylerden uzaklaştırmak ve mücâhedeyle yaklaşım; vakti ibâdetlerle tanzim etmek; ibâdet ve tâate devam etmek; feyiz ve bereket elde etmek ve insanlarla birlikte iken maruz kalınan âfetlerden sâlim olmak gibi bazı faydaları vardır; ancak bunları elde etmek için hâlis niyet sahibi olmak gerekir. Aksi takdirde uzletin âfeti, insanlarla

⁴⁹² *Ae.*, vr. 56a. Uzlet ile ilgili ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *Elfîyye fi't-tasavvuf*, vr. 10b-11a.

⁴⁹³ el-Müzzemmil, 73/8.

⁴⁹⁴ Mustafa Bekrî, *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 184b; a.mlf., *el-Cevâbü's-şâfi*, vr. 49b; Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 187b-188a.

⁴⁹⁵ Mustafa Bekrî, *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, aynı yer.

birlikte iken karşılaşılan âfetten daha fazla olabilir.⁴⁹⁶

Başlangıçta günahattan korunmak ve daha iyi ibâdet etmek için ıssız yerlerde yaşamayı tercih etmek anlamına gelen “uzlet/halvet”, daha sonraları bazı mutasavvıflar ve tarikat mensupları tarafından tasavvufî hayatın bir unsuru haline getirilmiştir.⁴⁹⁷ Hatta bu kavrama o kadar çok önem verilmiştir ki bir tarikatın (Halvetiye) adı olmuştur.

Mustafa Bekrî, halvet ile ilgili “*Hedyyetü'l-abbâb fî mâ li'l-halveti mine's-şurûti ve'l-âdâb*”⁴⁹⁸ adını verdiği müstakil bir eser kaleme almıştır.⁴⁹⁹ Bu eserin yanı sıra, diğer konularda olduğu gibi bu konuda da *el-Âdâbü's-seniyye* ile *Âdâbü'l-'ubûdiyye* adlı eserlere de müracaat edeceğiz.

“Halvet”, hiçbir kimsenin bulunmadığı hâl ve yerde Hak ile sırren (*mânen*) konuşmak, rûhen sohbet etmektir.⁵⁰⁰ Bu kavramın zıddı olan “celvet” ise ilâhî nitelikler kazanan sâlikin halvetten çıkması ve halkın arasına karışması anlamına gelir.⁵⁰¹

Mustafa Bekrî, “halvet”in “mücâhede” kavramı kapsamına girdiğini belirttiikten sonra, yukarıda da ifade edildiği gibi, bu kavramla ilgili birkaç âyet⁵⁰² zikreder ve “Küçük cihaddan büyük cihada döndük...”⁵⁰³ hadisinde ifade edilen “büyük cihad”ı, yani nefis ile yapılan mücâhedeği sünnetten delil olarak getirir. Mücâhedeği, sâlikin halinde meşakkat ve yorgunluğun meydana gelmesi şeklinde tanımlayan⁵⁰⁴ Mustafa Bekrî, konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde kaydeder:

Bu yolda meşakkat ve yorgunluk çekene “mücâhid” denir. Mücâhede,

⁴⁹⁶ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 188a.

⁴⁹⁷ Süleyman Uludağ, “Halvet”, *DİA*, XV (İstanbul 1997), 386-387. Ayrıca bk. Tehânevî, *Keşşâf*, I, 459; Muhammed Gazzâlî, *İhyâu ulûmi'd-dîn* (nşr. Sıdkî Muhammed Cemil el-'Attâr), I-V, Beyrut 1995, II, 192-208; Ankaravî, *Minbâcî'l-fukarâ*, Bulak 1256, s. 157; H. Landolt, “Khalwa”, *EI2* (İng.), IV, 990-991.

⁴⁹⁸ Müellif eseri bir mukaddime, sekiz fasıl ve bir hatime üzere tertip ettiğini kaydeder. Bk. Mustafa Bekrî, *Hedyyetü'l-abbâb* (*Tibyân* içerisinde) I, vr. 350b.

⁴⁹⁹ Mustafa Bekrî bu eseri, Kudüs'te bazı dostlarının isteği üzerine yazmıştır. Bk. Mustafa Bekrî, *Hedyyetü'l-abbâb* (*Tibyân* içerisinde) I, vr. 350a.

⁵⁰⁰ Mustafa Bekrî, *El-fîyye fî'l-tasavvuf*, vr. 15b-16a; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 349b; Süleyman Uludağ, *age.*, s. 206.

⁵⁰¹ Mustafa Bekrî, *age.*, vr. 16a; Harîrîzâde, *Tibyân*, I, vr. 349b; Süleyman Uludağ, *age.*, s. 112.

⁵⁰² Mücâhede ile ilgili âyetler için bk. en-Nisâ 4/95; el-Hac, 22/78; el-Ankebût, 29/6, 69.

⁵⁰³ Aclûnî, *age.*, I, 511 (hadis nr. 1362).

⁵⁰⁴ Mustafa Bekrî, *Hedyyetü'l-abbâb* (*Tibyân* içerisinde) I, vr. 351ab.

güçlüğe göğüs germektir ve “müşâhede” ile tamamlanır. “*Yakıcı bir başlangıcı olmayan nurlu (müşrika) bir sonu olmaz*” denilmiştir.⁵⁰⁵ Bidâyette müridin “tasfiye” ve “tahliye”yi gerçekleştirmesi gerekir. Tasfiye, kalbi meşgul eden her türlü dünyevî ilgi ve alâkadan arındırmaktır. Bu gerçekleştiğinde, sâlik, seyr u sülûkünde başka şeylere iltifat etmez hale gelir. Ancak bu yeterli değildir; oturmasında kalkmasında her halinde tam bir mücâhede göstermesi gerekir. Tahliye (*bu ile*) ise sâlikin her türlü hevâsını zikir ve fikir ile terk etmesidir. Tasfiye ve tahliye akıl, fikir, kalp, ruh, sır ve zâhirî duyularda olur ve bunlar, arındırma (*tahîr*) ve temizlikten (*takdîs*) kinâyedir.⁵⁰⁶

Halvetin en azı üç gün üç gecedir. Çoğu için bir sınırlama yoktur. Mutasavvıflardan iki ve hatta Kastamonulu Şeyh Şâbân-ı Velî gibi üç sene kadar halvette kalanlar olmuştur. O, bir mescidin odasında üç yıl halvette kalmış ve bu esnada cinlerin büyüklerinden, tarikatına mensup olanlara herhangi bir eziyet vermeyeceklerine dair söz almıştır.⁵⁰⁷ Mehdî'nin de bu tarîkata mensup olacağını söylediği rivâyet edilen Şâbân-ı Velî, halvetten önce şeyhi Hayreddin Tokâdî tarafından irşâda izinli olmasına rağmen halvette kaldığı ve ancak meczup bir kadının “*Kalk, koyunlara çobanlık yap*” uyarısı üzerine halvetten çıktığı ve insanları irşâda başladığı kaydedilir.⁵⁰⁸

1. Çeşitleri

Âdâbü'l-'ubûdiyye'de uzlet iki kısımda değerlendirilir: (1) Sahrâ ve dağ gibi insanlardan uzak تنها yerlerde yapılan uzlet. (2) Özel hücre gibi insanların bulunmadığı mekanlarda yapılan uzlet. Tarîkat literatüründe “halvet” olarak da adlandırılan bu tür uzlet, birincisinden daha faydalı görülmüştür. Çünkü boş ve kapalı bir odada yapılan uzlet (*halvet*), duyu organlarını da devre dışı bırakır ve bu sayede kalbe gelen havâtır uzaklaştırılmış olur. Ayrıca nefsin sıfatları zayıflar ve kalp de aslî sıfatlarına döner. Bu sayede de ilâhî keşif ve rabbânî feyiz elde edilir. Hz. Peygamber (a.s.) bu yüzden vahiy gelene kadar defalarca Hıra Dağı'nda uzlete çekildi. Bütün nebî ve velîler, Allah'a ulaşma yolu olarak uzletî tercih etmişlerdir. Bu nedenle meşâyih, uzletî müekked sünnet olarak görmüş ve onun için

⁵⁰⁵ Mustafa Bekri, *Bülgatü'l-mürîd*, vr. 56.

⁵⁰⁶ Mustafa Bekri, *Hedîyyetü'l-abbâb* (*Tibyân* içerisinde) I, vr. 352a. Aklın, fikrin, kalbin, rûhun, sırrın ve zâhirî duyuların temizliği ile ilgili bilgi için bk. Mustafa Bekri, *Hedîyyetü'l-abbâb* (*Tibyân* içerisinde) I, vr. 352ab.

⁵⁰⁷ Murâdî, *age.*, IV, 195.

⁵⁰⁸ Mustafa Bekri, *Hedîyyetü'l-abbâb* (*Tibyân* içerisinde) I, vr. 374.

bazı şart ve âdâp tespit etmişlerdir.⁵⁰⁹

Mustafa Bekrî, halvette zâhirî âdâbın yanı sıra, bâtinî âdâba riâyet etmeyi, rûhî makâmlara yükselmek için çıkılan bir merdivenin basamakları olarak görür ve halveti sırrın Hak ile konuşması olarak tanımlar. Halvete girmenin en büyük hedefi, bu sırrı müşâhede etmek ve onu gerçekleştirmektir. Çünkü halvet, kalp (fuâd) aynasını parlatır ve böylece sâlikin kalbi, keşfi sırların tecelli etmesi için de hazır hale gelmiş olur.⁵¹⁰

Bir başka bakış açısına göre halvet; sâlik, ârif ve muhakkık için olmak üzere üç kısımdır. (1) Ârifin halveti, her nefes Hakk ile beraber olma (huzûr) halidir. Buna “halvet-i mutlaka” da denir. Bu halvet, cem ve fark makâmına ulaşan yani vahdette kesreti, kesrette vahdeti müşâhede edenler içindir. (2) Kâmil bir muhakkığın halveti ise Allah ile beraber halvet olma halidir ki, böyle bir kişi zamanının kutbu ve gavsidir. Bu halvetin varlığını ancak “ehlullah” olan kimseler hisseder.⁵¹¹ Esas konumuz olan (3) sâlikin halvetine gelince; bu çeşit halvet tâlibin ancak sıfatını değiştirir, hakikatinde bir değişiklik olmaz. Mustafa Bekrî, bu konuda Ali el-Havvâs’ın şu sözünü benimsediğini ifade eder: “Bir kimsede tarikatta hangi dereceye gelirse gelsin bir dükenden elma olmayacağı hakikatini değiştirmeye güç yetiremez. Aynı şekilde mürid, bütün bir yıl halvette kalsa bile hakikatleri değiştiremez.”⁵¹² Bunun anlamı şudur: Eğer mürid için “fethi” (feth, fütûh, fütûhât)⁵¹³ konusunda ezeli bir kısmet yoksa, halvet ona herhangi bir fayda vermez.⁵¹⁴

Sâlik halvete girdiğinde “fethi” bazen kâmil bazen de nâkis olabileceği gibi bazen de bir fethi gelmeyebilir. Bu nedenle, müridin, başkasının fethine muttali olmaması gerekir. Ne olursa olsun Allah’ın kendisine taksim ettiğine veya herhangi bir kısmetinin olmamasına râzı olmalı ve ümitsizliğe kapılmamalıdır. Çünkü bir halvette elde edilmeyene başka bir halvette

⁵⁰⁹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 188ab. Mustafa Bekrî, *age.*, I, vr. 351a vd.

⁵¹⁰ Mustafa Bekrî, *Elİfyye fî'l-tasavvuf*, vr. 15v-16a.

⁵¹¹ Mustafa Bekrî bu bilgiyi, *et-Tabakâtü'l-kübrâ* adlı eserinde Ali el-Havvâs’ın bir sözü olarak nakleden Abdülvehhâb Şârânî’ye dayandırmakta ve ayrıca Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin bir eserinde de aynı ibareyi gördüğünü kaydetmektedir. Bk. *Hedîyyetü’l-abbâb (Tibyân* içerisinde) I, vr. 353a.

⁵¹² Mustafa Bekrî’nin Hz. İbrahim’i ateşin yakmaması ile ilgili yorumu için bk. *age.*, I, vr. 353b.

⁵¹³ Tasavvuf istilâhında “feth”, sâlikin çeşitli menzillere ve üstün makâmlara ulaşmasını sağlayan kemâl halleri, kalp gözünün açılması anlamlarına gelir ve kaynağı Allah’tır. Bk. Süleyman Uludağ, *age.*, s. 177.

⁵¹⁴ Mustafa Bekrî, *Hedîyyetü’l-abbâb*, aynı yer.

ulaşılabilir; önemli olan ihlâslı olmaktır. “*Kırk gün ihlâsla amel edenin kalbinden hikmet pınarları fışkıır*”⁵¹⁵ hadisinde zımnen ifade edildiği gibi, ihlâssız halvete giren bir şey elde edemez. Ârifler, “İhlas amellerin ruhudur”, demişlerdir. Öte yandan bir kimseye, bazen başkalarına bir yılda verilmeyen fetih, bir anda verilebilir.⁵¹⁶

Sâlik halvette iken gönlünü rabbine bağlamalı, az yemeli az uyumalı, Allah’ın zikriyle meşgul olmalı, halktan uzlete niyet etmeli ve mücâhededen fâriğ olarak halvete girmeli ve halvetten önce uzlet haline alışmış olmalıdır.⁵¹⁷ Ayrıca, mürid halvete kendisini hazır hissettiğinde girmeli; batinında ağıyâra ilgi ve başka şeylere iltifat hissederse halvetten çıkmalı ve öncelikle uzletin şartlarını gerçekleştirmelidir. Uzlet olmadan halvet, halvet olmadan da celvet olmaz. Celvet halvetin; halvet uzletin; uzlet himmetin; himmet ise tevfiğin eseridir. Bunları gerçekleştiren için de riyâzet gerekir. Burada riyâzetten kastedilen şey, sadece az yemek ve az içmek değildir. Bu riyâzet, riyâzet sahibini riyâzetin maksadından uzaklaştıran sebeplerden uzak kalmaktır. Bu, nefis riyâzetidir; güzel ahlâk ile ahlâklanmak ve kötü vasıflardan kurtulmaktır. Az yediği, az içtiği ve az uyuduğu zaman kalbi saflaşır ve kalp gözü açılır. İşte bu, yukarıda da ifade edildiği gibi, “Samedâni” bir riyâzettir.⁵¹⁸

Uzlet sahibinin, kudsî hadiste ifade edildiği gibi, nâfilelerle muhabbet-i ilâhiyeyi elde etmeye çalışması gerekir. Hz. Aîşe’den rivâyet edilen bir hadise göre, melekûtün kapısını açlık ve susuzlukla çalmaya devam etmek gerekir. Açlık ve susuzluğun fazileti ile ilgili birçok hadis vârid olmuştur. Açlık ve susuzluk nefisle mücâhedede en büyük âmil olarak görülmüştür; ancak bunun, yukarıda ifade edildiği gibi iki şartı vardır: (1) Açlık ve susuzlukla birlikte ahlâkı güzelleştirmeye çalışmak ve (2) açlığı ve susuzluğu tedrici olarak gerçekleştirmek. Şeyh Kâsım el-Mağribî, yukarıda ifade edildiği gibi, konu ile ilgili olarak “Su içme konusunda zühdü gerçekleştiren dünya zühdünü de gerçekleştirir...” der ve şu yorumu yapar: “Yıllardır bu söz kafamda döndü dolaştı; fakat ben bazen haftada bir, bazen on beş günde bir su içmeme rağmen suda zühdü henüz tam olarak

⁵¹⁵ Aclûni, *age.*, II, 292(hadis nr. 2361).

⁵¹⁶ Mustafa Bekri, *age.*, I, vr. 354a.

⁵¹⁷ Mustafa Bekri, *age.*, I, vr. 355a.

⁵¹⁸ Mustafa Bekri, *age.*, I, vr. 355b-356a.

gerçekleştirebilmiş değilim.”⁵¹⁹

2. Şartları ve Âdâbı

Mustafa Bekrî'nin kaydettiğine göre halvete başlayan bir sâlikin bilmesi ve yapması gereken şeyler şunlardır:

- 1) Halvet, Hz. Peygamber ve diğer bütün peygamberlerin sünnetidir.
- 2) Mürîd şeyhinden halvete girmek için izin ister, şeyh de sesli olarak “el-Fâtiha” der ve birlikte bu sureyi okurlar. Mürîdin yanında şeyhi yoksa, mürîd kalben ona yönelir ve bu şekilde izin ister, sonra “Fâtiha” okur. Mürîd Allah’a teveccüh ederek tevâzu ile O’na duâ eder.
- 3) Mürîd, halvete girmeden önce tasaddukta bulunur.
- 4) Bedenini, elbisesini ve halvet mahallini temizler.⁵²⁰
- 5) İhtiyaçlarını karşılayacak bir kimsenin yakınında bulunması kendisini meşgul etmemek şartıyla iyi olur.
- 6) Bilinen farz ve nâfilelere herhangi bir ilave yapmaz.
- 7) Abdest aldıktan sonra iki rekât abdest namazı kılar.
- 8) Halvete tek başına girecekse, yani şeyhi orada yoksa halvet yerine girer girmez iki rekât nâfile namaz kılar. Her iki rekatte de “And olsun ki, senden önce bir çok peygamberler gönderdik; sana onların kimini anlattık, kimini anlatmadık; hiçbir peygamber, Allah’ın izni olmadan bir mucize getiremez. Allah’ın buyruğu gelince iş gerçekten biter. İşte o zaman, boşa uğraşanlar hüsranda kalırlar.”⁵²¹ âyeti ile başlayan aşr-ı şerîfî okur. Şeyhi ile beraberse önce şeyh girer, iki rekât namaz kılar ve halvete girecek mürîde duâ eder. Sâlikin halvete bu şekilde girmesi daha iyidir.
- 9) Bütün günahlarından tövbe eder.⁵²² Üzerinde kul hakkı varsa onları ödemiş olmalıdır. Duâsının kabul olduğuna işâret, göz yaşı dökmesi ve kendisinde huşû hali bulunmasıdır. Tевbenin “nasûh” olduğunun alâmeti ise tevbe ettiği şeye uykuda bile olsa bir daha dönmemesidir. Mesela,

⁵¹⁹ Mustafa Bekrî, *age.*, I, vr. 356b-357a.

⁵²⁰ Halvete girecek yer, bir insan boyunda, namaz kılacak kadar uzunlukta, oturacak kadar genişlikte ve kapısı kible yönünde olmalı ve halvethânedede dışarıya açılan pencere bulunmamalıdır. Ayrıca halvet mahallinin gürültüden ve insanların yoğun olarak yaşadığı bölgeden uzak olması gerekir. Bk. Mustafa Bekrî, *age.*, I, vr. 358b.

⁵²¹ el-Mü'min (el-Ğâfir), 40/78.

⁵²² Tөvbenin âdâbı için bk. Mustafa Bekrî, *age.*, I, vr. 359a.

zinadan tevbe eden bir kimse rüyasında tekrar zina ettiğini görse, bu tevbesinin nasûh olmadığına işâret eder.⁵²³

10) Halvette iken hafif yiyecekler yerine sindirimi yavaş ve tokluk hissi veren yiyecekleri tercih etmelidir.⁵²⁴

Mustafa Bekrî, İmam Şa'ranî'nin bu bilgileri İbrahim el-Metbûlî'nin *el-Ablâku'l-Metbûlîyye* adlı eserinden naklettiğini kaydeder.⁵²⁵ Karabaş-1 Veli ise *Mi'yârü't-tarîka* adlı eserinde halvete girmenin yedi yerde sünnet olduğunu belirttikten sonra, âdâbını şu şekilde zikreder: "Sâlik önce şeyhe sol tarafından gelir, önüne oturur ve sağ dizini öper. Şeyh ona dua eder. Sonra sağ dizini öper ve sağ tarafından halvete girer. İki rek'at namaz kılar ve nefsini ıslah etmek ve Allah'a yakınlık kazanmak için niyet eder. Ardından viridini okumaya başlar. Mümkünse gece bir yere dayanmadan oturur ve uyumadan zikirle meşgul olur. İşrak namazını kıldıktan sonra Duhâ vaktine kadar oturduğu yerde uyur, buna güç yetiremezse dayanarak uyur. Sonra abdest alır ve Duhâ namazını kılar... Halvetten çıkıncaya kadar bu şekilde devam eder."⁵²⁶

Semânûdî ise yukarıdakilerden farklı olarak halvetin şartlarını şu şekilde kaydeder: Sâlik;

- 1) Nefsini uykusuzluğa, zikre, az yemeye ve uzlete alıştıtır.
- 2) Kendi nefsinin insanlardan hapsedmek yani insanların nefsinin şerrinden uzak kalması niyetiyle halvete girer.
- 3) Halvete mescide girer gibi istiâze ve ihlâsla girer.
- 4) Sâlik, Allah'ın hiçbir şeye benzemediğine, gözlerin O'nu idrâk edemeyeceğine ve O'nun kötülükleri emretmediğine itikad eder. Bu, sâlikin şeytanın vesveselerine kapılmaması için bir hatırlatma niteliğindedir. Salih amel işlemeyi orada ikâmeti müddetince terk etmez.⁵²⁷

⁵²³ Mustafa Bekrî, *age.*, I, vr. 358b-359a.

⁵²⁴ Mustafa Bekrî tıp ilminin önemini şu şekilde ifade eder: Bir müridin yeme içmesini iyi ayarlayabilmesi için bedenini ve bünyesini iyi tanıması gerekir. Bunun için tıp ilminden bedenle ilgili asgarî bilgiye sahip olmalı ya da hekimlerden bünyesine neyin yararlı neyin zararlı olduğunu öğrenmelidir. Bunu yapmadığı takdirde farz ibâdetlerini bile yerine getiremez hale gelebilir. Bk. *age.*, I, vr. 359b-360a.

⁵²⁵ Mustafa Bekrî, *age.*, I, vr. 359a.

⁵²⁶ Karabaş-1 Veli, *Mi'yârü't-tarîka* (trc. Nureddin Efendi), s. 647.

⁵²⁷ Semânûdî, *age.*, vr. 57b-58a.

5) Ona çeşit çeşit kerâmet arzedilse bile, nefisini herhangi bir kerâmete bağlamaz; ancak, kendisine yapılan lütufları da reddetmez ve “Rabbım, ilmimi arttır” diye duâ eder.

6) Halvethânedede sırtını duvara veya herhangi bir şeye dayamaz; gözleri kapalı bir vaziyette durur.

7) Havâtırını uzaklaştırarak kalbini zikir ile meşgul eder.

8) Güç ve gayretine göre az yemek yiyerek ve az su içerek oruç tutmak.

9) Devamlı olarak abdestli bulunmak ve kıbleye doğru oturmak.⁵²⁸

10) Zikirin ve şer’î bir zarûretin dışında sessiz olmak. Aksi takdirde ameli boşa çıkabilir ve kalbinin nuru gidebilir.

11) İhtiyaç görmek için dışarı çıktığında başını örtemeli ve sadece önüne bakmalıdır. Çünkü lüzumsuz bakış, gereksiz yemek gibidir.⁵²⁹

12) Cemaate ve cumaya devam etmelidir. Halkın nazarında halvete girmekten en büyük maksat, Hz. Peygamber’e (a.s.) uymaktır. Cemaatle namaz, mescidde olabileceği gibi, halvethanenin kapısı dışında kendisine birisinin imamlık yapması suretiyle de olabilir. Halvethânenin kapısını açar ve kendisi içeride olmak üzere namazını cemaatle kılabilir.

13) Uyku iyice galebe çalıp zikir yapamaz hale gelince, oturduğu yerde yan tarafına doğru yaslanarak uyur. Çünkü uyku, insan vücudundaki toprak unsurunu rutubetlendirir; o da kalbe zafiyet verir ve ruhun terakkisine mani olur. Dolayısıyla yeterinden fazla veya az uyku uyuyan bir kimse halvetten elde edeceği neticeye ulaşamaz.⁵³⁰

14) Hayır olsun şer olsun kendisine gelen havâtırın tamamını uzaklaştırır. Çünkü havâtır, zikir ile kalpte oluşan bütünleşmeyi (*cem’ryyet*) dağıtır. Eğer sâlik, gelen havâtırın ayırt edecek seviyede ise, o zaman istediğini uzaklaştırır, istediğini bırakır.⁵³¹

528 Semânûdî, *age.*, aynı yer. Ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 184b.

529 Semânûdî, *age.*, vr. 59ab.

530 *Ac.*, vr. 60ab.

531 *Ac.*, vr. 61ab.

15) Kalbini devamlı olarak şeyhinin kalbine raptetmelidir. Bunun sebebi, şeyhin, mürîdin Hz. Peygamber'e (a.s.) kendisiyle girdiği kapısı olmasıdır. Bu yüzden şeyhle ilgili âdâbın zâhirde ve bâtında gözetilmesi gerekir.

16) Halvethâne kapısını şeyhinden ve kendisine hizmet edenden başkasına açmaz. Onlarla bile üç dört kelimeyi geçmeyecek şekilde konuşur. Mümkünse zikirden uzaklaşmamak için Kur'an-ı Kerim'den âyetler aracılığıyla konuşur. Halvet müddetince başka hiçbir kimseyle konuşmaz. Çünkü konuşmak kalbî yoğunlaşmayı dağıtır.⁵³²

17) Vâkıasında bir şey gördüğü zaman, şeyhine anlatır ve yorumunu ona bırakır. Güzel olsun çirkin olsun hiçbir vâkıayı ondan gizlemez. Yaptığı yorumu da itimad etmesi gerekir. Kendisi ne zaman zevk-i selim sahibi olursa, o zaman vâkıasını yorumlayabilir, ancak hâzik bir şeyhi gerektirecek durumlar da her zaman vuku bulabilir.⁵³³

18) İhlâslı olmalı, riyâ ve şirkten uzak durmalıdır.

19) Halvet için bir vakit tayin etmemelidir. Sâlik, kırk günü doldurduğunda nefsi çıkmayı arzuluyorsa, ilk gün hemen halvetten çıkar.⁵³⁴

Âdâbü'l-'ubûdiyye'de ise halvetin (*bücrede uzlet*) şartları ile ilgili yukarıdakilerden farklı olarak şu hususlara yer verilmiştir:

1) Uzletin Hakk'a ünsiyet kazanmak için yapılması gerekir; keşif, kerâmet ya da başka bir şeyi elde etmek için değil.

2) Sâlik, gece gündüz halvete uygun ibâdetlerle meşgul olmalıdır.

3) Kalbine Hakk'ın dışında bir hâtırın girmemesi ve kalbinden bütün kuruntuları çıkarması gerekir; çünkü şeytan halvetini bozmak için devamlı şekilde onun kalbine kuruntu atmak ister. Şayet havâtırını herhangi bir şekilde uzaklaştırmaya güç yetiremezse, odasından çıkar ve halveti terk eder; çünkü o, halvete ehil bir kimse değildir.

532 *Ae.*, vr. 64b.

533 *Ae.*, vr. 65a.

534 *Ae.*, vr. 66a.

4) Halvette iken kendisine vârid olan hallere iltifat etmemeli ve kelime-i tevhîde devam etmelidir; çünkü o Hakk'ın dışındaki her şeyi yok eder.

5) Herhangi bir konuda akıl yürütmemeli ve malumat sahibi olduğu hususları düşünmemelidir.

6) Kitap mütalaa etmemelidir.

7) Cuma ve cemaate çıktığı zaman dikkatinin çevreye dağılmaması için başını bir elbise ile örtmelidir.

8) Zarûret olmaksızın insanlarla konuşmamalıdır.⁵³⁵

Mustafa Bekrî, *Elîyye fi't-tasavvuf* adlı eserinde uzlet hakkında gerekli bilgileri öğrenmeyi, ihlâslı olmayı ve nefis ve mâsivâyı bâtundan azletmeyi halvetin âdâbı olarak zikreder.⁵³⁶

Âdâbü'l-'ubûdîyye'de ise halvetin âdâbı yukarıdakilere ilave olarak şu şekilde kaydedilir:

1) Ölünceye kadar halvetten çıkmamaya niyet etmeli,

2) Uyku galebe çaldığı zaman yanı üzere yatmamalı ve oturarak uyumalı, iftarını katksız olarak eklemekle veya onun yerine geçecek bir yiyeceklerle ya da şeyhi bir yiyecek tayin etmişse onunla açmalı ve belli bir ölçüde yemeli,

3) Receb, Şaban ve Ramazan gibi faziletli gün ve aylarda halvete girmeli,

4) Halveti kırk günü geçmemeli,

5) Halvette kazandığı güzel halini muhâfaza edebilmesi için Allah'a duâ etmeli,

6) Halvetten sonra ihvânı toplayarak onlara yemek ikram etmeli ve duâlarını talep etmelidir; çünkü halvetten çıkıldığı zaman ihvâna yemek ikram etmek meşayihin sünnetindedir.⁵³⁷

⁵³⁵ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 188b.

⁵³⁶ Mustafa Bekrî, *Elîyye fi't-tasavvuf*, vr. 11a.

⁵³⁷ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 188b-189a.

3. Zikir

Mustafa Bekrî, halvetteki bir mürîdin hangi isim ile zikredeceği konusundaki görüşleri şu şekilde özetler: (1) Gazzâlî başta olmak üzere bazı âriflerin halvette iken tercih ettikleri zikir “*el-Kelîmetü't-tayyibe*” olarak adlandırılan “*Lâ ilâhe illallah*” zikridir.⁵³⁸ Bu zikri tercih edenler “*Fa’lem ennehû lâ ilâhe illallah*”⁵³⁹ âyetini ve “*Ben ve benden önceki peygamberlerin söylediği en fazîletli söz, “Lâ ilâhe illallah” sözüdür*”⁵⁴⁰ hadisini delil gösterirler. (2) İbnü’l-Arabî ve bazı sûfilerin tercihleri ise lafzatullah yani “*Allah*” zikridir. Bu zikri tercih edenlerin delili ise Atâullah İskenderî’nin *Miftâhu’l-felâh* adlı eserinde kaydettiği Bişr-i Hâfî ile bir genç arasında geçen bir konuşmadır. Genç, Şiblî’ye niçin “Allah” diye zikredip “Lâ ilâhe illallah” diye zikretmediğini sorar. Şiblî, Hz. Ebû Bekir’in bütün malını Allah yolunda sarfettiği zaman Hz. Peygamber’e, ailesine “Allah”ı bıraktığını söylediği için bu zikri tercih ettiğini söyler. Genç bu cevapla tatmin olmaz. Şiblî’ye tekrar “Bana bundan daha üstün bir cevap ver”, der. Şiblî bunun üzerine “İkrâra (*illallah*) ulaşmadan inkâr (*lâ ilâhe*) üzere ölmekten korkuyorum” der. Genç bu cevapla da tatmin olmaz ve tekrar “bundan daha üstün bir gerçekçi istiyorum” der. Şiblî, “Allah” de, sonra da onları daldıkları sapıklıkta bırak, oynasınlar.”⁵⁴¹ âyetini okur.⁵⁴² Burada, Şiblî’nin gence verdiği cevaplar, aynı zamanda bu zikri tercih edenlerin de delilleri olmuştur. (3) Tarîkat ehlinin tercihi ise şeyh hangi ismi telkin etmişse mürîdin onu zikretmesidir.⁵⁴³

Halvette zikrin edeplerine riâyet etmek gerekir. Çünkü edebe riâyet

538 Karabaş-ı Velî, “*Lâ ilâhe illallah*” zikrini söylerken teleffuzuna dikkat edilmesi gerektiğini söyler ve “lâ”daki med elifinin ve “ilâhe”deki hemzenin okunmasına, “illallah” kelimesindeki lafzatullahın “he”sinin ya sâkin ya da ötürelî olarak teleffuz edilmesi gerektiğine dikkat çeker. Bk. *Mi’yârü’l-tarîka* (trc. Nureddin Efendi), s. 638 .

539 Muhammed, 47/19.

540 Aclûnî, *age*, I, 172 (hadis nr. 452, 453). Benzer bir hadis için ayrıca bk. İbn Mâce, Edeb 55.

541 el-En’âm, 6/91.

542 Hikayenin devamında genç, aradığı cevabı bulmuşcasına ayağa kalkar ve bir sayha atar. Şiblî tekrar “Allah” deyince, genç yine ayağa kalkar ve ikinci bir sayha atar. Şiblî üçüncü kez “Allah” deyince, genç son bir sayha daha atar ve oracıkta ruhunu teslim eder. Bunun üzerine gencin akrabaları Şiblî’den diyet almak için halîfeye müracaat ederler. Halife, Şiblî’yi dinledikten sonra suçuz olduğuna kanaat getirir ve onu serbest bırakır. Bk. Mustafa Bekrî, *Hedîyyetü’l-abbâb* (*Tibyân* içerisinde) I, vr. 360ab.

543 Mustafa Bekrî, *age*, I, vr. 360b.

etmeksizin yapılan zikir, şeytanın zikri gibidir; yani meyvesiz bir ağaca benzer.⁵⁴⁴ Mustafa Bekrî, zikrin âdâbı ile ilgili görüşlerini *el-Vasiyyetü'l-celîyye* ve *Bülğatü'l-mürîd* adlı eserlerinde kaydetmiştir. Buna göre zikirde önce dikkat edilmesi gereken âdâb şunlardır:

- 1) Gusül abdesti almak (*abdest almak*),
- 2) Tövbe etmek,
- 3) Sessiz ve hareketsiz bir şekilde oturmaktır.

Zikir esnâsında ise;

- 1) Namazda oturur gibi kibleye doğru ve diz üstü oturmak
- 2) Ellerini dizleri üzerine koymak,
- 3) Gözleri kapamak,⁵⁴⁵
- 4) Temiz ve karanlık (*loş*) bir mekanda oturmak,
- 5) Sıdık ve ihlâs üzere olmak,
- 6) Güzel elbise giymek ve güzel koku sürünmek,⁵⁴⁶
- 7) “*Lâ ilâhe illallah*” zikrini çekmek,⁵⁴⁷

8) Zikirde sonra bir-bir buçuk saat su içmemek, sessiz ve hareketsiz bir şekilde gelecek vâridi beklemek ise, zikrin akabinde dikkat edilmesi gereken âdâptandır.⁵⁴⁸

Allah’a ulaşan yolların en kısası zikrullah yoludur. Zikir ehli, Allah ehlidir ve O’nun has kullarıdır. Onlar, Allah’ın kendilerine sırlarını açtığı güvenilir kimselerdir.⁵⁴⁹ Zikirde murâd sadece lafız ve kelimeleri tekrar

⁵⁴⁴ Mustafa Bekrî, *age.*, aynı yer.

⁵⁴⁵ Ahmed Derdî, zikirde gözü kapatmanın kalbin nurlanmasını hızlandırdığını kaydeder. Bk. *age.*, vr. 9b.

⁵⁴⁶ Mustafa Bekrî’nin, Hz. Peygamber’in (a.s.) “Bana dünyanızdan üç şey sevdirdi...” hadisinde geçen kadın, güzel koku ve namazın yorumu için bk. *Teslîyetü'l-abhâr*, 32a vd.

⁵⁴⁷ Ahmed Derdî, sâlikin “*lâ ilâhe illallah*” zikrini yaparken, “*lâ*”da başını sağ tarafa eğmesi, “*ilâhe*”de tekrar geri çekmesi, “*illâ*”da sol tarafa yönelerek “İsm-i Celâl”i kalbe indirmesi gerektiğini kaydeder. Bk. *age.*, vr. 9b.

⁵⁴⁸ Mustafa Bekrî, *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 185ab; a.mlf., *Bülğatü'l-mürîd*, vr. 57ab. Ayrıca bk. Karabaş-ı Velî, *Mi’yârü'l-tarîka* (trc. Nureddin Efendi), s. 638-639; Mustafa Bekrî, *el-Cevâbü’ş-şâff*, vr. 49b; a.mlf., *el-Kelimâtü'l-havâtr*, vr. 8b-9a; Ahmed Derdî, *age.*, vr. 10a.

⁵⁴⁹ Mustafa Bekrî, *Hedîyetü'l-abbâb* (*Tibyân* içerisinde) I, vr. 361a.

etmek değildir. Harflerle yapılan zikre “lisânî zikir” ve huzurla yapılan zikre ise “kalbî zikir” denir.⁵⁵⁰

Zikrin birçok faydası vardır; ancak kalp mâsivâdan temizlenmeden zikrin faydası ortaya çıkmaz. Zâkir bütün kalbiyle Allah’a yönelmelidir. İhlasla bunu yapabilirse zikir zorlanmadan lisanından akıp gider. Öyle bir hâl alır ki, irâdesi olmadan dili daima zikir ile meşgul olur. Bu durum, zikrin kalbe yerleştiğinin bir göstergesi olarak kabul edilir. Böyle bir kimse için zikretmek değil, zikri bırakmak külfet haline gelir. Farklı farklı da olsa artık işittiği her sesi zikir; gördüğü her şeyi de zâkir olarak görür.⁵⁵¹

4. Yeme-İçme

Halvete giren sâlik oruçlu ise iftarını hurma, kuru üzüm vb. yiyecek ya da bir yudum su ile açar. Akşam namazını sünnetleri ve âdâbıyla birlikte tamamladıktan sonra hazırda bulunan yemekten yer. Eğer akşam yemeğini geciktirmekte bir sakınca yoksa ve kendisine halvette iken hizmet edecek bir kimse de varsa, bu kişi tuzsuz ya da çok az tuzlu pirinç çorbası pişirir. Yiyeceği ekmek, yine tuzsuz ya da az tuzlu arpa ekmeği olmalıdır. Akşam yemeğini geciktirmekte kendisi için bir zorluk varsa yemeği takdim etmek daha uygundur. Sofrada iki dizi üzerine ya da sağ dizini dikip sol ayağının üzerine oturur. Besmele çektikten sonra üç parmağı ile lokmayı ağzına alır. Bu sırada huzur ve murâkabe ile Allah’ın nimetlerini tefekkür eder. Ağzındaki lokmayı, lokmadan hiçbir eser kalmayınca kadar çiğner ve onu tamamen yuttuğu zaman Allah’a hamdeder. Yemeğini bu şekilde tamamladıktan sonra “*Allâbümme leke’l-hamd et’amte ve eskayte ve eşba’te ve erveyte ve leke’l-hamdü ğayra mekfûrin ve lâ mevdu‘ ve lâ müstağnin anke.*”⁵⁵² şeklinde hadiste vârid olduğu gibi duâ eder. Yemeğin adaplarından biri de yere konulan sofranın üzerinde yemek yemektir. Yerde otururken bir yere dayanması ve yaslanması uygun değildir.⁵⁵³

550 Mustafa Bekri, *age.*, I, vr. 361ab. Zikrin “ruh”, “sır”, “hafî” ve “ahfâ” gibi başka çeşitleri de vardır ki bunlar lafızsız ve harekesiz yapılır. Bk. Mustafa Bekri, *Elġyye fi’l-tasavvuf*, vr. 13a vd.

551 Mustafa Bekri, *Hedyyetü’l-abbâb (Tibyân içerisinde)* I, vr. 362a.

552 Buhârî, Et’ime 54. Türkçe anlamı şudur: “Allah’ım hamd sana mahsustur. Bize yeme ve su içme gücü verdin. Bizi doyurdun, bizi suya kandırdın. Sana hamd ederiz...” Benzer hadisler için bk. Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, IV, 236; Sünenü’l-Dârimî, Et’ime 3.

553 Mustafa Bekri, *Hedyyetü’l-abbâb (Tibyân içerisinde)* I, vr. 362b-363a. Yemek yemenin âdâbı ile ilgili ayrıca bk. Karabaş-ı Veli, *Mi’yâru’l-tarîka* (trc. Nureddin Efendi), s. 640-644.

Yemek yemenin beş hükmü vardır: “Vâcip”, “mendup”, “mübah”, “mekruh” ve “haram”. Bazı âlimler ise “mendub”u “mübah”ın; “mekruh”u da “haram”ın içerisinde değerlendirerek bu hükümleri üç kısımda ele almışlardır. Buna göre, farzları ve mendupları yerine getiremeyecek derecede aç bir kimsenin yemek yemesi “vâcib”; şer’î tokluktan (*midenin üçte birinden*) fazlasını yemek “mekrûh”; mideyi tıka basa doldurmak ise “haram”dır. “*Mideyi tıka basa doldurmak, zeka ve anlayışı giderir*” denilmiştir.⁵⁵⁴

Mutasavvıflar, yemeği tamamen kesmeyi değil, azaltmayı tavsiye etmişlerdir. Çünkü yemeği azaltmak, nefisle mücâhedede önemli bir vasıta olarak görülmüştür. Ancak sâlik, ibâdetlerini edâ etmede zaafiyet gösterirse, ona az yemesi tavsiye edilmez.⁵⁵⁵

Öte yandan yemek yemenin ölçüsü kadar, yiyeceğin helal olmasına da âzamî titizliğin gösterilmesi gerekir. Bilmeden haram yemek yiyen bir müridin yaptığı zikrin kalbi nurlandırması mümkün değildir. Çünkü haram “zulmet”; helal ise “nûr”dur. Helal lokma yiyen bir müridin zikri, kalbine ulaştığı zaman orayı nurlu bir halde bulur. Bu durumda zikir ve nur, kalpteki havâtırı uzaklaştırmaya ve onu her türlü kötü düşünceden tasfiye etmeye çalışır. Fakat haram lokma yiyen ya da haram elbise giyen bir müridin kalbine zikir ulaştıkça orayı karanlık bulur ve zikir bu karanlığı yok etmekle meşgul olur ve bu yüzden mürid, birçok hayırdan mahrum kalır.⁵⁵⁶

Yeme içme ile ilgili dikkat edilmesi gereken diğer bir husus da suyun ne şekilde içileceğidir. Mürid suyu besmele ile emerek içmeli, su kabının içerisine üflememeli ve birkaç nefeste içmelidir. Suyu her yudumlayışta Allah’a hamd ve duâ etmelidir. Mürid halvette iken yanında yeterli elbise ve giyecek bulundurmalı ve onların temizliği ile vakit kaybetmemelidir.⁵⁵⁷

5. Nâfile İbadetler ve Cemaat

Mustafa Bekrî, meşâyıhtan bazısının “*Halvette sünnetlerin ve abdestten sonra kılınan iki rekât nâfilenin dışında farzlardan başka ibâdet yapılmaz*” şeklindeki görüşünü naklettikten sonra, tarikat ehlinin konu ile ilgili görüşlerini şu şekilde kaydeder: Halvetteki bir sâlik, bütün sünnet ve nâfileleri, tarikatın

⁵⁵⁴ Mustafa Bekrî, *Hedîyyetü'l-abbâb*, aynı yer.

⁵⁵⁵ Mustafa Bekrî'nin riyâzet ile açlıktan ölen ya da hastalandığı halde ilaç almayan kimsenin durumu hakkındaki yorumu için bk. *age.*, I, vr. 363b.

⁵⁵⁶ Mustafa Bekrî, *age.*, aynı yer.

⁵⁵⁷ Mustafa Bekrî, *age.*, I, vr. 364.

âdâbını ve evrâdını en iyi şekilde yerine getirmelidir. Eğer halvet mahallî mescid değilse namazlarını cemaatle kılmak için yerinden ayrılmamalıdır. Çünkü halvette olan bir kimse için fazla hareketlilik hoş görülmemiş ve bedeniyle hevâya düşmesinden, gaflet necaseti bulaşmasından ve kalbî hastalıklara maruz kalmasından endişe edilir. Şayet kendisine hizmet eden bir kimse varsa, namaz vakti halvethâneye gelerek kible tarafında bulunan kapının önünde durur ve ona imamlık yapar. Böylece halvetteki sâlik, namazını cemaatle kıma imkânına kavuşmuş olur. Farzı kıldıktan sonra halvethânenin kapısını tekrar kapatır ve dışarı ile ilgisini keser.⁵⁵⁸

Mustafa Bekrî, Karabaş-ı Velî'nin halifelerinden Ali el-Mürşid el-Halvetî'den naklen Edirneli Mustafa Efendi'nin, “*Bir sâlike halvette iken rahatsızlık veren bir kapı açıldığında, bir cabillik ya da edebe aykırı bir fiil işlediğinde onun seyahate çıkmasını emrederdik...*” dediğini nakleder.⁵⁵⁹ Şeyh, mürîde “bir ay, altı ay ya da daha fazla veya daha az bir süre git” der. Gideceği yeri tayin etmişse oraya; değilse istediği herhangi bir yere gider. Mürîdin, şeyhinin emirlerine eksiksiz uyması gerekir. Gittiği yerlerde başka şeyhlerle görüşmez. Ancak mescidlerle ülfet eder. Mürîdin sâdik olduğunun işâreti, şeyhinden ayrılmasının, hanımından ayrılmasından daha zor gelmesidir. Seyahat süresince çokça tazarru etmeli ve göz yaşı dökmelidir. Süre tamamlanınca tekrar şeyhine dönmelidir. Mürîde, seyahatin dışında oruç tutmasını veya bin rekât nâfile namaz kılmasını emreden şeyhler de olmuştur.⁵⁶⁰

Bazen halvette öyle vâridâtlar gelir ki, mürîd zayıf düşer ve yapması gerekenleri yapamaz hale gelebilir. Bu nedenle cemaatle namaz kılmaya ya da Cuma namazına gitmeye güç yetiremez. Ancak, Cuma namazına gitmek için çaba sarfetmelidir. Yolun başında olanlar için böyle bir durum seyrek olarak meydana gelir. Genellikle insanlar böyle bir şeyi (vâridât) bilmezler, söylemek de gerekmez; hatta gizlenmesi gerekir. Vâridât kuvvetli veya zayıf olabilir. Vâridâtın geldiği mekana göre de zayıf veya kuvvetli olabilir. Vâridât, sahibini normal şartlarda etkilemez. Ancak bir etkilenme söz konusu ise, bu, ya vâridâtın çok kuvvetli olmasından ya da vâridât sahibinin zayıflığındandır. Hatta bu durumda vâridâtın geldiği kimse ayakta ise yere bile düşebilir.⁵⁶¹

558 Mustafa Bekrî, *age*, I, vr. 367b-368a; a.mlf., *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 183a.

559 Mustafa Bekrî, *Hedîyyetü'l-abbâb (Tibyan içerisinde)* I, vr. 368a.

560 Mustafa Bekrî, *age*, I, vr. 368b.

561 Mustafa Bekrî, *age*, I, vr. 369a.

Mustafa Bekrî'ye göre, mürid, güç yetirebildiği ölçüde cemaate ve Cuma namazına iştirak etmelidir. Halvethânedен dışarı çıkarken yanında kendisine hizmet eden birini ya da bir ihvânı bulundurması gerekir. Dışarı çıktığında yüzünü ridasıyla örter ve ancak yere bakar; sağa sola bakmaz. Farz namazı edâ ettikten sonra halvet yerine döner, sünnet ve nâfileleri burada kılar. Halvet yerinde kılma imkânı yoksa mescidde tamamlar.⁵⁶²

Eğer halvet yeri mescidde ise odasının kapısını açar ve namaz kılanları görecektir şekilde imama tâbi olur. Halvethânedен namaz kılanları göremiyor ya da imamın sesini işitemiyorsa cemaatin bulunduğu yere gelir ve namazını burada kılar. Bunun dışında başka seslere kulak vermez ve başka şeylere bakmaz. Mürid, halvette iken, daha önce de ifade edildiği gibi, ancak uyku galebe çaldığı zaman uyur. Uyumadığı takdirde sabah namazını kaçıracağından korkarsa uyumalıdır.⁵⁶³

Mustafa Bekrî, İbnü'l-Arabî'nin *Mevâkı'u'n-nüccüm* adlı eserinde halvetin şartlarının ve halvetten elde edilen kazanımların yer aldığına işaret eder. Onun, bu konuyu *el-Humratü'l-mabsiyye fi'r-rihleti'l-Kudsîyye*⁵⁶⁴ adlı eserinde de ele aldığını kaydeder.⁵⁶⁵

6. Dikkat Edilmesi Gereken Bazı Hususlar

Mürid, halvet mahallindeki eşyaların yerlerini değiştirmemeli, sakalı veya diğer âzâlarıyla oynamamalı ve düşüncesini lüzumsuz şeylerle meşgul etmemelidir. Çünkü aklında, fikrinde herhangi bir şey olursa, bu gerçek tevhide aykındır. Aksi takdirde “tevhid”e ulaşması mümkün değildir. İkilîği ortadan kaldırarak yalnızca Allah'a yönelmelidir.⁵⁶⁶

Halvete mümkünse haram aylarda ve Ramazan'ın son on günü ve Hz. Peygamber'in doğum günü gibi faziletli günlerde girilmeli; değilse herhangi bir zamanda girilebilir. Çünkü bütün aylar ve günler Allah'ındır. Ancak Allah'ın bazı mekanları, bazı zamanları ve bazı şahısları diğerleri üzerine seçtiği de bilinmektedir. Mustafa Bekrî, Edirneli Mustafa Efendi'nin müridleriyle birlikte Hz. Peygamber'in doğumundan 21 ya da 31 gün önce

⁵⁶² Mustafa Bekrî, *age.*, I, vr. 369a-370b.

⁵⁶³ Mustafa Bekrî, *age.*, I, vr. 370b-371a.

⁵⁶⁴ Murâdî, *age.*, IV, 197.

⁵⁶⁵ Mustafa Bekrî, *Hedîyyetü'l-abbâb (Tibyân içerisinde)* I, vr. 371a.

⁵⁶⁶ Mustafa Bekrî, *age.*, I, vr. 364b.

halvete girdiğini ve “Mevlid” gecesi çıktığını kaydeder.⁵⁶⁷ Halvetten çıkacakları gece şeyhin ihvânından ve muhiblerinden kalabalık bir cemaat, halvet yerine gelirler ve halvettekileri çıkarırlar. Şeyh, “Fâtiha” okur ve ardından cemaat “tehlil” getirmeye başlar. Bu şekilde “zikirhâne”ye doğru giderler ve bir zikir meclisi düzenlenir. Ardından çeşitli yemeklerin yer aldığı uzun bir sofraya etrafında toplanırlar ve yemeklerini yerler. Yemek duâsı ve “Fâtiha” okuduktan sonra dağılırlar. Mustafa Bekrî, bu merasimin her yıl tekrar edildiğini de ayrıca ilave eder.⁵⁶⁸

Halvetî meşayihî sık sık halvete girdikleri için bu adla adlandırılmışlardır. Çünkü onlar, halvette, başka şekilde elde edemeyecekleri feyiz, meded,⁵⁶⁹ fütûh ve değişik müşâhedeler bulmuşlardır. Nefsin halvetle kırıldığını, kalbin onunla tasfiye kazandığını tecrübe etmişlerdir. Bu nedenle onlar bir bebeğin anne memesine düşkünlüğü gibi, halvete düşkün olmuşlardır. Değişik makâmlara ulaştıktan ve mârifete erdikten sonra halveti bırakmaları nasıl mümkün olur? Onlar, zâhirî halvet ile bâtinî halveti, fark ve cem’î birleştirmişlerdir.⁵⁷⁰

Zâhirî temizlik için nasıl su ile yıkanmak gerekliyse, mânevî temizlik için de halvet gerekir. Sırrın, rûhun ve kalbin temizliği mânevî temizliktir ve her birinin edebini gözetmek gerekir. Buna ancak havâs güç yetirebilir. Edebe riâyet edilmeden yapılan ibâdet çok da olsa kişiyi bulunduğu makâmdan bir üst makâma çıkarmaya yetmez. Zâhirî amellerde olduğu gibi bâtinî amellerde de edebe riâyet etmek gerekir. Bu açıdan bakıldığında halvet, “celvet” makâmına ulaştırılan bir merdiven olarak görülür.⁵⁷¹

7. Havâtür ve Uzaklaştırma Yolları

“Havâtür”ü “*sâlikîn kalbine gelen ilâhî hitaplar*” şeklinde tanımlayan Mustafa Bekrî, onun “Rabbânî” (*rûhî*), “Melekî”, “Nefsânî” ve “Şeytânî” olmak üzere dört kısma ayrıldığını kaydeder. Rabbânî olan havâtür, kesinlikle doğrudur. “İlhâm” olarak da adlandırılan Melekî havâtür, mendup ve farza; içerisinde nefsin payı olan nefsânî havâtür ise, süflî arzulara

⁵⁶⁷ Ancak Mustafa Bekrî’ye göre halvetten tam olarak istifade edilebilmesi için 40 güne tamamlanması gerekir. Çünkü nutfenin “alaka” ve alakanın “mudğa” olması; daha sonra bir canlı haline gelmesi ve sedfte incinin oluşması hep kırk günlük bir zaman diliminde gerçekleşir. Bk. *age.*, I, vr. 364b.

⁵⁶⁸ Mustafa Bekrî, *age.*, I, vr. 364b-365a.

⁵⁶⁹ “Meded”in şartları ile ilgili ayrıca bk. Mustafa Bekrî, *Sâdihati’l-ezgel*, s. 268-269.

⁵⁷⁰ Mustafa Bekrî, *Hedîyyetü’l-abbâb (Tibyân içerisinde)* I, vr. 365a.

⁵⁷¹ Mustafa Bekrî, *age.*, I, vr. 365ab.

yönlendirir; şeytânî havâtır da hangi şekilde olursa olsun Hakk’a muhâlefet etmeye çağırır. Bazen ibâdet ve taat şeklinde, bazen kerâmet şeklinde sâlikin ilgisini çekmeye çalışır.⁵⁷²

Semânûdî'nin kaydettiğine göre, sâlike halvette iken gelen hitaplar iki şekilde değerlendirilir: Eğer bir cihetten geliyorsa bu hitap şeytânîdir. Bu durumda Allah’a sığınır (*istiâze*) ve zikir, ihlâs ve Kur’an okumakla huzur bulmaya çalışır. Şayet hitabın ciheti yoksa yani her taraftan geliyorsa, bu Allah’tan gelen bir hitaptır. Bu da ya “mekr” ya da daimî “rızâ” içerir. Rızâ olduğunun alâmeti, salih amel sevgisi ve korumadır (*hifz*). “Mekr” olduğunun alâmeti ise rahata ve şehvete meyildir. Bunun için sâlik, “*Allah’ım Senden Sana sığınırım*” diye duâ eder. Nefsi Hak ile meşgul etmek gerekir; O’nunla meşgul edilmese, batıl ile meşgul olur.⁵⁷³

Mürâdin gözetmesi gereken edeplerden biri de, daha önce ifade edildiği gibi, güzel olsun çirkin olsun kendisine gelen havâtır ayrıntılı bir şekilde şeyhine bildirmesidir. Sâlike bir gün ve gecede yetmiş bin⁵⁷⁴ havâtırın gelebileceği söylenmiştir. Bunlardan hangisinin Rabbânî ya da Melekî ve yine hangisinin nefsânî ya da şeytânî olduğunu sâlikin ayırt edebilmesi⁵⁷⁵ gerekir ki, son ikisine kalbinde yer vermesin ve kendisini meşgul etmesin.⁵⁷⁶ Bunu başarmanın en iyi yolu ise halvettir.⁵⁷⁷

Halvette iken gelen havâtır uzaklaştırmak için sâlikin yapması tavsiye edilen hususları şu şekilde özetlemek mümkündür:⁵⁷⁸ Sâlik, havâtır kendisine gelmeye başladığında öncelikle abdestini yeniler. Bu şekilde gitmezse, havâtır azalınca kadar zikirde sesini yükseltir; azalınca da sesini alçaltır. Bu şekilde de gitmezse, onu uzaklaştırmak için şeyhinin himmetine yönelir. Havâtır uzaklaştırdıktan sonra elini kalbine koyar ve yedi defa

572 Mustafa Bekrî'nin havâtır çeşitleri ve alâmetleri ile ilgili yorumu için ayrıca bk. *Hedîyyetü'l-abbâb (Tibyân içerisinde)* I, vr. 365b-366b; a.m.f., *Elffyye fi'l-tasavvuf*, vr. 16ab.

573 Semânûdî, *age.*, vr. 58b-59a.

574 Semânûdî, bu rakamı yetmiş iki bin olarak verir. Bk. *age.*, vr. 61a.

575 “Havâtır” konusunda bilgi için bk. Semânûdî, *age.*, vr. 61a-64b.

576 Semânûdî, havâtır “Allah”, “melek”, “kalp”, “şeytan” ve “nefis”ten gelenler olmak üzere beş grupta toplar ve Allah’tan gelene “hitab”, melekten gelene “ilhâm”, kalpten gelene “hâtif”, şeytandan gelene “vesvese” ve nefisten gelene de “hâcis” denildiğini kaydeder. Bk. *age.*, vr. 61a.

577 Mustafa Bekrî, *Hedîyyetü'l-abbâb (Tibyân içerisinde)* I, vr. 366b.

578 Semânûdî de Mustafa Bekrî'nin *Hedîyyetü'l-abbâb* adlı eserinden aynı konuyu nakleder. Bk. *age.*, vr. 63b-64b.

“*Sübbâne'l-meliki'l-kuddûs el-fa'âli'l-ballâk*” der ve sonra “Dilerse sizi yok edip yeni bir topluluk var eder. Bu, Allah için güç değildir.”⁵⁷⁹ âyetini okur. Diğer bir görüşe göre de abdest aldıktan sonra “Yâ Kadîr” ismini zikreder.⁵⁸⁰

Halvette iken açlık, kalp çarpıntısı, değişik düşünce vb. bir durum olursa yine abdest alır ve “Yâ Mübîn” ve “Yâ Hâdî” isimlerini kâmil bir şekilde yedi nefes üzerine zikreder. Ayrıca açlık için “es-Samed”; susuzluk için de “el-Celîl” isimlerinin zikredilmesi gerektiğini söyleyenler de olmuştur. Yine bir kimse elini kalbine koyarak Mülk sûresini okursa susuzluğunun dinceği ifade edilmiştir.⁵⁸¹

Mustafa Bekrî'nin, konu ile ilgili olarak İsmail b. Südkîn'in *Levâkıbu'l-envâr*, el-Bûnî'nin *Şemsü'l-ma'ârif el-Kübrâ*, İbnü'l-Arabî'nin *Risâletü'l-envâr* ve *Risâletü'l-balve* adlı eserlerinden istifade ettiği görülmektedir.⁵⁸²

8. Neticeleri

Mustafa Bekrî'nin kaydettiğine göre, halvet neticesinde şu kazanımlar elde edilir: (1) Uykuda vâkiât, (2) kalbî müşâhedeler, (3) Melekûtî mükâşefeler, (4) hakikî tecelliler ve (5) vusûl (*yüce makâma yakınlık*). Birincisi, nefsânî sıfat ya da rabbânî kerâmetlerin kalbe tecellî etmesidir. Bu tecelliler nebâtât, cemâdât, su ve nehirler, ateş ve nûr şeklinde olabilir.⁵⁸³ İkincisi, Hakk'ın isimlerinin sâlikin kalbinde birer birer tecellî etmesi ve bütün isimlerin bu şekilde tamamlanmasıdır. Bu ancak sâlikin istidadına göre tecellî eder. Üçüncüsü, Hakk'ın sıfatlarıyla tecellî etmesidir. Dördüncüsü, zâtî tecellîdir. Bu tecellide diğer bütün varlıklar yok olur ve yalnız Hak vardır. “Bugün mülk kimindir?” sorusuna cevap verecek kimse olmadığı için yine zâtının “Bir ve Kahrâr olan Allah'ındır”⁵⁸⁴ şeklinde cevap vermesidir. Beşincisi ise Hakk'a yakınlıktır (*kurb*). Bu ancak vücûddan fânî olmak ve müşâhedeye devamla mümkündür.⁵⁸⁵

Mürîd halvet sonucunda beş türlü kazanımdan herhangi birini elde ettiğinde, İsrâk namazını kıldıktan sonra şeyhinin huzuruna varır. Selam

579 İbrahim, 14/19-20.

580 Mustafa Bekrî, *age.*, I, vr. 366b.

581 Mustafa Bekrî, *Hedîyyetü'l-abbâb (Tibyân içerisinde)* I, vr. 367a.

582 Mustafa Bekrî, *Hedîyyetü'l-abbâb (Tibyân içerisinde)* I, vr. 365b, 366b, 367a.

583 Bu şekiller ve yorumları için bk. Mustafa Bekrî, *Hedîyyetü'l-abbâb (Tibyân içerisinde)* I, vr. 371a-372b.

584 el-Mü'min (el-Ğâfir), 40/16.

585 Mustafa Bekrî, *Hedîyyetü'l-abbâb (Tibyân içerisinde)* I, vr. 373b.

verdikten sonra şeyhe yakın bir yere oturur; elini ve dizini öpmeden (*hamiye*) gördüğü vâkıâtı (*tavâli'- levâmi'*) anlatır. Eğer şeyhi ona bir şey yapmasını emrederse onu yerine getirir. Şeyh, “Fâtiha” okuduktan sonra mürid şeyhin huzurundan girdiği şekilde ayrılır, ona arkasını dönmez. Şeyhi halvete girdiği yerden uzakta ise, bulunduğu yere gider. Ancak, sıdk sahibi müridlerin yanına bazen şeyhin gittiği de olur. Bu durumda şeyh, müridi huzuruna davet eder ve vâkıâtını dinler.⁵⁸⁶

Mürîd, halkın kendisine yönelmesinden sakınmalıdır. Halkın kendisine karşı iltifatı ne zaman çoğalırsa halvetten hemen çıkmalıdır. Çünkü halkın ârife yönelmesi öldürücü bir zehirdir (*semm-i katil*). Eğer mürid bu durumda halvetten çıkmazsa, o, şöhret ve riyâset tâlibi demektir. Bu ise ona tarîkatta bir şey getirmez. Eğer halvetteki kâmil bir kimse ise halkın kendisine yönelmesi, onu Rabbi ile meşgul olmaktan alıkoymaz. Oysa irşâda ihtiyacı olan bir müridi, halkın teveccühü meşgul eder. Böyle bir müridin, yukarıda ifade edildiği gibi, halktan kaçması gerekir. Bazıları, sâdıkların kalbinden en son çıkan şeyin “baş olma” sevdası olduğunu söylemişlerdir. Eğer böyle bir kimse, baş olma sevdasının âfetlerini ve zararlarını bilseydi, şöhret olmayı istemediği gibi hiçbir kimseyi de tanımak istemezdi.⁵⁸⁷

⁵⁸⁶ Aynı yer.

⁵⁸⁷ *Ac.*, I, vr. 374ab.

V. EVRÂD VE DUÂ

A. GÜNLÜK VİRD

Evrâd, sözlükte “gelmek, çeşmeye varmak, suya gelen topluluk, akan su ve dere” gibi mânalara gelen “vird” kelimesinin çoğuludur. Vird, meşâyihin tarikat müntesiplerine günün belli vakitlerinde okumalarını tavsiye ettiği âyet, hadis, duâ ve zikirlerdir. Her tarikatın kendine özgü bir evrâdı vardır. Virdin önemini vurgulamak için “*Virdi olmayanın vâridi olmaz*” denilmiştir.⁵⁸⁸

Evrâd, ilâhî gayeleri indirir ve rabbânî vâridâtın gelmesini kolaylaştırır. Sâlikin vâridât, inâyet ve hakikata ulaşması ve velâyete ermesi için evrâd ile meşgul olması gerekir. Evrâd okumanın da bazı şartları ve âdâbı vardır ki ancak bunlara riâyet edildiği takdirde bir netice ve fayda elde edilebilir. Aksi takdirde sonuçsuz kalabilir ve hatta zarar verebilir.⁵⁸⁹

Evrâd okumanın şartları şunlardır: (1) Virdi hâlis bir niyetle ve Allah rızâsı için okumak, (2) keşf ve kerâmet gibi şeyler beklememek, (3) vird okumaktan dolayı insanlar katında şeref istememek, (4) rûhânileri büyülemeyi ve onları hizmetinde kullanmayı talep etmemek ve (5) okumaya izinli olmak. Âdâbı ise şunlardır: (1) Virdi abdestli, temiz bir mahalde, kibleye doğru diz çökmüş bir vaziyette okumak, (2) okurken gâfil olmamak ve yanlış okumamak, (3) kalbini dünyevî işlerden ve unsurî alâkalardan uzak tutmak, (4) telaffuzunu güzel yapmak ve tertîl üzere okumak, (5) sesini yükseltmemek ve (6) manasını anlayarak okumak.⁵⁹⁰

Mustafa Bekrî seher, işrak, duhâ, öğle, ikindi, akşam, yatsı vakitlerinde okunacak virdlerin yanı sıra misafirlikte⁵⁹¹ ya da yolculukta⁵⁹² okunacak bazı virdler kaleme almıştır.

Mustafa Bekrî'nin Halvetiye tarikatına getirdiği en önemli yenilik, “Virdü's-seher” olarak da bilinen yeni bir evrâd ihdâs etmesi ve

⁵⁸⁸ Mustafa Bekrî, *Bülğatü'l-mürîd*, vr. 57^a; Süleyman Uludağ, *age.*, s. 523-524; Mustafa Kara, “Evrâd”, *DİA*, XI (İstanbul 1995), s. 533.

⁵⁸⁹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 218^a.

⁵⁹⁰ *Age.*, vr. 218^{ab}.

⁵⁹¹ Mustafa Bekrî, *Virdü'l-müsâfir*, vr. 27^a-28^b.

⁵⁹² Mesela gemi ile yapılan yolculukta okunan vird için bk. Mustafa Bekrî, *Cevheretü's-semîne*, vr. 59^b-62^b.

mürdlerinden özellikle seher vakitlerinde onu alçak gönül ve tazarru ile okumalarını istemesidir.⁵⁹³ Bu vird, Seyyid Yahya Şirvânî'nin "Virdü's-Settâr"ına alternatif bir evrâd olmayıp, seher vaktinden sabah namazına kadar okunması gereken ilâve bir yükümlülük olarak dikkat çekmektedir. Müellif, daha önce ifade edildiği gibi, bu eserini 1122 senesi Rebiülevvel ayının başlarında Kudüs'te yazmıştır.⁵⁹⁴

1. Seher Virdi

Bu virde başlamadan önce, diğer virdlerde olduğu gibi, bazı âyetler okunur ve ardından istiğfar edilir. Mustafa Bekri'nin "Virdü's-seher"ini okumak isteyen bir kimsede "eüzü besmele" çektikten sonra aşağıdaki âyetleri belirtilen miktarlarda okur:

- 1) Fâtiha sûresi.
- 2) Bakara sûresinin ilk beş âyeti.
- 3) Bakara sûresinin 163. âyeti.
- 4) Bakara sûresinin 254-257. âyetleri (âyete'l-kürsî ile başlıyor).
- 5) Bakara sûresinin 286. âyetinin son kısmı. (*üç defa*).
- 6) Tevbe sûresinin 128 ve 129. âyetleri. (129. âyetin baş tarafı yedi defa).
- 7) İhlâs sûresi (*üç defa*).
- 8) Muâvize'teyn (*birer defa*).
- 9) Estağfirullâh (*yetmiş defa*).

10) *Estağfirullah el-'Azîm el-Kerîm ellezî lâ ilâhe illâ hû, el-Hayye'l-Kayyûm Bedâ's-semâvâtî ve'l-arzî ve mâ beynehümâ. (üç defa).* (11) *Bismillâhillezî lâ yedurru ma'a ismihî şey'ün fi'l-arzî ve lâ fi's-semâ' ve hüve's-semî'ul-'alîm (üç defa).*

11) Bundan sonra okuyucu virde başlar: "*Bismillâhırrabmânırrabîm. İlähî ente'l-med'uvvü bi külli lisân ve'l-maksûdü fi külli ân, İlähî! Ente kulte "üdüni estecib leküm". Fehâ nahnü müteveccibüne ileyke bikülliyetinâ, felâ teruddenâ ve'stecib lenâ kemâ va'adtenâ, İlähî! Eyne'l-meferru minke ve ente'l-muhîtu bi'l-ekvân ve ente ellezî kayyetenâ bi letâîf'i'l-ıhsân, İlähî! İnnâ ebâfu en tüazzeibenâ bi-efdalî a'mâlî fe*

⁵⁹³ Halvetî geleneğinde bulunmayan böyle bir uygulamaya bazılarının itiraz ettiğini ve bunlara karşı müellifin nasıl bir tutum izlediğini birinci bölümde ifade ettiğimizden burada tekrar etmiyoruz.

⁵⁹⁴ Mustafa Bekri, *el-Fethü'l-Kudsî (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 160a.

keyfe lâ ehâfî min ikâbîke bi-esvei ahvâli, Îlâhî! Bi-bakke cemâlike ellezî fettet bihî ekbâdî'l-muhîbbîn ve bi celâlike ellezî tehayerat fî aẓametihî elbâbe'l-ârîfîn, Îlâhî! bi-bakke hakîkatîke... şeklinde devam eden duâyı sonuna kadar okur.⁵⁹⁵ Ardından virdi okuyan “Fâtiha” okur ve sevâbını virdin yazarına bağışlar.⁵⁹⁶

12) “Münbehice” olarak adlandırılan nazmı⁵⁹⁷ okuymaya başlar. Bitirdikten sonra biraz salavat getirir ve geçmişleri için duâ eder.

13) Zikre başlar ve fecre kadar zikir ile meşgul olur. Zikri silsiledeki meşâyih ve vird müellifinin ruhlarına “Fâtiha” bağışlayarak bitirir.

14) Kalkar ve sabah namazının sünnetini kılar.

15) “*Yâ Hayyü yâ Kayyüm, lâ ilâhe illâ ente*” der (kırk defa).

16) İhlâs sûresini okur (on bir defa).

17) “*Sübbânellâhi ve bibamdih, Sübbânellâhi'l-'Aẓîm, Estağfirullâb*” der (yüz defa).

18) Sağ tarafına yaslanır ve “*Allâhümme, (Yâ) Rabbe Cibrîl ve Mikâil ve İsrâfîl ve Aẓrâîl ve Muhammed sallallahü aleyhi ve sellem! Ecirni mine'n-nâr*” der (üç defa).

19) Sabah namazının farzını edâ eder.

20) Sabah namazından sonra bazı tesbîhat, duâ, salavât ve Kur'an âyetlerini belli sayıda okur. “Virdü's-seher” yani seher virdi bu şekilde tamamlanmış olur.⁵⁹⁸

2. Virdü's-Settâr

Yahya Şirvânî'nin tertip ettiği bu vird,⁵⁹⁹ Mustafa Bekrî'nin ihdas ettiği seher virdinden sonra okunur. Okunuş usûlü bakımından bu virdin seher virdinden farkı, cemaatle yani toplu olarak okunmasıdır. Bir kişi okur, diğerleri dinler.⁶⁰⁰ Virdin okunduğu mekanda şeyh mevcutsa virdi sesli

⁵⁹⁵ Mustafa Bekrî, *el-Fetih'l-Kudsî (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 160ab.

⁵⁹⁶ Mustafa Bekrî, *age.*, I, vr. 163a.

⁵⁹⁷ Nazmın metni için bk. Mustafa Bekrî, *age.*, I, vr. 163a-164a.

⁵⁹⁸ Mustafa Bekrî, *age.*, I, vr. 164ab. Ahmed Derdîr, teheccüdden sonra ve seher virdinden önce okunan bir “vird”den daha söz eder. Vird ile ilgili bilgi için bk. *Tuhfetü's-seyr*, vr. 10b-11a.

⁵⁹⁹ *Virdü's-Settâr* için ayrıca bk. *Tibyân* içerisinde, I, vr. 347a-349a.

⁶⁰⁰ Ahmed Derdîr'in “Virdü's-settâr” ile ilgili görüşleri için ayrıca bk. *age.*, vr. 15b vd.

olarak okuyacak kimse, şeyhin sol tarafına; değilse seccâdenin uygun bir yerine ya da şeyhin oturduğu yere oturur. Önce Fâtiha'yı hep birlikte okurlar. Fâtiha'yı varsa şeyh, yoksa virdi okuyan sonlandırır. Virdi okuyan "eûzü besmele" ile aşağıdaki sûre ve âyetleri sırasıyla okur:

- 1) Yâsîn sûresi,
- 2) Sâffât sûresinin ilk 15 âyeti ile 171-182. âyetleri,
- 3) Zümer sûresinin 73. âyeti,
- 4) Câsiye sûresinin 36. âyeti,
- 5) el-Fetih sûresinin 27-29. âyetleri,
- 6) Haşr sûresinin 18-24. âyetleri,
- 7) Üç defa "Eûzü billâbi's-semâ'i'l-'alîmi mine'ş-şeytânir-racîm" der ve el-Haşr sûresinin 22-24. âyetleri,

8) "Rabbenâ tekabbel minnâ..." (el-Bakara, 2/127); "ve tüb 'aleynâ inneke..." (2/128); "Va'fü annâ vağfir lenâ..." (2/286) âyetlerini okur ve salavât getirir.

9) Şeyh, vekili ya da virdi okuyan görevli "İsm-i Celâl" zikrine başlar ve güneş doğana kadar bu zikre devam edilir ve Fâtiha ile bitirilir.

10) Duâ edilir.⁶⁰¹

11) Sonra Hz. Peygamber'e (a.s.) aşağıdaki şekilde salât ve selâm okunur: "Allahümme sallî 'alâ seyyidînâ Muhammed ve 'alâ âlibî ve sabbibî ve sellim. Essâlâtü ve's-selâmü aleyke Yâ Rasûlallâh, Essâlâtü ve's-selâmü aleyke Yâ Nebîyallâh, Essâlâtü ve's-selâmü aleyke Yâ Habîballâh ... el-'Azametü li'llâh (ve kebbirullâhe) tekbîran, Allahü Ekber Allahü Ekber Lâ ilâhe illallahü ve'llahü Ekber Allahü Ekber ve lillabi'l-hamd."

12) Ardından sesli olarak: "Va'fü 'annâ vağfir lenâ Yâ Rahmân Yâ Rahîm bi rahmetike Yâ erhamerrâbîmîn ve sallallahü 'alâ seyyidînâ Muhammedin ve 'alâ âlibî ve sabbibî ecma'în." denir.

13) En son ikinci defa "Fâtiha" sûresi okunur ve tekrar duâ edilir.

⁶⁰¹ Mustafa Bekri, *el-Fetbu'l-Kudsî (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 165^{ab}. Ayrıca bk. Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 218^b-219^a.

Eğer güneş yeterince yükselmişse “iştirâk” namazı için ayağa kalkılır. Birinci rekatta “Duhâ”; ikinci rekatta ise “İnşirâh” sûreleri okunur.⁶⁰²

3. İştirâk Virdi

Sâlik, yalnızsa ve imkânı da varsa iştirâk namazının virdini de okur. İhvân ile birlikte ise sadece baş tarafını okur ve onlarla musâfahalaştıktan sonra virdin kalanını tamamlar. (2) İki rekât istiâze namazı kılar. Bir hadisle de olsa sünnette vârid olan istiâze kelimeleriyle, Hz. Peygamber’in (a.s.): “İnnî eûzû bi rızâke min subtuke ve bi muâfâtike min ‘ukûbetike” şeklindeki hadisinde olduğu gibi duâ eder.⁶⁰³ (3) İştirâk virdinde: “Bismillâbirrahmânirrahîm. Allâhümme eşrak ‘alâ heyâkilî min envârike’l-kudsîyye vekdî ‘alâ rûbî min esrârike’l-‘alîyye mededen yukarribunî min hadarâtike’s-senîyye ve elbisnî tâce mehbâbetike’s-sebbûhiyye ve kallidnî bi süyûfî’l-‘ızzeti ve’l-himâye vekfinî şerra küllî zî şerrin bi sâbiki’t-tabsîs ve hassinî bi fütûhin rabbânî ve keşfi’n-nûrânî...” ile başlayan uzunca bir duâ okur.⁶⁰⁴

4. Duhâ Virdi

Sonra sekiz rekât “Duhâ” namazı kılar. Birinci rekatta “Fâtîba”dan sonra “Duhâ” sûresini; ikinci rekatta “İnşirâh” sûresini; üçüncü rekatta “Tîm” sûresini ve diğer rekatlarda da sonraki sûreleri okur ve şöyle duâ eder: “Bismillâbirrahmânirrahîm. Allâhümme innî es’elüke bi habli ve salati kurbike ellezî men te’allaka bihî necâ ve hâlisi şürbi şerâbîke ellezî men sekâ minbü belâğa mâ recâ ... Yâ Allâh, Yâ Allâh ve sallallahü ‘alâ seyyidînâ Mubammed el-münzelü ‘aleyhi “fe evhâ ilâ ‘abdîhi mâ evhâ”, ve ‘alâ âlibî ve ashâbîhi mâ sallâ musallîn salâte’d-duhâ, ve ‘ale’t-tâbî’ne ve tâbî’ihim ilâ yevmi’d-dîn ve’l-hamdü lillâbi rabbî’l-‘âlemîn.”⁶⁰⁵

5. Öğle ve Yatsı Virdi

Öğle virdi ile yatsı virdi aynıdır. Sırasıyla şu sûre ve duâlar okunur:

- 1) Fâtîha sûresi.
- 2) Mülk sûresi.
- 3) Kâfirûn sûresi.

⁶⁰² Başka sûreler de okunabilir. Bk. Mustafa Bekri, *age.*, I, vr. 166a.

⁶⁰³ Mustafa Bekri, *age.*, aynı yer. Ayrıca bk. Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 219a.

⁶⁰⁴ Mustafa Bekri, *age.*, I, vr. 166b-167b.

⁶⁰⁵ Mustafa Bekri, *age.*, I, vr. 168ab. Ayrıca bk. Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 219b.

4) ez-Zümer sûresi 53. âyeti.

5) “*Sadakallâhü'l-‘azîmü’s-settâr ve bellağa rasûlübhü'l-kerîmü'l-muhtâr ve sallallahü ‘alâ seyidînâ Muhammedin ve âlihî'l-mustafîne'l-ahyâr ve nahnü ‘alâ zâlike mine’ş-şâbidîne’z-zâkirîne’l-ebâr, lâ ilâhe illallah Muhammediin rasûlüllabi hakkan ve salli ‘alâ cemî‘l-enbiyâi ve’l-mürselîn ve’l-hamdü lillâhi rabbîl-âlemîn.*”.

6) Fâtiha okur ve arzu ettiği şekilde duâ eder.

7) Sekte duâsı yapar.

8) Tekrar Fâtiha okur.⁶⁰⁶

6. İkinci Virdi

1) İkinci namazını kıldıktan sonra bilinen namaz tesbihatını yapar.

2) Üç defa tehليل getirir ve sırasıyla şu sûre, âyet ve duâları okur:

3) Fâtiha sûresi,

4) Nebe’ sûresi,

5) Nasr sûresi,

6) “*ve enne’l-fadle bi yedillâh yü’tihi men yeşâ’ vallahü zü’l-fadli’l-‘azîm*” (el-Hadîd, 29).

7) “*Sadakallâhü’l-‘azîmü’s-settâr*” der ve öğlenin virdini okur.

8) Sonra “*istiğfâriye*”⁶⁰⁷ okur.⁶⁰⁸

7. Akşam Virdi

Sâlik, Akşam namazından sonra sırasıyla şu sûre, âyet ve duâları okur:⁶⁰⁹

1) Fâtiha sûresi,

2) Âyetel-Kürsî,

3) er-Rûm sûresinin 17-19. âyetleri,

4) Ğâfır sûresinin 1-3. âyetleri,

⁶⁰⁶ Mustafa Bekri, *age.*, aynı yer. Ayrıca bk. Kösec Ahmed Efendi, *age.*, aynı yer.

⁶⁰⁷ İstiğfâriyye için bk. Mustafa Bekri, *age.*, I, vr. 168b-170a.

⁶⁰⁸ Mustafa Bekri, *age.*, I, vr. 168b. Ayrıca bk. Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 219b.

⁶⁰⁹ Karabaş-ı Vefî'nin tarif ettiği akşam virdi için bk. *Mi'yârü't-tarîka*, s. 670-671.

5) “Eûzû billâbi’s-semî’l-’alîmi mine’ş-şeytânirracîm” (üç defâ),

6) el-Haşr sûresinin 22-24. âyetleri,

7) “Yâ hayyü yâ kayyûm bi rahmetike estegâsü eslih lî şe’nî ve lâ tekâlnî ilâ nefsi tarfete ayn...”

8) “Î’lem ennellâbe ‘alâ külli şey’in kadîr ve ennellâbe kad ebâta bi külli şey’in ‘lmen. Allâbümmе innî eûzû bike min şerri nefsi ... Razzytü billâbi rabben ve bi’l-İslâmi dînen ve bi Muhammedin sallallahü aleyhi ve selleme nebîyyen ve rasûlen.” (üç defâ).

9) “Bismillâhillezî lâ yedurru ma’a ismihî şey’ün fi’l-erdü velâ fi’s-semâ’ ve hüve’s-semâ’u’l-’alîm” (üç defâ).

10) “Allâbümmе innî emseytü minke fî ni’metin ve ‘âfye ... Estagfirullâbe’l-’azîm ellezî lâ ilâbe illâ hü el-Hayyü’l-kayyûm ve etâbü ileyb...” (üç defâ).

11) “Estagfirullâbe’l-’azîm” (yetmiş defâ).

12) “Sübbânellâbi’l-’azîmi ve bihamdîb” (yüz defâ).

13) Fâtîha ve duâ.⁶¹⁰

B. DUÂ

Duâ, kulu Allah’a yaklaştıran ibâdetlerden biridir. Çünkü kullar bununla emredilmişlerdir: “Rabbimize gönülden ve gizlice yalvarın”.⁶¹¹ Hz. Peygamber (a.s.) de “Duâ ibâdetin tâ kendisidir”⁶¹² buyurmuştur. Gerçekten de bütün ibâdetler duâ içermektedir. Duâ, Allah Teâlâ’nın rubûbiyetini ikrar etmek; kulun O’na muhtaç olduğunu ortaya koymaktır. Bir kimse Allah’a duâ etmek istediği zaman; ibâdet ederek, emir ve yasaklarına uyarak, kendisine muhtaç olduğunu bilerek ve fazlını ve lütfunu isteyerek duâ etmelidir. Ayrıca, duâ etmeyene Allah gazap eder, denilmiştir.⁶¹³

Ancak sûfiler, duâ edip etmeme konusunda görüş birliği içerisinde değildirlere. Bir kısmına göre duâ, Allah’a yaklaştıran bir ibâdettir ve kullar bununla emredilmiştir. Emredilenin ise kullar tarafından yerine getirilmesi daha gerekli ve daha önemlidir. Çünkü bunda Allah hakkı vardır ve Allah

⁶¹⁰ Mustafa Bekrî, *el-Fethu’l-Kudsî (Tibyân içerisinde)*, I, vr. 170b-171b. Ayrıca bk. Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 220a.

⁶¹¹ el-’Arâf, 7/55.

⁶¹² Tirmizî, De’âvât 1 (hadis nr. 3371).

⁶¹³ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 186a.

hakının ödenmesi gerekir. Diğer bir kısmı da duâda sükût etmenin ve Allah'a teslim olmanın daha üstün olduğunu savunmuşlardır. Onlara göre duâ, belâlara karşı sabırsızlığı, kazaya karşı rızâsızlığı ve kulun Allah ile çekişmesini (*münâzâ'a*) akla getirmektedir. Duâ yerine sükûtu tercih eden ve işleri kazaya bırakan sûfiler, mukarreb ârifler ve âşik ediplerdir. Onların Allah'ı istemekten başka bir talepleri olmadığını söyledikleri halde, sevgiliye herhangi bir istek arzetmeleri câiz olmaz. Bu nedenle onlara göre Allah'tan bir talepte bulunmaları kötü edep olur.⁶¹⁴

Duâ konusunda insanlar üç kısımdır:

1) Cehâlet, gaflet, haz ve şehvet ehli kimselerdir (*avâm*). Duâ ederken edebe riâyet etmezler ve duâlarında haz ve şehvete dair şeyleri isterler. İsterken ve duâ ederken pazarlık yaparlar ve istedikleri şeylerin Allah tarafından kendilerine verileceğini zannederler. Böyleleri akıllarına ne gelirse ister. Onlar duâ anında Allah'tan uzaktırlar.

2) Allah'ın emrine yapışarak, rubûbiyetini ikrar ederek ve ubûdiyetlerini ortaya koyarak duâ eden seçkinlerdir (*bavâs*). Onlar, Allah'ın kullarına takdir ettiği şeyleri elbette vereceğini bilirler ve bu nedenle duâ etmezler. Eğer Allah takdir etmemişse, duâ etseler de istediklerini vermeyecektir. Bununla birlikte, duâ ile emroldukları için ibâdet ve Allah'a yakınlık elde etmek maksadıyla duâ ederler. Emirleri herhangi bir itiraza meydan vermeden yerine getirirler. Çünkü onlar, Allah'ın ilmine ve takdirine aykırı bir şey yapmayacağını bilirler. İstekleri yerine getirilirse de duâ etmekten dolayı ecir kazanırlar.

3) Müşâhedede istiğrak halinde olan, ubûdiyete düşkünlük gösteren ve nefislerinin istekleri bir tarafa, nefislerini unutan seçkinler seçkini (*bavâsu'l-bavâs*) kimselerdir. Çünkü onlar Hakk'tan başkasını istemezler ve ancak O'nun rızâsını talep ederler. Bu nedenle duâda sükût ederler ve işlerini Allah'a havâle ederler. Ancak Allah onlara bu durumda da sâliklere ve duâ edenlere verdiklerinden daha üstününü verir.⁶¹⁵

Allah'a yakınlık elde etmiş bu grup insanlardan olmayan bir kimse, duâ etmek istediğinde, duânın âdâbı, vakti ve yeri ile ilgili şartlarına riâyet etmesi gerekir. Çünkü duâ, bu tamamlayıcı unsurlarla birleştiği zaman, şayet Allah ezeli ilminde dünyada bir karşılık takdir etmişse, kabul eder veya âhirete bırakabilir ya da başka bir isteğini verebilir veya bir kötülüğü

⁶¹⁴ Aynı yer.

⁶¹⁵ *Ac.*, vr. 186b.

ondan uzaklaştırabilir yahut da öfkeliyse ondan râzî olabilir; ancak duâsını reddetmez.⁶¹⁶

Özetle söylemek gerekirse, sütün memeden sağılarak alınması gibi, şartlarına ve âdâbına riâyet edilen bir duâ da, taleplerin Allah'ın cömertlik hazinesinde karşılık bulmasına vesile olur.

Duânın şartları şunlardır: Tövbe etmek ve niyetinde ihlâslı olmak, yeme-içme ve giyim-kuşama helâl yollardan kazanmak, talebin duâ haline uygun ve mübah olması, zor durumda olmak ve Allah'a tarazzu etmek, huzur ve hüsnü zan sahibi olmak, kalbi ve nefsi temiz olmak, duâyı söz ve hâl ile birlikte yapmak, şeriate bağlı ve gereklerini yerine getiriyor olmak, gücünün yetmediği hususlarda duâ etmek, belli konularda duâ etmemek ve duâda ısrarcı olmamak.⁶¹⁷

Duânın edepi ise şunlardır: Duâ anında midenin boş olması, duâdan önce sadaka vermek, kıbleye yönelmek, elleri omuz hizasına kaldırmak, avuçları semaya açmak, başı göğüs üzerine eğmek, duâya besmele, hamdele ve salvele ile başlamak, alçak sesle duâ etmek, duâda kâfiyeli sözlerden ve aşırıktan kaçınmak, duânın manasını bilmek, üç defa tekrar etmek, sonunda "âmin" demek ve elleri yüze sürmek.⁶¹⁸

Duânın vakitleri şunlardır: Seher vakti, güneşin doğuş ve batış anı, ezenla ikâmet arası, farzları edâ ettikten sonra, Cuma günü hutbe esnasında, ikindiden akşama kadar olan vakitte, Arefe günü, Recep ayının ilk günü, Şaban ayının ortasında, Ramazan ayında ve özellikle iftar vakitlerinde, Kur'an hatminden sonra ve her hayırlı işten, özellikle sadaka verdikten sonra.⁶¹⁹

Duâ mekanları şunlardır: Allah'a ibâdet edilen meşid, câmi ve Kâbe gibi her temiz mekan, Kâbenin ortasında, İbrahim (a.s.)'in makâmında, zenzem kuyularının yanında, Safâ ve Merve'de, Arafat'ta, Müzdelife'de, Mina'da, Şeytan taşlama yerlerinde, Hz. Peygamber'in kabirini gördüğünde, diğer peygamberlerin ve Allah dostlarının kabirlerinde, Kudüs'te ve diğer mübârek mekanlarda.⁶²⁰

Duâ için yukarıda zikredilen zaman ve mekanlar, ancak haklarında eser

⁶¹⁶ *Ac*, vr. 187a.

⁶¹⁷ Aynı yer.

⁶¹⁸ *Ac*, vr. 187ab.

⁶¹⁹ *Ac*, vr. 187b.

⁶²⁰ Aynı yer.

vârid olduğu için burada kaydedilmiştir. Yoksa Allah Teâlâ'nın kullarının duâsını kabul etmesi, zaman ve mekanla sınırlandırılmaz.⁶²¹

⁶²¹ Aynı yer.

VI. TÂC VE HIRKA

Tasavvufun ilk dönemlerinde tâc ve hırka, dünya ve onun zîynetlerinden uzak durmaya işâret ederdi. Zamanla bu kavram, bir mürîdin ulaşmak için gayret sarfettiği bir başarı ölçüsü haline gelmiştir. Sâlikin terbiye edici bir şeyhin rehberliğinde yolun zorluklarını aşarak mücâhede ve riyâzet kuralları ile ahlâkını güzelleştirmesi ve nefsinı temizlemesi neticesinde seyr u sülûkünü tamamlayarak hilâfete nâil olur ve bunun bir nişânesi olarak da bulunduğu makâma uygun tâc ve hırka giydirilirdi.⁶²²

Şihâbüddin Sühreverdî'ye (ö. 632/1234) göre hırka giymek, şeyh ile mürîd arasında bir bağlanti kurma; mürîdin nefsi ile kendisi arasında şeyhin hakemliğini kabul etmesi ve şeyhine ait bir elbise ile sâlikin, nefsi üzerinde hâkimiyet kurması anlamına gelir. Gerçekte mürîd tarafından giyilen hırka, şeyhi ile arasında akdedilen karşılıklı bir sözleşmenin ifadesidir. Hırka, sohbet yoluna girişin ilk basamağıdır. Sohbet ise asıl maksattır. Mürîdin, şeyhi ile sohbet ederek pekçok hayırları elde etmesi umulur.⁶²³

Abdürrezzâk Kâşânî (ö. 730/1329), tasavvuf hırkasını “mürîdin şeyhin elinden giydiği şey” olarak tarif eder. Bu, sembolik olarak mürîdin, elinden hırka giydiği şeyhin irâdesi altına girdiğini ve onun eliyle tövbe ettiğini gösterir. Ayrıca zâhirini libâs ile örttüğü gibi bâtınını da “takvâ” libâsıyla örtmesi gerektiğine işâret eder. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de, “Ey İnsanogulları! Ayıp yerlerinizi örtecek giyimlikle sizi süsleyecek elbiseler gönderdik. Takvâ örtüsü ise bunlardan daha hayırlıdır.”⁶²⁴ buyrulmuştur. Mürîd, şeyhin eliyle hırka giymekle bereketlenmiş ve şeyhin hırka giydirmesi anındaki gâlip olan haline ulaşma şansını elde etmiş olur.⁶²⁵

İbnü'l-Arabî gibi yamalı elbise giymeyi “yeşil ölüm” olarak nitelendiren Mustafa Bekrî, onu giymenin “ârif” olmaya işâret ettiğini kaydeder.⁶²⁶

Karabaş-ı Velî, tâc ve sarık konusunda şunları söyler: “Sarıkların en üstünü şal ya da yünden işlenmiş (*arakeyye*) sarıktır. Tâc sünnettir ve en üstünü Halvetî tâcdır ki kırk dalı yedi halkalıdır. Halkanın ortasında “İsm-i Celâl”in “he”si ve dört elif vardır. Böylece on İsm-i Celâl zâhir olur. “He” ise bunları cem' eder. Tâc sembolik olarak insanın vücûd-ı küllü olup İsm-i

⁶²² Kerem Emîn, *age.*, s. 137.

⁶²³ *Anârîfü'l-maârif: Tasavvufün Esasları*, s. 122-123. Sûfilerin giyinme konusundaki âdâbı için ayrıca bk. *Age.*, s. 437-445.

⁶²⁴ el-A'râf, 7/26.

⁶²⁵ Kâşânî, *İstılabâtü's-süfyye*, s. 159.

⁶²⁶ Mustafa Bekrî, *Elîfyye fi't-tasavvuf*, vr. 9b. Diğer ölüm çeşitleri ile ilgili bk. *age.*, vr. 12a.

Celâl'e mazhar olmasına işâret eder. Bu nedenle tâc, sâlike, ya ruh ya da kalp makâmında verilir..."⁶²⁷

Mustafa Bekrî, hırka ya da murakka'ayı zâhir ve bâtın libâsı olmak üzere iki kısımda ele alır. "Zâhir libâsı", insanların soğuk veya sıcaktan korunmak için giymeyi âdet edindikleri elbiselerdir. Bununla kendilerini soğuk ve sıcakın zararlarından korumuş olurlar. Kulu rabbine yaklaştıran sâlih amelleri de zâhir libâsı kavramı içerisinde değerlendiren müellif, bunun hayır ve sâlih amel konusunda alışkanlık kazanmaya işâret olduğunu belirtir.⁶²⁸ Buna göre, Mustafa Bekrî'nin zâhir libâsını yalnızca kişiyi (*ferdi*) örten ve kuşatan bir elbise olarak görmediğini, aynı zamanda sâlih amel vasıtasıyla yararlı olmayı da toplum için zâhirî bir libâs olarak telakkî ettiğini söyleyebiliriz.

Mustafa Bekrî, "bâtın libâsı"nı da, kalbî mücâhede ve sırrî müşâhede libâsı olmak üzere iki şekilde değerlendirir. Mücâhede kalbin zâhirî libâsıdır; çünkü gözle görülüp idrâk edilebilir. Mücâhedenin sıfatı, kalbin saflık sayesinde gâib olan sevgilisinin huzûrunda bulunmasıdır (*huzûr*).⁶²⁹ Müşâhede ise kalbin bâtınî libâsıdır; çünkü gözle görülüp idrâk edilemez. Bunun sıfatı ise "gaybet"tir;⁶³⁰ yani kalplerin güzellik (*sevgili*) ile meşgul olmasından dolayı mahlûkun ahvâline dair bilgilerden uzaklaşmasıdır.⁶³¹

Mustafa Bekrî, sâlikin makâmına göre libâsı "takvâ", "muhabbet", "hırka" ve "hurka" gibi bazı kısımlara ayırır. Takvâ libâsının bir zâhiri ve bir de bâtını vardır. Zâhiri, hudûdu muhâfaza etmek; bâtını ise niyet ve ihlâstır. Takvâ libâsından daha üstün olanı ise takvâyı görmeme libâsıdır.⁶³² *en-Nasîhatü's-seniyye* adlı eserinde muhabbet ve kurbet libâsı ile ilgili bilgiler veren Mustafa Bekrî, libâs-ı hırka ve libâs-ı hurkadan da söz eder. Hırkayı iki kısma ayıran müellif, sâdâtın ve müridin giydiği hırkalar olmak üzere iki kısma ayırır. "İrâde", İbnü'l-Arabî'nin *Istîlâhâtü's-sâfiyye*'de kaydettiğine göre, âdete muhâlefet etmek; "hurka" ise fenâyâ götüren tecellilerin ortası ve zâтта yok olmaktır.⁶³³ Mustafa Bekrî, "hurka" ile evhâmın şevk ateşiyle yakılmasını da kasteder ve "sûfî" kelimesinin harflerinin sembolize ettiği

⁶²⁷ Karabaş-ı Velî, *Mi'yârü't-tarîka* (trc. Nureddin Efendi), s. 650-651.

⁶²⁸ Mustafa Bekrî, *en-Nasîhatü's-seniyye*, vr. 2b vd.; Kerem Emin, *age.*, s. 140.

⁶²⁹ "Huzûr" kavramı için bk. Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *el-Lâima: İslâm Tasarvufu*, s. 333; Süleyman Uludağ, *age.*, s. 234.

⁶³⁰ "Gaybet" kavramı için bk. Ebû Nasr Serrâc Tûsî, *age.*, aynı yer; Süleyman Uludağ, *age.*, s. 189.

⁶³¹ Mustafa Bekrî, *age.*, aynı yer; Kerem Emin, *age.*, s. 140-141.

⁶³² *Kuşeyrî Risâlesi*, s. 244; Kerem Emin, *age.*, s. 142-143.

⁶³³ İbnü'l-Arabî, *Istîlâbü's-sâfiyye*, II, 2; Kerem Emin, *age.*, aynı yer.

anlamaları açıklar. Şöyle ki “sad”, safâ ile sıdka ve her durumda sabra; “vav”, katıksız sevgi ve vefâyâ; “fâ”, daimî fakirlik ve fenâyâ ve “yâ” ise rabbın hazret makâmına nispetine işâret eder.⁶³⁴ Mustafa Bekrî bunlardan başka, “gayret”, “fenâ”,⁶³⁵ “irtikâ” ve “bekâ”⁶³⁶ libaslarından da söz eder ki, gayret libâsı mübtedîler; fenâ libâsı müntehiler içindir.⁶³⁷

Mustafa Bekrî, *en-Nasîbatü's-seniyye* adlı eserinde mürîdin salih amel, mücâhede ve takvâ libâsı ile fenâ, müşâhede ve bekâyâ erişmek için rûhî merdivene tırmanarak mirac yaşadığını ve böylece “vahdet-i vücûd”⁶³⁸ ulaştığını şu şekilde ifade eder: “Fenâ, bize bekâ libâsını giydirdi. Sergili, susuzluğumuzu likâ kadehi ile giderdi. Varlık libâsını çıkardık; çünkü biz hakîkî varlığa müşâhede ettik...”⁶³⁹ Zâhirî libâsın avreti örtmesi gibi sûfinin de kötü ahlâkını gizlemesi gerekir. Yalanı, sıdk libâsıyla; hiyâneti emânet libâsıyla; vefâsızlığı vefâ libâsıyla ve riyâyî ihlâs libâsıyla setreder. Kötü sıfatlardan kurtulmak ancak bu şekilde mümkündür. Bu nedenle Mustafa Bekrî'ye göre sûfilerin giydiği hırka, sûfi yolunun bir remzidir. Bu nedenle, tarikat hırkası giyen bir kimse o hırkanın gereğini de yerine getirmelidir. Onun gereği ise, biraz önce ifade edildiği gibi, sûfi ahlâkıyla ahlâklanmaktır. Aksi takdirde o kimse, hem kendi nefsinin ve hem de kendisine uyan başkalarını aldatmış olur. Mustafa Bekrî'ye göre bu tip insanlar çoktur. Onlar, hırkanın sembolize ettiği âdâb, sohbet, ihlâs ve azim gibi anlamlardan oldukça uzaktırlar. Böyle bir kimse ise günahkârdır.⁶⁴⁰

Âdâbü'l-'ubûdiyye'de kaydedildiğine göre tâc ve hırka, “sûrî” ve “mânevî” olmak üzere iki kısımdır. Mânevî tâc, Allah'ın ahkâmına tam olarak boyun eğme ve nefisle herhangi bir münakaşaya girmeden Allah'a taate teslim olmaktır. Mânevî hırka ise, tecellilerine mazhariyetle Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanmaktır. Sûrî tâc, mürşidlerin çeşitli şekillerde başlarına giymeyi tercih ettikleri şapka türü giysilerdir. Sûrî hırka ise çeşitli parçalardan oluşan elbiselerden sûfiyenin “fakr libâsı” olarak kullandığı giysilerdir. Sûfiye bunları mânevî tâc ve hırkaya delâlet olmak üzere

634 Mustafa Bekrî, *age.*, vr. 23b; Kerem Emîn, *age.*, s. 143.

635 Cürcânî'ye göre “fenâ”, çirkin sıfatların bulunmamasıdır. Bk. *age.*, s. 169.

636 Cürcânî'ye göre “bekâ”, güzel sıfatların bulunmasıdır. Bk. aynı yer.

637 Mustafa Bekrî, *el-Vasiyyetü'l-celîyye*, vr. 184a; a.mlf., *en-Nasîbatü's-seniyye*, vr. 25b; Kerem Emîn, *age.*, s. 143.

638 Mustafa Bekrî'nin vahdet-i vücûd ile ilgili görüşleri için bk. *el-Mevridü'l-'azb* (tahk. Kerem Emîn), s.199-231.

639 Mustafa Bekrî, *en-Nasîbatü's-seniyye*, vr. 5a; Kerem Emîn, *age.*, s. 144.

640 Mustafa Bekrî, *age.*, vr. 10a, 12a; Kerem Emîn, *age.*, s. 145.

giyerlerdi ve onlara göre bunları giymek sünnettir. Rivâyete göre, Cebrâil (a.s.), cennetten tâc ve elbiseler getirmiş ve Hz. Peygamber'e (a.s.) giydirmiştir. Hz. Peygamber de bunları halîfelere; onlar da kendilerinden sonra bıraktıkları halîfelere giydirmişlerdir. Bu şekilde meşâyîhe kadar gelmiştir. Onlar da bunları giymeyi hak edenlere giydirmişlerdir. Sûfiye için onlara benzemek isteyenler de bu elbiseleri giyebilirler; ancak hilâfet iddiasında bulunanların giymeleri haramdır.⁶⁴¹

Tâc ve hırkayı giymek isteyenin bunlara saygı göstermesi, saygınlığını koruması, giydikten sonra dünyaya meyli terk etmesi gerekir. Çünkü bu libâs, fakr libâsıdır; zenginlik libâsı değil.⁶⁴² Bu giysiler üzerinde iken mâsiyet işlememeli, kötü ahlâkı terk etmeli, güzel ahlâk ile vasıflanmalı, mücâhede ve riyâzet ile meşgul olmalıdır; çünkü bunlar mücâhidlerin libâsıdır. Salihlerin elbisesi olduğu için de besmele ile ve abdestli bir şekilde giyilmelidir. Bu giysiler ile tuvalet, fîsk ve fücûr meclisine girilmemelidir.⁶⁴³

Sûfilere göre hırka giymenin ve bu nedenle merâsim yapmanın dinî açıdan herhangi bir sakıncası yoktur. Mustafa Bekri'nin bu konudaki görüşleri, Kerem Emîn'in kaydettiği gibi *en-Nasîbatü's-seniyye*'de şu şekilde kaydedilmiştir: Cemâatin ileri gelenlerinden biri, hırka giydirme merasimi için daha önce hırka giymiş olan cemaat mensuplarını davet eder. Merasim, hırkanın cemaat önünde dürülmesi ile başlar. Merasimi yöneten kişi, “*Allahümme sallî ‘alâ seyyidînâ ve nebiyyinâ Muhammed, sâhibü'l-amâme ve'l-alâme ve'r-risâle ve'n-nübüvve ve ‘alâ âlihî ve sabbihî ve sellim*” şeklinde Hz. Peygamber'e (a.s.) salât ü selâm getirir. Hırkanın dürülme işlemi bittikten sonra, şeyh “*Allâhü ekber, Allâhü ekber*” der. Orada hazır bulunanlar da “*Lâ ilâhe illallahü va'llahü ekber ve lillâhî'l-hamd*” derler. Bu üç veya daha fazla tekrar edilir. Mürîd de aynı şeyi yapar. Sonra merâsimi idare eden kimse, mürîdi tâc ve hırkayı giydirecek olan şeyhin önüne getirir ve oturtur. Bu sırada cemaat tekbir getirmeye devam eder. Şeyh “Fâtiha” okur ve diline geldiği şekilde mürîd için Allah'a duâ eder. Sonra mürîd şeyhin elini öper ve kendisini tebrik eden ihvân ile musâfaha eder. Hırkanın ve tâcin âdâbına riâyet

⁶⁴¹ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 217b.

⁶⁴² Mustafa Bekri'nin “fakr” ve “gnâ” kavramları ile ilgili görüşü için bk. *Elfiyye fi't-tasavvuf*, vr. 6b.

⁶⁴³ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, aynı yer. Ahmed Derdîr'in tâc ve hırka ile ilgili yorumları için ayrıca bk. Harîrizâde, *Tibyan*, II, vr. 220b.

etmesi gerektiği vb. hususlar hatırlatıldıktan sonra mürîd, mümkünse sûfi hırkasını giymenin bir şükranesi ve sevinç ve mutluluğun bir nişânesi olarak, cemaate tatlı vb. bir ikramda bulunur ve merasim böylece sona ermiş olur.⁶⁴⁴

Kerem Emîn'in kaydettiğine göre Mustafa Bekrî, üç çeşit tâcdan söz etmiştir: (1) Şamlı Halvetiler 32 dallı tâc kullanmışlardır. Bu tâc, “Allah” ismine ve “hüviyet” şekline delâlet eder. (2) Halvetî şeyhi Karabaş-ı Velî'nin tâcı ise 40 dallıdır. (3) Bazı Halvetiler ise 48 dallı tâc kullanmışlardır.⁶⁴⁵ Mustafa Bekrî, *Elfîyye fi'l-tasavvuf* adlı eserinde, bazılarının tâclarının tepe noktasına tevhide sembolize etmek üzere düğme koyduklarını; bazılarının ise isim ve resmi ortadan kaldırmak için herhangi bir şey koymadıklarını ve bu nedenle tâcın tepe noktasını boş bıraktıklarını zikreder.⁶⁴⁶

Âdâbü'l-'ubûdiyye'de kaydedildiğine göre tâc şu şekilde giydirilir: Mürîd, önce ayakta başı açık bir vaziyette durur. Sonra şeyhin önüne gelir ve oturur, başını yere doğru şeyhe uzatır. Şeyh üç defa tekbir getirdikten sonra tâcı mürîdin başına giydirir.⁶⁴⁷

Hırkanın giydirilmesi ise şu şekilde olur: Mürîd üzerindeki giysiyi çıkarır. Sonra şeyh tekbir getirmeksizin hırkayı mürîde giydirir. Giydirme esnasında tâc ve hırkanın nispetinin (giydirme silsilesi) zikredilmesi müstehap görülmüştür. Şeyh şöyle der: “*Bana tâcı ve hırkayı falan şeyh giydirdi. Ona da falan şeyh giydirmiş...*” Hz. Peygamber'e (a.s.) ulaşıncaya kadar silsiledeki meşayih bu şekilde zikredilir. Sonra hepsinin ruhlarına “Fâtiha” okunur ve merasim bu şekilde tamamlanır.⁶⁴⁸

en-Nasîbatü's-seniyye'de hırka giydirme ile ilgili şu hususlara dikkat çekilir: Mürîd, sûfi istilâhâtına vakıf olmalı ve tarikat ehlinin gösterdiği hususlara uymalıdır. Terbiye edici şeyh, basireti ile mürîdin zâhirinin bâtınuna uygun olup olmadığını görmeli ve buna göre karar vermelidir. Bâtınını irfânî nur ve rabbânî esrâr ile doldurduğu, ilâhî vasıflarla süslediği ve bâtınuna

⁶⁴⁴ Mustafa Bekrî, *age.*, vr. 16 vd.; Kerem Emîn, *age.*, s. 148, 151.

⁶⁴⁵ Mustafa Bekrî, *age.*, vr. 17b; Kerem Emîn, *age.*, s. 149-150.

⁶⁴⁶ Mustafa Bekrî, *Elfîyye fi'l-tasavvuf*, vr. 10a. Ahmed Derdî'ye göre tâcın beyaz olması, kalbin beyazlığına ve saflığına; tepe noktasının düğmeli olması “vahdet”e; düğmesiz olması “fenâ”ya; tepe noktasında daire bulunması ise “hüviyet”e işaret eder. Bk. Harîrizâde, *Tibyân*, II, vr. 220b.

⁶⁴⁷ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 217b-218a.

⁶⁴⁸ Kösec Ahmed Efendi, *age.*, vr. 218a.

velâyet tâcını giydirdiği zaman, müridin zâhir ile bâtın arasında adâleti gerçekleştirmesi gerekir. Bu nedenle şeyh, zâhiri bâtınına denk gelsin diye zâhirî libâs (*hırka*) giydirir.⁶⁴⁹ Hırka giyme veya giydirmekle ilgili bir rüya görüldüğünde, şeyh bu rüyânın sâdık olup olmadığına, müridin ehil olup olmadığına ve zâhirî ve bâtınî yönden edeplenip edeplenmediğine bakar. Mustafa Bekrî'ye göre önemli olan bâtınî libâstır; zâhirî libâs ise onun alâmetidir.⁶⁵⁰

Hırka giydirmekle ilgili dikkat edilmesi gereken diğer bir husus, müridin dördüncü makâma yani “nefs-i mutmainne”ye çıkmış olmasıdır. Diğer bir ifadeyle “telvin” halinden “temkîn” haline geçmiş olması gerekir. Mustafa Bekrî'nin de ifade ettiği gibi, bu makâm, kemâl makâmının ilkidir. Bu nedenle mürid, kemâle kabiliyeti varsa ve cemâle tâlipse, talebinde de sâdık ve edep yolunu tutmuş ise kendisine hırka giydirilir. Müridin sahip olması gereken diğer bir özellik, onun şerîate sıkı sıkıya bağlanmış olmasıdır. Zâhirî ve bâtınî avretlerini örtmüş olması, yalan, hıyânet, vefâsızlık ve riyâ gibi kötü hasletleri atmış ve yerlerini sâdık, emânet ve vefâ gibi güzel ahlâk ile süslenmiş olmalıdır. Aslâ büyüklenmek için sûfi libâsı giymemelidir. Şayet böyle bir durum söz konusu olursa, sûfi âdâbına riâyet etmediği için giymiş olduğu libâs üzerinden çıkartılır ve aslı haline döner.⁶⁵¹

Mustafa Bekrî'nin libâs ile ilgili olarak kaydettiği âdâb ve şartlar, müridin şühûd mertebesine ulaşmasına sebep olan hususlardır. Mustafa Bekrî şöyle demiştir: “*Sûfi libâsını giyen kimse, şühûd mertebesinin tadını almaktan, gözünü ağıyârı görmekten alıkoymadan ve gerçek orucu gerçekleştirmeden bu libâsa ehil olamaz. Bir sâlike (bayan mürid) de bu zikredilen şartları yerine getirir, yani sûfi libâsını giymeye ehil olursa, şeyh isterse onun da sûfi libâsı giymesinde bir sakınca yoktur. Ancak sâlikeye, zâhiri temizlik gerçekleşmediği için hayız ve nifas gibi özel günlerinde sûfi libâsını çıkarmasını emreder.*”⁶⁵²

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse, mutasavvıflara ve özellikle Mustafa Bekrî'ye göre tarikattan asıl maksat, sûfilerin giymiş oldukları hırka, gömlek

⁶⁴⁹ Mustafa Bekrî, *en-Nasihatü's-seniyye*, vr. 13b; Kerem Emin, *age.*, s. 153.

⁶⁵⁰ Mustafa Bekrî, *age.*, vr. 14a; Kerem Emin, *age.*, s. 153.

⁶⁵¹ Mustafa Bekrî, *Elîfîye fi't-tasavvuf*, vr. 5a; a.mlf., *en-Nasihatü's-seniyye*, vr. 22b, 26a, 32a; Kerem Emin, *age.*, s. 153-154.

⁶⁵² Mustafa Bekrî, *en-Nasihatü's-seniyye*, vr. 39a; Kerem Emin, *age.*, s. 154.

ve tâc türü giysiler değildir. Esas gaye, nefis mücâhedesini ile şeriat ve sünnete sarılmak, güzel ahlâk ile ahlâklanmak ve zâhirî ve bâtinî temizliği gerçekleştirerek müşâhedeye ulaşmaktır. Hırka giydirmekle ilgili rivâyetler zayıf olsa da, terakkînin bir sembolü olduğu inkâr edilemez. Kerem Emin'in de kaydettiği gibi⁶⁵³ hırkanın, sûfiye nezdinde doğruluk, hayır ve güzellik yönünden “ahlâkî”, sülûk ve intisâba delâleti açısından “remzî” ve İsm-i A'zam ve hüviyete işâret etmesi bakımından da “gaybî” olmak üzere çeşitli şekillerde algılandığı görülmektedir.

⁶⁵³ Kerem Emin, *age.*, s. 158.

SONUÇ

Mustafa Bekrî, Abdülganî Nâblusî'nin (ö. 1143/1730) himâyesinde kendisini zâhirî ve bâtınî ilimlerde yetiştirmiş önemli bir mutasavvıftır. Muhammed b. İbrahim ed-Dekdekci (ö. 1131/1718-19), Molla İlyas Kürdî (ö. 1138/1725-26) ve İsmail b. Muhammed el-Aclûnî (ö. 1162/1748) gibi âlimlerin, kendisinin yetişmesinde önemli katkıları olmuştur.

Tahsilini tamamladıktan sonra, Halvetî tarikatine Abdullatif b. Hüsâmeddin el-Halebî (ö.1121/1709/10) vasıtasıyla intisap etmiş, seyr u sülûkünü tamamladıktan sonra da halifesi olmuştur. Ayrıca, Kâdiriye ve Nakşbendiye tarikatlarına da intisap etmiştir. Hama'daki Kâdirî Tekkesi şeyhi Yâsin Efendi'den Kâdiriye icâzeti almış; Murad Buhârî (ö.1132/1719) ve Muhammed Saîd el-Cerrâhî (ö. 1144/1731-32) vasıtasıyla da Nakşbendiye tarikatına intisap etmiştir.

Mustafa Bekrî, şeyhi Abdüllatif Halebî'nin vefatından sonra yerine postnişîn olmuş ve tarikatın idaresini üstlenmiştir. Sık sık seyahate çıkan müellif, gittiği yerlerde tarikatını yaymaya, kendisine biat edenleri irşâd ve terbiye etmeye çalışmıştır. Muhammed Hifnî (ö. 1181/1767), Muhammed Semmânî (ö. 1189/1775) ve oğlu Muhammed Bekrî (ö.1199/1784) bilinen en önemli halifeleridir. Mustafa Bekrî'nin vefâtından sonra "Bekriye" olarak anılan tarikat, halifelerinden sonra da "Hifniye", "Semmâniye" ve "Kemâliye" adlarıyla anılan üç ayrı kola ayrılmış; Halep, Şam, Kudüs, Hicaz, Mısır, Yemen, Tunus, Cezayir ve Fas'a kadar yayılarak, buralarda faaliyet göstermiştir.

Hazarda ve seferde eser telifi ile meşgul olan Mustafa Bekrî, çoğu manzum iki yüze yakın irili ufaklı risâle kaleme almıştır. Tasavvufun hemen her konusuna dâir görüş ve düşüncelerini ifade eden müellifin, ne yazık ki, eserlerinden pek çoğu kaybolmuştur. Günümüze ulaşanların da neredeyse tamamına yakını yazma halindedir. Tasavvufî konuların yanı sıra döneminin tartışma konularıyla da ilgilenen Mustafa Bekrî'nin en tartışmalı eseri, şüphesiz *el-Fethu'l-kudsî ve'l-keşfü'l-ünsî* adlı risâlesidir. Aynı zamanda en meşhur eseri olan bu risâle, hem kendisi ve hem de halifeleri tarafından şerhedilmiştir. "Virdü's-seher" olarak da bilinen bu eser, Yahya Şirvânî'nin "Virdü's-Settâr"ına alternatif olarak kaleme alınmamıştır. Okunduğu vakitten dolayı "Seher Virdi" olarak meşhur olan bu vird, müelliften sonra tarikatı temsil eden mutasavvıflar tarafından da benimsenmiş ve günlük olarak okunmaya devam edilmiştir.

Mustafa Bekrî, tasavvufî terbiyede "nazar"la terbiyeye önem veren bir

mutasavvıftır. Aynı hassasiyet, kendisinden sonraki tarikat temsilcilerinde de görülür. Aslında bu konu, onun, müşhidin özellikleri ve tasarruflarıyla ilgili görüşleriyle yakından ilgilidir. Ancak, bazı müelliflerin anladıkları gibi, gelen her müridin seyr u sülûkünü, herhangi bir riyâzet ve mücâhedeye tâbi tutmadan “bir nazar”la tamamlatmaları şeklinde algılamak da doğru değildir. Nitekim, Mustafa Bekrî’nin postnişînliği döneminde, tarikatın temelini oluşturan halvet, riyâzet ve mücâhede ile ilgili uygulamalarda herhangi bir zaaf tespit edilmemiştir.

Şâbân-ı Velî, Karabaş-ı Velî, Mehmed Nasûhî Efendi ve Mustafa Bekrî, aynı silsilede yer alan önemli mutasavvıflardır. Bu nedenle, ilmî şahsiyetleri ve yaşadıkları dönemin tarihî, sosyal ve kültürel özellikleri göz önünde tutulduğunda, herbirinin faaliyet döneminde yeni bir canlılık gözlenmektedir. Mustafa Bekrî ve halifelerinin Halvetiye’yi Arap dünyasında yayarak meşhur bir tarikat haline getirdiklerinde kuşku yoktur. Çünkü birinci ve ikinci kuşak halifeleri, üstlenmiş oldukları görevler gereği toplum içerisinde saygın bir yere sahiptiler. Bu durum, kaçınılmaz olarak tarikatın halk arasında daha çok tanınmasına ve yayılmasına neden olmuştur. Öte yandan kaynaklar, Mustafa Bekrî’ye müntesip olanların sayısını on binlerle ifade etmektedir. Nitekim bir çok batılı araştırmacı da, Mustafa Bekrî’nin tarîkate kendi döneminde canlılık kazandırdığı görüşündedir.

Mustafa Bekrî ve halifeleri, kendi dönemlerindeki yozlaşmalara da dikkat çekmişler ve imkânları nispetinde bunlarla mücadele etmişlerdir. Halvetî geleneğin merkezinde yer alan müellif ve halefleri, özellikle âdâb kitaplarında, yozlaşma ve sapık düşüncelere karşı müntesiplerini korumak için bazı kurallar ihdas etmişler ve onların bu kurallara uymalarını tavsiye etmişlerdir.

Mustafa Bekrî, sülûk mertebelerinin ilki olan “şerîatı” asıl olarak görmüştür. Hükümlerinin eksiksiz olarak yerine getirilmesi durumunda, önce nefsin daha sonra da Rabbin tanınacağını (*mârifet*) söylemiştir. Yaygın tasnife göre mârifeti de üç kısımda değerlendiren müellif, seçkinlerin bilgisine ulaşmanın, ancak kâmil bir müşhidin gözetiminde tarikat terbiyesi görmekle mümkün olduğunu ifade etmiştir. Ubûdiyeti ise makâmların en şerefli olarak gören Mustafa Bekrî, onu şerîat ve hakîkate sıkıca sarılmak olarak algılamıştır.

Mustafa Bekrî’ye göre şeyh, seyr u sülûk mertebelerini bilen ve bunlara vâsıl olan; dünyadaki en büyük hazzı Allah’ın ve Peygamber’in emirlerine uymak olan; nefisle ilgili hastalıkları ve tedavi yöntemlerini bilen; irşâd ve

davet yetkisini, silsilesi Hz. Peygamber'e (a.s.) ulaşan bir müridten alan ve âriflerin, akîde ve kemâline şehâdetinde buldukları kimsedir. Mürid ise, irâdesi olmayan ve Allah'a doğru yol alan kimsedir. Mustafa Bekrî, şeyh mürid ilişkisinde tam bir teslimiyetten yana olmuş ve müridin şeyhine mutlak olarak itâat etmesini gerekli görmüştür. Tarikat erkânından ilk dördünü hakkıyla yerine getiren müridin abdâldan olacağını; ancak sâlikin bu makâmda takılıp kalmaması ve tarikatın diğer şartlarını da yerine getirmesi gerektiğini söylemiştir. Bu nedenle, Mustafa Bekrî, tasavvufî terbiyede tarikatın az yeme-içme, uykusuzluk, sükût ve halvet gibi erkânına sıkı sıkıya bağlı bir mutasavvıftır. Bir çok eserinde bu konuları işlemiş ve hatta bunlarla ilgili müstakil eserler kaleme almıştır. Zikir konusuna da büyük önem veren müellif, zikirten istifade etmenin, edeplerine riâyet etmekle mümkün olacağını belirtmiştir. Mustafa Bekrî'nin dikkat çeken yönlerinden biri de, müridin uyması gereken âdâb kurallarına, diğer insanlarla ilişkilerinde dikkat etmesi gereken hususları da ilâve etmesidir.

Mustafa Bekrî, nefsin mertebeleri konusunda farklı görüşlerden istifade etmekle birlikte, İbnü'l-Arabî'nin fikirlerini benimsemiştir. Onun, İbnü'l-Arabî'nin düşüncelerine sahip çıktığı ve kendisine hayranlığını gizlemediği bilinmektedir. Nitekim bu durum, aynı silsilede yer alan Karabaş-ı Velî gibi bazı mutasavvıflar için de geçerlidir. Onların kendi dönemlerinde her yönüyle örnek birer şahsiyet olarak insanları aydınlatmaları ve tasavvufî hayata canlılık getirmelerinin arka planındaki hususlardan biri de, tasavvufî düşüncede temâyüz etmiş şahsiyetlerin fikirlerinden azamî ölçüde istifade etmeleri olmalıdır.

Mustafa Bekrî, sâlikin libâsını makâmına göre zâhir ve bâtin libâsı olmak üzere iki kısımda değerlendirmiştir. Zâhirî libâs kavramı içerisinde "amel-i sâlih" kavramını da dâhil eden müellif, bâtin libâsıyla ilgili olarak da "takvâ", "muhabbet" ve "kurbet" libâslarından söz etmiştir. Onun, Halvetiye tarikatına ait hırka ve tâc gibi libâsla ilgili yorumları, kendisinden önceki mutasavvıflar tarafından da dile getirilmiş hususlardır.

Sonuç olarak ifade etmek gerekirse Mustafa Bekrî, İslâm Tasavvuf tarihi içerisinde önemli bir yere sahip olan Halvetiye'nin XVIII. yüzyıldaki önemli temsilcilerinden biridir. Kendisinden sonraki pek çok mutasavvufî etkilemiştir. Müellifin eserlerinin büyük bir kısmının kaybolması önemli bir eksiklik ise de, mevcut eserleri üzerinde yapılacak ilmî ve akademik çalışmalar, gerek müellifin görüşlerinin ve gerekse yaşadığı dönemdeki tasavvufî düşünce ve hayatın daha iyi anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- el-‘ACLŪNÎ, İsmâil b. Muhammed (ö.1162/1748), *Keşfü'l-hafâ' ve müzîlül-ilbâs amme'stebera mine'l-ebâdîs 'alâ elsineti'n-nâs* (nşr. Ahmed Kallâş), I-II, Dördüncü baskı, Beyrut 1985.
- AHMED ATIYYETULLAH, *el-Kamûsü'l-İslâmî*, I-III, Mektebetü'n-nehda el-Mısıriyye, Kâhire 1963.
- AŞKAR, Mustafa, *Tasavvuf Taribi Literatürü*, Ankara 2001.
- , “Bir Türk Tarikatı Olarak Halvetiyye'nin Tarihi Gelişimi ve Halvetiyye Silsilesinin Tahlili”, *AÜ. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XXXIX (Ankara 1999), s. 535-563.
- BAĞDATLI İSMÂİL PAŞA (ö. 1338/1920), *Hediyetü'l-‘arîfîn esmâü'l-müellifîn ve âsârü'l-musannifîn* (nşr., İbnülemin Mahmud Kemal-Avni Aktuç), I-II, İstanbul 1951-55. [*Hediyetü'l-‘arîfîn*]
- , *İzâbu'l-meknûn fi'z-zeyl 'alâ Keşfi'z-zünûn 'an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (nşr. Kilisli Muallim Rifat-Şerafettin Yaltkaya), I-II, İstanbul 1945-47. [*İzâbu'l-meknûn*]
- BANDIRMALIZÂDE, Ahmed Münib Efendi, *Mir'âtü't-turuk*, Dersaâdet 1306.
- el-BEKRÎ, Ebül-Fütûh Muhammed (ö. 1199/1784), *İthâfî's-Siddîk bi tercemeti Hulâsati âli's-Siddîk* (*Tibyân* içerisinde), I, vr. 145b-172a.
- el-BEKRÎ, Mustafa b. Kemâleddin (ö.1162/1749), *el-'Arâisü'l-kudsîyye fi'd-desâisi'n-nefsîyye*, İskenderiye Belediye Ktp., Yazma, Tasavvuf, nr. 3029. [Bekrî, *el-'Arâisü'l-kudsîyye*]
- , *Bülğatü'l-mürîd ve müntebâ mevkîfi's-saîd*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116, vr. 51b-59a. [Bekrî, *Bülğatü'l-mürîd*]
- , *Cerîdetü'l-me'arib ve harîdetü külli sâribin şarib*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116, vr. 63a-68a. [Bekrî, *Cerîdetü'l-me'arib*]
- , *Cevheretü's-semîne fi mâ yekülü râkibü's-sefîne*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116, vr. 59a-62b. [Bekrî, *Cevheretü's-semîne*]
- , *el-Cevâbü's-şâfi ve'l-lübâbü'l-kâfi*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116, vr. 47a-51b. [Bekrî, *el-Cevâbü's-şâfi*]
- , *Elîyye fi't-tasavvuf*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 3646, vr. 1b-38b. [Bekrî, *Elîyye fi't-tasavvuf*]
- , *el-Farku'l-mü'zîn bi't-tarab fi'l-farkı beyne'l-'Acem ve'l-Arab*,

- Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, nr. 2270, 179 vr. [Bekrî, *el-Farku'l-mü'zîn*]
- , *el-Fetbu'l-Kudsî ve'l-keşfü'l-ünsî* (Tibyân içerisinde), I, vr. 159b-165a; ae, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116, vr. 1b-19b. [Bekrî, *el-Fetbu'l-Kudsî*]
- , *Hedyyetü'l-abbâb fî mâ li'l-balveti mine's-şurûtu ve'l-âdâb* (Tibyân içerisinde), I, 349b-377a. [Bekrî, *Hedyyetü'l-abbâb*]
- , *el-Hibâtü'l-enveryye Şerbu's-salavâti'l-Ekberyye*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1518, vr. 35b-43a. [Bekrî, *el-Hibâtü'l-enveryye*]
- , *el-Ke'sü'r-râik fî sebebi ihtilâfi't-tarâik*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 432, (Tibyân içerisinde), III, vr. 295b-303a) [Bekrî, *el-Ke'sü'r-râik*]
- , *el-Kelimâtü'l-havâtur 'ale'd-damiri ve'l-hâtur*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 2898, vr. 8b-10b. [Bekrî, *el-Kelimâtü'l-havâtur*]
- , *el-Lembu'n-nedsî 'ale'l-fethi'l-kudsî*, Dâru'l-kütübü'l-Misriyye, Halîm, nr. 120. [Bekrî, *el-Lembu'n-nedsî*]
- , *el-Mededü'l-bikrî şerhu salâti'l-Bekrî*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1518, vr. 7b-24a. [Bekrî, *el-Mededü'l-bikrî*]
- , *el-Mevâridü'l-behiyye fî'l-hukmi'l-ilâhiyye 'alâ hurûfi'l-mu'cemeti's-şehiyye*, el-Câmî'ul-Ezher Ktp., Yazma, Tasavvuf Halîm, nr. 974. [Bekrî, *el-Mevâridü'l-behiyye*]
- , *el-Mevridü'l-aşb li zevi'l-vürüd fî keşfi vahdeti'l-vücüd*, nşr. Kerem Emîn Ebû Kerem, (*Mustafa el-Bekrî* içerisinde) s. 199-237. [Bekrî, *el-Mevridü'l-aşb*]
- , *en-Nasîbatü's-seniyye fî ma'rifeti âdâbi kîsveti'l-Halvetiyye*, Dâru'l-kütübü'l-Misriyye, Tasavvuf, Timur, nr. 107, mikrofilim nr. 6900. [Bekrî, *en-Nasîbatü's-seniyye*]
- , *Nazmü'l-kehlâde fî ma'rifeti keyfiyyeti iclâsi'l-mürîd 'ale's-seccâde*, Dâru'l-kütübü'l-Misriyye, Yazma, Tasavvuf Tal'at, Mecmûa içerisinde, nr. 1118, mikrofilim nr. 6954. [Bekrî, *Nazmü'l-kehlâde*]
- , *en-Nefebâtü'r-Rabbiyye 'ale's-salavâti'l-Bekriyye*, Süleymaniye Ktp., Laleli, nr. 1518, vr. 25b-34b. [Bekrî, *en-Nefebâtü'r-Rabbiyye*]
- , *Sâdibatü'l-ezel*, nşr. Kerem Emîn Ebû Kerem, (*Mustafa el-Bekrî* içerisinde) s. 251-271. [Bekrî, *Sâdibatü'l-ezel*]
- , *es-Süyûfü'l-bîdâd fî'r-reddi 'alâ ehlî'z-zendekati ve'l-ilhâd*, Mısır 1350;

- TÜYATOK., Amasya Bayezid, Yazma, nr. 1636, vr. 1-85b.
[Bekrî, *es-Süyûfi'l-büdâd*]
- , *Tesliyetü'l-abzân ve tasliyetü'l-eşcân*, Süleymaniye Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 592, vr. 1b-136a. [Bekrî, *Tesliyetü'l-abzân*]
- , *el-Vasıyyetü'l-celîyye li's-sâlikâne tarîka'l-Halvetiyye*, Süleymaniye Ktp., Kasidedicizade, nr. 721, vr. 180b-189a. [Bekrî, *el-Vasıyyetü'l-celîyye*]
- , *Virdü'l-müsâfir*, Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi, nr. 2116, vr. 27a-47a.
- BROCKELMANN, Carl, “al-Bakrî”, *The Encyclopaedia of Islam (New Edition)*, Leiden/London 1960.
- , “Bekrî”, *İA*, II (İstanbul 1961), s. 460.
- , *Geschichte der Arabischen Litteratur Supplementband*, I-III, Leiden 1937-1942.
- , *Geschichte der Arabischen Litteratur*, I-II, Leiden 1943-1949.
- BURSALI, Mehmed Tâhir (ö. 1344/1925), *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333-42.
- el-CEBERTÎ, Abdurrahmân b. Hasan (ö. 1240/1825), *Târîbu 'Acâibil-âsar fi't-terâcimi ve'l-abbâr*, I-III, Beyrut ts.
- el-CEZZÂR, Fikri Zeki, *Medâbilü'l-müellifin ve'l-A'lâmü'l-'Arab*, I-IV, Riyad 1994.
- COLONNA, Fanny, “XIX. ve XX. Asırda Aurès'te Sûfi Tarikatlar: Cezayir'deki Dînî Güçlerin Sosyal Tarihine Bir Katkı”, *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, s. 469-510.
- el-CÜRCÂNÎ, Ali b. Muhammed eş-Şerîf (ö.816/1413), *Kitâbü't-ta'rifât*, Beyrut 1403/1983.
- ÇİÇEK, Yakup, “Bekriyye”, *DİA*, V (İstanbul 1992), s. 371.
- ed-DERDÎR, Muhammed b. Ahmed (ö. 1201/1786), *Tuhfetü's-seyri ve's-sülûk*, Süleymaniye Ktp., H. Mahmud Efendi, nr. 2831.
- FLETCHER, Joseph, “Çin'de İslâm Tarikatları”, *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, yay. Alexandre Popovic-Gilles Veinstein (çev. Osman Türer), İstanbul 2004, s. 23-49.
- FUÂDÎ, Ömer, *Menâkıb-ı Hazret-i Pîr Şâbân-ı Velî*, Kastamonu 1294/1877.

- el-GAZZÂLÎ, Ebû Hâmid Muhammed (ö. 505/1111), *İhyâu ulâmi'd-dîn* (nşr. Sıdkî Muhammed Cemîl el-'Attâr), I-V, Beyrut 1995.
- GRAN, P., *Islamic Roots of Capitalism: Egypt 1760-1840*, Austin/London 1979.
- GRANDİN, Nicole, "Sudan, Afrika'nın Boynuzu ve Doğu Afrika'da Tarikatlar", *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, yay. Alexandre Popovic-Gilles Veinstein (çev. Osman Türer), İstanbul 2004, s. 311-389.
- GÜNDÜZ, İrfan, "Bekrî, Muhammed Tevfik", *DİA*, V (İstanbul 1992), s. 369-370.
- HARİRİZÂDE, Muhammed Kemâleddin Efendi (ö.1299/1882), *Tibyânü vesâilî'l-bakâik fî beyâni selâsili't-tarâik*, I-III, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 430-432.
- el-HIFNÎ, Abdülmün'im, *el-Mevsû'atü's-süfîyye a'lâmü't-tasavvuf ve'l-münkirîne aleybi ve't-turukü's-süfîyye*, Dâru'r-reşâd, Kâhire 1992.
- İBNÜ'L-ARABÎ, Muhyiddin Muhammed b. Ali (ö. 638/1240), *el-Fütühâtü'l-Mekkîyye fî ma'rifeti esrâri'l-mâlikîyye ve'l-melekîyye* (nşr. Osman Yahya-İbrâhim Medkûr), I-IX, Kâhire 1392-1405/1972-1985.
- JONG, F. De, "Mustafa Kamal al-Din al-Bakri (1688-1749) Revival and Reform of the Khalwatiyya Tradition?", *Eighteenth-Century Renewal and Reform in Islam*, (yay. Nehemia Levtzion and John O. Voll), New York 1987.
- , "Ortadoğu Arap Ülkelerinde İslâm Tarikatları (Ağırık Merkezleri, Çöküş ve Yeniden Doğuş Alâmetleri)", *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, s. 391-467.
- , *Turuq and Turuq-Linked*, Leiden 1978.
- el-KÂDİRÎ, Muhammed b. Tayyib (ö. 1187/1773), *Neşri'l-mesânî li eblî'l-karnî'l-hâdî 'aşer ve's-sânî* (nşr. Muhammed Haccî-Ahmed Tevfik), I-IV, Rabat 1397-1407/1977-86.
- KALLEK, Cengiz, "Hifnî", *DİA*, XVII (İstanbul 1998), s. 478.
- KARA, Kerim, *Karabaş Velî: Hayatı, Fikirleri, Risaleleri*, İstanbul 2003.
- KARA, Mustafa, "Evrâd", *DİA*, XI (İstanbul 1995), s. 533-535.
- , *Necmüddin Kübra, Hayatı, Eserleri (Tasavvufî Hayat içerisinde)*, İstanbul 1980.
- KARABAŞ-I VELÎ, Ali Alâeddin Efendi (ö. 1097/1685), *Mi'yârü't-tarîka*

- (çev. Nûreddin Efendi), (Kerim Kara, *Karabaş Veli* içerisinde, ss. 627-671).
- , *Risâle-i Tarikatnâme*, (Kerim Kara, *Karabaş Veli* içerisinde, ss. 703-745)
- KARATAY, Fehmi Edhem, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Araçça Basmalar Alfabe Kataloğu*, I-II, İstanbul 1951.
- el-KÂŞÂNÎ, Abdürrezzâk b. Ahmed (ö.730/1329), *İstîlâhâtü's-süfyye*, (nşr. M. Kemâl İbrâhim v. dğr.), Kâhire 1981.
- el-KEHHÂLE, Ömer Rızâ (ö. 1987), *Mu'cemü'l-müellifîn: terâcimü musannifi'l-kütübi'l-Arabîyye*, I-XV, Beyrut ts.
- KEREM EMİN, Ebû Kerem, *eş-Şeyh Mustafa el-Bekrî felsefetühü's-süfyye ve resâilühü*, el-Mücteme'ü's-sekâfi, Abudabi 2002.
- el-KETTÂNÎ, Abdülhay b. Abdülkebir (ö. 1962), *Fibrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-me'âcim ve'l-meşeybât ve'l-müselât* (nşr. İhsân Abbâs), Dâru'l-garbi'l-İslâmî, 1982.
- el-KUŞEYRÎ, Ebül-Kâsım Abdülkerim (ö. 465/1072), *Tasavvuf İlmîne Dair Kuşeyrî Risâlesi* (haz. Süleyman Uludağ), İstanbul 1991.
- LOMBARD, Denys, “Güney Doğu Asya’da Tarikatlar”, *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, yay. Alexandre Popovic-Gilles Veinstein (çev. Osman Türer), İstanbul 2004, s. 261-309.
- MARTIN, B. G., “A Short History of the Khalwatiyya Order of Dervishes,” N. R. Keddie (editör), *Scholars, Saints and Sufis, Muslim Religious Institutions since 1500*, Berkeley/Los Angeles, 1972.
- , “Ticânîler ve Muhâlifleri: Gana ve Togo’daki İslâm’la İlgili Yeni Gelişmeler”, *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, yay. Alexandre Popovic-Gilles Veinstein (çev. Osman Türer), İstanbul 2004, s. 541-558.
- , *Muslim Brotherhoods in Nineteenth-century Africa*, Cambridge 1976.
- MASSIGNON, Louis, “Tarikat”, *LA*, XII/I, s. 1-17. (Bu makale, Tahsin Yazıcı tarafından geniş şekilde tadil ve ikmal edilmiştir.)
- el-MENÛFÎ, Ebül-Feyz Mahmud Hüseyin, *et-Tasavvufu'l-İslâmîyye el-hâlis*, Kâhire 1979.
- MEVLÂNÂ, Celaleddin Rûmî (ö. 672/1273), *Mesnevî* (trc. Şefik Can), I-VI, Ötüken Yayınları, İstanbul 2003.
- el-MURÂDÎ, Ebül-Fazl Muhammed Halîl b. Ali b. Muhammed Halîl

- (ö.1206/1791), *Silkü'd-dürer fî a'yâni'l-karnî's-sânî 'aşer*, I-IV, Bulak 1301-, (el-Mektebetü'l-Müsennâ).
- MUSLU, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf (18. yüzyıl)*, İstanbul 2003.
- en-NEBHÂNÎ, Yûsuf b. İsmâil (ö. 1350/1932), *Câmi'u kerâmâtî'l-enviyâ'*, I-II, (nşr. İbrâhim Atve Ivaz), Kâhire 1381/1962.
- , *Hulâsatü'l-beyân fî ba'dı meâsiri Mevlâna's-Sultân Abdülhamîd es-Sânî ve ecdâdihû Âl-i Osmân, (el-Ehâdisü'l-erbaîn fî vücûbi tâ'ati Emîri'l-mü'minîn içinde)*, Beyrut 1312.
- PAKALIN, Mehmet Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I-III, İstanbul 1946-56.
- POPOVİC, Alexandre-Gilles Veinstein, *İslâm Dünyasında Tarikatlar*, (çev. Osman Türer), İstanbul 2004.
- RADTKE, Bernd, "Sufism in the 18th century: an attempt at a provisional appraisal", *Die Welt des Islams*, vol. 36/3 (1996), s. 326-364.
- es-SEMÂNÛDÎ, Muhammed b. Hasan el-Halvetî eş-Şâfi (ö. 1199/1784-85), *el-Âdâbü's-seniyye li men yürüdü tarîka sâdati'l-Halvetiyye*, Süleymaniye Ktp. Düğümlü Baba, nr. 218.
- SERKÎS, Yûsuf Elyân, *Mu'cemü'l-matbû'ati'l-'Arabiyye ve'l-mu'arabe*, I-II, Mısır 1928-30.
- SUÂD EL-HAKÎM, *el-Mu'cemü's-sâfi el-Hikmetü fî hudûdi'l-keleme*, Beyrut 1981.
- es-SÜHREVERDÎ, Ebû Hafs Şihâbüddin Ömer (ö. 632/1234), *Avârifü'l-maârif: Tasavvufun Esasları* (çev. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz), İstanbul 1989.
- ŞÂBÂN-I VELÎ (ö. 976/1568), *Mi'yârü't-tarîka*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 431, vr. 194a-203a. (*Tibyân* içerisinde)
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ (ö. 1323/1904), *Kâmûsü'l-a'lâm*, I-VI, İstanbul 1306-16/1888-99.
- ŞİMŞEK, Halil İbrahim, *Osmanlıda Müceddîlik (XII/XVIII. Yüzyıl)*, Sûf Yayınları, İstanbul 2004.
- TABÎBZÂDE, Mehmed Şükrü Efendi, *Silsilenâme-i Turuk-ı 'Aliyye*, Üsküdar

Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdâyî, nr. 1098.

TATÇI, Mustafa, *Muhammed Nasûhî ve Divanı*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2004.

TAVİL, Tevfik, *et-Tasavvuf fî Mısır*, İskenderiye 1365/1946.

et-TEHÂNEVÎ, Muhammed Ali b. Ali, *Keşşâfî ıstılâhâtı'l-fünûn*, I-II, İstanbul 1404-1984.

TRABZONÎ, Kösec Ahmed Efendi (ö. 1191/1777), *Âdâbü'l-'ubûdiyye fî süneni'l-Muhammedîyye*, TÜYATOK, Amasya Bayezid, Yazma, nr. 1540/8, vr. 151b-228b.

TRIMINGHAM, J. Spencer, *The Sufi Orders in Islam*, Oxford 1971.

et-TÜSÎ, Ebü'n-Nasr es-Serrâc (ö. 378/988), *el-Lüma': İslâm Tasavvufu* (çev. H. Kâmil Yılmaz), İstanbul 1996.

el-UBEYDÎ, İbrahim el-Mâlikî, *Umdetü't-tabkik fî beşâiri âli's-Sıddik*, Mısır 1374/1955.

ULUDAĞ, Süleyman, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, Marifet Yayınları: 45, İstanbul 1991.

———, “Halvet”, *DİA*, XV (İstanbul 1997), 386-387

UYSAI, Abdulkaki, *Kösec Ahmed-i Trabzonî ve “Silsiletü'l-hâcegân fî âdâbü 'ubûdiyeti'l-a'yân” Adh Eseri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van 2000.

ÜNSÎ Hasan Efendi (ö. 1136/1723), *Tasavvufî İncelikler (Kelâm-ı Azîz)*, (haz. M. Tatçı – C. Kurnaz), Ankara 2001.

VASSÂF, Hüseyin (ö. 1929), *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr*, I-V, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 2305-2309.

VİCDÂNÎ, M. Sâdık (ö. 1939), *Tomâr-ı Turuk-ı 'Alîyye'den Halvetiyye Silsilenâmesi* (nşr. İrfan Gündüz), Enderun Yayınları: 44, İstanbul 1995.

YILMAZ, H. Kâmil, *Azîz Mahmud Hüdâyî: Hayatı, Eserleri, Tarikatı*, İstanbul 2004.

YILMAZ, Necdet, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: Sûfîler, Devlet ve Ulemâ (XVII. Yüzyıl)*, İstanbul 2001.

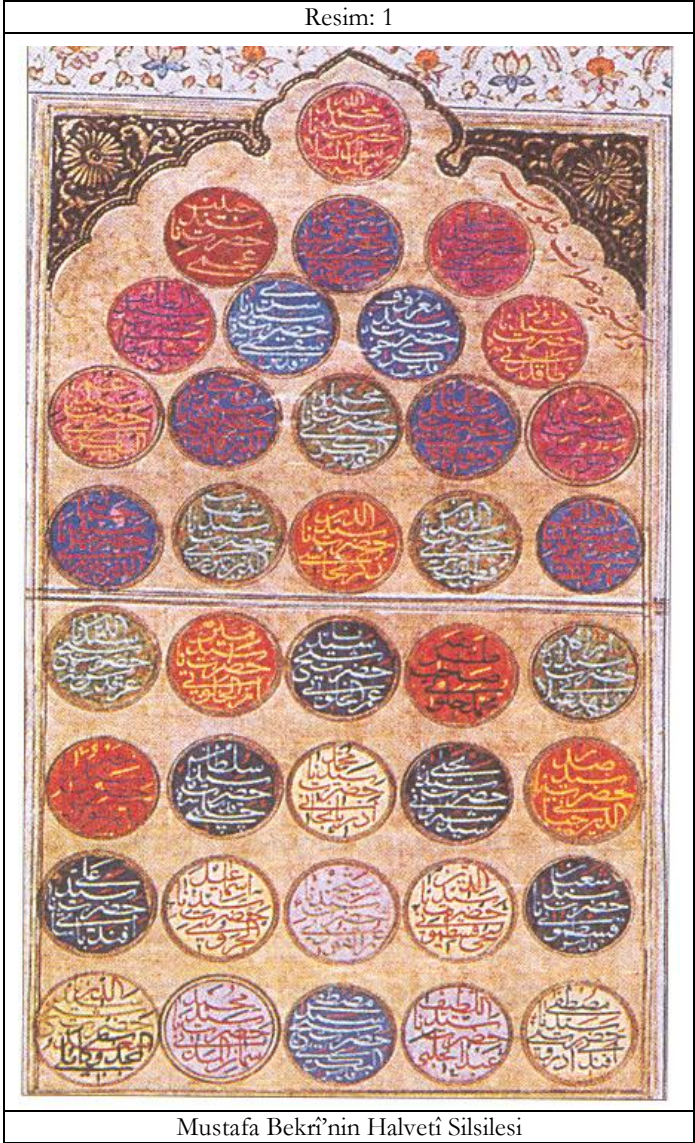
YURD, Ali İhsan, “Bekrî, Kutbüddin”, *DİA*, V (İstanbul 1992), s. 369.

———, *Kutbüddin Mustafa Kemalüddin el-Bekrî-Siddikî Hayatı ve Eserleri*, İstanbul 1967.

ez-ZİRİKLÎ, Hayreddin (ö. 1396/1976), *el-A'lâm: Kâmusü terâcim* (nşr., Züheyr Fethullah), I-VIII, Beyrut 1984.

EKLER

Resim: 1

Mustafa Bekri'nin Halveti Silsilesi

الروايح الحاملة للفادي والراهح واحملنا بسها
 حمل العناية الى منازل الهداية واشتر علينا قلوب
 الوقاية يا الله يا الله يا الله يا هوياحي يا قيوم
 يا حنان يا منان يا بدیع السموات والارض يا ذا
 الجلال والاكرام اسالك اللهم بالائمة الاربعة
 المجتهدين ومقلديهم باحسان الى يوم الدين
 وبقطب الزمان واهل النبوة والاعوان ان تمن
 علينا بقبول القبول وضيا الوصول للاقتفا
 انزل الرسول يا ربنا يا ربنا يا ربنا يا ربنا
 وصل على الله على سيدنا محمد وعلى اله ومحبه اجمعين
 والحمد لله رب العالمين **تمت الجوهرة**
 الثمينة بحمد الله وعونه وحسن توفيقه

اللهم اجعل هذا الدعاء

مقبولا والستر على

مفد عابه مسبو لا

بسم

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ
 الحمد لله الذي قد رها • من شاعن سر اللقا فاستفها •
 حمداه تزول عن صاحبه غشاوة تكسب القلب العيا •
 ثم الصلاة والسلام بعده • على الذي نلنا به قرب الحيا •
 واله ومحبه ما ان سرى • سار وما طالب علم علما •
 وهذه قصيدة نظمتها • لسائل يرجو لبيل الاسلام •
 يسأل عن طريقه القوم وكيف يسلك الساري اذا ما عزما •
 فقلت في جوابه متكلا • على الذي يهدي الطريق الحكما •
 اعلم اذا يارها السائل عن • سلج طريقه ضياؤها سما •
 بان اهلها هداك ربنا • كل فتى بالحب فيه هياما •
 تحقق من بعد ما تعلق • ثم تخلف افساد والعظما •
 وانهم اهل تلق ولقا • سرهم بقر به تنعما •
 سار واعلم الكتاب والسنة يفتنون السري هذا الطريق وما •
 صعبا لمرآة سره ما ناله • غير محب كله قد سلما •
 قد ضعف الطالب والمطلوب • عن سلوكه اذ هو جرد اعصما •

فليس

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ، وَصَلَّى لَسَعَى حَقَّ آلِهِ وَسَلَّمَ،
 قَالَ الْفَقِيرُ لِلْغَنِيِّ مُصْطَفَى،
 الْحَمْدُ لِلَّهِ الْعَلِيِّ الشَّانِ
 حَمْدًا بِهِ تَفُوزُ يَا لِإِحْسَابِ
 وَالسُّكْرُ لِلَّهِ عَلَى التَّوْفِيقِ
 وَأُسْهَدُ لِلَّهِ بِأَنِّي أُسْهَدُ
 لَمْ يَسْتَفِدْ مِنْ غَيْرِهِ الْوُجُودَا
 حَتَّى سَمِعْتُ قَادِمُ مَرْيَدُ
 مِنْهُ عَنِ وَالِدِهِ وَعَنْ وَلَدِهِ
 لَيْسَ لَهُ مِثْلٌ وَلَا فِدْوَةٌ وَلَا
 كَلَامُهُ كَذَابُهُ فَدِيمُ
 مِنْ عَالَمِ التَّزْيِينِ الْأَرْوَاحِ
 وَإِنَّ الْخَلْقَ لَا سِوَاهُ
 وَبِالْحُلُولِ سَمَّ بِأَخْتَادِ
 وَفِي مُصْطَلَحِ الْقَوْمِ أَمَلِ الْحَيِّ
 وَقَائِلُ الْوَصْلِ لِلْحَبِيبِ
 وَكُلُّ مَا جَاءَهُمْ أُنْخَسِرُ

مَا سَأَلَ أَهْلَ الْحَبِيبِ يَوْمَ مَا سَأَفِي
 وَشَرَفِي مَنْ زَلَّ لِإِحْسَابِ
 مَا الْإِخْتِلَافُ نَزَالَ بِالنُّوفِيقِ
 أَلْ لَوْلَا غَيْرُهُ فَيْسَتْ سَأَدُ
 فَضْلًا لَفَدَا أَوْجَدْنَا وَجُودَا
 يَا وَبَصِيرُ عَالَمِ سَهْبِيدُ
 مَا أَتَى فِي قَلْبِهِ هُوَ اللَّهُ أَحَدُ
 بِهِنَّ تَحْوِيهِ وَعَنْ سَمِيحِ عِلَا
 بَرِّ رَوْفِ غَافِرِ رَحِيمِ
 لَبَّنَا لَهُ وَهَبْتَ الْأَرْوَاحِ
 وَكُلُّ مَا أَرَادَهُ سِوَاهُ
 مَنْ قَالَ ذَا يُوصَفُ بِالْإِحْسَابِ
 دَوَامُ رُؤْيَا الْوُجُودِ لِحَقِّ
 مَرَادُهُ زِيَادَةُ التَّفْرِيقِ
 لَهُ بِلَا مَرَدٍ نَحْنُ نَارُ

صلى

التي تلقاها عن صاحب الرسالة الحبيب الخليل الكليم، وكنت وقفت
 للشروع في وضع شرح عليها ينشرح به القلب السليم، ويندمل به
 جرح معان بغريب معانيها سليمان، وصلت في لقول المؤلف
 ذي الغرام الغريم، والشاميل الفايقة هو النسيم أمين الله على سر الآ
 الهية المطلسم ووقف اليراع عن التتيم ثم لما ورتت ورت حطب العدمية
 الخال وذات المثال العديم والشكل المنج لكل بسط لا العقيم تزايد
 من طليتها الامامة الطلب سبها الاخ الحميم، والصديق النديم والكريم ابن الكرم الشيخ
 عبد الكريم محمد نجل المرحوم الشيخ احمد المشهور بنسبه في الحديث والقديم بالشرافيات
 بلقها الله مقرب القرب من حضرات القديم، قلم تكن الاجابة لاني على جناح
 سفر غير مقيم والشرح يحتاج الى طول وسرد نقول وتفرغ وتقسيم
 فسأل شرعاً مختصراً حال الوصول الى الموصل ذات العرف الشميم، فوعده
 بذلك والقلب مرصع نذكار يهيج به الفطيم، ولما وصلت بلاد
 ارفانا من شهر الموالد المنور كل اقليم المذهب نهاده ليل الشرك
 والطاود سخطا لله الوقيم، واقمت فيها الاثين والشالاما
 وفي صبيحة يوم الاربعا ورد على الخاطر الى اطراف القلب الكليم
 الشروع في تسويد الشرح الذي وعدنا به المنبه للذكي الضميم
 فشرعت فيه واتمته مودعاه في الرقيم وسميته بالمجدد
 المبكوري، في ثاني يوم من وصولي الى الموصل وهو يوم الاربعا
 الثاني من شهر ربيع الثاني شرعته في تبيض هذا الشرح

على صلوات البكري

الى سبيل الرشاد بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي
 نعمه لا تحصى، والآوّه الجميلة لا تستقصى، وصلى الله على سيدنا محمد الذي
 اسرى به ليلا من المسجد الحرام الى المسجد الاقصى، بنى بانوار طلعت له
 بارق الدين الكنيفي حصص، وعلى اله الطاهرين وازواجه المبرهنين على
 فضلهم الحق في كتابه نص، وعلى اصحابه الذين اهدوا بانوار شريعتهم
 واتبعوه ونالوا القريب يتابعه وكل منهم يجيد الشنا على ذاته اخص، واسلمت
وبعد فيقول العبد الفقير والعاجز الحقير تراب الاقدام وخادم الخدام
 مصطفى بن كمال الدين بن علي الصديقي نسبا المخلوق طريفة والحفي زهبا
 لما من الله سبحانه وتعالى على بزيارتي لبيت المقدس الاقدس والمتمول
 السامى الانفس ثم من علي بزيارتي لكليم موسى عليه السلام وخليله ابراهيم عليه
 الصلوة والسلام واولاده الكرام وبقية الانبياء والاعلام ثم بزيارتي لاونبيا الدنيا
 في جبال نابلس حين ذهبت الى زيارة سيدى الشيخ علي بن عليل العمري
 قدس الله سره ثم بعد ذلك قضيت بتوجهي الى نخواراض الشام المحفوفة
 باللطائف والالعام وكانت مدة اقامتي في بيت المقدس ستة اشهر
 وبعض ايام وذلك لاني خرجت من الشام في تاسع عشر محرم الحرام سنة
 اثنين وعشرين ومائة والف ودخلت بيت المقدس في التاسع والعشرين من
 محرم الحرام وعزمتا على التوجه في اوائل شعبان المبارك من السنة المذكورة
 وكان قد اتصل بطريقتنا الطريقة الخلوتية جماعة فلما اردنا التوجه تصدونا
 ان نتجهزم بوصية مختصرة لجامعة لاجل اركان الطرق لتكون منبها لهم

26.

هـ ذلك اليوم بنفسى منطلقته غير محصوره وبعد التمام
 وانتشاق غرف التمام سميتة النفحات اوتية على الصلوات
 البصوية وفي واخر الثلث الثاني من جمادى الثانية اذن
 للفقير العاني بتبويض هذه المعاني فاول ما جرى به قلم
البيان في ميدان طرس الايضاح على قول ذي العيان
 لما علم المؤلف ساهجه افده اقرب الوسائل الى الله وفضلهم
 عند الله رسول الله وحبيب افده شرع التهم اى يا الله
المسيح بكل الاسامى الموصوف بكل وصف الهى ساجى
 اتى اسئلك اى توجه اليك مستشفعا لدرك بسرتو النبوا
 هم الشمس والقمر والمعنى بشمسى وقره ايتك وهى الذلالية
 والارشاد الى الطريق الاعظم الذى لا اعظم من اثارته
 ولا الفخر من دلالاته وسواى حتى ارادتك اى مشيتك
 المكنون نعت للسواى المستور عن عيون العيون الصادق
 من نورك الذى لا تصور الا فكار والظنون لانه كالنور
 المطلسم فالانصاف اليه يدراغب طالب لان عليه حجبا
 مانعة مسلطة على من سرام منه شيا كالحمايا والمطالب
 مختارك اى الذى اختوتله من احبابك لنفسك واهلته
 لخطاير قدسك منك اى من نفسك لا بموجب اوجب
 ذلك عليك فانك الفاعل المختار تقضى من تشا وتديف
 من تريد اليك لك اى لذاتك بتجليات اسمائك وصفائك
 قبل طرف زمان كجلى شىء شانه مشيتك وابوزته قدسك

وقلبا الحق وبعديته
 ومعنيته وعنديته وفوقيته
 لا يقال فيها طرف زمان ولا مكان
 بل لها معان تدبى بحجابك تنزهة
 عن نعت الحدنان مع

متعسفة في ذلك رغبة فيما هناك لتتویر المسالك
 عن لي انا منع للاخوان وردا يقتبسون من نور
 في حنوس لا وهام ويتلقون من تعريدي شعور
 غريب تدق على الافهام فسرت في ذلك معتمدا
 على السيد المالك **فاقول** في ترجمته راجيا فيض
 فضله ومنته **هذا** ورد يلى في السحر نافع ان شاء الله
 تعالى لمن واطب عليه مع التدبر لعائيه والتفهم
 لمبا نيه فتح به على لعبد الفقير والعاجز الحقير
 مصطفى بن كمال الدين بن علي بن كمال الدين بن محي
 الدين الصديقي نسبا الخلو في طريقة الخنفي مذهبها
وكان ذلك في اوائل شهر ربيع الاول ايام زيارتنا
 لبيت المقدس في سنة الف وماية واثنين وعشرين
وسميته بالفتح القدسي والكشف الانسي والمنهج
 القريبه الى لقاء الحبيب **وكل** في مجلس لطيف
 واضفت اليه بعد ذلك قصيدة ميمية فتح بها علي

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

المحمد لله الواهب من أحب علومه الوهيبة السرية الذهب
 عن قرب المذاهب المدنية من السرية السرية • والصلوة
 والسلام على سيد الأنام محمد خير البرية • وعلى الأدوار
 أو في الأحسانات البرية • وعلى التابعين لهم وأبوابهم المفتحة
 لأنوارهم الدرية • والمفيضين سحاب أنوارهم معارفهم الدرية
 ما تحرى عبد الشهوات والسهوات من سرف الغيرية وبعد
 فيقول فقير العفوك خير الغفومصطفى ابن كمال الدين ^{عليه}
 الصديق جاءه مولاة العيشة الهنية الموتية • لما وقفت على الصلوات
 العتيقة الكبرى ذات الالفاظ السكونية السكونية العتيقة اليكورية
 عصرية يوم الاثنين رابع جمادى الثانية وأنا نازل في السلام
 في التكية القادرية الأعطرية عام الف ومائة وتسعة
 وثلاثين من الستين الهجرية • ناجيت بألسن الطلب السرية
 والمحبرية مستجرا في وضع شرح عليها ينشق الواقف عليه
 روائح عبقرية وسحة الهبات الانورية • على الصلاة
 الأكبرية وأقله اسأل ان ينفع به كل نسمة مؤمنة
 في الجمعية الدرية • ويرفع به برفع الغفلة عن الاحباب والاصحاب
 والدرية ولتقدم قبل الشرع وترجمه يسيرة الى تعريف المؤلف

مشهد

للبيد مصطفى البكري ما دحا بها الشيخ يحيى الزين رضي الله عنهما

قومه ما يوحذي ايها الطلب ، ابي عن المحبوب لا اراغب
 واستنشقا وعرف نسيم سرا ، من حاجر فهو الشرا الطيب
 ثم اسمعوا الحان ذاك الربا ، فهو السماع الرايق الاطيب
 ثم اشطوا فالسحب قد اقسعت ، والشمس لاحت والظلال اسكبت
 والانس قد طافت به سادة ، من نورهم نجم السوي يغرب
 قوم يود البدران لوسعي ، لبا بهم كيما لهم ينسب
 وكلها قد عزوا ما سميها ، يرجو عليهم في الوري تحسب
 فيما هيل الحى هيهموا بهم ، سكر اذ الاح السنوا واطربوا
 ثم انهبوا الاوقان في ذكرهم ، من قبل ما العبر بها ينهب
 وباسمهم اهل الطوي زهروا ، مادام عزال الجوا غيب
 اولاما احلا ليال بها الا ، حباب للبعود قربوا
 بالله يا اهل المعاطفة ، بمن يري تعذب بيكم يعذب
 وبارقي ان تكن رافقا ، بطامع ما مثله اشعب
 قفل لضو الصبح لا تنجلي ، وللرجا اذ ياله يسبح
 والنجوم الساهرات اتقي ، وقل لهم اياكم تغربوا
 فان وقتي طاب بالمني ، وهان ما قد كان يستعجب
 وقد صفا لي العيش من بعد ما ، قد كان بالاكرا يستعجب
 ودارت الافراح ما بيننا ، فاين من قرب للقائ الخطب
 واين من في السكر كاساتهم ، مهلوة فيها لقد غيبوا
 واين من يرجو للقاء ذلا ، للروح كيما للخبيا يقرب
 واين من افنوا به عنهم ، واين من في الحب لهم تجبوا
 واين اهل الصدق في سيرهم ، قوم عن الاحباب لن يعزبوا
 قوم سنا نور لهم في الرجا ، يعني عن البدر الذي يغرب

هذه الرسالة وهم على قلب شجي
 في ترجمه الشيخ محمد
 الداكيجي رحمة الله
 تعالى

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

ولا حول ولا قوة الا بالله العلي العظيم الحمد لله الذي اصطفى
 من عباده احبا باكل توجه هجي وادخلهم الجنة المعجزة
 قبل وصولهم الى الموحاة وجعل اسامهم عنده مسجلة فيهم
 الناس وما عداهم الصبح اقامهم مقام الشوس واحياهم ميت
 النفوس واطلق بامدادهم اسير الجوس وهذا بصنياتهم كل
 شجي معارجهم عزت ان يوتقيا فتسلل ومدارجهم لا يدري
 فيها غير صب متذلل ومناهم خبيت عن كل مزا وتخلل
 فالهالك من حاد عنهم ومحبتهم هو النبي قوم رقيقهم عبتق
 محوره ورفيقهم لا يري ما يهرب ولا يتصور ورحبتهم قديم
 عهد لا يحتمية الا المتلطف المتوره اذسواه لا يروج في
 الطريق ولا يزوج ولا يجي فيهم من لا يي وسترهم محمل القهر
 وبالفرج واختم بالخير لنا سدي لا كون غدا في الخير شجي
 والصلاة والسلام على بنوع الحقائق والمرفوع على الخالايق
 والمقطع له بقطع كل عاين محمد المجهود الذي كان به منزعج
 الايمان منزعجي وعلى آله واصحابه وانصاره واحبابه وشاعره
 واخزابه بسادة تغني انوارهم عن السرح كل ملتي وبعد

فيقول

